

چون تو شد ایس همه پانچیر خیر
 عید شناساں کہ یں من اند
 تو بکرم عید من عید اکوش
 سر مہ انما و بہر شہم سار
 داغ قبولی مکش اندر سرش
 بو کہ بر آرد بہ چنین نام نام
 در نظر شاہ مباد اکھن

ہم تو کنی در دل خلقہ غزیر
 بہ ہنراں جملہ بہ کین من اند
 در نظر عید شناساں پیش
 بکرم آنجاہ برایشاں نمار
 تا نکند با جہ نراں ابرش
 بر در شاہ خدمت من دل ملام
 ایس غزلم ختم بہمیں شمعن

ع نزل

نامہ تمام گشتہ بجاناں کہ می بُد
 ایس خط پر ز مہر لید کہ می بُد
 ایس نامہ نسیم پیرین غزین ما
 مائیم و شرط بند گیش باہر از شوق
 زین تن مید چون دل جان بر از
 گفتم بیا بگو کہ دیوانہ گشتہ
 جاناں ما بہر تو ہر مو نہ کہتہ

پیغام کالبد بسو جہاں کہ می بُد
 دین رد بہر بدرمان کہ می بُد
 پر خون دستہ ہجر جاناں کہ می بُد
 ایس بندگی بجز تریشاں کہ می بُد
 کشتہ شدیم قہر سلطان کہ می بُد
 اندوہ مو پیش سلیمان کہ می بُد
 غم می بردو لرغم ہجران کہ می بُد

دو کہ ہر مدگر بی ہنگامہ   یاد کہ خندم رحیں نامہ
 سرکہ لہے ہر تہا شکریفتش   حرصتِ چیز دگر نیستش
 چوں سخن ارلاہ نہ نشانیست   کالبدش صورتِ حاتمیت
 و صبر نہ براں گو نہ فردا ندہ ام   کر غرض قصہ در دماندہ ام
 خالی تھکلا نہ زدمش بر جال   نغمہ نہ لاید مگر اندر حال
 دیو لودیا فتنہ رہ در بہت   بختن پیرایہ سخا توں بہت
 عیبا خان نسبت کہ نہفتہ ام   کانچہ گویند ہمہ گفتہ ام
 چوں نم اندر خا بہ کانِ خویش   معرفتِ عجز نہ نقصانِ حق
 ہر تہا امیدم کہ سخن پرواں   حوں گزندانِ زہ نیشِ دریاں
 عیبا یکہ فیہ تہا کہ حیدماز   چوں ہمہ عیب ست جہ گوید ما
 خردہ نہ گیرند بر رگی گزند   دہہ جہاں نیست کہ گزگی گزند
 مارِ خدا با مس غافل نہ ار   ق ایں درقِ سادہ کہ بہتم طرا
 گرجہ کہ امروز حال من   عاقبتِ الامر دالِ من بہت
 ہرچہ درو شد رقمِ ارغوش   ایں ہمہ تقدیر تو من نوشت
 عھو کی آن را کہ رصائے ثویت   تو نہ دہ ار ہرچہ سرا بر ثویت
 حوں کرم تہت زحرم جہاں   تیرہ نہ شد بحرِ یک مستحاک
 گھر کہ غمِ دُر کا عتی   یا سمجھ لود کہ ما گھسی

من بد کس ناورم اندرز با
 و آنچه بود در من ندارم نهال
 چونکه جهان پر ز خسین است، خوش
 رو، نهی تا بدم از هیچکس
 گرمی دل نیست، چو حال مرا
 سرد شد از آری سخن دل مرا
 تا که ازین شیموه به تنگی شوم
 به غرض آماج خدنگی شوم
 نام گدا، کم اسکندر،
 خلع، عیسی فکرم بر خرد،
 مختمانند درین روزگار
 مس بزر اندوده ناقص عیار
 کور دل از دولت، کوه نظر
 دولت، نشان از دل شان کورتر
 گوش کرانی همه ناموس جو،
 رقله و شوی و مندی و تنگجو،
 لازم شان گشت به نقصان شو
 کوشی چشم و درازی گوش
 حاتم ورستم شده درجا، لا و نا،
 حاتم و رستم شده درجا، لا و نا،
 بهر که به نام فروشی کنند
 خورده بدر ویش نیارند پیش
 شاخ گل تحفه مرا ورا کنند
 پیش رسانند بد آنجا که پیش
 گر گمسه باشد و شان نشان
 کز پیر غمیش تقاضا کنند
 سر که دهند و طلبند انگبین

۱- یعنی هر چه که گوید میشوند و از کوتاه چینی خود امتیاز حق و باطل ندارند ۱۱

۲- یعنی مسرو، حق بجدار نمی رسانند و بغیر متحان م دهند ۱۲

۳- یعنی شاخ گل پیش کس تحفه برند و بعضی آن باغ خواهند ۱۳

گوشه نشین تا بخیمالد ، بوند

راه طلب ، در روش بیکان

بوم بویرانه ازاں شد زباغ

دُر که نهان در صدق آبی سر

گل که تقدیرش همه عالم بها

چند چو بیچاره تو بر هر کس

باز سفیدی - بهوا کن شکا

چون بریدی طمع از نا کسان

مرد می نیست ، چو در چشم کس

گل بجایه اگاه ستوراں مبر

لیک ازاں جا کس طمع خوشتر

از تن گازر نتوان شست ، داغ

بیهده با توجه می کنم

هر چه دیدم بود و شد

چون تو چنین غافل از کار خویش

ای سخن چند که از بهر سمع

فکر بس داد جگر کا هم

هر همه محتاج جمالت بوند

تا رهی از کن مکن مردمان

تا نه کشد رنج لکد گوشت ، زراغ

بلش بها از پنهان کم یابی

در همه جار و دید ازاں کم بها

زود کنی رو بر زهر خسته

زراغ نه جیفه به بگر گس گزار

صرون مکن گوهر خود با خسان

چشم نگذار از آسید ، خس

آئینه در محراب کوراں مبر

مکد قناع ، نه بیاز و لست

پیر حوصل نشود پیر زراغ

در نه کشائی تو در می زخم

پند بس دادم و سود

من بروم بر سر گفتار خویش

طبع پر اکنده من کرد جمع

عمر بس رفت به گمراهیم

آئکہ تساسدہ اہں گوہرست   گر ہمہ لہریں کدم درخورست
 وآئکہ تقلید نست اندریں   ستغوم ار خود کدم آفریں
 مردم داناکہ لودنیک سوے   یک تنوگفتہ از دے محو
 وآئکہ بہ بدگفت گرفتست جو   بک بگوید کہ بیاید ازد
 بدنواں گفت مکور اچونیت   یابد و یا یک سردن ازدوست
 ہست اگر سکنہ بیکویش   یک بگوید جو بدگویش
 ور رہی حال بود در حدتس   خود متوا مد کہ بیوتد بدتس
 گیر کہ یوتی ہمہ عیتس بہ زور   چہد تواں داشت نہاں جتیم کو
 مار کے را کہ حدرہ رد   زخمہ دریں رہ بہ یکہ دہ زند
 گر متل صد ہر آرام رغیب   ہیج گاہے مکد حرہ عیب
 از ہر خود ہمہ کس دم زند   آئکہ کم ست او ہمہ را کم رند
 جو ہر ہر مرد کہ در عالم ست   کم رن اواریں حاص کم ست
 کم بہ رد مرد کہ را و لیک   مد ہمہ حادہ لود و نیک نیک
 صد سخن راست بہ گیر دہ ہیج   یک تم کہ کدنگت تیج
 گرہ ازین نیت کہ سقتش   عیب بود عیب کسان ست
 در کم ازین بایہ رسیدتس رعیب   طفل بہ ماست نہ پطلاں عیب

مردِ مرده از خود حورِ شادوست
 گر در ریش ار رده نبردِ روست
 مور که بر سقف دودِ تھیاس
 یاتش ملغزو چو در آفتِ بطاس
 مالِ حیرتِ حوئی - حتمه میست
 بهره فزوں از شکمِ میست
 ترکِ طمع گرز خود شرم دار
 تانہ شوی چوں حلاں ترمسار
 دستِ مکن کینچہ کہ روزی است
 روزی از و خواہ کہ روزی دہ است
 گرسہ ز آبی کہ دینِ نگاہ
 نامِ ملکِ میطلبی نہ ار حدا
 گر بود صدق کہ روزی دہ است
 منتِ دتمس نہ کستی مینِ دست
 غره نہ برد کی سلطانِ مشو
 ہست وے از زمینِ ہستی حسہ
 گر چہ یرد بلبلِ ستاں بلند
 چید کستی میتِ ملک دستِ میت
 گریہ کی ہر چہ بضاعتِ کنی
 تشنہ بمیر آب زد و ماںِ مجواہ
 دلِ نقاعت نہ و حورِ سندھتس
 خور کن و آشامِ نحو سبِ حلیش
 دل زد و ما حوئی دو تاں مکت
 اہلِ مجو گرد و ہماں زاکہ میس
 تا قویہ ماستی کہ کمی رو - سہ
 مازیِ طفلانِ ستود از ہر قند
 تا ت رکوتے دہ از ملکِ حلیش
 ملک تو داری چو قناعتِ کنی
 حوں حور و ارواحِ پیمانِ ناخواہ
 مملکتِ ایں ست حد و ندھتس
 اریئے نامے چہ سری آس حلیت
 نورِ علفِ گاہِ حرو ماں مکت
 ترکِ حلاں گہرو ہماں دال کہ لیت

ابر کردم چشم را کال لاله رنگین من
 ما و تنهائی و روز ابر بارانی زاشک
 ابر بر من می بگردیش جیا بهر بهر
 خلق گوید در و خود را گو ستاد را کند
 شمسوار بهر زمان کا نذر دلم می بگری
 دیده کن خاک در دست سر مه کندانی که پیتا
 چشم من هر چند افزون تر همی بار و شکر
 وقت بهار خوش که میبارد گه در و خوش
 بیشتر در روز باران مه بسا غمی کند
 خوش آنکس که خوشی با آن سهر می کند
 خنده دزدیده ہیں کز زیر چادر می کند
 من هماں گویم و به از من که باد می کند
 صد غبار از سینه خاکیم هر بر می کند
 از غبار انگیزی تو خاک بر سر می کند
 این غبار را که من دارم فروز تر می کند
 ما جبر به چشم خست و پیش دلبری کند

ذکر باز آمدن شاه بدوله که شهر

همچو بر جلیس، ایتوس، و قمر اندر سطر

صبح دماں چو علم آفتاب
 خمر که مه گشت نهان در پرند
 کرد بدروازه مشرق شتاب
 شد بکجه چار شتاب بدوله سوا
 سو به در دوله از آن فقها
 باد رواں گشت بهم بادیا
 سر بر اندام زمین شد گراں
 صبح دماں چو علم آفتاب
 خمر که مه گشت نهان در پرند
 رخس طلب کرد و شکر کامکار
 کرد رواں کو کبه فقها
 باد شد اندر سر زرتینه نا
 از روش پیل کراں تا کراں

ہرچہ رسد بیش خورد کم مخور
 وانچہ بہ قسم بہ ازل ز آں
 وانچہ قضائید بہاں یافتن
 ورچہ بگردی ہمہ بالا و پ
 ہرچہ بہ بجوی دنیا بی مرج
 چند چو موران سرا یہ گرد
 عاقبت آں مور بہر خانہ
 گرچہ کہ زر جانہ بجویش بسہ
 جو ہر ہرچہ یہ ز کہ زیندہ تر
 جاں کہ ہمہ در پے این خاک فتر
 طفل شود فتنہ بریں خاک زرد
 ایں گل رنگین کہ فریہ دل
 عقل کسہ رسہ کہ گردش گشتہ
 تا مد سے میرسد زین خراس
 قرص جو آں کس کہ بدن اں کند
 آنکہ شکیبش بقبا عورت دور
 کاں بغذا لذت کاشش دہ

ورنہ سد ہم بر مدغم مخور
 رنجہ مکن دل کہ بد امان تس
 گرچہ بجوی نتواں یافتن
 روزی ازاں بیش نیابی کہ
 زانکہ بخواسش نتواں یافت گنج
 کم خوری و بیش نہی بہر خورد
 جاں دہد اندر طلبہ دانہ
 ورہمہ عمرہ مخواہ از کسہ
 نیسہ ز زرہ هیچ فریبندہ تر
 پاکی آں کس کہ ازیں پاک فتر
 مردی آں کس کہ غور شش خورد
 ہر کہ فریبش خورد عاقل
 آنہ ازاں گونہ کہ آمد گزشتہ
 دل منگن از پے گندم در آس
 مردنہ آں کز پے زر جاں کند
 قرص جو از قرص زرش بہتر
 ویں بطبع خستہ نماش دہ

تا به حریر آمده اندر نورد
 آمده اجزایش فراهم ز آب
 بسکه شد از کوبش بسیار سپید
 که بود از دود آتش تنغین گزر
 که خله سوزن بر طر کشد
 که هدیه تیر شود از هوس
 که کند اندر کله نیزه شسته
 بر زده از رو به پیدی علم
 نام خدا یافته برو به گزر
 عاشق خطما به تر آمد ز آل
 با خط عارض نگزارد وفا
 پیچ که از حروف نداند گزیده
 حروف بحر و آواز قلم آرد سخن
 هر که گه قصه فرو خواند پس
 کار کشا به همه ز سر از خویش
 قدر گراں یافته به لیکن سبک
 طرفه حریر به که توان جزو کرد
 لیک به پر گندیش به هم ز آب
 پشه و تا گردش از یک گندیده
 که دهد از تیغ بمقراض سر
 که کشش بر شیشه دفتر کشد
 الغرض از دوستی کلک به پس
 تار قلمه یابد از آن سر نشسته
 لیک به سیه رو به شده از قلم
 زانش به بسند و نهندش به سر
 به بریش کردن و در بند و حل
 گر چه کنی بند ز بندش جدا
 حروف به توان و نتواند گزیده
 لیک به به پیچیده به بر خویش متن
 عاقبت به الامر به پیچ پانزده
 پیچش او از خود و از کار خویش
 و آن بسکه هم ز فراج تنگ

یک۔ نفسہ زیر زمین ارہوش
 مرِ حمتہ نیست جہاں را چناں
 نگر و پوشیدہ بر خود میوس
 کادہ را تافت رفتن غناں
 گرچہ۔ کم زندہ ماند۔ بسہ
 حاک۔ بسہ خوردن یک را
 حاش نشات دل ایسیر ہوس
 عمر چنین آدمی نہ حر
 ایس ہمہ بیداری ما ختن ست
 رفتہ سیام اریں راہ دور
 گنبد گردیدہ وفا کے کد
 ریں گزر راہ رواں برگزر
 ایس طلق گل کہ وفاز و کم ست
 بے نمک ست ایں خلک کاسہ و
 ناں بہت لیک بخون حکر
 گر بودت حوت حور و مدح و مبت
 تنگ مساق از یے عیت فراح
 کاسہ حوت رسر مروت ست
 ارنک اوچہ کنی کام خوش
 تو ہم ارد ترک و اگہ سحر
 ورنہ دور سجہ متوگو مساق
 کاسہ نری از ماع کہ فیور ستاح

عاقبت الامر در آن تقوای باق
 هر دوی از خون شده غدا ببار
 رفت پدر پیا به کشتی نهاد
 گریه که ماں بادل بریان خویش
 شه شد فریاد سو پسر در دامن
 گریه همی کرد ز ما نه دراز
 راند همی از مژه سیاه به خون
 دید چو خالی محل از شاه خویش
 رو به ز شرق اختر عالم فروز
 رفت به شکور در خرگاه به
 خلوتیان هر چه گشتند دور
 جامه بفریاد و فغان می درید
 گشت دل تنگ به غم شاخ شاخ
 کرد چو ابنو هی غم در همیش
 ساقی از آن باده که با خویش داشت
 شاه از آن موی که بلبل در کشید

چون که ندیدند گزیر از فراق
 یک دیگر آنکوش گزیدند تنگ
 دیده روان از مژه طوفاں کشاد
 کشتی خود راند باد فغان خویش
 آه بر آورد به بانگ بلند
 سو پدر دانا به چشم نیاز
 تاز نظر کشتی شه شد برون
 رخش روان کرد به نگاه خویش
 تا فتنه سو به غم به که نمرود
 و آمد و شد راز میاں راه به
 جز و دوسه از خانه گیان به
 جامه رها کن تو که جان می درید
 تنگدلی در دل تنگ شمع فراق
 خواهر به شرا به که بشوید غم
 پیشتر که شد قدح پیش داشت
 جرعه آن راز مژه بر کشید

و رہو سہ می نہ گزار د عنام ق
 کوشش آں کن کہ دیر اوتنگ ،
 از یہ بخشش بخدا آرزو ،
 رنج بنہ بردل گویا رنجوش
 سوزِ سخن را نہ بخامی طلب ،
 سوزِ تگاہ بخش و خاکستر سر ،
 یکہ اگر بند من آری بکوش
 چل شد و در نہچہ آید نشہ ،
 نوبہ تو بہ سر گرانہ مکن
 و رغبت ، یاد جوانی دہد ق
 تن زن ازاں ہم کہ کساں گشتہ
 نوبہ سعدی کہ مباد اکمن
 ترک ہوس گیر و رہ پیش گیر
 آں کن و آں ساز گزین کو چگاہ
 تا کہ بغرل نہ نشانہ دہ خیر
 چند کنی خواب ، دریں رہ گزر
 می کشد دل بہ خیال چناں
 زان گل تر بو بہ ہند ، بنگہ ،
 یکہ غمایت ز بزرگان بچو
 یکہ دہد جوئی ز گویا رنجوش
 پختگیش ہم ز نظامی طلب ،
 چاشنی سونچکاں دیگر سر ،
 مہملو آسانہ کہ مانی خموش
 پیش مہیں پیش کہ فتنی لہشہ ،
 رو بہ پیری سر جوانی مکن
 و ز خوشی طبع زانی دہد ق
 ہرچہ تو گوئی بہ ازاں گفتہ اند
 شرم نداری کہ بگوئی سخن
 رہ لبو مہملو بہ خویش گیر
 چوں بروی توشہ بخونی براہ
 پیشتر از مرگ ، بغرل گریز
 خوابکہ بہ بہ بجا رہ گزر

ابر تو در دیده تاریک لغز
 جان عزیز می بجای کوش
 به بر مفر که به بریم نیت
 گرچه ترا هم کشته در دل است
 خویش تو ام ورتو نه خویش من
 با تو ام ابر بخود و گر با خودم
 بر سر راهی و منم خاک راه
 چند کنی از پنهان شدن
 با تو اگر هم هم شکل است
 بهر شمار تو سرش کم زور
 گر تو بگویی برت ریزم
 تا چو بدمان تو افتد از سر
 خامه من زیر پر و تحریر درد
 حال من از نامه فرو خواں چو آن
 گرچه تو خوردی و فراموش کار
 و چه نیاری بدلم سال و ماه
 بزل آغوش ^{۱۲}

مرد مکن مژده از دیده دور
 چند بود جان عزیزم بگوش
 دور ز تو طاقیت دوریم نیست
 آنچه که من کیشم آتشک
 مر حمت بر من به خویش
 به خودیم پس دبر با خودم
 برگذر بچو به با برگی ماه
 یکدم از سوختگان رومش
 اشک من به همه مد منزل
 استن و دامن من کرد پر
 با که بر تاج در آمیزم
 یاد داز آید و چو شدم پدر
 و اشک بهار پیکر بیایار لغز
 باز نویس اربتوانی جوان
 تا تو فراموش نشوم هوش دار
 جان تو که دل نشوی هیچگاه

ریں دجیالی کہ ترا کتر مَرست
 حقی آں مایہ خیالِ گزست
 مکر راریں حانہ کہ حاسہ تو میت
 دین رہ مار یک بیا ریت
 کالہ دے داری و حان اندرست
 ہر جہ تو دانی بہاراں اندرست
 تا بودایں سکے عالم درست
 برتن تو کے بودایں نشہ حسیت
 نہ کہ دریں حسی طمع آزما۔
 گفتمہ اور اسو و گوش باس
 سرسی اول و انگاہ یا
 سحر و را نہ کہ در و دیدہ اند
 غمشتی خوشی سیدیدہ اند
 نشوی اور ہست تا۔ نہ بگوئے
 اس ہمہ ز الصاف مکر زورست
 گر نہ مدی ایں غمط حان نوار
 بختی اور ہست تا۔ نہ بگوئے
 لیک چو سر ہا ہمہ راں بو خوشست
 تا بود آوازہ قمری بساع
 آکھ چشیدہ ہست عی خوشگوار
 کس نہ ہد گوش باواز زارغ
 دُر د کشد در و بر آر د خار

۱۲ کتر قرے کج عیسیٰ سیدہ ۱۲

۱۳ ایں سکے اے متوی لطامی ۱۳

۱۴ صرب میر حسد دین استعار و تہی نے کہد کہ و مقابلہ متوی لطامی متوی تو چہ چہرست

مهر چو یک، نیزه بر بالادوید
نانش همه کس، نیزه دید
ناں نتوان گفت، که قرص خورشید
عیسی اگر خوار، کشدش در خور

صده چشمت، خورشید بریا سپهر

که مد پرتو او ماه سمار آما باں

رو زمین کرده یک چشم پاک،
چشم آتش نشسته، کس
چشم که داد آ، فراوان بود
در دل، دریا چو شود چشم بغرق
طرفه که آ، چشمه بدریا، نور
طفل کن سال و لعابش دوار،
قرطه زرد، ش که زخربافته
با، چوں سایه شده نهشته،
گرچه نگنجد ز فلک، تاثر
نورش از آفاق برود، برود
عالم نور او شده روزگار، درود
گازر آلود گئی آب، و خاک،
چشمه بران آ، ندیده یکس
آ، خورشید عجب، مال بود
چشم ز دریا نتوان کرد فرق
روشن و صافی بنماید ز دور
دایه او چو رخ و لهر باں
جبهه مکین، ازال یافته
یکتن و هر جا که بخویش هست،
لیک، بگنجد بیکاد، در
لیک، بیک، بگنجد درود
بلک، با و رخنه سوزن درود

چون نگری حاصل چندین گزند   بیدۀ بار شد و ناسودمند
 این قدر اندیشه خاطر زدا -   گر شود صورت، بیا و خدا
 گرچه نه در عالم راز است، برد   بار - رازین بیدۀ باز است، خرد
 جان و دل غائب، تو از حضور   دور نباشد که نباشند دور
 کیسه یکم آنجا شد و کار دنیا   کیسه یکم آن در دو بار دنیا
 صدق درین مرحله یار قوی   مگر رازین کار که کار قوی
 هست، چه در سکه پیرانه، رو   ترکِ هوسها - جوانان بگو
 شعر چه باد است، نه باد بهار   باد خزا - نه که بر آرد غبار
 کم کن ازاں باد که گرد آورد   و آخر کار است، دم سوز آورد
 پیش خموشی کن و دمساز شو   بلبل باغ آمده باز شو
 و رهوس مشنوی، در دل است   حل کنم این بر تو که بس مشکل
 در رو - شه کز تو نیا ید مرو   گفته - بدم مشنود نیکو مشنود
 نظم نظامی به لطافت، چه دور   وز دور او سر - آفاق پُر
 پس چه تو کم مایه بسیار لاد   در شمری مهره خویش از گردان
 چسبید در اں کم که بچویش باز   تا چه نه گفته - هر یکم که گویش باز
 نخته از و شد چه معانی تمام   خام بود بختن سودا - خام
 ۱۱ - باز معنی شهباز که خاموشی نمی باشد ۱۲

تنب که سفیدت در آمد بمو ، هم نشد تنب گنبد سعیدی آرزو
 صبح سیده که درین تهنه سخت حقه گلوں بود سیمیده برکت
 زنگی تنب کرده سیده بروی خنده زناں شد ملک ارچارو
 صبح چال زلف ترشبت فیت کاک چکید و دم شب نام یافت
 طره تنب ایوزم یافت تر شانه ز سر داد خرو سحر
 مرغ سحر شاه صفت اعرش شانه آواره شده بر سرش
 یعنی اگر عصره سیکه زخم تو هم اریں اره بر گردم
 باد صبا یزده تنب برگرفت مرغ سحر غمزه تر در گرفت
 دیده شب روتی آفتار کرد کوری خاصن نظم بهار کرد
 خواب که در دیده مردم تست تنب بمیال کرد و مردم بخت
 صبح سیکم که بروں رد بلاغ کشته تنه از شمع صد چراغ
 تنم هم از دوری شب حال برد سوخته تداول وانگاه مرد
 خلق در آمد بمبا زود دعا قامت خود کرد و مودن دوتا
 دانه در انداخت تنب آمد درک قرص تداول دانه ناکرده آس
 متعلقه صبح که شد نور دار ساحت یکے شعله ز جیدین ترا
 از قف آں شعله که در تاش شد سیم کواکب همه سیاه شد
 صبح زس دم که دما دم گرفت آتش حورست ید عالم گرفت

سرسرہی مار نردی دریغ	راہ بجائے نہ سیردی دریغ
زایجہ گفتی نخل و صواب	چوت پرندہ گونی حواب
اریئے نہ کہ مہادتق امید	مامہ سیہ کردی و دیدہ سفید
گرچہ تند آوازہ بجیہ ج کدود	چوت تند یام بلدت جہ سوڈ
صور قیامت کہ برآید بلند	یام بلدت نہ بود سودمند
ایں رقم امروز کہ سودائے تست	سلسلہ گردن و دوائے تست
جید یونی وریئے ایں ترہات	خند غفلت گزرائی حیات
گیر کہ نطمت سخن اردر کند	یس بدرد غمچہ تفاخر کند
یک ہر اندر دلت آرد فروع	رہست بگویم کہ نگونی دروع
حاصل تزویر کم و کاتیمت	رستین مرد از سبب راستیمت
رہتی آور کہ دروعت بست	ہر کہ حینست جگونی کست
تا لو اندرین سعت ہوس	بخند روعت سرد مام کس
یا ہارس ڈائرہ یک سو نہ	بست بدو کن بخدارد نہ
بیج سرداری از اندیشہ نہ	کاوردت باز ہریت نہ
بیج گونی بکس از ہماں	بیج لکھد دلت حر ہماں
ارہمہ حادل کراں داتہ	ہمت دل حملہ بر آں داتہ
بس کہ دلت گرد و از ابدیتہ ہوں	تا سمحہ راز دل آری ہوں

کار بر کرم طبع آزاد گشته،
 باد گرفته اسیر کسان اسیر
 گرچه که زاده شده بایند پای
 بر رسته چرخ بود جا نشین
 پیکر آن آه نوروان پاک
 بر سر بندخواه روان تر شده
 صورتش از روش پذیر
 گشته چو تیاره منازل پر
 زال میره یافته در برج باد
 جوش می کشد تا ز سر میدان شاه
 شکل ریاهان بر فراخته
 آتش سوزان که ز تاب وجود
 تیزی سخنان می آزمون
 گنبدش از کرده فلک را خنثی
 سوسنیاں خوش فتنه زگر دل
 کرد بجن زین آینه نام شسته
 وز رهش از رفت به بحر انجمن
 هم گشته بمانده صبارا بجای
 گرنه بود به مدبر پادشاه
 باد مجسم شده بر رو خاک
 وز یکی دیده درون در شده
 و هم مصور شده اندر ضمیر
 ماه سبک سیر شده لیل زر
 باد لیس گرد تیاره داد
 مسرت همی کرد کسان را براه
 آتش از دو دیکه ساخته
 هم ز تن خویش بر آورده دود
 آب ببرد از فلک آنگون
 گنبد آبی شده بر در نهان
 وز دمشان زگر و سون دال

۱۱- طبق نام بیماری که در کرم اسیر می باشد ۱۲- ۱۵۲ زمین آبی نور دیده ۱۲

۱۳- گزشتت بودند ۱۲ ۱۴- اسپان مشک ۱۲

۱۵- سوسنیاں ۱- پان بزرگ سوسن خوش مو عیال - دامن معنی دهنده ۱۲

پیش، بخویم نه نیا، هرگز کس
تا بطمع بر در هر کم ز نه
خسرو من بگزرا زین گفتگو
چشم تو از عیب، تو دیدن تویی
چشم بخود باز من چون خاش
چسبید، نظر سو، خود انداختن
زین دوسه ادراک فرخنده نورد
تا که ازین مایه، به پانگها
چون جبرست، چند فغان توی
کام جلاجل که بدان تنگی
زور جوانی بره آوردی
نامه هستی بسواد، رگزشت
شد همه عمر، بشمار چنین
هر چه درین تخته قلم نقش لب
سوخت، دلم زین رقم دودوم

چون بخداوند کنم رو، و بس
نگد، خیسای نه کشد چو من
نیکی خویش و بد غیر، مگو
از دگر به پرس که عیب، تو چسبید
پس سو، خود لیک، چشم کسا
صورت، خود قبله خود ساختن
چند توان نازش سپوده کرد
بانگ، بر آری چو فرو مانگا
خشک نه بانی و میان توی
بانگ، نفیرش ز بسکه هنگی
وز تو نرفتی این فن اندیش را
عمر به پیودن باد، رگزشت
وه که چنین عمر، روکار چنین
زاں همه جز باد دنیا بدست
پخته شدی در کسودا، رخام

۱ مراد از جلاجل زنگوله هاست که در گردن چوپایان اندازند و بدین شان تنگ باشد ۱۲

شد کره چرخ چو گنبد نما
نعل مه افکند گنبد بد ز پا
ز رده صبح از طبق خاک جبهه
رفت و بیدار افق ز شمس
شاه فلک مکه به جز استام
هم شه و هم شاه واری تمام
جبهه نهنگانه تگاور به پیش
در دل دریا شده از آتیه خوا
رفت امیر آخور و آورد زو
هر چه در اطراف بهاں باد بود
پس که پراز باد و اگشته شد
مرکز خاکی کره باد گشته

وصه ایستار که ز سر به خروج و به خور
متوار خارج شاں گفتند داخل چور

تیز تکان هم تازی نژاد
چون دمه آتش و انبان باد
گرد سر به نهیم گردن در
تابه فلک گردن شاں سرفرا
تیزنگه و گوش چوپیکان پدید
بر سر یک تیر و دپیکان که دید
سر چومه افراخته بر اوج مهر
ساخته از چشم چرخ پیر
از هنر آراسته به پاتای فرق
گاه روش ابرو بختن چو برق
در گله به دست زدن چوین
کوفتن پا به برق کرده فن
ناز کنان در صفت نازکی
زخم نخورده گم از چاکی

بیش ستانند و دہند اند کم   تانہ ہی دہ - نہ ہندت - یکہ
گر رسانند مثل برگدا -   یک دے دہ طلند از خدا

صفحہ ۱۰۰ خاتمہ و قطع تعلق کردن

از پیر اخترہ صحبہ ارباب جہاں

رور سرمایہ خود ند - خد   بدرہ دینار لصاحد
گفت کہ بید برو عطا رہ بکن   تا شود ممش دعا رہ بکن
پیر بگفتش کہ چو ممشہ بہوشت   اکہ کہ کم میکنی از خود خطاست
گفت مدو معم سود آزا رہ   کاخہ دہم سود بجوم بجائے
مرد بذر بندہ پنجواب خورد   بدرہ مدو داد کہ لے نک مرد
بازیدیر این زیو من فطسہ   زاکہ تو طس تری از من بے
چوں ہمہ میل تو بہ ممشی درست   ایں کم تو ہم بتواولی ترست
آکہ نذار دصفت مردمی   نیست بر آدمیاں آدمی
خاصہ کسانیکہ بہمت کم اند   ظن نرم کزنسب آدمند
اس سخن جیند کہ پنجوبست   شاعری نیست ہمہ رست
گرچہ جینں رست نہ اندفت   رست بے رست کہ تو نشت گفت
لیک پنجوبست چو مراہیت را   خزندایا مدر بادشاہ
بہرچہ بگفتم زکسم باک غیہ -   رہر نخوردم غم تریاک نیست
ہیت آں دارم ازین پس را   کزد ریشہ نیر ستوم بے نیاز

عقل دولت کہ مباداش نقل
مادسرافراز جہا فی جو عقل
بادہ کہ ار عقل رہا بد حیران
تا ابد تس عقل و رائے دماغ
جکی او عقل و نہ را جہاں
عاطفہ عیش و نشاط تہاں
ایں عزم نزل از تار تر تم سر
در سر او یافتہ جوں عقل جا

ع . ن . ل

خوڑم آں لحظہ کہ متاق بیارے ہر
آر و مہنگا رہے نگار رہے ہر
دیدہ بر و سیو گل بند دوسہ بود ہر
گریہ در دیدہ روزکِ مژہ خاکے ہر
تس چویش کہ بر میل مژہ کستی راند
اریں قطع سوا حل کند مائے ہر
لذت دیدن دیدار بجاں کار کند
حان بیکار رہے مدہ مار بکار رہے ہر
گریہ در دیدہ کشد حسیع غبار تس ہو
ہر کجا از قدم دوست غبارے ہر
را نہ خوش آن تلخی پاسخ کہ دہ بعد از ہجر
کہ خمارہ رشک از ہر حرم مائے ہر
لذت وصل مداد گر آں سوختہ ہم
کہ لیس ار دوری بسیار یارے ہر
قیمت گل نتا سد گر آں مرغ اسیر
کہ حراں دین نو دس بہارے ہر
حسروایار تو گرمی رسد جوی یو
ہر تسکین دل جویس کہ آر رہے ہر

ذکر و اسرار فرستادن سلطان پید
ہم براں گوئے کہ در باغ وز دبا و ذوق

دوایاں ہر طر فہرستہ ،
 لعل و زبرجد کہ بر آیت خند
 تودہ لعلی کہ بہر گوشت بود
 زاد تو گوئی ز زین ز سیم
 چون پدرم مال پستازہ کرد
 گفتہ کہ امروز بس بہ این قدر
 شکر خدا را کہ رسیدم بکام
 زین نظر از کام چو دمساز
 رفتہ پدر کشتی مقصود راند
 کرد طلبہ کشتی دریا نشان
 یل و اں کرد محیط شراب
 غوطہ خور نہی دز سر گشت
 ہوش من بگردا بہ قدح در فدا
 عقل نہی داز بہر کشیدن رو
 چنگ نہ گیسو بہیہ دایم بافت
 عقل اگر نہی دتبع ناپدید
 کردہ طبقہ بہ جواہر کجہ
 بردوہ افزا زہی ریختند
 ز زین پیر جگر گوشہ بود
 حاملہ نہی د خاک ز دیر نیم
 زان نہی د موافق پر آواز کرد
 روز دیگر بہ لہوہ ملک دیگر
 کام دل خوش من بدیدم تمام
 فرق پہر بوسہ زد و باز گشت
 باز پیر بہیہ یکشتی ز شاند
 کشتی زردا و بدریاکشاں
 تابلہ بآیدم بہر اجوش آب
 کید بہیہ کہ بحر شاہ جہاں گشت
 دادہم رخ تاد بہیہ آباد
 اوہم از ان قہر نہی د برود
 گرچہ در افگند نہی د انیافہ
 عقل عقیدہ لہوہ نہی د نیاید کشید

گنج سخن بازگشت از ضمید سر داد امانت با امانت بدیر
 شاه بدیر و تامل در گرفت دروگر اندر نه سخن برگرفت
 جام طلب کرد و مستتر نشسته سزای از خون عدو سیت
 ارج فزنده این هر دو کمر بلبله ملل شده گل کرد
 رهزن عشاق شد آواز چنگ باده رواں گشت دران آهنگ
 هر چه بچلین نخل ترزدند جمله بستم تنه کشور زدند
 مرد را و مطرب فزشت مال دور مباد از غزل دار غزال
 ماحوسی دل چو شود داده کش زین غلم گوست گرامین غش

ع . نزل

بلع سایه بدست آب در سایه از یکس من طمان خوابیای
 کنون جو باد بیا بدید پیش از صبح بگفته که رواں باشد آفتاب سایه
 بیابان لوتس گر ساقیم کند بیدار چو حصه باشم مست فخر آب سایه
 بسایه حصه دم دی که بار آمد و گفت چه حصه که رسید آفتاب در سایه
 سوتان منم امروز مجلسه و گلے روانه گشت می چوں گلاب سایه
 در آفتاب همه ساقیان هم ارج نواز و گرجاچی و نقل و کباب در سایه
 هوای گرم تو نازک تر از مرغابان سوت با من صبا بی تاب در سایه
 جوای من تو شد جان در آفتاب مگرد مسور حاتم وار آفتاب در سایه

که شود این مایه از آن کس
 در خور هر لب، نبود این زلال
 جلوه گر من که رخ آید بهر
 درنگر از مقنعه تا دامنش
 زیور نو کرده بکار چنین
 لیک به نظاره که زلف و خال
 پیش نگویند، مگو بد ز پس
 و رچه ترا گفتن بد فن بود
 آنکه به نقصان خیال من اند
 برهنه آید همه را گفته، و بس
 در سخن افتد همه را پیچ پیچ
 چون عمل لازم صورت بود
 آنکه در سخن آوازه پیش
 هر گل و خار که رسد زین خراب
 هر چه تشنه اش کند مرد هوش
 زانکه چو زین فن بغور او فتم
 چو زبانی نه بود سودمند

گنج نه بگو بر بد بان کس
 کیست که اینجا برساند خیال
 جلوه کنای پیش تو بر خاصه
 عاریت نمیده به پیرانش
 نغز بود دیدن یار چنین
 هدیه او شرط بود در جمال
 هدیه این دو رهین به و بس
 آن بد تو نیست کوی من بود
 جمله گواهان کمال من اند
 به هزارا را نه کند یاد کس
 چون سخنه نمیده چه گویند هیچ
 نیک و بد خلق ضرورت بود
 زخم زنا بر نه از انداز پیش
 نه خوش از آن کردم نه بخراب
 گر چه بود در آینه نیارم بگوش
 تر م از این مرتبه دور او فتم
 طفل بود کس بفریبی بقند

سدا می برآمد نام حق و کریم دیدہ
 یک تروا مسدود کرد صدمی از

صفہ فیض خزان و مبع
 ہم سپاہ

ہم برآں ساں کہ تباراج چین باخ
 نماں

صل حراں چون بچیں چاہت	مادر و اں کزہ مغلزار تاحت
تہا میعہ ہم روایت براند	کتن بچیں، سیح ولایت مامد
کوہ رسک آتش لالہ فروخت	تعلہ مدامتس گرفت درخت
لالہ سرارنگ بلکہ یزد	مادہ بجالس گرد و دستس مرد
مادر حراں کد اران خاکہ بود	حسک شدہ مانع ہماں خاکہ بود
گشت سمن نازک دور و دھیر	کاب گرفتس لب آہ گیر
رفت سمن بے چین را اگر پشت	زناں کہ حراں دے خواہش پشت
جامہ خود کردہ کبر خود	گشت چو صوفی رکوع و سجود
تندہ تین نازک ریباے گل	یارہ ہمہ یوست نہ سہاے گل
لالہ دیساری حواں رساد	ریختہ نازک متن اربع ماد
سوختہ از آتش خود لالہ دار	گشتہ در و تن رحمان کیمیا
دقتہ صبرگ فنا دہ دوست	آمن دہر درق او تنکست

نیست ز کس لولوی لاله من
 نکتہ من گوہر کان من بہت
 دزد نہ ام خانہ بُردِ دیگر
 مایہ ہر دزد کہ در عالم بہت
 ہر چہ کہ از دل در یکنوں کشم
 زانکہ نگہ می کند م از ہر کراں
 قلب بہ رنجِ بہر گوشتہ بہت
 لقبِ دو گنجِ نہاں مرا
 دزدِ متاع من و ماسِ بخت
 خانہ حکم ہمہ ہر دورن کند
 نقدِ مرا بیت من آرند رات
 ترم مدارند و بخوانند گرم
 طرفہ کہ شاں دزد من از ترم پا
 مازکتا بدخیا لے کہ بہت
 یرفِ شاں گرچہ روائی دہد
 آکہ دریں گنج نہاں جو بہر بہت
 دُر کہ نقد را سرستاہاں

ژرف بہیں در تہِ دریا رمن
 زان کہ نہایت از آن بہت
 خانہ کشادہ ز درِ دیگر
 گرچہ فرون بہت بقیت کم بہت
 زہرہ آں نیست کہ بیرون کشم
 ایمنم نیست رخا رنگراں
 کز زرین یارہ دہندم بہت
 مرغ شدہ ریزہ خوان مرا
 تتاں بزباں آوری و من خجوت
 جستنِ جنت ہم از من کند
 من کم جنت کز آن نہاں بہت
 با من و من بیج نگوم ز شرم
 صاحبِ کالاں و من ترم
 در چہ کشاوند ما سد لہ
 سستی بہر بہت گواہی دہد
 باز شاسد کہ گہ زان کہیت
 سطلہ اگر یافت نماید نہاں

ہر جہ رمالاؤں ۲ رو نمود
 بود چو خورشید ولایت درود
 یک سید ۲ م سید گوتش بود
 گشت کناں تا نگہ ۲ م دور
 ختمہ خورشید چیتہ گرم رود
 کرد ۲ م ہو ہو س تہر بود
 رفت کیلو کمر ہدا دعوں
 ارمد دست چو دریا کون
 قصر شد از فرستہی اجمہد
 چون ملک از منزلت جور بلند

صفہ ۲ قصر نو و شہر نو اندر لہ ۲ آبا ۲

کہ بود عرصہ ۲ رفو ۲ چو رفت آں ایواں

قصر گویم کہ ہستہ ۲ مراح
 ہاچین ہستہ دست در یکہ
 روضہ طوفانی در اور استلح
 مالک ہفت سترس سر یکہ
 مام ہستہ لعلک سو دہر
 یا ہجو متاب سامن نہاد
 رفت دروں در او آفتاب
 رفت صاراں ۲ رو دیو ارجس
 رہ سو ۲ رو در او حستہ
 مانگ کتاوہ در او دم دم
 رفتہ ۲ م در او دم دم

ملہ دروں بائیں ۱۰ و ساٹھ ملے گزناہ ۲ تھے کہ رسول صلعم واسوے حالے قتالی در تہ معراج برد۔
 درں طاق ۱۲ ملے یعنی اردو راں سرگردید و دریں ۱۲ وقتا ۱۲

نژ پنهان شد قلم سحر رخ
 منکه نهادم ز سخن گنج پاک ،
 گرد دهم تا جور بلند
 ورنه بد زان خودم را نکا
 یک ، جوازیں فن چو بدماں نهم
 شیرم و رنج از پنهان یاراں برم
 هر چه که پنهان کنی از محرم
 مار که گنجش بود اندر مغاک ،
 زین همه شر بستاند باں کرده ام
 هر چه دانند که چندی گهر
 ورد دهم رنج فریدون و جم
 کامم ازین نامه عنوان کشا
 کا نچه درین سه چو بیند کس
 هر صفت را که بر این گنج
 مور شدم بر شکر خویش و بس
 گرچه در چیده ، سه دیده ام

کز پنهان ما ز شینم به گنج
 گنج ز راند ز نظر حسیه چاک ،
 ورنه توان باز بدو یاد کند
 رنج نگر دم چو تنی مانگاں
 وه کنم آن را و بصدق دهم
 ز چو سگ ، خانه که تنها خورم
 سنگ ، هماں باشد و گوهر هماں
 حایل او حسیه ، از ان گنج خاک ،
 کار بدو ریا ، کرم خورده ام
 کس نه فشانند بدو ، بدو در
 هدیه یک ، حرم بود بلکه کم
 نام بلند ، که ماند بجا
 یاد کند از من میکیں سه
 شعبده تازه در و تختی هم
 ورنه دم در ، جلوا ر کس
 مهر نخیں کز گهر ، چیده ام

(یہی اس وقت تورانی ملی، کل کی مات کل دیکھی جائیگی)

غیمِ حسرت و گویہ تہ کہ اگر از رقیبان بے ہنر بر ہم
۶۔ جب خانِ جہاں مغلوں کو ہر میت و بے کراہور کی طرح سے واپس آیا ہے
اور کیتا د کوفت کا فردہ سیاہ ہے اس موقع پر یہ غزل تبسم کی ہے۔

زاولِ رُوزش بطبِ تاشام دور نشد مہ زلفِ لبِ جام
گاہ ہر حرحہ گہ می فشاند گاہ ہر زمرہ زرمی فشاند
(کبھی تیرا ک ایک گھوٹ پر کبھی رگ کے ایک تڑپے پر لوگوں کو رو جو اہر انعام دیتا تھا)
عمر بابد بایعہ شس اندرت دین غول اند لبِ خفا کرت

غزل

دو شنگِ ناگہنِ دل شدہ آں مہ رسید دل بمقصودِ خود المہ تہ شدہ رسید
آند آں روشنی جیتہ و مستقام شس مردم دیدہ دواں تا بسرہ رسید
آند آں سادہ پنج۔ زمینِ بہوشِ آب سرسرتہ نگہ کن کہ حساں یہ رسید
گریہ پر سوزِ منش آمد و برسوخاں ایں یہ بارانِ کرم دود کہ ناگہ رسید
حسرتِ ازل سے المہ بہت ایں عجیب عجب آں ہں کہ بہر تہ پہلہ رسید
مقطع کہ مصرعہ ادلی کا مضمون اس حدیث سے ماخوذ ہے اہل الحیۃ
ملہ یعنی اکثر اہل سنت بھولے بھالے آدمی ہو گئے۔

مصرع ثانی بادشاہ کی حالت کے منار ہے کہ نہ کہیں دشمن پر بیڑائی

لکنم از جیب گهر با به ییت
 طر سخن را روش نو دهم
 نوکنم اندازۀ رسم کن
 و رگرم تاحه در افتاده ام
 آنکه به بزم به مهر ییستر
 آنچه هر هست بگیه رسم کو
 کل بصر نو کستم از هر مداد
 اول از ابجا که بر انگیز مش
 سکه خود ریس من اندیشه را
 آنچه ز سر حوت دل لقت حسد
 موی بمویت به هنر یختم
 وصف زان گونه شد از دل برود
 زین یس اگر عمر بود چند گاه
 رنگ یاد ت ندیم حامد را
 کایچه همی شد بدلم خار خار
 گرچه شه از بر چرین نامه
 کرد مکنی که نکوی گزند

تلح خودت سازم و دامن خویش
 سکه این ملک تحسرو دهم
 پس روی ییت رواں سخن
 تاجیه ترقیب سخن رانده ام
 کوشش آن راه کم بیشتر
 و آنچه جراین ست نگیرم ازو
 نور بصر نوکنم از هر سواد
 بر کستم آنگاه فرو ریز مت
 تانه لثام نه نیتنم ریا
 معنی لو بود خیال لبس
 یخته و سحیده درو ریختم
 کان دگرے را بدل آید که چو
 کم هوس آید به سفید و سیاه
 ساده ترین نقش کنم نامه را
 یامت درس گلشن رنگین نگار
 داد مر را گرمی به گامه
 رجومی ایچه تو گوئی کسد

عصای می گشتند.

ناگاه ذرات متوثر شمس الدین دیر نور اللہ الی یوم الدین چون آفتاب،
 قیامت بر سر این فتره آمد طلعت شمس گشمت الطلعه از گرمی آن مهر بر خود
 بسوختم و توغم از حرارت دیر و فی بیرون جو شید از احتراق طاقه آن دشت
 که سو دها تو انم دیدم مع هذا چشم بجالش تیر کردم آب در چشم من گشت
 آب در چشم گبرد و چو بنی خورشید خاصه خورشید بکشت خانه بود اندر
 دیدم که از عفو تیر هوا به هندوستان آن چشم بر آب خود نموده بود، بلکه آفتاب
 مرادید و از جا به خود بر دشت بجای ایاریش آوردم - لخت شکایت
 از دوران وزگار در میان آورد که شیوه آبامی علوی و اهارا سفلی نیست
 که انبا جنس اخوان از من چون بنار النعش از هدیگر متفرق و متغیر
 می دارد - قدر از قدر اقتدار خویش زبان حال لا لبسان المقال طلبه
 هر چه پوشیده تر گشته می کرد که در چه از آنچه بود عالی شده بود و از بر آمد
 دولت خویش الشمس لا یمنی فی کل صکارا گشته دفعه الله فی
 مشارق الارض و مغاربها - هر یک از اصحاب را یاد کرد علی العموم
 می کرد، علی الخصوص آن نجم ثاقب ۱۱ -

بگریه گفت که آمد به ستاره چشم
 ستاره که مراباید آن بچشم نیامد

گشت، ضرورت، که کنونش بعتد
تا چو درین بگری، ^۱ به شومند
بیزش این حرف، کن از فکر تیز
ور ز جل بازگشتا فی شمار
خواهم، ^۲ از خامه زبان گزین
زانکه خراشیده مردم بود
ایند، مبارک، ^۳ خلفه نامه را
خامه من گرچه تراش افکن ^۴
ز باغ زبانی که بفرها ^۵
هم ز ^۶ نه خشک، بنا تم دهد
هر سخن کز رقص یافته، ^۷ داغ
زیں همه سودا که فرو نختم
چند گم بود بدل کین خیال
بود در اندیشه من چند گاه
چند صف، ^۸ گویم و آبش دهم
باز نمایم صف، ^۹ هر چه ^{۱۰}

بستم و دادم بامینان نقد
بیش و کمش باز شناسی که چند
خواص تو قرآن نامه سعیدین نیز
نصد و چار و چهل و سه هزار
آنکه نه گردد در قلم ازین
آه، کسه کش خلفه کم بود
دوده ازین به بنود خامه را
زوچه گرها که تراش ^{۱۱} من
کبد، ^{۱۲} و او را بنزد زاع یا ^{۱۳}
هم ز سودا آری، ^{۱۴} چیا تم دهد
طعمه طوطی ^{۱۵}، بختار زاع
چسب، ^{۱۶} ز معنی که نا نیک ختم
تازه کنم هر صفت را جمال
کز دل داننده حکم، ^{۱۷} پناه
جمع اوصاف، ^{۱۸} خطابش دهم
شرح دهم معرفت، ^{۱۹} هر چه ^{۲۰}

از دُر و یاقوت و رخسار فراخ
 شاخ تو گوئی که نخواهد چکید
 هر چه برگزینی ز گلستان ز
 ساخته از سومر به نخل حسد
 باغ سوم چون گزری زین دو باغ
 بخت به دست گل دل فریب
 یافته بزه ز چمنها درود
 غنچه که دل به لب شاخ چمن
 بید که تیغ از طردن گل کشید
 قهر بر پایوں ز زین تاساک
 پره بزد و دخت هر دو بمنه
 اطلس زربفت به بدیوای رنگ
 کرده مسلسل ز گه بر بویا
 خاک از آن مفرش زربافت
 خشن چو آراء به شد یکسر
 شاه جهان شد به بزرین سر
 تاج بهر کرده چگویم چه تاج
 مرغ ز زر ساخته بالا
 مرغ تو دانی که نخواهد پرید
 خوشتر از آن کرده بهار دیگر
 کاب بجز از موم نیاید درست
 یافته از لاله و ریحا فراغ
 کوشش صد و تنه نموده بربا
 بر در و آمده آن جا فرد
 هم نگه ساز به آن انجمن
 هم برید از چمن آن جا رسید
 زیور زربفت چو فردوس پاک
 تاشده به دخت بهر سرور
 داد بهر سنگ ز یاقوت بهر گه
 کابلش خواند فلک باریا
 خلع به نور و زربافت
 از دود و دانه میوه
 چشم بدان دخت بهر چه
 قیامت بهر دو جهان را خراج

رہست چو اندر دل تنہا بہاں	حرف نشین معنی حور شید تاب
مورچہ را ملک سلیمان بکام	شترہ را مہر منور مدام
شبت زکواکب علم وراختہ	گنج گہر در شبت بہ دانتہ
روم سخن را ز حلقہ داخال	ہر حلتی بیکرہ رومی جمال
ہیچو ملا۔ دست بہاگ ماما	ہر خط تو حیدریں لوح راز
چون شبت معراج را نوا غیب	ہر رقم نعت رموز تن حکم
مردمک چشم معالی یقین	نقطہ ہر حرف نریب ترین
دارد ہر جراح قوم بچہ بُر	ذوقِ خیالات رسی یُر
میش کہ مکتد ز دردں سیدہ نیت	ہر غزہ دشتہ عشاق کُش
ملک گرتہ رسنوات سح	اوج معانی نہ مہذا طسح
تیر قلم کرد سرخوئے س را	دید چو این مقوی بیش را
تدجوستی دل کہ چو حست خوش	ہر یک ازین سبت کہ خست و سبت
حیف بود زو کہ۔ بکہ کم کمذ	حوں سہر خامہ لستس حم کمذ
کم شد و سرمایہ مادت و رست	من جو مکر دم حد دس انخت

لے یعنی ذوقِ خیالات میں ارمستی بسیار مایہ دار وے ہیوتنی حلاج ست کہ وقت دو حق رحم نص
دہد و اسوں طرازاں ست کہ وقت بریدن حب و مدد ۱۲

لے یعنی ہر عمل میں دشتہ عشاق کس ست و ہر دے آکس کہ یردہ اردل بردار دمی ہو بسیار و صاحت
ماند ۱۳ اس

ره ده ایدیده و خار مره را کیسون
 جاں که بگرختیه بود از غم هجران بعدم
 جان من چشم از اں که که برو رتوفتا
 ظن نبود این که ز خوبان دل من باز آید
 باز ناید دل من گرچه بکویت، صد بار
 چون بگو رتور و مخلق بر آرد و فریاد
 هر کسم گوید باز آئی از و تا برهی
 بنده خسرو ز تو دیده پوشید و فرت

که خرامان و خوش آں سر و رواں باز آمد
 خبر آید ش آید و آں باز آمد
 جز تو در هر چه توان دید از اں باز آمد
 تا ترا دیدن که کن که چ اں باز آمد
 شادمان رفت، و بفریاد و فغان باز آمد
 کانیک آں عاشق بیچاره جاں باز آمد
 گردل این سر، که دارم نتوان باز آمد
 چون میسر نشد ش دیده کنان باز آمد

سخن از ختم کتاب، بخط خواهر شاد

که بگوید خط را بدستی بر بار

من که دریں آئینه پر خیال
 کس چه شناسد که چه خون خورده ام
 ساخته ام این همه لعل و گهر
 تا نهم از فکر، پنهان ش
 هر گز به بیت و کافیه درو
 در تیر حرفش همه باریکی است

بگر سخن را بنمودم جمال
 کیں گهر از حق بر آورده ام
 از خویش پیشانی و خون جگر
 که بگر گاه به پیشانی ش
 هر روز قلمک، جهان درو
 آری بخضر در دل تاریکی است

ملک بیا کو فتن لو العجب
 بیکرِ شاں طره چو بالا فتاند
 گرچه صورت نرمد حیتیم لیک
 شاه بنظر آں کار گاه
 نرم ہی راند و عیاں می کشند
 از بیم پیش فلک آوازه یافت
 رفت چو در بار گه از مارگی
 بسکه فتانند ز هر سونتار
 خاک هیاں گشت بدر شین
 بزم بیار است شہ بزم ساز
 جشن فریدون طرب گاه جم
 اردل خواهنده نارنج گنج
 از تنبوتا روز سحر تابام
 باد مداس بطرب و تنگاه
 مطرب در انوار سرود
 عز

پانبر میں شان رسید از طرب
 صورت قبه تجریم بماند
 حیتیم رواد دیدن روی نیک
 نرم نرمی راند فرس را راء
 تا اسرف حانہ دولت رسید
 خانہ دولت شرف تازه یافت
 نده شدش بخت بیکارگی
 فرش زمیں شد ز در شاہوار
 کس نتوانست کہ بوسد زمیں
 بست زمیں را بجو اهر طرار
 تازه تدار مجلس شاہ عم
 خواسته می داد و ہی برد و کج
 بزم گشتش نمی از رود و حام
 رود ز نش زہرہ و ساقیش باہ
 ایں غزل از آب و ایں تررود
 نمل

عمر گوئی تہ مرا مار کہ حاں مار آمد
 وز بس عمر من آں جاں حاں مار آمد

صحنه ز رین ساشد سفال
 خنک سارو بچولان نها
 مقرعه بر شته هر چایه مکه
 شانه سپاں که بهم سودرو
 کوبه چون فلک آرزو
 شاه بدر وازه دولت نشسته
 توسن شته راز نثار افگناں
 نعل که ز به شسته بگوهر درو
 چتر که در چرخ شد از جا خویش
 زان عجب کوز برش منگشته
 شد چو عروس به بهادری
 کوس خبر کرد بگوش از خروش
 بانگ دهل خاسه کران تا کران
 نغمه مطرب ز گلوگاه ساز
 زهره دران انجمن اختران
 ماه و شان چرخ زن و پادشاه
 شمع شکویش بزبان آوری

گشته گل آلوده چو چرخ کلال
 گرد زمین بر شد و میدانش داد
 تازکناں بر سر هر تاز که
 یافت بهم از سر هر شانه مو
 گرد نظر تا بفلک خاسته
 داد بدر وازه کشادیکه یافت
 گشته مکل بچو اهر عناں
 گوئی از آهین گهر آمد برون
 چرخ رواں گشته هر پای خویش
 از عجب خویش سرش منگشته
 جلوه کناں پیش نشکوه شمی
 وز خبرش به خبری یافت بگوش
 تعبیه شد کاسه گردون دران
 گوش نیوشنده همی کرد باز
 رام شده از دم رامشگران
 گشته بموازده خاکروب
 سوخته جانها بحر ارغری

مسک شد آوازِ حرسِ جبیل
 بسکه علم با سیه شد بماه
 بافت اراں ایتِ شرکِ طاع
 صفِ سپاه از علمِ سرخ و زرد
 از علمِ لعل که رخِ سود
 نوکِ ساں کرد بهالا گزر
 در تیرِ حیم که ساں گشت گم
 کرد ساں گاد فلکِ رازوں
 شہ تیرِ حیم می جمید
 بود دران دائرہ تمام گوں
 تیغ نہ سیرامنِ حیرتِ قطار
 بود یک جا رصفِ تیغ و تیر
 مانگِ روار و کہ برآمد بلند
 برہ زودہ تیغِ زناں سرسہر
 زان ہمہ لشکر کہ زمیں می شست
 شد در میں ار لعلِ نقش و نگار
 گرد کہ بر شد در میں ہر ماں

ہر طرف گشت گراں گوشتِ پیل
 ماہ نماں گشت در ابرِ سیاہ
 تدبیرِ طوطیِ فلکِ یز زانغ
 نسجہٴ دیباہ نور و ز کرد
 طاسکِ رشیدِ رار حوں نمود
 گشت کوتر ہوا سیخِ یر
 نرہ نہ از نوکِ ساں گاؤ دم
 شد ز دم گاؤ ہوا گاؤ گوں
 اولِ شبِ صبح دومِ مید مید
 مردم دیدہ سیاہی دروں
 ابریکہ قطرہٴ آبش ہزار
 ہیچو نشانِ بلبِ آبگیر
 علعلہ در گبید گردوں گلند
 پیرہ ساں گشت کلیدِ طمر
 کرہٴ گلِ مرکبِ ریں بست گشت
 چوں شکمِ ماہی و اندامِ مار
 کاسہٴ گل شد طبقِ آماں

خامه که صد نامه بیا پی نوشت
 آنکه میں ہر فردا با گھر
 آئینہ دیدہ صورت گراں
 مس جو بریں آئینہ رونما
 ہمتِ مردانہ نہ لستم بکار
 مازِ نیا دقِ لطم تا سہ ماہ
 تارِ دلِ کم ہر و طبعِ مست
 ساحتہ گتہ از روتِ خامہ
 درِ مصال تہ لسعادت نام
 آجیہ بتایخِ رِجبتِ گزشت
 سالِ منِ امروز اگر برسی
 زین مطا آراستہ بکری جو ماہ
 تا جو شود خاصِ خداوندِ خلیق
 ایں عرلِ مندہ بخواندہ پیش
 نزل

باز ابریرہ از ہر سو - سر بر می کند
 گرد بر می آید از عالم کہ از اساکِ ابر
 سر بہر باغی دروں کرد دستانِ پیر
 سرہ رادہ ہر حمیں سر آبِ دگر می کند
 کاهِ بختِ حالے رادہ رماں ترمی کند
 سر و من تا در کہ انجی مانع سر بر می کند

کرده درو خامه مصری یناه	یوسف مصر آمده در قعر چاه
مکمله دیده روتس سواد	میل درو خامه و کلش مداد
بسکه فروں یافته ررق قلم	آب سیه رانده لهرق قلم
تستین او با همه داسدگان	رفتن او جانب حواسدگان
هر چه سواد و ررق متکلش	حل تنده چوں آب درون دیش
در شکم ارشک ترش مایه بیش	کرده قناعت به تر و خشک خویش
بلکه شکم کرده برار بیش و کم	مانده دهاں ماز بر ایش و شکم
که گئی از زحمت مشکلی ساد	دایع مشکیش دوسه قطره آب
مقبر عالم و جاہل تنده	گرچه دروں تار و سیه دل تنده
مس چو اریں ختہ کسدم قلم	مرزوم ارشک بکاغذ علم

صفحه کاغذ سیمیں کہ پڑو و قلم

سیم سوز رشود و نقش برآرد بریاں

کاغذ تانی نسب و صحوام	آنکہ شد آرائش صحت رتام
سادہ حریرے و صلت سوتی	باقصب و خرنسندہ میوند خویتی

ورمثل خفته بجا که خواست
 خفته نینزد مگر از دست
 و ربه بر آمده چون مرغ باغ
 نغمه بلبل زده از نول زراغ
 قارچکاک گشته ز منقار او
 تا همه قاری شده از قار او
 خوانده و را تیر سپهر از صواب
 نام قلم نیزه خط خطا
 و زردم این خامه بسودا ^{غفار در} خام
 مجره سوخته دل را بکام

صفحه مجره کوگر چه ری دارد دل

آریایای دلش مایه علم سریه و بیای

سوخته دود فرشته قلم
 و آب بیا به بظلمت شش بهم
 مطبخ سودا و درون مجره دوش
 روزنش از سوره درون و دوش
 هم ورق از روزن او برده دود
 هم بلم از مایه او کرده سود
 زاده بهیسه دوده او هر زمان
 هر خلقتش بر رخود و دومان
 دیگر خوش نختن سود و زیاں
 خامه چو کفگیر مهیبه ابران
 خانه روین و ز چویش ستون
 گشته بروی و شن و تار از درون
 دیده چنین نادره کس در جهان
 خانه بجا ماند و ستونش بران
 کرده چه شرف بهمند کوئی
 چوں چه بابل همه پر جادوی
 کس نه کشد سایه که در چشمه
 سائیه این چه به کشد هر که هست

علم جهانش همه طرف اللسان
 ورود لاراد معنی از و
 سرورق اهل هر کرده داع
 در هزار بس که رواں کرد دست
 رست هر دو تنگهی همچو تیر
 گفت هر بر همه از خیر و تر
 هم رده در حنکی و تری قدم
 در طلب صوف تراشیده سر
 راکع و ساحتده در هر مقام
 پیچ سوده قیامتس قعود
 روری او یک شه ماصد هنر
 سر رده در رفته در وں دوت
 دوده او قبله داسد گان
 آهوی متکین و سرش مادوتاخ
 تیر سیر دارار و در حراش
 کرده سر اندر ره تمیت صرف
 آب سیه خورده خیال گشت مست

پیچ خطایش نه اندر رباں
 آن نویسنده بود نه از و
 رور و تنب از خوردن و دجراغ
 و تنگهی یافت هر کس که هست
 راستی او همه را او تکیه
 نامه سه کرد و لے ماجر
 هم بسیاهی و سیدی علم
 گریه همه حد کندش ز سر
 در دل شب کرده یک یاقیم
 طرفه که درین قیامتس سجد
 گر همه سر زیر کند باز سر
 یافته در ظلمتس آب حیات
 خوانده شده بر همه خواندگان
 وز دم او متک لصحر افراج
 تیغ گهر مارار و در ترات
 بلک رتمیشر بر حیده حرف
 کس چو گیرند سینه ر دست

از در شه با همه شرمندگی
 خم شده از بار کرم گردنم
 گوشه گرفتم ورق دل بدست
 رو نهان کردم از ابناء جنس
 آری معانی زدلم زاد و زود
 چون بتوکل شدم اندیشه سنج
 خامه بیارید سخن را جمال
 حمله خط را ز سر پرده یافت
 من زده بر عرش ز فکر علم
 خواهر مدد خاطر اندیشه را
 آدم اندر وطن بندگی
 فرض شده خدمت شه کردم
 عقل سر اسیمه و اندیشه
 ز غلظت بلک خود از جن و انس
 و تش طعم لمم داد و دود
 سینه خاکیم بروں داد گنج
 پرده بر انداخت عروس خیال
 و آن ز زبان قلم در شکافت
 محرم کرم شده لوح و قلم
 زین سه هنر سنج و معانی فرا

سخن از و صده قلم آنکه بلورج محفوظ

همه اول صفتش با خلق الله بخوار

سو قلم دست کشیدم نخست
 راند نخست ازید قدرت بهر
 کاؤل از و شد خط هستی در
 کرده رقم بر ورق کاد و لول
 سلسله جنبان شده در بار علم
 دشت سر بر خط ارباب علم

گفتش اے تاجورِ جمِ جناب
بختِ نپیدہ جو تو شاہِ محراب
منکہ بوم داعیِ ماحت طراز
تاجو توئی را بمن آید نیار
چوں تو دہی حاجتِ ہر مفلسہ
حاجتِ تو طعیتِ بچوں من کہ
باغِ نہ ار گلِ طلعد زنگِ نو
ار نہ از قطرہ بود آبِ حو
ستہ کہ جہاں سدہ و زمانِ است
گر بمثلِ جاں طلعد رآنِ است
حاصلم از طبعِ کز و فکرِ است
گر غرضِ شاہِ بر آید بیاں
منہ جو نمود بتاہِ رمن
دواتِ من رو، ماید بیاں
سہ زماں را بہ سخنِ رکشاد
عدرِ نہی مانگی حویتِ تن
گفت چیاں با یدم لے سحرِ سنخ
تقلِ رگِ گنہیہ گو ہر کشتاد
حسمِ سخن را بہرِ جاں دہی
کزِ ثمنِ رو، نہ سچی زریح
نظمِ کنی حمدِ لہ سحرِ زماں
شرحِ ملاقاتِ و سلطانِ دہی
تا اگر مہجورِ آرد ریا
قصہٗ من مابدِ مہرِ بیاں
ایں سخنم گفت و مگجورِ حود
آیدم از خواندنِ آں دلِ بجا
رد مرا حارِ دولتِ جو ماد
از لفظِ اللہ اشارتِ نمود
مہرِ زروحِ طعتِ تا ہم داد
میں شدہ مخصوصِ خودِ جہیں
نہ در قلمِ رازِ ہر ہرہ
مایہِ بدتم نہ و سودِ رحیں
د قلمِ رازِ ہر ہرہ

پرده ز رو هفت تیر بر گرفت،
 داد سکو نر دل آشفته را
 بعد دو روز که رسیدم زرا
 حاجه آمد بهشتا بندگی در
 خاتم و برگ، شدن ساختم
 رفتم و رخساره نهادم بخاک،
 نقش طرازیده کشادم ز بند
 شه که در چپیده من دیده تر
 داد با حسان را به بر درم
 یافتم اندر محل انجمن صاحب
 چون دلم از فیض و کرم شاد گرد
 گفتم که این ختم سخن پرور را
 از دل پاکه که هنر پرور است ۲
 گر تو درین فن کنی اندیشه چو ۳
 خوار به چند اند، رسانم ز گنج ۴
 من که عطا شسم این مژده ۵
 اشک فشانان بزم در گرفت،
 کرد و داد اندر پذیرفته را
 ز آدم زود خیز شد بشاه
 داد نویدم بصد بندگی
 محمد تهمان پیر و ختم
 تن در آموزد دل اندیشه ناک
 کرد شش انشا و بیانگر بلند
 مهر بچید از ندما، در
 جاگی خاص و دود بره درم
 مرتبه در سکه، ندیمان خاص
 خانه فقیرم بزر آباد کرد
 ریزه خور خواجچه تو دیگر
 همه ما را طلبی در سر ۶
 وز تو شود خارسته من در ۷
 گزین خواهش نبری پنج سنج ۸
 سجده کنان پیش دویدم چو ۹
 ۱۰ جاگی روزینه که آنرا بندی پیشه گویند ۱۱

چوں کشتن سینه رخایت گزشت
 باغش دل ز نهایت گزشت
 حال خود و نامه آید و ار
 او خود از آنجا که بر برگشت لود
 داد اجارت برضا - تمام
 حرج رزم راں کف در ما اثر
 تار خیاں بخشش مغلس نیاہ
 شوق کشاں کرد گریباں مس
 حامل حوں کرد م مادر م
 قطع کنان راه چو بیکان تیز
 یک مہ کامل بہ کشیدم عماں
 ہیچومہ عید خوش و شاد ہر
 حندہ رماں ہیچو کل ہوتاں
 یا قتم از لذت دیدار کام
 مرغ حراں بدہ بہ بُستاں رسید
 مردہ دل از حال پریشان خویش
 دیدہ نہاد م ہزاراں بناز
 مادر من حشہ تیمار مس ق
 بر قدم مادر آرم ساز
 چوں نظر افکند بدیدار مس

گرچه که بود آری به او تا شکم
 پا به ستوراں به زمین رُشده
 بود بهر جا که نردولِ پناه
 خیمه لشکر همه بر رو به آری
 بهر لِم فتح در اں راه دور
 خانِ جهان حاتمِ مغلس نواز
 از کف جود و کرم حق شناس
 من که بدم چاکر او پیش ازاں
 باز چنان بخشش چاکر فرید
 در او دهم برد و دهنم چنان
 غریب از احسانش چنانم گزیده
 در او از بخشش او تا دوسال
 من به شرم خداوند خویش
 مادر من سپید رزنِ سبج
 روز و شب از دوری من بقرا
 در غم و زاری ز جدا ماندنم
 گرچه دلم هم ز غمش بود ریش

اسپ نکر و آتش خود پیچ کم
 گاو زین را سیم شاں سر شده
 تنگی جو بود و رانی گاه
 راه چو دریا که بر آرد جاب
 سایه فشاں شد بجد کنبه تور
 گشته با قلع او ده سرفراز
 کرد فراموش به قیاس
 کرد کرم ز آنچه که بدیش ازاں
 بنده شدم لازمه آن رکیه
 کیسه که از لطف بتابد غناں
 کم وطن اهل فراموش گشته
 پیچ غم و ناله بنود از منال
 رفته ز جا به خود و پیوند خویش
 مانده بدلی ز فراموشی
 سوخته داغ من خام کار
 نامه نویسان ز به خواندنم
 چند گوی راه ندادم بخویش

دانه او کرد طراوت درو	گردنده حمله طاوت درو
حسته شده به حرار خار	حده بھی کرده پرده انار
موریک رگ مویشد شلج	رگ ارو گشته دستان فراخ
گرچه که باخوینزه رو دهلو	صلح بھی کرد شفتالو
نفرک خوش نعر کی بوستان	نعر ترس میوه هندوستان
طفل که همسیره او شد نبات	حسروشی شسه بر آب حیات
میوه بساغ اریکی ده بود	نیخته شود حور دقت آگه بود
میوه نعرک هم ار آغار بر	تامه انجام ز او اریخور
سایه او پر درم از آفتاب	مایه مستان رر به شراب
آب و ان گشته هر سایه	یافته ارمیوه زمین مائه
نعرک یخنه یکیده زبر	گشته نبات زمین اریتره تر
گاه تمانا حوامان ساغ	ریر درنخاں شده مستان بلاغ
وقت خنیں میوه برو گرتاب	در مدو ابر حیاں عرق آب
ار در افتاں شنه در مالوال	ارن حور امد مدار بجلال
آب فرا خه همه را تابه گنگ	و آمده تکر همه ار آب سگ
لشکر انوه چو دریا بچو تس	سیل ز خنیدیں آن در حروش
دو سرا سر میں ار آب یو	هم ز هوا سوخته می تند شتر

سینه کجشکه نه شامخ نو
خاک یکم بیخ طوطی شمار
سبز نور - تو کوئی مگر
سبز بهمرا شده چون نو خطا
زاله زناں بر سر کمر غ سنگ
غوطه مرغابی رخا بجو
نول حوال شده مقراض پر
جنگل سرخار به حکم
جرعه که طاوس ز باران بخورد
یافته دراج خوشی در هوا
سرخ شده آری به سرخابگان
مرغ به ساخته در آبر جا
لرزه کنان آری به نرمی چون خن
زار به پیش شو بهر شاخ بید
میوه این فصل رسیده بشاخ
خوشه انگور بدان چاکی

پر شده از آبر و عله
بیضه یکم بجو او صد هزار
بجی طوطی سر که شد سرخ پر
ملک جهان گشت به کام بطل
باسر کل خوش بود از سنگ جنگه
از سر طونفاں شده پایا بجو
جامه او نقره و مقرض زر
روز بیکجا و شب از هم جدا
هم بسر و آمد و هم جلوه کرد
شیر و شکر داد برون از نوا
شته بخون ناخن قضا بگیاں
بر سر آن نقره شده نقره پا
مرغ که کز پاشاں بپا کرده کز
زاغ شده قمری جامه سپید
گرد چمن طعمه مرغیاں فراخ
آبله برپا شده از نازکی

خاک بے آبی اماں یافتہ	جیتہ زخو آب رواں یافتہ
قطره در آوردن را دراز	آب شدہ ارد در او حلقہ ساز
چوں زمین از آب شدہ سیم نام	بادگرہ سرزده کریم آب
خو سرسیدہ نہ ملندی زریں	ہم تواضع بہ شیشیق میل
زود رفتی بہ فغاں آمن	دور ^{دور} رابی کراں آمن
مادہ ہر شہر عمارت در آب	مخمر ^{مخمر} کراں را شدہ خانہ خراب
چرخ نگوں طست شدہ سیل بار	طست نگوں آب نہ گیرد قرار
ابر ہوا خواہ گلہ تماں شدہ	آب کش مجلس تماں شدہ
باغ کہ از سرہ شد آراستہ	ارسیہ را ہوا خواہ تہ
رگ درختاں تر از شاخسار	ہر ہمہ دور بار و دور آورده بار
ابر شدہ کوہ بلند ار شکوہ	برق شدہ سر را و تیغ کوہ
پرشہ قزاقہ چرخ ار گلاب	ینہ ہادہ مد ہانش سحاب
حوص مدور کہ تندت آب متن	آب کشاں گرد گرداب نوتن
حسّ زمین را ہمہ شکستہ	گاد زمین جعت بسہاستہ
نزر گرہاں در گل لغزان آید	تکیہ شاں سر کریم دستگیر
دائہ کہ سرتیز جو سورن کیشد	سورن او آملہ روستن کیشد
ستالی سر سبز مدام کہ حیثیت	کتاب گریست از سروا نگاہ ریت

ابر پرده ببالا کشید
آب فرو ریخت، بکار زمین
سیل غماں بس که به تنگی گشت
چون دهل رعد شد از آبر، غرق
گرم چنان شد که چو آواز داد
قوس قزح گشت، همان و ارکوز
تاب کشید آتش بر قش چنان
جوی که شد سر به خروش و آبدار
صفوی آبر، آرتو ندانی محال
تندی سیلاب، ببالا به کوه
ماند همه وقت، خطا زره تر
هر منهدیکه گل و صمد آید
برق به شمشیر در آورد تاب
برق بهر سو به تاب، بهر دگر
پرده نشین گشت، فلک سوبو
جو که شد بر تنه سیمین

سبزه صند، نخوش بصر کشید
زوم، ششبه، غبار زمین
باد به زنجیر نگاشت، نه دشت
گرم شد از آتش سوزان برق
غلغله در گنبد گرد و فدا
از دوطرف، سبزی و سرخ تو
کش غم صدا بر نه دار و زیاں
آبر با گرفتار، سبزه کنار
زیر زمین ابر نمود از خیال
از شدت آبر و زمین راستوه
از که، خورشید نهان شد اثر
هر چمنه صمد گل و صمد آبر و
گشت به زره پوش سواران آبر
دشت بهر جوی بر آبر، دگر
با همه زالی رفته پوشیده رو
جامه غمگی شده پیرا، شمس

له تو در خمر، که بر زمین آسپا و کمان چینه برنگت، سرخ باشد ۱۱۲ جامه غمگی کا هم که بر آب باشد

گفت مطرب که دمرے دنگ   سار کند صوتِ حدائی بھیک
 نشت معنی و براہِ عراق   کرد روانِ مُرملہ ۛ فراق
 دستِ زبانش چو در آمد بکا   زیں غزل از دستِ لشد شیرا

غزل

سختِ شوارست تنہا ماندن از دلدارِ خوش   ماکہ گویم حالِ تنہا مادی شوارِ خوش
 لطف کن اے دوست از شمشیرِ چرم کش   من کہ وصلم چند کہ پروردہ در نہارِ خوش
 مردہ را حسرتِ مرنِ نیست ہست از نہ کہ   بار مے گیرند رو ہم صحتاں دیدارِ خوش
 بہر کہ دور رہناو کے خورد دست او داند کہ پست   دردِ محرومے کہ نالدارِ دل انگارِ خوش
 کیست کز ساریِ عم اندکی مارم خود   کاذک اندک می سورم از غمِ بسیارِ خوش
 رار باد یوار ہم گشت نمی آرم ارا نہ کہ   گوشہ امی مہم ار ہر سویں دیوارِ خوش
 گفتہ کہ کہ خواہم کرد کارت را سحر   کارِ من کردی و کردی عاقبت کارِ خوش
 نا امیدم رک گیریدم دمر اہر دوست   تاجو بومیداں مگریم بر غمِ تیارِ خوش
 حسرت و اہلو رہن شیں ساعتہ دل دہ مرا   زاکہ دل می اقدام از گریہ اے از خوش

صفہ ۛ موسمِ باراں و برہ رفتنِ شاہ

جانبِ شہر شدن از لبِ کھکھر بکراں

کرد چورہ در سرتاں آفتاب   چشمہ حورشید و روشد تاب

گفت رواں حتم میں جستہ وارہ
دل نہ ہمانا کہ سادہ بجائے
آہ کہ صبر از دل و تن میرے
حول من از دیدہ من میرے
تشنہ اگر دیر سیرم بخوں
چوں کشا آخر حکم را بروں
با خود از نیساں تنغمے نمود
روز بختیمت چو تیرے مملود
دیدہ پر خون و دل ناصور
چشم منے شد ز جگر گوشہ دور
چون شعبہ مالہ ز غایت گزشت
گرئی و زاری ز نہایت گزشت
یک لے سے راں مطا از ہوش رفت
کتن میر و زہر آغوش رفت
واں خلف یک ہم از درد دل
حاک رہ از گریہ بھی کر دگل
لستہ دل و جاں لولا میرے
دیدہ بھی سود بیا میرے
وز مرہ دریای سہرا چہ جہد
ریختہ تپناے گہر مہ گلند
اشک فتا ماں بدل دردناک
مردمک دیدہ فادہ بچناک
سرجاویں بے جہر بہر گرفت
دُزخ و از خاک مافر گرفت
ماز آغوش خودتس کرد خاک
گاہ سترش لوسہ ردو گاہ یاک
ہر دو کماں سہیچہ یکدگر
دوختہ بودند لفظ ہر مالط
روئے بہم کردہ چینیں تابدیر
ہیچ گت تنہا دیدار سیر
نقش و دواع ارجہ بہاں میگفت
لیکن اندازہ زماں می نگفت

دو ریند از طلاں رازِ میش
 ہر جہ کہ ایں گشتِ مدائنِ اربوش
 حاصِ مکن آں دگرے را بچویش
 سرورِ مشرق چو ازینِ صل و در
 چارہ مدہ گفتہ اورا مگوست
 آں ہمہ گشتارِ یدِ رقیب باد
 گوشتِ حکر گورہ نہ خود کرد پر
 ایں ایں ہر دو سپا خاستند
 دلِ نتواں گفہ تا کہ در جہان نہاد
 عذرِ بد و نیک ہی خواہ متند
 دست در آورد بدلِ بندِ خویش
 حال نہ از اں دگرے رانِ میں
 حستہ یدار دلِ یرخون و ریش
 گوشتِ حکر گورہ نہ خود کرد پر
 مالہ را آورد کہ اے حالِ میں
 لیک چو جاں میر و دم چوں یم
 بے تو زیم گر چہ کہ درخون زیم
 حالِ دلم چوں تو شدی چوں تود
 چوں بخصومتِ حکمِ خونِ تود
 سوئے کہ منیم کہ مسادِ صو
 دیدہ بہا مد جو زوئے تو دور
 دیں کہ گویم کہ بگوید ترا
 چون قہ شدی دلِ رکہ جوید ترا
 وہ کہ نسوزد دلِ تو بردلم
 سوختِ ایں غمِ دلِ بے عالم
 کیہ کہ کریں واقعہ مارمِ درد
 ہجر تو آمد کہ ز خویش ہم برد
 گر خست ہر چہیم مسور
 بے خرم بہر تو تر تا روز
 ترسم ارا مدیہ تا ہلاک کند
 غم بہ کین سے کہ حاکم کند
 تاجہ شود حالِ منِ سوختہ
 سوختہ شد حالِ غمِ اندوختہ
 تا لتدی دیدہ اسیرِ خیال
 کاش سودے دوسرہ روز وصال

وہ کاں شکروش ناگماں نیں دیدہ ترشدنہاں
از خسر و آموز و قضاں فرہا داگر اکنوں بود

دوداع دو گرامی کہ پدر را و تشک مردم دیدہ ہمیر فرستہ چشم گریاں

شہ چو دوداع مہ و سیاہ کرد	صبح دم از مہر تہ پاپارہ کرد
کرد کنارہ شفق از خون خویش	چشمہ خور شد از دیدہ پیش
قلہ بدو سلطان زد و سو کوچ کرد	بسہ دہل روئے دو آب از دگرود
کو کبہ شرق سوئے شرق تافہ	لشکر مغرب سوئے مغرب نوشتا
سرور مشرق بود دایہ پر	گریہ کہ مار کرد ز دریا گزر
دیں طرد اقبال مغرب بہ پیش	گشتہ شتابندہ بمیعاد خویش
خاص شد از بہر دوداع دوشاہ	چو ترہ بایہ آرام گاہ
ہر دو دران بقہ مہیا شد	چوں مہ و خور شد یکجا شدند
محرم خلوت شدہ ہر دو بہم	زحمہ بغیر زمیال گشتہ کم
خلوت از ازل گوئند کہ محرم نبود	ہیچکس از خلوتی الہم نبود
آنچہ بد از مصلحت ملکہ راز	یکہ بد گہر دو نمودند باز
کالہ چمن از خار تہی کردنی	واں گل رنگین بآوردنی
در حق این شو بکرم رہ نمودن	واں دگر سرازیرین ریز خوردن

گرچہ جوتی در دل تبیش کرد
لیک ز فردا بدل اندیش کرد
تلخ توان شربت دوری حید
در حسد ای که تواند کشید
دشمن باشد فلک از معر زبوت
زاکم بیک جا کواهد و دوست
الغرض از مے جو ستر گزشت
ز آنچه دلش رقد ریز گزشت
رفت ز مجلس لبو بہ خواب گاہ
شدتہی از مادہ کتاں ہم شا
صحت بہ بیداری بخت حوال
دولت میدار شدت یاسباں
خواگشت ما دبالا بہ تخت
یہ میجگہ حفنہ مباد است سخت
مطرب خوش نعمہ ماوار نغر
ریں غزلت داد طراوت مبر
غل

آرام حاتم میر و دجاں اصوی چوں بود
آکس شاسد حال من کو پنجوس در چوں بود
رست چوں حوزا کمر آورد در جزا قمر
یعنی کہ ایں عزم سحر و طالع میوں بود
گوید حال دل نہاں گویت مگر ناید عیاں
ایں کہسی گھتن توان کوار دلم پیروں بود
بجہم مبادا رتہی چوں من مبادا دتمہی
مں دام دہچوں مے کا مدوہ دوری چوں بود
ریں دور کہ ارچتم اگلم ریگشت جیب دام
بند و خلش جویم بے زین تار مے در جہم
جوں لیما مے شد تم کا در دُر مکسوں بود
رقت کہ در جام گرد چوں مار پناہم گرد
خود عاتقان اہر مے سوئے گوماگوں بود
لیلی و مے متکوا کس کہ دیدہ مو ملو
مے کز میام گرد کے در جوار صوں بود
داند کہ رکیہ ریاہ رو در گردن محوں بود

گرچه که در می کرم بچید سر .

باد ده حلال نه بود چو بادام

پیشتر تقوی نه پندیده فر

چو همه کس خدمت سلطان کنند

عشر دایم شد ایم را

کوشش پوشیده کن اندر شراب

شاه بریں گونه بفرزند خویش

کرد زمانی بچین گفت و گو

تا دل شد نزد جگر گور شد

نیم شبان غم سو خانه کرد

گفت که فردا بوداع را

کرد و او کشتی دوله شتاب

شاه چو زار دوله تیر و تیر

گریه قرا به بیانگ بلند

آب روان کرد بجز نه نشاط

بزم شیش گرچه که فردوس بود

بسکه بدش از غم دوری خار

آل کرم از می شمرند ایر به

هر چه بادام چه باشد حرام

از همه وز نه پندیده تر

هر چه ز سلطان نگرند آرا کنند

ره بضلاله برد آیم را

تا نشود رکن شرع خراب

داد به زاد نو از پند خویش

کن مکنی را بجز خوب و بد

دانه اشک بشیره خود بود

دامن ازال خوشه پراز دانه کرد

آیم ویس شرط بیارم بجا

رفت بدوله بگذارد آری

فرخ و فیروز برآمد به تخت

قمقمه در حلقه ارجی فکند

خاک شد از جرمه معتبر ط

وعدۀ فرداش قیام نه بود

باده همی خورد دمنی کرد کار

لیک ترا نیز بہر کار ہر ۔
 ہر جہ مصور شود و در خیال
 خود نقشہ در قدرت کار بخ ۔
 چوں بخواہد بدکی در ہما
 گزید و در دل مشکل کشا
 و در بدل از را ۔ بہبود مشکل
 باز طلب صبح ۔ مرداں پاک
 مست مستوچوں بل آری سرا
 ہوش براں نہ کہ تورا ہوتیار
 غفلت شاہ است زیاں ہمہ
 شاہ بود از یے یاس جہاں
 می بجورمانہ را اندان بیت
 کم حور از انساں کہ توی مست ازو
 کار ہماں حملہ ترا کردنی ۔
 چوں تو خوری بادہ کافور ۔
 مر ۔ کہ از خود حشر کم بود
 گرچہ کمیت بخوشی رہبر ۔
 آئینہ روشن فکر ت بہت
 نیک بکس بدکس اینک حال
 فضل زحق جو غایت بہت
 مات گراں حقیقت و دیر ۔
 مشکلہ از ملک طلب کن در
 خواہ کلید از دل صاحبہ
 صبح ۔ آلودہ را کس بجاک
 در جہ شوی مست مستوست خوا
 مات بفعلت رود روزگار
 خواب تالست ملا ۔
 خواب شاید کہ کند یاساں
 تالستوے لے جہرا کار خرق
 ماتہ ازو ۔ بکس دست ازو
 خود عم این کار ترا حور دلی ست
 یس عم گیتی کہ خورد و خنکو
 کز جہرست از ہمہ عالم بود
 ہر جہ عا از کستی حوستر ۔

هر چه کنی باز نشانه دهند
 بر سر هر کس که ترا در بهر دهند
 نیز به خیر اگر امر و رخسار
 در عمل خیر رتبه کن
 چو تونه محتاج کسی در نعم
 کم کن احسان و همش آور بجای
 یافتی از کشت ازل خوش شایسته
 دولت خود بین و مشونا سپاس
 نهد تو گرچه ندار و ندهد
 گنج خرد خاص تو گشت از صفا
 گرچه جهان داری و شاه سپاس
 باش در پس پرده با فکندگی
 بنده شو و عاقبت اندیش باش
 ترس خداوند جهان کن بدل
 کار چنان کن که بهنگام کار
 کم کن از آغاز پریشانیز
 گرچه ز بیم تو که از کن کن ق

هر چه دهی باز هم مانند دهند
 در بخش از سر هر زیر دهند
 وعده بفرود نمکن کس خطاست
 چو کنی های هیچ تاسه ممکن
 در حق محمد لاج همی کن کرم
 بیش دهی بیش رسا ندهد
 راز کن از بهر ابد تو شایسته
 شکر کن بر کرم بر قیاس
 شکر کن بیش که مکر دو کار
 واطل از غیب کلید شایسته
 سوره خدا بین و مشو خود پر
 سر مکش از دایره بهر مدگی
 معترف بندگی خویش باش
 تاز منداوندانی نخل
 از دیر ز دار نشوی شرمشمار
 کار و رواج نام پشیمانیز
 با تو نیست ارد که بگوید سخن

داگری کس که زنا نیر داد	بس در دولت که تو اکتاد
هر چه رسد بر تو رکاب کساں	از سر الصاف با حر ساں
سایه طلمت ز مظالم بخش	غصه مظلوم ز ظالم بخش
تا بزمان تو که بادا - بس	نشود آواز قتل که
ملک چو از نام تو شد بهره مند	کوت که آن مام بسا دلمند
دولت دنیا چو مسلم تراست	جانب دین کوت که آن هم تراست
دولت حاوید بهره دست کس	مام نکود دولت حاوید بس
هر نفس از عمر عیبه - شمار	یا دکن از ملک و ران دیار
کاول ستان - خج ببالا کتید	آخر شاں خاک بجز اراکتید
تقصه صفاک همیدوں بخواں	نامہ جمشید و فریدوں بخواں
بیک بدار دفتر ایثار - بخور	بیک بجا طرک و بدرالشبور
فعل بکو حیدر - زندخواست	نقش کز ار را - تی آراست
میتہ بگوئی کس وارد تبرس	ارد کس لے رید خود ترس
چتم نہ سیکل ہوایں سیتہ کرک	تا نرسد حیدر - ہم داند لیتہ کرک
در ہمہ تدبیر کو کار با - س	ارد واریک جبردار باس
بدکنی اول ملامت کشد	و آخر ازاں سر بہ دامت کشد
خود رکافات و حراہر ہاں	ہر جہ کی بازیابی ہاں

گرچه به هر بهر بهر شناس
 راز بگو پیش کس از نخس
 باشد اگر سو بهر بهر
 گشود بهر بهر بتدبیرام
 حق چو تراجا بهر بزرگان سپرد
 و زنگار دید که این جای کجاست
 چو تو درین پایه شدی دستیار
 کار جهاں جمله چنان کن که آو
 جد چو ترا داد کم و بیش خویش
 بیش کن آنکه از یزدان بود
 چشم رعایه بهر بهر بگیر
 شاخ و خسته که بود سایه دار
 چو تو شدی سایه یزدان پاک
 عدل که سرمایه بهر بهر بود
 چو تو در این مرتبه داری
 عدل بود مایه امن و آمان
 ملکه سلیمان چو گرفتی فراز
 گفت که کسان نیز نمی دار پاس
 تماش نه بینی بوشیق بهر بهر
 رخصت بتدبیر شناسان بخور
 تیغ زنا مید که کشتی ازین ام
 خوشتر بهر بهر خرد بهر باید شمرد
 دیده درین راه زمین سایه کجاست
 پایه نگذار مشوم بهر بهر
 گریه از آن نیست بهر بهر کن که آو
 بیش و کم از و بهر بهر کنی و نه پیش
 کم کن از آنها که نه فرمان بود
 تا بود بهر بهر ملکه بهر بهر پذیر
 سایه نشین را بود از و بهر بهر
 سایه فشان باش بر پیش بهر بهر
 مرتبه مرتبه خواه ال بود
 سود بهر بهر آو که سرمایه بهر بهر
 بیش کن این مایه زمان تا زمان
 از پروری بهر بهر بهر بهر

حشم ہر حرم مہا وریکس	ز آتش سور مدہ گھسدار جس
یوں بگنہ معترف آید کے	عمو کو ترس با ست بے
وانکہ تمشیر سیاست سزاست	ہم بتاں بتواں عدو خواست
در حق آن کس بر خود راستہ	دیر خصومت تو روز دہشتہ
وانکہ سرا و از خصومت بود	حکیم تو مرد و حکومت بود
ہر کہ زند در رہ اخلاص گام	کار برو کن بغایت تمام
وانکہ رآر و بخلاف سرے	سر رفتن میت کہ گیر دبرے
خورد بس و تمس بد رہ رہ را	آب دہ در رہ رہ او دہ رہ را
دشمن خود خورد و بنیاد تہمید	در تہ دندان چہ کہ سگ خورد
گر چہ جہاں جملہ ہوا خواہ	ہم کس آن غار کہ در راہست
ہر کہ بود تہس دوئی در سرش	سر کہ یکے تہ دو کس از خجرت
دشمن اگر دوست سہاید نہ پست	فرق کن از دشمن خود تا دوست
جائے مدہ دشمن کیں تو ز را	گوشت کن گفت مد آموز را
روئے سیکار تہاب از دور و	گو بود آن قلہ کہ می دوستو
حاص کس آنرا کہ خرد ہست میت	راہ مدہ بے خرداں ایہ میت
محرم ہر سار حردیتہ را	مصلحت امور کس اندیتہ را

گاه پسر در پدر خویش دید
 مهر خود از حسرت، او پیش دید
 گاه پدر تنگ، پسر در گرفت،
 افسرش از گریه بگوهر گرفت،
 گاه پدر در، پسر بوسه داد
 خاتم جم را بکه ز جهم نهاد
 گاه پدر پیش پادشاه،
 گاه پسر پیش پادشاه،
 گاه پسر پیش پدر برد جام
 گاه پدر گرفت، بدر در فراق
 گاه پسر گرفت، دلم چوں بود
 گاه پدر خواهر، که از وقت پیش
 که پسر از ذوق چنان گشته میر،
 زین منط از هر دو سخن میگذاشت،
 چو را سخن رفت، بسه داد،
 چوں پدر را، و بد بلند کرد
 داغ و تش بدعا، و پناه
 ریخت، بلبس آنگاه بهر تمام
 کار پسر از ملک جوانی مناز
 کار تمامی چو از و، به کام
 گرچه بسیار، ز توشه دستیا،
 در خانه خالی بسیار، متنا،
 کز تو چگونگی شوم، دیده طاق
 کز نظر من نقش تو بیرون بود
 دیده که پیش پسر پیشکش
 کش برین ریخت، پیاله ز دست،
 آرزو و دل بدین میگذاشت،
 دور در آمد به نصیحت، اگر
 پند پدر را هرگز نزنند کرد
 کای ز در، از حادثه دار و نگاه
 دار و تلخش ز نصیحت، به کام
 ناز بدو کن که ندارد و نیازی
 کار خجسته نویدی او کن تمام
 در خانه خالی بسیار، متنا،

جگِ سرافکنده سر اواز شد	گردش ساقی رسر آعاش شد
همت و نیر بهره بهم در شکست	با یک مزا میر تبیه یروده حست
گوش را داره ی راوازه گشت	چون نفس چند رمی تاره گشت
حاست همه قرعه اول ببال	مارمود آتس مرغ جمال
کتی اقبال در آمد موج	موج زد ریا - کرم تدماوج
تارک خود در محسِل مازداد	تاجو بر ترق شرف مازداد
آمد و آورد وثیقت بجا	در کف دولت و عون خدای
وعدہ دو تین بوفار است کرد	مادہ نو تین لصفافواست کرد
در خطِ شان لقت سید و سیاه	هر دو تنه جو حورست پیماہ
تا دوز بردست شدش ریزدست	جام ربردست و سلطانست
فرصت دیدار نمودش ازاں	گرچہ کہ مد فرصت می میت ازاں
تا مرد و قتل و راست تناس	مادہ بخوردند مگر بر قیاس
ملک گیر دیدن دیدار بود	کان نہ گہ عبرت می حوار بود
لذتِ صحت بعینیت گزشت	هرے کان ہریت گزشت
دبدہ ہی رخت گلانی بحام	ہرے گلگون کہ ہی - مد کام
گریہ تاشست ہاں از گلاب	گرچہ لب آلودہ شد مدار تراب
یرودہ شدش گریہ نہ میت لطر	گاہ یدر و یدر و - سیر

بس که پراز غبار شد دل ز تو گرفتار زخم
دولت روزگار من آه و فغان روز و
رنجه مشو بکشتم زانکه برخیزد غم
لاغ مکن که خسر و ادا من خود ز من بکش

خاک برویم افکند ای دل پر غبار من
دولت اگر چنین بود و با به روزگار من
فتنه تمام می کند محنت نهی هم کار من
چونکه ز در من بشد و ادا من اختیار من

شیر دیگر ز پر عیش ملاقات دو شاه

وز پد زادن پند و ز پر گوشت ز بار

مجلس آن چو بیارم شربت
خاسر ز گردار فلک موج و
شاه جهان باز باین دوش
تخت خود آرایش دو شینه و
از منط مجلس و همچو بود
شیر صراحی بدوزان و پیش
آئینه می چو بز انوش
آتش مه گرچه جهان برفرو
گرچه پیاله نفس آرمید
جام زمانه نشستن شاد و

کشتی مه برد ثریا به لب
ماه ز در کشتی خود کرد پر
کرد فلک ز مرمه نای و نوش
پا بر سر و بر سر نخینه و
بیشتر آراست شد ز آنچه بود
دختر ز شاند بز انوش
بر سر ز انوش و آئینه زاد
پنیه قرابه ز انوش و
خاسر چو قم قم ز صراحی شنید
هم ز دم قهقهه شستن نیافت

پتھ جہاں دارتدو ہدیہ برد
 حلقہ بگچہ ہسارں سیرد
 عدد رمانیت کہ درگوستں بود
 خواند مگرتی تہ آفاق رود
 تہ رجوتی رود بچو گلزار کرد
 عزم می و برم نگلزار کرد
 رزم تین ساغر رمی کتید
 بدرہ دینار بسر رمی کتید
 سر ہر مسہر ۱۰۰ رے کراں
 مست تہ ہنمہ و سر گراں
 مجلس شہ راہمہ مجلس تین
 مست جہاں بود و گراں حیریں
 شاہ گراں سر رمی خورست اتر
 دست سک رخمہ مطرب بود
 مجلس اوزین غم گت مست
 عذ

نمل

آفت رہد و تہ شد ترک متراجہ ارمین
 یار گراوست کے بود تہ و رہد یا رمن
 ادہ ہجر خوردہ ام پنج حمار در سرست
 حر بجلوات لبش شکنڈاں حمار مس
 بود قرار وصل و سر گراں دست دولتی
 در قرار مگر دے مس دے قرار مس
 ای چو توئے کاستہ بیلوے مس دے تین
 تابیتند از دروں قستہ انتظار مس
 رعبت اگر بے کنی ساقی حوں خود شوم
 مطرب را ئیگان تو مالہ زیر و زار مس
 بے تو دجیم حیار شد خاک در تو سر مرہ ام
 سر مرہ گراں تو ناہدیم خاک ہر حیار مس
 حوں تو سوار مگر ری دیدہ گنشاں کم
 خواہ قبول خواہ ردیہ ہمیں تار مس

شمع و چراغ که بودش فرو
الغرض آن سیکه گردون گزاف
زان علم تا بفکد خاست

شاه که تا صبح بیدار صبح
بود خوش از خوردن آن آیه خوش
چون ز سرش رفت خماری که داشت
فرش کشاوند بساط فکده ال
گفته بفرزانه که در خورد شاه
حاج درگاه زایوان بار
جسته شده کرد برایشان در ت

تاج و رآں چتر و کلاه میاه
بر دفر تاده بحکم شه
شاه شد از دیدن آن سخن شاد
داد بآرنده آن هر دو چیز
خوایسه عذر ز پیوند خویش
هدیه بیه بر خداوند تاج
مرد رسانده خوش و شادمان

کشته شود گریه و آید بروز
رفت چو پرخ یک آماج وار
کو کبر روز و آراسته

صبح برو فاخته خواں از فتوح
کرد زمستی نه خواب خوش
بار بار بر سر بهنگام چاش

پیش ستاوند سماطیس زماں
چتر پیدار و کلاه سیاه
شد بسو به بقیه کش و چتر دار
بردور ساینده شاه آنچه حسبت

کرد بمیعاد رواں سو شاه
برشته شترق آن دو نشان مهر
بستد و بوسید و بسر بر نهاد
خلع خاص و زرب یار نیز
شکر خدا گفت زانند از برایش
هدیه نبل مملکت رخ باج
آمده ز آنجا بخوشی در زماں

اہو پویندہ ببالاؤ زیر
 مشرق و مغرب ہمہ یکروز گشت
 شاہ ہا گیسر بتمشیر تیر
 لشکر انجم ہمہ حیر
 لشکرش از حد شش درن برول
 ماہ ہم از و علم افراشته
 گرم شود بر ہمہ لے هیچ کین
 بیند اگر تیز بکوه اندروں
 گر نظر گرمی و تیزی دروست
 گرہ کند تیری و گرمی بے
 سینہ شام از شفقش خوں شد
 مشرقش قبلہ خود کردہ نام
 سجدہ کنان ہند و ازاں گشت
 نور بصرت مبعنی ازو
 بے رخ خورستید بود تیر و افغان
 نوز بچشم ہمہ اروسے دید
 حاتم خود ساحتہ در کام تیر
 یک یک سرج نیار دگر گشت
 چتر پیاہ شب ازود در گریز
 او بکتد خنجر و گوی بود
 لیک گنجیدہ در درون دروں
 غیبتن آنگاہ نگہ داستہ
 یس زحیا در رود اندر میں
 رہرہ کوہ آب شود بلکہ خوں
 ریختن آب خود تن آرزوست
 تیز درو دید نہار و کہ
 تب بمیاں کردہ و بیرون شد
 سجدہ او جانب مغرب بتام
 رہے بدو کردہ سیر و گشت
 چشمہ ہمہ تیرہ بود۔ بہار و
 تب کہ کند حج دین پر حیران
 کوری حفاتش کہ اورا ندید

دل من کشته شد بقا به توباد
 چه توان کرد کلم سچوں را
 از درونم نه روی بیرون
 در گرفته درون و بیرون را
 نام لیلی بر آید اندک ش
 گریه کردم بخت بد به کشادی
 بیش گشت ازل به تو گریه من
 شد هر چند کم به دهن را
 هر دم الحاحی دم بر خست
 گفتم خست و نگیر در ماناک
 گر بریزند خون مجب خوار را
 لب به شکر و زبان میگوں را
 خایه به لب گشت افسوں را
 گر چه خوانند بر گل افسوں را

صبح برآورد و چو پتر پند رفتن شب بید روز و روز پند

صبح برآورد و چو پتر پند
 لب به سیاهی بسید پند
 کاله بد چرخ ز زریں کلاه
 دوخت زره زریکلاه سیاه
 کوس سحر که فلک آواز گشت
 دید به روز ز سر تازه گشت
 یافت ضیا گنبد آئینه رنگ
 رفت بیرون آئینه چین رنگ
 تیغ کشید خست به عالم فروز
 لشکر کش کرد هنرید ز روز
 ابرو رسمه تاب سحر چشم داشت
 کش فلک از وسمه بخا هزنگ داشت
 چشمه خورشید ز سمو جم که راند
 ابرو رسمه شست شد و وسمه ماند

لیک چوتختیدرم جای تست
 تا سرم این هر دو بزرگی بسر
 مرد مک جتیم بزرگان شنو
 آنچه دل شاه زمش چیم داشت
 نیست دگر آرزویم نیز پیش
 تا حور آن وعده که از شاه یافت
 مستی دولت لستس بود نیز
 حاست بیا تا حور - ملد
 فلک ملک مرته رامیش حبت
 اول شرف خانه دولت تنافت
 نوش همی کردم دل فروز
 روز شوقین خوردن می کارماد
 تیغ ظفر تو رسر انداز رزم
 این عزل شده که توان شنو
 غز

زل

ار تو نه این سکه که گرد دست
 هم زید ریاید و هر - اریس
 - سور سر و دیده اتارت نمود
 خاصه شاه است که رس گشت
 کال بستر سگرم ارجیم جوت
 حاجت خود را لوقا راه یافت
 دولت سمرست بگشتن که خیز
 وعده دیدار بر - در افکند
 رجعت خود کرد بمنزل دست
 شاه دولت ترف از خانه یافت
 در تب دولت همه تب تا روز
 روز بد اندیش شب تارماد
 عود و سوز طرب سارم
 حال مشک که - سگام خود

مست کس عاشقان مجزول را
 اثر این لودن سال میموی را

مهر کتای لعل میگوں را
 ریح نمودی و حال من بردی

شاه بنظاره ایں ہر جنس
 صنم لکھنوی ازاں تخت و تاج
 پیل کسے خود چہ تواند نمود
 ہر سہ چیز آنکہ چو آرنیش
 بوزنہ و طغیٰ سخن گو و پیل
 ہر خود ایں صنم بہر چہ
 کس نبودن کنایہ و صفت
 از پدر ایں جملہ نیکنام
 ہم بزبان تخت ہمار گشت
 تاجوراں بر سر آں تخت زر
 باز دو گنجیہ نگہ کردہ باز
 کرد پدر و ریلہ بند خویش
 لیک دوسرے دگر در سر
 اولم آنست کہ چتر پید
 دویش آراستہ کہ کلاہ سیا
 از پدر ایں دومر ایا دگار
 من بتوانم کہ بجا رومی
 ماند عجیب بلکہ ہمہ جن و انس
 داد بزرگرمہ چیں راج
 کس صفت نیز چنان کم شود
 پیش کہ بدل چو بہیندیش
 دیدہ ام ایں راجہ بایل
 خاص بہ پیلہ کہ توان پیل گشت
 من کہ بدیدم بہ از نیش سزا
 گشت پذیرندہ بلکہ تمام
 تاج ہماں بر سر سلطان گشت
 ہر دوزخستند کمر با کمر
 کہ سخن از رزمزاد و گاہ راز
 کار زویم جب لمہ بر آمد بہ پیش
 گر بسراید ز توام در خورست
 بر سرم آید ز تو دارم آید
 ہم تو نبی بر صبا بکلاہ
 زو بتواند تو بمن و آہ پار
 زین کلمہ چہ کہیم سروری

ز آو میاں حالِ مگر دوزین	رو ریو در حلقه سد گاهِ کین
وریں دنداں کس دایں کا بغیر	بر کشد از تارک بد خواه معز
خونِ عدو خورده بدنداں تیر	در صعب کین کرده بدنداں تیز
ز آن ترتی کدی دنداں ندید	نختم ترستس را که دنداں دید
شیرِ فلک را ردو در هم شکست	گاوری کین کز سر دنداںِ حبت
گمبِ گردنده صد ابار داد	چون جرئت در روت آواز داد
کوشِ فلک نشتو دالابلند	ور بقفاں برکت آو ابلند
اربلندت قدم داد لوس	ماگِ بلندت زده مارِ عد کوس
مست شده کرده جهانی حراب	خورده رحم حانه دولت تراب
کرد فراموش خردت های بنگ	ارمی شب پس که حقت یافت نگ
بگ را کرد و مجلس شتافت	تا رمی مجلس ته مرزده یافت
کال زرسد جرخد او نکت	الغرض آن یل و همان تاج تحت
رو به کرم کرد و بدل بد خویش	دیدت همیشه یو میاں پیش
هر ترا داسته تو دم نگاه	گفت که این افسر این یل و گاه
هیه این صلح همین در عود	تا یو صلاحی بمیاں ره رود
تا دهم ار دیده بحیث	مست مرا ستر این هیچ چیز
خاص کن اندر لفظ	هیه من جسد ز من دریدیر

والِ خَلِّ ز زَنیش بفرود شکوه
 سود بگردون سرشکزد ساء
 پیچش خرم لب ان بکند
 اثر در آن کوه شده پایچ
 در زمین آنجا که سرفراخته
 گردید غاریو دجا سمار
 وردم اورا پوخته م فتد
 بر شده بالاد و سوارش بلند
 در تپه پاکوه زمین سار
 زان سپهر انگیز پر سمناک
 شاه زبندی که بپایش فکد
 گر مثل پای بر آرد ز جان
 کشتی عجاج سار تو گوئی رواں
 کشتی و در معبد بر ملکش گزر
 گوش که با چشم همی کرد لاغ
 طرفه که آن مروءه ز آسید باد

سایه همی کرد بر بالا سکوه
 رنگ شفق زرو شده شکر و ساء
 اثر در افتاده زکوه بلند
 مار از ویافته در غار پیچ
 مار ز سرخ از زپاساخته
 زو بدل مار شده جاسمار
 با دیش سلسله با سار م فتد
 چون دو پیاده به پس پل بند
 پای کو به بجهت پای واد
 در تپه پایش پری گشته خاک
 مار شده صد ش از آن پل بند
 سلسله فریاد بر آرد ز پای
 گشته دو گوش زرد و سودا بابل
 لنگر کشتی شده صد مدوق زرد
 مروءه بود به پیش چرخ
 هیچ گزند ی بچرخش تداد

تختِ نگویم کہ سیرِ بربند
 ہفت - سرِ رازِ شرفِ ہر ہند
 بر سرِ تاحِ رانِ تکیہ - گاہ
 تکیہ بدو کردہ سران - پاہ
 اوجِ مکاں یافتہ را مکانِ ملک
 چارِ طرفِ گرد و دارِ کالِ ملک
 مارو - رادو - تکیہ شہریار
 مملکتِ ارد شگفتِ یادار
 پاکند عرقِ سرِ پیشِ فراز
 گر ہمہ تاعرقِ کسند پا دراز
 ساختہ از چوب و گرم - بربر
 چوبِ مے یافتہ یالینِ رسر
 یاقِ چار و کندر - ارگست
 کردہ ہماں را بسکوتِ خدم
 صدم قدم آیدم و خاقانِ بیت
 ستہ مرنجِ بیا طر میں
 پایہ او شاہِ کجا - برکتید
 مرلتِ ملکِ چو جاہِ پیشِ داد
 بیتِ شکوہی کہ تہنتاہِ راست
 کید - حرازے کہ سدیا کوراست

صفہ - پیل کہ شہ داد بفرزندِ عزیز

کہ شد از جنبشِ او کوہ چو دریا لرزاں

پیل چو کہ ہے کہ بودے سکوں   چارستوں ریر کہ ہستوں

صفت تاج مکتل که پسر یافه ت ز شاه آن پسر که بر سر تاج نهاد از خاقان

یافته ماهی ز ریشا ریشا	تاج مکتل بدر از هر طرف
مهره پیشانی شه جفا	چو ندیده در ناسف او
بلکه ز شنه یافته گوهر بلند	گوهرش از شاه شده سر بلند
موج گهر بر در ریاشده	فرق نشینش والار شده
خود دهد و بر سر شاه افکند	هر دو گوهر که براه افکند
یکسر از آن بر سرش برود	نیز سرش کو بدوم سر رود
رشته گوهر شده هر مو بر سر	بس که فشانده بر سرش رگ
و آمده بر سر زیمه و ران	سر شده بر فرق بلند افسران
شبه بهتر که برش چای کرد	او سرشته را گهر آرا کرد
گرد جهان رفت از سر گزشت	چون ز سر شاه جهان برگزشت
تخت شد تاج بر سر بارش	شاه بدولت بگهر بارش

صفت تخت که پچوں فلک تابسته بود
و از شرق بخورشید مشرق داد مکان

قامتِ شاں مہر و لے ریشیں	یر ز گل از مساعدتِ آیتیں
یافتہ از لعمہ گلو - اں حرات	صوتِ حراتیہ تانِ حالِ حرات
سیہ بے حسہ و دل کردہ لیت	ہر لعل از تیری آوارِ خویش
قامتِ شاں بودیا کو قس	گیسوئے متکیں بریں رقت
رقص کماں چوں بریں یازدہ	دو حق ماہمید لکد ہزار دہ
از روتِ جنسِ دستاں تان	مخسپاں ہر چہ پیسہ اں تان
ہر کہہ اں تعدہ ہشیار بود	مست نہ ارے کہ رویدار بود
دو چو در اں عوتی تارہ کرد	راہِ تکلف سو نہ دروان کرد
ہر کس از اسکا کہ مزاج می ست	داد و دروں ہر چہ مزاج وی ست
این لعل سلک گہ کردہ صمم	اوسخی خویش روںِ ادا ہم
چرب رہاں شدہ تکر دہیں	چرب رہاں گشتہ رمعہ سچیں
رہر ہر حیلہ می گشت حل	ملک ہی کرد حکایت بدل
وقتِ خوش و خوش منتاں بادہ کن	وقتِ دوتاہار عوتی وقتِ خوش
گفت رجا صاں یکے شاہ ترق	تار و دار آب گدا را جو برق
آورد وین کتد ز احتصاص	تحتِ در و تاجِ در و پیل خاص
رمتہ نشانندہ ماورگ گاہ	کرد رواں حملہ لہر ماں شاہ
ایچہ گر نفہ ر شاہ کرد	در نفہ حاضر در گاہ کرد

غمزه زنانی همه مردم فریب :
 چاه زنج روشن و صافی چو ماه
 پرده بر انداخته چو آفتاب
 رو به چو نور شد مید بر افروخته
 از رخ شاں کاده متغ فرود
 زابرو در خم نشسته کمان ساخته
 ناو کشاں چو شده یزل کش
 بر تپه بلا در همه درختان
 رشته درخت بر و از دوسوی
 سی میگردونه فکند بگوش
 خوبی شاں بسکه یکم شده
 از که خود آئینه بنهاده پیش
 موئی میان سر شاں فرق جو
 جعد که پیچیده بر پا و خرام
 بر زمین افکنده چو گیسو زنج
 سید زنج خال زنج تخم سید :
 رو به رنگشته چو آبی بچه
 کرده بیکه غمزه بها زخار
 جان کساں ز آتش خود سوخته
 رفته بچه بر ماه مقنع فرود
 تیر مژه نیم کشان انداخته
 دیده سپر کرده یایی خویش
 داده به پیو شبه عالم ملا
 چو قطره عرق از گرد روی
 حله بگو یک مسمی روزه گوش
 حلقه بگوش رخ خود خود شده
 دیدم رخ خود بکینه دوست خویش
 شکل ملال آمده بقیه رقی مو
 ماهی ساق آمده در پا مردم
 رفته ره خویش هم از مو خویش

راه مقنع حکیم غمزه که از غمزه خود از چاه نخته ماه بر آورده بود
 ۸۲ بلا دارد و از سمیات
 که آزار بهندی بجلاده گویند و نام زیوریه که زنان بر سر بندند

خوردن آں بونہ دهن کم کند	سستی دندان همه محکم کند
سیر خوردگر گزند در دم شود	گر سہ را اگر گنگی کم شود
کس نخورد خوردہ ددان کس	واچہ توان خورد دهن بست
از در قعط یمم فتادہ بہند	صد در قعط یمم کتادہ بہند
سرخ رویش ز سہ خدمتگرش	یونہ و فوعل ستدہ رنگ آوتش
طرفہ کہ با ایں سہ ترکیتس پس	مرتبہ و امام ہوں رہست پس
گرچہ کہ آتش بوی ہر متین	کہنہ شود میت کند آب حویش
گرچہ کہ از آب شود زرد و رو	لیک زرد دین بود آبرو
برگ کہ ماتد درختاں فراخ	رود تودحتک جوافند ز شاخ
برگ عو میں کہ گستہ زبر	وزیست سن ماہ بود تارہ تر
حرمتش از بیشک و یا نگاہ	ہم بگدا محمد ہم وہم شاہ
شاہ جو زین تحفہ ہتی کرد لب	مار رواں گتہ ریحی طرب
رقص برآمد بہت ہم زمان	ز مزمہ رحمت و طرب زمان

صفہ نغمہ گریہای زمان مطرب

کہ بہ سخن کند زہرہ چو گیرند الحال

شد زن مطرب ہوا بروی   انجمنی پر رمہ دست تری

در تن مردال مزه ذاتی شده   ناطقه بهم روح نباتی شده
 بهره خود برد چو کام از خورش   یافت نبلذت دل دجار پرورش
 چند سرانی بمیان ایستاد   وز پنهان نام قفا عکس داد
 جوشش تیزش که بجای باز خود   صد گره از رسته ییجاں باز کرد
 مایه خوال چون زمیان خود برد   نوبت بتنوا بجلد سپرد

صفت بیرون که نزد همه خلق
 باز آن نفس نباتی همه بدو میا

بیره تنول که صد برگ به   چو گل صد برگ بیاید به
 نادره برگگی چو گل بو   خوب ترین نعمت بهندوستا
 تیز چو گوش فرا   صورت و معنی بصفه بهر دو تیز
 تیزی از ویافه   داد بهر گوشه ز تیزی خبر
 تیزی او آله قطع جز نام   قول نبی رفته علیه السلام
 پررگ و دررگ نه نشانی ز خون   لیک هم از رگ دودش خون دل
 طرفه نباتی که چو مدور دهن   خوش چو حیواں بدر آید ز تن

را۱۰۰ حدیث آمده است: ان فی الہند شجرة و درقها کاخن الفرس من اکا امن للجنام والبرص
 یعنی در هند درختی است که برگ آن مثل گوش است. پس هر که آنرا بخورد از جذام و برص محفوظ ماند ۱۲

نان نگوئیم که قرص خورست
 نان توری ز طرب قبه لبست
 کاک در آن مرتبه روترق کرد
 دید فلک گرمی هر قرص نور
 ماه بکا هید که خور را بخوان
 یافته سبب سوسه ز تلیه تا اثر
 خواند زمان بره یلو به بر
 یلو به مسلخ الهی کشاد
 چرب دم و سبه دامن بکیره
 خنده برون داد میر گو سیند
 دینه کوهی که بهر خوا پنجه بر
 صد نعم ار هر منظم دیگر پر
 یحیی به منع بهر گو طس
 صحرک حلوا همه شکر بر ترست
 تنجه بر صالونی سکر نوید
 داده لیس طبع معتبر راں
 عیسی اگر خوان بکت در خورست
 زانک بخوان تیه عالم شست
 لاجرم تو در میان مانده زرد
 قرصه خور گرم رخاں کرده دو
 دیدیکه قرص دوسه ریزه با
 بزه بریاں شرف از قرص خور
 بر سر یو لاؤ که می آر ز
 طرفه که سی غره میک سلخ زاد
 چرب تر از دسک آهوبره
 هم بخوانی شده دندان لبند
 ده میر رفته و دو قرن لب
 مردم از آن لب گز و نگت مز
 از قلع و تهود و زاح و جر
 چاشیق از طقات بهت
 راز چو حامیه بقیدی سفید
 خورده کا فور تر و ر عس

دور قمر رفت فلک راز سر   کرد و قمر یافت ، دود و ورق
 در سرشال ساقی دوران زدود   خواند هنیار شارب طهور
 هر چه تنی گشت ، ز می جام پر   باز نبردند مگر پُر ز در
 یعنی اگر کس تنی آید بشاه   دامن پر باز حنا آید براه
 چون اثر بادیه در آمد بمغز   طبع کشتاں شد بخدا ، مغز

صفت : مائده خاص که از خواهر بهشت ،

چاشنی داد بهر کام و زیار ، لذت آں

گرم ترین کار گزاران خواں   مایده کردند ز مبلخ روال ،
 خوا پنجه آرد تبه بیش از هزار   بر همه الوان نعیم کرده بار
 بانگ یوار و که ز آخر گزشت ،   بلکه زنده خوا پنجه صلابت گزشت ،
 گشت علم از خورشید ارجمند   خوا پنجه ازاں ساخت سپاه پلند
 صد قبح از شیر آب نبات ،   در مژه همه شیر آب نبات ،
 کرد گزرسو ، به حرفان خنثی ،   کام می آلوده ز جلا ،
 شربت ، لگبیر کز آن آب خورد   جان گزشت ، تبه توان دل کرد
 از پس آن دور در آمد بخواں   دائره مهر ، مده دور ناں
 نان تنگ ، به ما و به بران گونه بود   گزشت ، کی روید گرسو نمود

گہ چو دل سوختگاں - لرق	ماسے فغاں کردہ براہِ عراق
گہ رحالفت کہ واریدہ ساحت	دوست گشت ارجہ محالف خست
گاہ مسرُخ دَمِ مائی نکام	دادہ لفرغائے - لرج تمام
بزلِ عاشق کہ بکشتن سر است	راست جو تیر آمدہ تیری راست
نیزہ رں چگ تہمت مثال	رخت دواں کرد در اعلِ چال
بستگی بر لڑ متکل کتائے	حائے کشادہ ریئے است - یائے
نعمہ چو در ریر و دم آہنگ رز	ریر کتید و بحیبی سیرد
رمزہ ساز گری در عراق	کردہ مآہنگِ عراق اتفاق
ساز گری راہمہ خواہاں شدہ	لعمہ اوتا سیاہاں شدہ
عقل مساورست مدہ زین کارگا	تیری ماحر کسناں قطع راہ
گستہ ازاں قول کہ قوال رست	گفت گوی راست گوی ہم راست
رحمہ رنگاہ رم تار - یر	گستہ ربے حائے گمے در لیر
میش حیاں منطق طیار قول	فاحتہ در باع سار و اصول
برم جو رسیگونہ تدار مای نون	وار شعبِ جیگ تند آسودہ گون
حاست دو مجلس بدو تہ یکسرہ	دور رودہ ممید - و میسرہ
ہر دو طرف ساقے بریائے سست	داد و آرد دست جیب دست رست
دور قلع چوں بدو سلطان رسید	لور دو خورست - ید یکمواں رسد

گاه زخشیکی چو شود گرم تاب ،
 ترده آواز نخواهد جز آزار ،

صفحه ۱۲ ، پرده و آواز ، پرده شناسان ، شکر ،

که بهر دست نمایند ، زرار ، دستار ،

رود زنا نهیم باریک ، سنج	برده برابر شیم باریک ، رنج
تأیر بر شیم ، مگر ، جاں ساخته	جاں زرگ ، چنگ ، برانداخته
ایں بصر است ، مرغ نموده دوزنگ	مرغ و - لچکل بازش بچنگ ،
آں شده کجشک ، بگاه نوا	مرغ در آورده زرو - سهوا
گاه ترغم بنوا - به که خواست ،	جانر با چ ، پرده شد از راه راست
که بجینی طر فرود زن	پرده کشاگر شسته بوجه حسن
که ز نوا زن که نوازنده گشت ،	جان جا - نه نوازنده گشت ،
گاه بر آورده نوا بوسلیک ^{۱۱}	دل شده چوں در بر شیم سلیک ،
گم ^{۱۰} لطمه انداز هنر ^{۱۰} ،	تنگ ، شده عرصه نهادند را ^{۱۲}
گاه به نغمات ، تراندوده گاه	یافته در عرصه ، با خزر راه
گاه بیرجنگ ، چو معشوق تنگ ،	در زده در پرده عشاق جنگ

۱۱ بوسلیک نام پرده مؤلفی و سلیک بمعنی رنده ۱۲

۱۳ نام رود ۱۲

۱۲ در فریب ، دادن ۱۲

کرده هر دسته از آواز تر   زیر هر انگه تهر راں مهر
 خانه چوین میاست ستون   تنگ دلی ما گذار درون
 مطرب اران دم که دامد باد   دمد اندر سرت من افتاد باد
 صفرت، وف که دزد   می کساں کو بدیا

صحن کز داشته و کوبش پابین کج پیاں

دائرة وف که حصارے ریج   صحنے ایرنج عروسی کعب
 رہره ردورش بسرود آمده   چمرش از حیرج فرود آمده
 رفته حلاجل کمر حاکمے   چوں کمر حیرج حلاجل نمے
 رر بردست گرفته تست   گم ز بردست گمے ریر دست
 یار زباں و دورماں دردماں   نعرش لیک دولی در رماں
 هر سخن نعر که بادوست گفت   آن همه در پرده دودر پرده گفت
 گزیده دور و لیک چو نر و یوز   دستگه خود همه یک رویه کرد
 رویت اریں سو و ازاں سوی هم   گفتن اریں روی و اراں روی هم
 رکب مطرب ر اصول لطیف   گاه تقیل آمده گاه حیف
 گهر می لرزه کدیو کش   کاتش حور تید بود دوست

معدن ز تهی کرد معلم مثال   طفل صفت ساخته باگو شمال
طفل برایش هم گرد تاراش چهار   پرده دوش ساخته زان چار تا

صفت ناما - که هر لحظه ز دم داد و داد

کلمه مطرب پیر باد شود چو ران . آ .

نا - دهن به و بسیار گو -	نا - بگو کش بنیون مار گو -
مار - یه کرده بسورخ ره	مار - یکم بینی و سورخ ده
مار - شکر خواره و افسون پذیر	گشت - بدر میگران پاره گیر
گاه بصورت ، شده رنگی سلب	گاه بمعنی شده رنگی طرب -
طرفه - یاهای ز عراق آمده	سوخته در و - عراق آمده
نیست ، دهن تار و ناگوئی سخن	نید - سخن تار و بنندی هین
سر - بگند پیش تو گردم زنی	دم ز زند تار - را و ناگوئی
چون هوس آید برود ترش	دور کند هر چه بود در سرش
مطرب باگیر نفس و سحر از	سر ز تنش کنده دیو - ته باز
گاه سخن گشت - سر اسر زبان	بهر نوا بوده لبالب ، دهاں
باز کند لب ، چو زبان آور -	لیک ، ز بانش بلبل ، دیگر -

صفتِ کاسہ یاب و بسرش کفچہ دست
کہ در اں کاسہ خالی ست نغم چندا لوال

کاسِ رباب از تعبِ دل لوال	برده دل از مردمِ حالِ اداہ
مصلِ گیر بدش در بخورے	یرزہ نہ نمدش دستورے
رحمہ تیرت چو تراستید گشت	حلق نہ کا دار حراستید گشت
روے درق ساخته مسطر رود	گرچہ نگذ نکات سرود
رحمہ رباں گشتہ رہر فعاں	چوں حگر جوردہ رحم زباں
اد چورده راہِ حریاں سے	رحمہ رده در حق او ہر کے
راہِ ردل چوں ہمہ سارِش بود	چوں میتِ رحمہ لوازش بود
گرچہ کہ دہ حائے گرفتش کند	خود عطا افتد و را بہت گنبد
چوں بہ بلدی کست آوار ادا	یرن در رہرہ شود سارا
در کند آوارِ حریں لے حروش	ستود آوارِ خود اہست گوش
کاسہ تہی در لے ہم میتِ او	دستِ کساں کچہ ستدہ میتِ او
ستہ جو حریوب رریں رس	طرفہ کہ خرگنگ در رس دریں
حر شود ار جوردلِ سترواں	طرفہ کہ حرساکی و سترواں

صفت چنگ که به موی تن بکشت

موی ساق و گزشتان بر آویزا

چنگ، سرافکنده سر، ایخته	موی ساق و گزشتان بر آویخته
یک شب، به ز سرانگشیه	سی شب، بوسی روز در آینه
نیم کمانه و زهش، چار	زخم پیکان، من بجا کرده گاه
کشتی کاغذ بر و بجزش گذر	کاغذ و ناله شده از رود تر
رنگی که در گردن خود آورد	گردن او را شده جل الورید
شیخ عبا پوش، نرم شراب	پیر و ساخته بهر شب بار
گرچه معشوق کردش بهر	هم دهد از ناله و شامق اثر
بسکه نماندش برگ، از ناله خوں	رگ، برنی خوش نیاید برون
زاده بس زخمه که در جاں نهی	لیک، شکم تا تهیگه تنی
پرده زابریه، از موطا	گاه بری، اگر و گه موی تار
مدفن باریک، چو موبافه	زاں همه موچند رسن تافه
هر سر موزاں رسن جاں نشاں	هر ستم ز بار یکی علم ز شاں
هر ستم، شش ز بر شیم مقیم	هم نکند پا، برون از گلیم

مست رودیوں سوئی میریت   عقل شود شیفۃ بیچارہ مر
 ہر کہ یک حرۃ او سرمد   ہیئتیں یہ بدور تر دہ
 سے دہد و حوں حور دار دل تمام   حرۃ ماتی گدازد سحر نام
 ورتو در، حریف ارتراہ   رو بہ امید کہ میقتد حرام
 مست درو میداد سوئے می   اوشدہ مست از می دستان رو
 بسکہ ہمہ حور بود دوراد   ہر کہ بود حوں حور دار چوراد
 ارکب او دور دما دم خوشست   در مثل خور بود ہم خوشست
 چوں مدہ مادہ و گوید کہ بوس   مر، رو در دگر آید ہوش
 ساقی ایں ساں حریاں بحر   در شدہ آوار تر م معر
 حاصل ایں مجلس فردوس متن   شاہ خوش و مادہ کتاں میر خوشتر
 صف حریاں رود حانب قطا   ہر یک ارایتاں ملکہ مادر
 جامے آرا کہ لب مار حور   بستہ و حوں حرۃ زمیں بوس کرد
 کرد سوئے تحت سحر متنگاہ   حور و سیاہ روح میمون ستاہ
 مانگ بدیاں قصہ میرا   مار رسایدہ سخن رسر ما
 دورں ہر گوش تیرا مانگ رو   گمیدہ سر تیر صدا سر رو
 مردیک رو ہمہ سائے دست   ساحۃ تا محلیاں گتہ مر
 دل دگر سوئے سریشم لے   رستہ حوں رستہ ہر دے

شش لبالب از مہ جان شتر
 کرد حدیہ شازدہ جو ہشت
 جاں لبش تانر یاز طلب
 بر لبہ جانان نرمانید لب
 نوش لبش زان مہ نوشین کہ خورد
 نوش لبان را ہمہ لب نوش کرد
 بس کہ خورد بادہ نداند تاد
 تاش نگیری نتواند تاد
 مہ بدل آربا فرو رنجیہ
 بادہ تو گوئی کہ درواز صفا
 کرد چو ساقی شش زیر دست
 ہر مہ معلق مہ یان ہوا
 دنگہ یافتہ در خورد و خوش
 رفت ز بر سر تہ بزرگاش
 کردہ شپش ہمہ کس ہیش

صفت ساقی رعنا کہ کند تارا

بیک آمد شد خود ہیش و غلط

ساقی صوفی کش و مردم فریب
 برون بیک غمزہ ز عالم شکیب
 خم سحر آمونجہ جد ترش
 یک خم و صد بر شکناں بر شراب
 زگر من نازندہ او یہ اباب
 نیم از خواب و دگر نیمہ ناز
 لیک گہفتہ چشہ شش نخف
 گر چہ چشہ شش شدہ با خواب جہت
 ہر ہمہ را سرمہ دہد در شراب
 عکس چپاں زگر مسہ خواب
 خارت زو بر تن خورشید مو
 خط نو آغاز شدہ گرد و

زنگِ خضر داده رُسبِ بَرِش	بایرِ حیاتِ مہِ حیواں سرت
مِ طلی روئے سجدتِ مہد	ہم مکند خدمتِ وہم می دہ
خونِ دُش گریہِ باعِ حوری	ہم مکشد سُر تو اصنع گری
لعل کہ در سگِ دروں آید	حل شدہ راں شیشہِ سروں آید
سگ سے ہست کہ یاقوتِ دُ	شیشہ کہ دیدست کہ یاقوتِ زُ

سخن از وصفِ صراحی کہ گر آں نازک را

در گلودر نہانیِ خونش بر آید ز دہاں

س کہ صراحیِ طلبِ گشت صا	بان درو دیدہ شدادِ رطوب
گوئی ارا و صافِ صفاش ابرو	بادہ بڑستِ صراحیِ دروں
حاملہ و خِلفِ اردوئے نراد	گر گچہ مت حل کہ ۰ در فساد
کردہ درو دائرہ دُورِ شراب	خیمہ آں دائرہ گشتہ حباب
در شکمِ او کفِ صافی گسہ	از ہوسِ بادہ شدہ شیشہ گسہ

سخن از وصفِ نیپالہ کہ ز بسِ جنبشِ خون

خونِ قرابہِ سوی اوست ہمہ وقت کشاں

نِشکِ نیپالہ جو ملکِ گاہِ دور   روہم نہ مردمِ ہشیارِ حو

از سر جویش همه بد نمود
 گر چه که میدان و سازشیده بود
 اوز عمل کرده بس زبردست
 آمده بر شایسته کین شکست
 مگر که از و صدمه نرا نیکبخت
 مو به بوی شبنم بنمخت
 بهر دهن ها به چو انگشت
 ساخت از لعل و مینا نگین
 بود بر آتش قدش دیر پا
 زان شمس و مید آبله ستر با پا
 هر چه نیکو خرد دامن خبر حلال
 نام حرام ار چه برود شد بال
 حرم و اوداشت نهنگ را غیز
 لاجرم اوداشت نهنگ را غیز
 حقیق که در اوزین سان نگاه
 طرفه ای که بهر دستگاه

و صدها قرا به که بهر
 ریم و خیزد
 شیشه خانه است به بالاسر و شندار

دید بود به بر آورد شود
 و از خنوع چشم بیاں کرد کور
 راست چو دریا ز برون و درون
 دوز درون داشته خن از برون
 هر که گذر کرد گوی در رهش
 غرق شد از آب بنیر کیش
 گر چه ز پیری سر او پیش گشت
 هم زمی و جام نداند گذشت
 پُر شده تالاب نه می گشت مهرست
 ریخته از دین برون هر چه هست
 بر تپیاں را کمر از مل تر
 طرفه که در زیر قبا ی شمس کمر

شد لطفِ یہ شکر شکن   بہر میں بوس لالہ دہن
 چرنی جلوہ را سحاکہ دوست   چرب زباں لودو لے ریروست
 سرچی مالہ لودو رعنا کم   سرچی خود کرد فزون دمسدم
 سایگی ار پر تو مجلس تبار -   سایہ ہی جست در آن آفتاب
 بیج کسے آب ر آبے سحورد   سیب ستار بس جلی سرح دوز
 قہقہ بے ادباں کردہ نار   شد ہمہ دمد استس دامن تا
 لودہم ازیموہ ہدی - بس   کاں مرہ را نام نہاد - کس
 مور کہ ہمایگی سی مو د   نہ بتری لود اگر نہ بود
 نقل اریں گو نہ دل آسا دعر   بادہ کرد ویر دستس آید مغر

صفہ : بادہ کہ بینی چون خط بغدادش

- بسوا دیش بخواں نسخہ آب حیاں

مے کہ عرق ارتن مڑاں کتید   گوہر ہر مرد ستارو - بیدید
 میں حیاں گوہر یا قوت نگ   کوہ رده بر سر یا قوت سگ
 بس کہ رہر کف گرا گیر گشت   معر ش ار معر دریا گشت
 شد کہیت کہ ہگام جوش   کف لب آورد و شدادر جوش

لہ ما در عنی آب را گوید و آئی ہی را گوید یعنی سرچی ہی ۱۲

دبدہ کو کس دولتگر دد	ذبت اقبال دو بحر دد
گلشن دولت بد گل تازہ گت	صوتِ دولیل سیک آوارہ گت
گت یکے تاج کیاں را دوسر	گشت یکے قصرِ تہاں را دوسر
مصلحتِ جیسج دو خنجر دد	آیہ ملک دو صورت نمود
لوری کے داد دو لوحِ جبریں	لمحہ یکے را دد دو لورہ تیس
سایہ یکے کر دد و ترہاے	یایہ یکے ساخت دو کتور کٹائے
تاج ہم سود و سروسواں	موج ہم داد دو آپ رواں
گت یکے بلع و فارا دو حوے	گت یکے تیج صفارا دو روے
کت تہاں میں آبِ دو ماراں چشید	معرجاں بوسے دو تٹاں کتید
چرخ یکے تند و ماہِ تمام	نرم یکے تند و دورِ مدام
گشت تہاں یکے غم زد و دل حاسہ	گت سیک حالِ دتن آرسہ
بود دوسر آمدہ ہر دوبا	سر و دوبا یست ایتاں چاہا
صف ندہ ارہر د طرف صدرا	اجمہ ساحۃ نیک خستہ را
برہمہ در رستہ طاعتِ قطار	راست چو در رستہ دُر شاہوا
سرزمینِ جانِ حظامی نہا	حالِ محل کا سہ کما می نہا
بود گہ سجدہ بروں ارستہ	لقنِ ساطورِ جِ مردم یکے
ورن میں اور صورتِ نساں	ارجہ رقتِ رخِ گردِ کستاں

گشت چنان ظلمه شد، کم فراغ
 دید هر یاره ز نور، که زاد
 روشنی گشت، بجای الم پدید
 مشعلها هر چه در آمد به پیش
 تا بچنین کوسه، آں آفتاب،
 ریختن از دوسو شد بکار
 ریزش زرکزین آمیختند
 آنکه همی چسبید بدامن گهر
 خلق سرازچیدن زحر، آمدند
 بسکه دروغل بخوار می نشست،
 نورد و خورشید شده همقرا
 هر دو بیک، تن چو دو پیکر شدند
 گشت، ببرزخ دو قمر جا، به گیر
 بچ شرف، کرده دو اختر یک
 ملک، بیک، تن، دو دار نمود
 رو، زمین فرد و جبهه شیدا یافت،
 خاتم جم را دو نگین دست داد
 کشت اثر و دوزخ، انداز چراغ
 داده همه سرمه شد، را بیاد
 کا دل شد، صبح دوم در دمید
 نور جهان گشت، زاندازه پیش
 نوره خاک، شد از برج آب،
 بر، شد از بار گهر جا، به با
 خاک، تو گوئی که ز رخنه می تند
 دامن پرچید ز لولو، به تر
 سر چه کند خم که نظر، آمدند
 کس بچیان آب، نیالود دست،
 آنجنم انجن، فلک از هر کراں
 بر فلک، تن، چومه بر شدند
 گشت، مزین بدو سلطان سیر
 سلک، است، کرد دو گوهر یک
 دهر بیک، آب، دو دریا نمود
 چشم جهان نورد و خورشید یافت،
 افسر کسری بدو فرق ایام داد

گتہ عطار دبا مدحائے گیر   شہ رده گوئی بدلِ ستیر تیر
 تیر چو ہیلوے عطار دوحہ   سہلہ در سوگ میاں راست
 راس چو مریخ ترار و سنجہ   ہر دو برابر شدہ در وریں سنگ
 عقرب دم دار شدہ قلب دا   کردہ ہم ار کو کتہ خود کسا
 مشتری از حائے خود لے حر   قوس تہی تیر سحائے دگر
 نرگہ شدتس ہمد گردوں شاں   رفتہ شاں ارسیر آں لے رہاں
 دلو شد و درتہ دریاست   کاب کتاں ز ہستہ مستدست
 کردہ زحل در دلِ ماہی مقام   طرہ کہ ماہیت نہ ستہ مدام
 تیرہ تہی دُمہ گردوں سحاب   ماہ رہیں مستطیر آفتاب
 تا کیش آں احسہ تیر عالم درو   روے نماید کہ شب آید پرور
 نوبتِ حشّ جو نوا کر کہ تہید   مانگِ دہلِ دم ہوا کر تہید
 کاسہ رویں رو شجے کان درو   گفت سحی کوں فلک را سویت
 ناگی از دور در آبِ رواں   متعلما شد جو کو اک عیاں
 یر تو تاں مادرہ خوش بود   کاب یرار تعلقہ آتہ من بود
 عدلِ شہ ایں تعصیہ انجیر   کاتن دآبے ہم آمیختہ
 دہر سوعی فلک افرور شد   کاستر شب اور گئی رور شد

بلده چنان ارط . آنجا بنی
 سعد شده ذابج بُرد در نهان
 هر سه و هر یک از مردم تنی
 از پنهان آرایش خوان جهان
 سعد بلع در شکم بُرد و
 رفته و آورده دو بچه بروں
 سعد سعد و از دو طرف و در نشان
 با اثر سعد ز تشلیق و نشان
 انجبه با چار حریه و در نشان
 دل و کشان گشت ز بالا نشی
 کرده متمدن ز قدم پیش و پس
 آرایش دل و شده از آهوس
 دست و مو خرسو بهای دراز
 در دل ماهی شده تا خیر س
 کرده رشارت پیاپی بدست
 در شکم حوت و در افکنده دست

صد ز ما اختر و آرا طالع و وقت و سعد

که گفتند و سعد و یک برج قرار

زهره و برجیس بهم تجمد
 نور مشرق و لعل و تیران و سعد
 ماه و ذریه هر دو بیجا مقیم
 مانده ز پشته و بره مهر و کلیم
 برج دوپیه کمزور و پر ز نور
 دیده اختر و درش مانده دور
 شاه کو اکب باشد کرسی شاه
 کرسی او کرد فلک پنج پا

۱۱ سعد بلع دو تاره اند و برج دلو و میاں آن هر دو یک تاره دیگر است که آن را مبلوع گویند ۱۲
 ۱۳ انجبه یعنی خمیه یا و نام منزل و آن چار تاره اند و سختی آنها با اعتبار نحو است این منزل است یعنی دلو ۱۴
 ۱۵ رشانام منزل است و آن تاره است و شکل رسن دلو ۱۶

بیج گریاسته غوا بزیر
 ریح سماک ارحیه کرده
 ریح تیر آمده بر ران تیر
 رفت میراں و ترا زونده
 غفره جو سطرے کزو دوسه
 راستی اندر خط میرانش صرف
 شکل ز بابا بحیره خان اوری
 بر سر عقرب بر باں اوری
 عقرب از اکیلی سه گوهر بیت
 بر سه گهر سفته بیک زخم نیت
 ریحو بکتاد مه مهر جبه
 قلب شده عقرب یو تید و کو
 شوکله تنده بر سر عقرب جو خار
 داود دوگان شعله آتش تیرار
 شکل لعایم جو سیری بکله
 کز تنده مار راستی هت مه پاه

- ۱۵ عوا سگ عو عو کنده و مام مرل قرداں بیج ستاره اندر ران تیر یعنی این عجب است که بیج تیران آمده
 ۱۶ ریح ییره دساک مالکسرام مرل چهاردهم ماه دآں یک ستاره است و سماک دویع است - بکو
 راح یعنی ییره دار، دیگه اعول یعنی سطل - میراں یعنی ترار و دمام ریح - یعنی سماک ارحیه
 عطار دآمده ریح میراں مقابل تدیر یا که ترار و تدل معنی مقابل تدن است ۱۲
 ۱۷ عفره مام مرل قرداں سه ستاره کز واقع تنده که آں راسته حرف گفته یعنی در ریح میراں آں است
 ۱۸ رانا مالصم مام مرل قرداں و ستاره اندر سر عقرب ۱۲
 ۱۹ اکیلی مام مرل قرداں ستاره اندر ریح عقرب یعنی عقربا ریح خود سه گوهر الصفت ۱۲
 ۲۰ قلب عقرب ریح است یعنی ماه اوردیدن عقرب محوس ریح خود یوستید ۱۲
 ۲۱ تنوله دم کز دم و مام مرل قرداں یک ستاره است بر سر عقرب دوگان و چند یعنی عقرب است خود و دینیم
 ۲۲ لعایم بالفتح مام مرل قرداں قوس آں شکل تحت هتت باید واقع تنده است یعنی لعایم (دتر ریح)
 ماوصب راستی هتت یا که گر دید ۱۲

ثور گرفته ز ثریا نرشار
 ساخته ثور از دبر آن شیم خویش
 بقوه سیاره روشن بود
 بهند و آتش که بیجا نمود
 پس که دراع اطلس گردون شود
 نثره چو ابر شده گوهر نوا
 طرفه بیک طرف دو چشم پدید
 قلب فلک در طلب وجه بود
 زهره زبرد شده چو اسد
 مهره صرفه بدم شایر گم
 کوته کوهان ز گریز بار
 کل جواهر فلک آورد پیش
 گشته مثل شمشیر چو سه نقطه بشور
 داغ و ساز گردن جوزائید
 پرده اطلس بهر آسمان گشته
 چار گهر ریخته بر پنج پاره
 دیده چمن طرفه به چشم ندید
 جبهه قلب آمد و بجهت فرود
 بهر اسد کرده ز آهن جسد
 مهره باشد و او را بدیم

- ۸۱ دبر آن پنج دال نیز نام منزل ماه ۲۲ آن پنج ستاره اند در ثور یعنی فلک بیا (دبر آن) ششم
 ثور کل جواهر آورد تا که چشم او روشن شود ۱۲
 ۸۲ هفتقه سیاره روشن در برج جوزا ۱۲
 ۸۳ هفتقه بختین نیز نام منزل قمر و آن پنج ستاره اند بر گردن ۱۲
 ۸۴ دراع گز مرد ماه است یعنی ماه اطلس گردون را در نوشت ۱۲
 ۸۵ نثره نام منزل قمر و آن چار ستاره اند در برج سرطان ۱۲
 ۸۶ طرفه بالفتح نام منزل قمر و آن دو ستاره اند در یک طرف یعنی این طرفه تر است که طرفه دو چشم در یک طرف ۱۲
 ۸۷ زهره اثر شده آهن و آن ستاره ایست در برج اسد که جسد را مثل آهن مضبوط کرد ۱۲
 ۸۸ صرفه نیز ستاره ایست بر دم اسد یعنی این برج است که مهر بر سر باشد و اسد را بر دم ۱۲

گوش بفریاد را دوزیاس	لسته جهان حیشم چو گاو خراس
کیست که جنبیده باطنین	کردن حس بر بر هر کویس
مردم دیده فرو بسته در	مردم هر خانه تد از ره گر
دیده مردم ز یک شقه یوت	مردم هم ماوتن از خوی بچوت
وز قره قندر بکراں دخته	شقه گری از یک آموخته
دام ز مو بافته از به خواب	مردم کرده قره داو تاب
تیغ رماں نخته میان سیام	فتنه ختم آمده زان موبدام
هایجورین میر ز حیران آسمان	هایجور فلک میر ز ستاره جهان

صفت سیر سرج و روش منزلها

که همه کار گزار فلک اندازد و راں

میر منارل همه سردیک دور	میر لته داوده فلک راز نو
قرن عمل کرده دست این یکدگر	ور حد شطین بر آورده سر
بسته حل حل سناب بطین	راده سه ستاره بتلیک عین

۱۰ میر منارل - ماه ۱۲ ۱۳ قرن معنی ستارچ دل ریح حدی که بصورت بره گوید دست تریس لضم تیر

مام منارل اول ماه دوازده ستاره دار سرج حل و سراج و ستارچ آن اوقه شده ۱۲

۱۴ لطم لضم مام منارل دوم ماه که درین وقت ماه و ششم ریح حل می باشد و لطم ستاره اندام یک فصل

ملکت مدور این شکل ۱۲۵۰

ساخته از دود و دماوی ز سر
 داده به پر دانه سواد می ز سر
 بس که گزیده شده از زخم گدا
 زان همه نیش که ز زنبور خورد
 عاقبتش سوختن آمو . از کرد

صفت نور چراغ که اگر پرتو او
 نبود در دل شرب . بکوب بود پیر حوال

گشته با او آن خانه بجان چرخ
 آتش او در دل شرب کرده باغ
 گرم دماغ آمده در هر شاق
 بنیش از گرم دماغی بر طاق
 پنبه دمانی بزبان دراز
 با همه کس گرم سر سوز ساز
 پنبه و آتش شده در غلش
 در تن و ناسوخته هر گز تنش
 پیش رو راه ز نور صبر
 گم شده را در دل شرب با صبر
 تاشد از نور بر آمد پدید
 دیده تاریک جهان اندید
 چرب زبانی بدش گشته جمع
 چرب تن چرب زبانی تر شمع
 شعله او گز خه آشوب یافت
 صد خله از سیخک عار و بخت یافت
 نادره کرد عیان دل پذیر
 سیخک عار و بخت بر آتش امیر
 خس بر روی نی او را به
 چوں بر روی نی آتش خه
 کرد بچوب آتش خود را اذ
 وز پیش چوب آمده جانشین

صفہ شمع کہ چوں بس برش آید مقراض در زمان چاک زند پرده ظلمت نیمیاں

خاصہ بزم شہ عالم نوار	شمع بہر برزنگی سرفراز
درد لب تب تعقیب یونندوز	شمع نہ بل خستہ عالم فروز
لے یلکت دیدہ دلمو کی حشم	ارہمہ سود و دہمہ روی حشم
ہر کہ رو رو۔ نفسہ جان داد	یاس لعل دست تہ نامداد
لعلت آتہ برب تاسحر	اول شب آمدہ عمرتس سر
رندہ مادیوہ رکیحیات	نادرہ۔ شخصہ کہ رو بر صفات
والتق تیزتس رل جاسر	رندہ سدالتس زلفس چون د
زندہ ازال اشتہ بسیار	حالت کہ ارسوز رسیدہ لب
جاں سددارد دل تہ تختہ	چون دل سورالتس سر برگز
عمر سرایت ہنگام تمام	شد بکہ صبح حیات تمام
نوسہ دوست لب بر پیر	کردیو مقراض لبوش گزر
کرد ساردر سرکار زمان	لس کہ۔ پروتہہ مان زبان
او زبان کرد حرارہ جہ سو	تبع رسید و سرست از تن بود
تا نبرند سرست رانہ لیت	سورسرد است کہ حیات گز

که کمر شد تبار با صحن جهان
 چرخ کماں شکل به تیر شهاب
 تیر شهاب باز دل اختر گزشت
 آتش خورشید که گرمی نمود
 روز ز دریا به فلک شهید
 طرفه که خورشید چو در شد بچاه
 در شده آتش چو آتش بچاه
 پر تو خورشید کند از بزم
 بلکه چو خورشید شد آتش نشان
 طرفه که خورشید چو رود کشید
 خورشید شود تا فتنه از تابان
 طرفه که چون تابش خورشید نهان
 مانند آهوی به مشکین عطا
 طرفه که کم گشته چو آهوی مهر
 قرص خورشید به رخوان بود
 طرفه که چون قرص رخ از خوان
 مس شده از قلع دور مهر
 همچو شرار از سر آتش جهان
 شانه پر ز غبار به عتاب
 روشن ازین به پیر گزشت
 ز آتش او چرخ بر آورد
 چشمه بخور در تیر دریا
 گشته روان در تیر زمین ماه
 خون شفق سرخ شد مانند گسیا
 سُرخی خون به میاهای بدل
 زود دهر از رنگ سیاه نشا
 ز زمین کرد سیاهای پدید
 زود به پیر از قطره نماید ز خور
 گشته به پیر از قطره رخ آسمان
 به طلب کردن مشک از خطا
 مشک نشان گشته به بگیتی سپهر
 خلق برد آخته دندان بود
 چرخ لبالب همه دندان کشا
 بر زمین افتاد زرد به سپهر

من از آرزو، مردم دل را بپایند
 منم و نه دور، سر غمت چو ناتوانا
 همه بود، سر غمت نبود که غمتش بسوی
 اگر ای سر، بر من خوابان که بونهند
 بدوزان، طوق داری نه یکم که بهیچ
 ز شکی زان، مشکین چو نبی بدوش چو کمال
 تن خاکیم لبالب، همه پر زخون سر از تو
 بکراں مشو زهر و که خنیش بدست بخیم

بتکله، ایا تو دانی، شبه آرزو بر من کن
 بزکوة تندرستی گذر بسو، بر من کن
 دل سوخته است، رغبت به قهری بر من کن
 دل من سیر و جایش تن چو مو، بر من کن
 و گرت، هزار باشد همه در گلو، بر من کن
 بنده، حالگاهش سر سحر گو، بر من کن
 لب، خویش را تو ساقی ز سر بسو، بر من کن
 نفس بیا و بنشین بدین کو، بر من کن

صفحه آں شهر، با قدر که تا مطلع فجر

نزد آرزو، روح ملکه، برود، لمام نیرا

شبه چو بیاراس، سر بر چهر
 یافت، فلک پیوه گوهر نگار
 چرخ بر زادی، شمع خست
 طاق، ماکر و چرخ، از غنک
 دهر شد از دود و دود، بر ماغ
 سرمه بود از دود و گردون، بر ماغ

گشته، مکلل تق ماه و مهر
 رشته شهر، باز به آں بود و ما
 خاک بهر خانه چرخ، غم و خست
 طاق، یکم بود چرخش هنر
 کم نه بود دود و دود، چندین چرخ
 از دود سیاره، شده سرمه

ہر ہمہ در حلقہ مار آمدند
 لصب ستاد و رنگ را رنگا
 تاج مرصع کہ در آویختند
 بود متق حبلہ زر ریافتہ
 یردہ دیوار زیا قوت بود
 فرش ریں بود مسلسل نبر
 ہر کہ در آمد بجایاں منظر
 یک تنہ روتد بتصور ہرار
 تہاہ در آں خانہ در آمد تحت
 خانہ ار و شد ہمہ صورت نیک
 حواست ز ساقی مے آئینہ فام
 گشت سکندر کہ گنجیہ نہا
 بادل آئینہ اسکندر شش
 داد مرا این غزل اندر خیال
 مارکتا دند بکار آمدند
 یایہ سپاہ بر او تا باہ
 یکسر از آب گہرا میخستند
 یردہ در ہا زگرہ ریافتہ
 کلمہ بالا ز زمرہ نمود
 در تہ آں خاک زمین نقہ گر
 صورت خود دید ز ہر گوہری
 ہیں کہ ہرارست چہ نمود ایشا
 آئینہ دید نمودار سجدہ
 با ہمہ تصویر نمودش نظیر
 دید در و صورت خود را تمام
 داد زرو کرد و آئینہا
 مادل گلرنگ صفایہ و رش
 مرد دل چوں آئینہ اوجہاں

ع . نزل

زیر کشتمہ یکہ گزیدہ بوسے مکن
 معالیتہ کہدانی نظرے بدو بر مکن

بت بپریشم گهره دار
 شاه چو در مهره شایستم شاد
 گرچه همه مهره شای چیده دید
 کرد گزینان همه گرد و تنگان
 داد بدانا که برای نزد شاه
 وعده امروز فرازم رسان
 رفت پذیرنده و آن هدیه برد
 خواست عذر که به پنهانش بود
 داد و دولت که در آن یاری
 سکه مهر که عیارش نمود
 داد بارنده لبه سنجید
 سرخ نطقاتی همه از لعل ناب
 از پیش چند طراوت دیگر
 وعده چنان رفت که هنگام شام
 مرد سخن پنج کز آن سکه در
 آمد و بکشاد تراز و سراز
 شاه بفرمود بمفرش کشان

مهره نگوم که در شاهوار
 چید یک از صد دیگر گزشت
 عاقبت از گهرش مهر چید
 پنج هزار و صد و پانصد گیکان
 عذر قدم ز آمدن و سبخواه
 جان بجنایش برو باز مَسال
 خد متی خاص بخدمت سپرد
 کرد فرمان ده فرمانش نمود
 دید ز دارا سر خود آن داری
 گرچه یک بود هزارش نمود
 قیمتی و در همه عالم غریب
 لعل که خورشید ندیده بخواب
 طُرفه اطراف همه کج و بر
 جلوه کند هر بر باده ام
 که خود و کند خور یافت پر
 نمکه هم سنجید که بنجید باز
 زینت فرش و تنق زرقشان

چال رگزنک ترانگنتہ
 بیت قلہ از خط مشکین جویق
 ماد صبارا بگل آئینتہ
 زردہ تان چوں رقیقت درآ
 سبق میرداوہ صبارا بیتی
 خنک گیس دست خور و کاسم
 گرچہ نہ بیجاوہ ولی کہ نہ
 لیکت چہ راند ز گس کر نسریں
 ماد صبارا کہ گس راں ردوم
 آرتن تان ارتگ و برق تا
 خواست بغزد گس اندر میں
 درتگ تان گاہ کت دن بد
 رقی ملک سرعت آرتن خطا
 املق شان از بیاض و سواد
 کم تنده ایں املق و دناں بلند
 دہر شدار نحت تان نا امید
 خامہ نقاش تان فناد
 صورت شان خامہ مد ایتبت
 گرچہ بے کردیہ و سیدید
 از تگ شان گرنوبیم سحی
 ماد صبارا کہ تواند مبتبت
 مہ زیئے آخو راں ہوتاں
 ماد رما یقلم از دست میں
 کار گرا عمل یا۔ بگاہ
 ساختہ خرمں برہ ککشاں
 می گزرا ید یگان میش تہا

۱۵ پال اسپو کہ شرح رنگ مانند ۱۲ قلہ اسب کہ رنگت مائل رودی مانند ۱۲

۱۳ در لفظ مجاہدہ کہ مائے مصححین طبع کہ اودم جو کہ بیت معنی لورہ و کہراجم جوہریت و معنی خوں جوہرہ کا ۱۲

۱۴ حکم گس اسب سعید کہ رآن قطعات سے سیاہ مانند ۱۲

۱۵ لیک چہ را بد۔ الخ۔ یعنی اگرچہ دم آن گس راں ست مگر گس را چہ گوہ را بد کہ ار دومی و دیرنی گس

ار نسریں اومی لورد و در میں می افتد ۱۲

کبک خرامندہ صبحی ہوا / کبک واں انزوہ لایا
 ہیکل شاں گرم جو آتش گہ / آتش تاں خوب بخوردہ گہ
 کوہ گراں لیک گاہ سنگ در / یک تہتاں جزبہ سنگ در
 سنگ در کوہ تاں نایدید / کوہ کہ لے سنگ بود کس نید
 راتش خود گرم رواں بھو تیر / سوختہ ستد کرہ گرم اتیر
 از تہتاں کاں و صرصرہ / باد دیوار بہر برودہ
 سرعت شاں از تہتاں بستر / گاہ تہتاں رخود قدمی پستیر
 وز رہ جولاں بھلک راہ تاں / سنبلیہ بیخ حیر گاہ تاں
 لے سم تاں کوہ نیار و خمید / تہتاں فتح میایدید
 یا نہ ہماہ بریں یح جاہ / سرگردوں تہدہ جولاں جاہ
 کردہ ہوا در تہاں زیں / یا نہادہ بریں جہنمیں
 آہ واں از یہ صحرابہ گشت / باد صبار یہ گلاکت و شت
 کہ ملک ختہ تہاں زیں تگند / گاہ یک جہت و گند کند
 ارکدیا کہ بیکہ - یہ فشر / حرکہ یہ کرہ را کہ د خرد
 چوں تہتاں لرزہ گنتی گند / کرہ نا کہ در میں اکند
 گاہ روتس اں سم گنتی بود / از کرہ خاک را اور گرد

ماریر گفتم کہ بر شو تحت
 باریدر گفت کہ اے تاجدار
 دیر سادہ دریں گفت گوے
 چوں بد را رجا پ فرید چوین
 گفت کہ یک آرزویم در دست
 ایں کہ دستِ خودت انکیخت
 را کہ نہ غیبت جو تندی بر سر
 گر چہ تو محتاج نمودی مں
 مایسراں کہتہ جو لختے ترا
 خود بنغال آمد و رست دست
 داشت دریں زیر خیالے ہاں
 کاے دم ہاں در رہ افلاحت
 مں یدرم صاحبِ تحت و کلاہ
 ہر سر کہ ازیں یایہ والا برد
 بود ستادہ - نصہ ہم سچاے
 گر چہ یدر بر سر تختش کرید
 چوں طعناں شرط و فامی نمود
 کایں محل ار بہر تو آراست بخت
 تحت ترا بہ کہ توئی بخت یا
 یاے کسے میں لتدیا یہ جے
 شرط ادب دید را مدارہ میں
 منت شد کہ کوں حال ست
 دست گیرم ختام نہ تحت
 مں نہ دم تا تدمے کہ تگیر
 کافسر ملکی - ہر خوشتن
 دست گرفت و سریرش نشاند
 مادازاں کار عجب ہر کہ ہست
 آگئے داد کار آگساں
 نہ کہ ساتید دریں کار شست
 مندہ بریں گو نہ تدم میں ستاہ
 نسبت خدمت ہم اریجا برد
 ہم تن بیر ستادہ سیاے
 ستادہ و دامد و پستیں دید
 خواہش عدلے لسرائی نمود

صبر همی خواست، نمی آمدش
 بود ازین سو، مرغِ جهاں
 چوں که در آن شیده پی خوش دید
 پیش شد از دیده تارش گرفت،
 تر شد، دو دور یا هم آوردیل
 یکدگر آورده در آگوش تنگ،
 چوں گل و غنچه که جدا از خزاں
 جاں بدو تن بود، یک از خنجر،
 قد دو فرقد که هر ۷ باز خورد
 چرخ بکه ۱۰ کرده طبقا، نور
 از پس دیر، که بخویش آمدند
 گفته، پسر باید پدراینک، سریر
 گفته، پدر با پسر این خود بخاک
 باز پسر کرد بگوشتش خطا،
 باز پدر گفته، که این ظن میر،
 باز پسر گفته، که بالاخر، ارم
 باز پدر گفته، که این جا، تره،
 گریه نمی خواست، همی آمدش
 ساخت بر جای او، چوں شهاں
 شیفته تر شد چو از بسید ش دید
 شه بدوید و بکنارش گرفت،
 تر شد، و از دیده همی رانسیل
 هر دو نمودند زما، نزدیک،
 دور نشد آن ازین، ایں از آن
 صورت، تن نیز یک شد درست،
 کار دور و رویه همیک، رویه کرد
 فاخته می خواند بر پشیاں ز دور
 همدگر از عذر به پیش آمدند
 جا، تو من بنده فرماں پذیر
 هم بتو ایں پایۀ دولت، سزا،
 کا، به ازین منزل خود و متبا
 کز پسر، هر باید پدر
 کز تو برد پایۀ تخت، تو نام
 کز تو شود، که نام درست،

موج گراں یافت سبک برود	ارچہ گراں گشت سک تررؤ
گرچہ کہ وہ سال بریدار درخت	ہم تہی از بارنگشت اینت بخت
طردہ درختے ست نمودار او	کادمی داسپ بود بار او
شاہ دران خانہ چو میں تست	وریل چو میں ہمہ دریائہ تست
آب ستدار بحر دواں تحتہ پوش	کردہ رہر تحتہ معر تلم حروش
موج سوی جاریہ می برودست	سپیل سیلش ہی کر دست
نغرہ ملاح کہ می شد باوج	رتن خود لررہ ہی کرد موج
سلسلہ موج زدوامی کہ بابت	ماہی اران ام خلاصی بیافت
س کہ بختیدر میں ہجو دیگ	آب رواں تشہ نگل تدریگ
آب اران غلغل را اندازہ میں	گردنی گشت بگرداب خوین
کستی یونیدہ کہ چون تیررؤ	بود کھائے کہ میں گیررؤ
ورحلہ بیت کشف ماتواں	دانت بے رحمہ سرگستواں
عکس رسہا کہ فروستہ آب	بست ہیلوے ہسگاں طاب
کستی تشہ تیرزار تیر گشت	در رول حشم رو ریائگہ تشہ
راست کہ تشہ رلب دریا رسید	گوہر جو رلب دریا دید
خواست کہ ار سوز دل میقرار	برجہ از کستی و گیر و کس

تخته پُرود ناکرفته برکش
تخته نشد پیش معلم در دست
دست چو در آب، فرازا فکند
با چو جوان مردکش آید بدست
لطمه زناں بر رخ دریا بزور
دیده دل و دست، خداوند خویش
تا عمل حجب رشدش متقیم
پیشینه ملاح دروشیم پایش
مرکب، بحری ز سفر گشته چوب
بگذرد از آب، سوارش بخواب
در ته او آب، بسبک، خیزنیست
جو، که بگریست، ترو آب، ادا
هر که پنهان آب، بروشد سوا
در ره، بر آب، نداند شدن
خاک، نخواهد که غبار آورد
آب، اگر گرد بگردد برایش
باسکی یار تواند کردش پید

باد بر آب، از هوش حرومکش
طرفه که صد تخته بیکبار شست
آب بدست، آرد و باز افکند
سیم، اروا و نیاید بدست
آب از آن لطمه بفراید و شور
بر رخ دریا زده، صد لطمه بیش
آمده از عبره دریاش سیم
تینه بنجار از دور خراش
بر طره، بحر شده پا، رکوب
غرقة نگر دو چو سواران آب
گرچه که صد نیزه بود تیز نیست
گاه لبش گیرد و گاه، کنار
آب، گذارد و چو بگبیه مرد کنا
کیسه، که بر آب، تواند شدن
تیره رگی دیده بار آورد
هیچ ز گرد آب، نگرود سرش
از سبکای بار کشیدن که پید

لیک حریں ورق مدام کموں	کوست سراسر راحتہ ارگوں
اروے اودادہ بہر حتم نور	حیتم دار ابروے یکوش نور
ہیچو کماں پر جم و تیرا میاں	تیر تاد ست و کماں س رُاں
راہ نخواہد سدا راست دن	راست جو تیرے گنڈارا شدں
اور سد تیر فلک را ناوح	تیر نہ تیر تس رسد گاہ موج
تیر دروگر حیہ کہ میں بگند	یہ قدش گر حیہ کہ میں بگند
میترا زمج یرو در کتاد	یتہ ارما درود در ماد
وقت دو سر مل مدے دل دو چند	مارس و سلسلہ و تحتہ سد
رہتہ بر بحر مسلسل درار	بحر دہاں رودندہ ربحر سار
یک روں حتم کہ مییق بین	تا رنی حیتہم نہ بییق بین
بریر دار عاے نہ حمید لی	یست دریں ہیچ پراسیدی
ہیچو کلنگاں ہوا سر سرار	یر جو حواہل رد و سو کردہ مار
مرع کہ آں اریرو میں یرو	ظہرہ بود لیک نہ جیدی یرو
ہر ظرش رہتہ تابگر	ہر قدستس سیر بر آک دگر
اینگ طوفاں شکست در تباہ	معرج آمدہ رروے آب
گریہ رو یا گدردستیں و کم	آب ساند گدردستیں تا کم
دیدہ تہ درو رے کرئم سُر	رودہ ہر سو رے آب حورو

روز چو آخر شد و گراما گذشت ، چشمه خور خوار ، زویا گذشت ،
 تاجور شوق بر آهنگر آرد ، کرد طلب کشتی گردون شتاب ،
 پیش کشیدند بهشتی رنگدو ، سدره و طوبی بجل کرده صرد ،

صنعت کشتی و دریا بمبیه از کشتی

موج دریا - به که رفته ز کراتن بکراں

ساخته از حکم ، کار آگهاں ، خانه گرونده بگردجه اں
 نادره حکم خدا - حکم یکم ، خانه رواں خانگیانش مقیم
 اهل انمراهمه برو - رگدز ، همروه او - اکن و او در سفر
 گاه رویش همروه او گشت آب ، آبله درپاشش شده از حجاب
 جاریه هند زبانیش سلیم ، حال چندین بچہ - مکن عتیم
 عکس که بنمود بآب اندرون ، کشتی خصم - که بینی نگون
 ماه رسن - چو دلو آتوا ، یافته در ح - مانه ماهی و - ا
 ماه نو - کمال وی از سال بخوا ، یک - مه نو گشته بده سال راست ،
 گشتی که سیر هلاش زبون ، عکس هلال - بآب اندرون
 صورت ، آن تخم که بد - به با ، عین چو ابرو - شده بر چشمها

۱۰ سال نام درخت که از کشتی و غیره سازند و از هلال مراد کشتی ۱۱

اتصالِ مہ و خورشیدِ قرآنِ سعیدین

چرخ گردانِ مہ و خورشیدِ قرآنِ سعیدین

گشتِ چو دریائے سہرا گوں	داد رواں حیاتِ مہ خود را رود
کشتیِ مہ سوئے کراشِ سار کرد	حیتمہ خورشیدِ مہ و ما ز کرد
شب که گفت داشت دُرِ شاہوا	کرد رواں حیتمہ و کشتیِ تار
شاہ در آں ناحیہ کاؤلِ تست	و شکے دید در و تنگ دست
از حیب و از راست نظر گرگامست	تحت دو حمید مسافتِ بدانت
تہرہ در دستِ عوص کعبہ کرد	سوئے در دستِ برآورد کرد
یشترکِ تہ قدرے راں سواد	نصبِ علم را رستہ مفتح داد
دور سرایردہ سیارہ سائے	رب آب سر و تندیا
در محلے کاب رواں تنگ بود	گرچہ کہ ہیاست بفرسگ بود
تا نگہِ عبرتِ آں شاہ سترق	رود ترے سیر ساید چورق
تا حو راں سوی خود را حامی خوین	آمدہ بدیتیر از شاہ مین
کرد سرایردہ مقابلِ بلند	مہر تہ طردین آں ارجمند
شاہ ہمہ روز متاعِ کہ خواست	حلمہ ترتیبِ ہی کرد را

ساقی خورشید و شش و ماه چهر
 شاه زهر مکه بکه ، برگرفت ،
 جام همی داد بخورشید و ماه
 زخمه و سوزانوں که همی کند تا
 مجلس از ح . لید بریں تازه کرد
 تا بدش باده خوش باد و نوش
 این ع . زلم گرچه ندارد محل
 دور همی کرد چو مه بر پهر
 جام ز که ، در دُر و گوهر گرفت ،
 زهره همی رفت ، زد و درش بر
 بود از دور رگ ، جاں خار خا
 شاه ز طوبی فلک ، آوازه کرد
 نغمه طنبور ز شاطش بگوش
 مشکل من از کمرش گشت ، حل

ع . نزل

ده که اگر رو . ر تو در نظ . آید مرا
 بریت ، این دلم باد اگر از ش . منبد
 رو . ر سناشد اشک ، چهره من تا هنوز
 خون مرا آرد ، اگر دگریه که در خدمت ،
 دل . شنیدم که دوش لعل تو بوسید و مر
 جان من آن روز رفت ، کم رخسار آید پیش
 سینه خسرو رفته ، آینه زنگ ، خورد
 پیش ز خورشید ماه رو نهند ، آید مرا
 کاش که بادیکراں دل نکند ، آید مرا
 از توحی . ر خونا بهار و نهند ، آید مرا
 پیشتر از من دود ، هیچ نرسد ، آید مرا
 پیش چنین مرد . نرسد ، آید مرا
 یارب ، کایں روز پیش پیش نرسد ، آید مرا
 مصقله و صل کو تا بز و آید مرا

دادشہزادہ کیو مرت نہیں	تختہ آں ملک زہر گونہ جیسز
یافتہ جینیں کمر دروغل	دشت لورداں رزب نعل
یہل بے ریر عماری زر	مارِ عاری ہمہ گنج و گہر
وعدہ حیاں رفت کہ ودا نگاہ	جنبش حور تید شود سوے ماہ
مہرِ سعیدیں شود برج تحت	مجمع بحرین شود روے بخت
از دو طرف بخت مطرف شود	ورد و طرف تحت مترف شود
گتہ مقرر جو قرار ی حیاں	سکہ چور رتدر عیاری حیاں
خرم و حوش عارض و درند شاہ	مار و تشد سوے حانہ راہ
حال نمودند اراے ملک	کاب در افرو و بد ریایے ملک
کار کہ اقبال خدا و مدخواست	شد ہمہ راقبال خدا و بد راست
وعدہ بھر دست ملاقات را	ساحتہ تدر رسم مراعات را
ستاہ بھر مود بھر ماہراں	ساحق رگ و بولے گراں
از تحف و حد متی و یادگار	گوہر دیا قوت رہر ستار
کاسیہ ساید ہمہ یکجا کسد	جملہ تہر تب مہیا کہ بند
کار چو رکراں گداست	خود می و ستادی و طرب میست
حام ہی خواست ز ساقی مدام	تا ملک اردور و برد جام
ساعہ حورچوں زمیں داد تفت	کر دیار در قح تب مکف

کرد چو نورش بدل دیده چاره
 مهر حکر گوشه ز سر تازه کرد
 گاه ز رحم به بکنارش گرفت،
 گاه بیا قوت لبش داشت بهوش
 رو به دور آئینه ملک خواند
 دید از آل گوهر شکو به خویش
 بس که مبارک نظر و تماچور
 دیده ز ما ز رخسار بر نکرد
 در رخ آں دیده همی دید شاه
 عارض از آئین ادب پروری
 تا نظر شاه بر آں سو به تافت،
 تحت شاهیانه که با خویش بود
 هدیه چو از ره بکراں برد خست،
 مرد خردمند پر خندیده هوش
 شاه بر آں مژده شادی قزای
 داد بعارض ز قباها به خالص

گاه سرش بوسه زد و گاه پاه
 جنبش خوں راز حرم گم تازه کرد
 وز سرتاپا بنارش نش گرفت،
 کرد پراز لولو به ناله تیگوش
 آئینه را بر سر زانو نشاند
 ز آئینه زانو به خود رو به خویش
 ماند به نظر ماره لولو به تر
 میل بآینه زده دیگر نکرد
 هیچ نمی کرد بعارض نگاه
 بود مکر به خدمت به خدمت گری
 خدمت بعارض محل عرض یافت،
 کرد نمودار و بنجازن به پرو
 گشت به سخن تازه ز اسرار تخت،
 ریخت ز لب به هر چه در آمد گوش
 هیچ نگنجید ز شادی بجای
 نادره چرخ همی ز رخلاص

جستہ سر آرد و سو کیرہ	ساختہ ست میمہ و میسرہ
بار گرواد کیانی درخت	میت ستاند بر رگاں تحت
فرش کشادہ تنق بر رود	یرودہ دہلیز بر اخترہ مرزدند
ساختہ ستیرہ ییلاں مست	صف خنیت دوسورہ است
مفرود کتر سد کله کتر ہر لاد	راست نہ پیرامن داخل ستا
یایک ہمدی معلق رنی	در صف خود گشت نہ تیغ فگلی
شعقہ تیغ فلک تاب گشت	جیتہ خور تید رسم آب گشت
گر گئے دوسر تیغ یہ	شعقہ در پیر گس کردا تر
کار گراں ہمہ رفتند میت	سجدہ کہاں میت خداوند حوین
میت عیاں مانگ روار و رود	سکہ نوار در دم نور دد
رفت حراماں ملک ارجمند	آورد دہلیز نہ لیت سمند
چشم جو برگشت ککش متاد	گشت پیادہ جو گل ار لیت ماد
روے جو گل سودہ لیت میں	گشت ریں پر سمن و یاسین
آندار اور بگ نزرگی مسرود	دست گل در رود گفتش درود
بر دو سالے سر بر تن نشاند	وزمرہ براہ گرمے متاد
حول خود تن دید کہاں در کتید	حول خودار دیدہ رواں کرتید

پیشتر از جنبش این دارو گیر
 کم ز چه رود در آستان در شود
 در سبق ارشاه قدم پیش راند
 آدم اینک، هزاران نری باز
 بود به پیکر شش شاه زمین
 من بدرشته به رایم دواں
 لیک، مرا پایہ نیافت، پای
 لیک، خداوند ریر و کلاه
 مملکتش ضبط و جهان زیر دست
 شرط چنان است که در بحر و بر
 لیک، سز و گرشه دریا نشان
 شاه چو فایع شد ازین گشت و گو
 عارض دانا و کیو مرش، شاه
 زار، گذشتند و بسطاط شدند
 حال بگوش شہ کشور رسید
 رفت بر او نگ، بسکندرشه

با عیش و شادی بود مرا در ضمیر
 کین شرفم زود میسر شد
 این به با و رقم باز خواند
 تا کنم این دیده برو تو باز
 کادن از خود بلبی باز من
 چون سپراں بر پدراں بیگیاں
 گلبن نوبه که بجنبند زجا
 بود همه وقت، بر او رنگ، شاه
 هر چه کند باک، نه از هر که است
 چشمه کند بر لب، دریا گذر
 بر سر این چشمه شود درفشان
 که در دواں عارض فرزانہ خور
 سوی شہ شرق گرفتند راه
 چون گل و بلبل گلستان شدند
 کن چمن آن میوه دلبر رسید
 ذره، پیلاں سدی با حوج لب

عس دگر ہر چیز یہ تو اس بزم نام	وانجہ کست نام ندانند تمام
ساحر سے نہ کر دند رہ جس صد	ور درو یا قوت برول از عدد
داد تہرادہ کہ رحد رساں	خدمت من خدمتے خود رساں
دید کہ آن طفل و تے حرد سال	رمرزرگاں رست ماسد سچاں
تورک آن عارض مسراندہ را	حوادث تہی کرد ہاں حسانہ را
ہر جہر کاؤس تسیدار نہو	یا سج آزاہنساں مارگہ
کانجہ دل شاہ ہاں مائل ست	رے مرا نیر ہاں در دل ست
دل نہ زکیں کرد و دائم نہ تو	کاآرد و آورد کشام نہ تو
تس بواگرحیہ کہ حائلے نمود	دل رتمائے تو حالی نمود
در نہ تو دانی کہ متمشیر نہ	کس کمند ماید خود دستیر
ظاہر مرقع خلانی گشت	ماظم ارحد و فائرنگہ
ایں نہ خلاف تو یسیدیدہ ام	مصلحت ملک جہاں دیدہ ام
تاجوشوم ما تو مخالف پیوست	دشمن تو باز تناسم و دوست
خلوہ کم ارہمہ رو آن حشال	تار ہر آئینہ جہیم حیال
دوست خود راہ نہ سیکی رو	دشمن از اندر نہ بد بگرد
آر و سے من کہ گدر بر تو کرد	ہر من ست ایں کہ اتر در تو کرد

فروغِ روبرو تو تیز رسد، ناله بر لبِ نهر
ز آفتاب، بنه آسِ شراب، در سایه
بگذر، خسر و بکشا، رزاق، تماشند
حرفِ بمطر، چنگ، و بانج، سایه

رفتنِ شاهِ کیومرث، بتوزک، عارض

بر شه شرق، بکیا عارض، ایر، جوهر آں

روزِ دگر کرد چنان، جهان	مشک، از آهوی مشرق، نیا
ناو، جهان، مشک، آریس، اسپر	باد شد آهوتنگ، آس، مشک، بر
شاه شد از سیرت، خود مشک، آس	خون بسوی صلیح شدش، نهی
شمعِ دل، ملک، کیومرث، شاه	خلده، اندر، مد و جابه
خواند و رواں کرد بسوی جوش	چداو، کرد بر وں از حدش
هدیه زرب، خطا و عراق	هریک، از آن طاقه در آفاق
از خردا کس و دگر پر نیاں	زیر، بتن، تا جوران و کیاں
اسپ، همیں آمل و لایه، نورد	گاه تگ، از باد بر آورده گرد
سحر، کما نیازمه نورد، بله	در خور زه کردن، ناکرده زه
ساده غلامان خط، اوتار	موی شگافنده بشیر، روزگار
استر پوینده و پولاد پارس	کوه من، از تن کوهان، نارس

بر در دلیز ^{۱۰} تاج بخش
 تخت آورده همه کرده راست
 پیشتر ^{۱۱} شد برین برده ^{۱۲}
 شاه برویش چو نظر کرد چست
 گرم فرو جسته ^{۱۳} ز تخت ^{۱۴} بلبل ^{۱۵}
 داشت ^{۱۶} با گوش خودش تابید
 با خودش از فرش باورنگ ^{۱۷} برد
 گاه همش خواند بر ^{۱۸} سپهر
 گاه ز پایش بکه ^{۱۹} افشان خاک
 گاه ز دیده به تارش گرفت
 گاه نظر بر رخ زیباش کرد
 گاه بیک ^{۲۰} دیده شدش بهنای
 چوں که دو افسر بوفاشد ^{۲۱} یک
 پرکش از اندازه و غایت ^{۲۲} گشت
 از در دیگر سخن آغاز گشت
 شاه بکاؤس ^{۲۳} که آورده گوش

جا ^{۲۴} ادب ^{۲۵} دید و در آند زرخش
 شد و صده ^{۲۶} آراسته از چ ^{۲۷} پاورا
 رفت ^{۲۸} زین راز تو وضع بمو ^{۲۹}
 دید در آل آئینه خود را در دست
 کرد با گوش ^{۳۰} تن از حمبول ^{۳۱}
 سیر نشد چوں شود از عمر سیر
 تن ^{۳۲} کیاں باز کیاں ^{۳۳} پر
 گاه بهو ^{۳۴} ید سرش را بهر
 گاه ز بنا گوش خویش کرد پاک
 گاه دوباره بکنارش گرفت
 گاه دل از مهر شکیبایش کرد
 گاه بچشم دگرش کرد جا ^{۳۵}
 در تن نور دو جا ^{۳۶} شد یک
 حد نوازش ز نهایت ^{۳۷} گذشت
 قفل ز گنج ^{۳۸} به سر باز گشت
 نکته ^{۳۹} بروں داد خداوند هوش

شاد کن این حاں عم اندیش را   روئے نماند نظر خویش را
تختِ خال دل ریشہٴ ہم بچواں   یا من آیا بر عویشہٴ بچواں

از پدر آمدنِ شاہِ جہاں کی کاؤس

بر برادر چو گلِ نو بہرِ سرو رواں

گشت رُواں موکب کاؤس شاہ   سوئے فریدون سریر و کلاہ
آمد و ز آبِ سرو و اگدشت   جستمہٴ حورستید ز دریا گدشت
یافت حرمِ صاحبِ تاج و سریر   آمدنِ آلِ دُر دریا منظر
تاج بسر کرد و بر آمد بہ تن   تا نگرد همچو خودے رازِ سخت
گشت مہیا مہ ترتیب بار   حیرت کسار و دو طرفِ حیرتوار
کہ درماں آوری دور ماتس   چشم زدن دیدہٴ مدرا حراش
روئے رہیں از سرورِ مع و تیغ   گشت یراز بارقہٴ برق و تیغ
گشت صفت آراستہٴ تاجِ دہل   راستہٴ آدمی واسپ و دہل
میں دو دید سران و سیاہ   تال آب ازینےٴ تعظیم شاہ
پہن رکاب تہ مسدستیں   خچہٴ نہاد بروئے رہیں
سیر غنود بریر عساں   تا در شاہ تارا فلکناں

تو ز من و حال من - بر خبر
 هیچ سو - هر دو می - آید
 دیده خود پیش ندیدم بخواب
 آید من این دیده بخواب برو
 عکس خیاله - شده متنا - چشم
 صورت - آخر خیال من - سر
 صورت - تو گر بپر - تم رواست
 زان دگر کس نه از آن پدر
 مر - حمت کن که بمانم صبور
 و - که محروم بم - انم ز تو
 باش که تا در رسد آن روزگار
 کافر و ایم تو انم رب بود
 کم نزد سوی دگر پایه دست
 میل تو ام رخ - بمنزل کشید
 نرسد - مرا طاقه - غم پیش ازین
 شربت - خود باز بگیرم ز لب
 تشنه دل از چشمت حیوان روم

کا - غم تو کرده بح - انم اثر
 جا - تو در چشم تو در جا - نه
 تاشدی از چشم من - آفتاب
 خواب - من از دیده من آید برو
 این منم و نقش تو آید چشم
 گرچه نه چشم برخ - روشن سر
 گرچه پرستیدن صورت - خطاست
 - ای بصر دیده و جان - پدر
 صبر من از دوری تو رفت تا دور
 من که صبوری نتوانم ز تو
 می نماند سوز من اندر تو کار
 آید من نه از - این کار بود
 این قدم عرصه - درین مکه است
 لیکنم از بس که بتو دل کشید
 هجر بس - آنچه که بد پیش ازین
 تشنه دیدار تو ام روز و شب
 از تو نشاید که بدی - ان روم

سوے برادر تو دآرا مے   ماسپہ و کوکھ و خوا مے
 حہ ۳، بسہ ہدیہ بقیمت گراں   دیدہ فروز ہمہ قیمت گراں
 لے عدد اور رستہ دُردری   دوحہ راں رستہ لب جوہری
 سلک گزار گہر شب چراغ   ہر گہرے ملکوتی راغ
 لعل کہ بودہ است عایت رُوس   سنگ مہر ایسے تال حورہ خوا
 حامد ہندی کہ بد اسد مام   کز تنکی تن ہمہ اید تمام
 مادہ بہ بھیدہ ناخن ہماں   مازکتائیں سیو تہ حماں
 عود سجدار و قفل میں   حرمے ارماہ مشک حقن
 عنبر و کاوڑ مہر سرست   صندل خالص چدرحت ہست
 ساخہ ہند بسہ تیج تیر   تیز تر آب گہ آب حیر
 سر فلک بردہ سے زندہ یل   کوہ گراں را قیامت دلیل
 ہدیہ جوا راستہ تدبے شمار   چار طرف گشت طائف کار
 داد بہنژادہ و کردش رواں   ساتھ ماکو کہ بسہ حسرواں
 دایکھ سخن لود را سرار ملک   کس کس ارضاط نکار ملک
 چوں دگرے محرم آں سر سود   محرم سر دید فرو خواہ رود
 تلامانت لودش در صبر   مار رسامانا سر تہ یدیر
 رار کہ داد کہ چہ بدور نہ ۳   ظاہر تن ارماط آشفہ گفت

خازن ^۱ آمد و در باز کرد   دادن افسر ^۲ را آغاز کرد
 گشته ^۳ جهان معدن و زر عدن   کروزیس باز رصام ^۴ سخن
 هر که در آن بزم طرب ^۵ ساز گشته ^۶   دامن پرگو هر وزر باز گشته ^۷
 بسکه زر گشته ^۸ ازین ناپدید   هر که زمین حبس ^۹ نشانش ندید
 شاه چو از خون قح گشته ^{۱۰} خوش   دل بگر گوشه شدنش سر گش
 خوار ^{۱۱} دلش تا بخوشی جام ^{۱۲}   نوش کند بر رخ کاوس ^{۱۳} و که
 کرد اشارت ^{۱۴} که در آمد به پیش   خاک ^{۱۵} بود ^{۱۶} بید بر آئین خویش
 زان گل نور ^{۱۷} دل تا جور ^{۱۸}   سر ^{۱۹} مد ز گل تازه و تر تازه تر
 بر رخ آن گل ^{۲۰} محرم ^{۲۱} کشید   لیک ^{۲۲} بهبوی گل دیگر ^{۲۳} کشید
 دیده بر آن نور ^{۲۴} پندیده داشت ^{۲۵}   دل بدگر مرد ^{۲۶} نمیده داشت ^{۲۷}
 زیور ^{۲۸} ریجلاه او ^{۲۹} نگذ   قرعه خور ^{۳۰} ید ^{۳۱} براه او ^{۳۲} نگذ
 گرچه ^{۳۳} در ^{۳۴} مهر ^{۳۵} کاوس ^{۳۶} داد   هم ز دلش دور ^{۳۷} ^{۳۸} ^{۳۹} ^{۴۰} ^{۴۱} ^{۴۲} ^{۴۳} ^{۴۴} ^{۴۵} ^{۴۶} ^{۴۷} ^{۴۸} ^{۴۹} ^{۵۰} ^{۵۱} ^{۵۲} ^{۵۳} ^{۵۴} ^{۵۵} ^{۵۶} ^{۵۷} ^{۵۸} ^{۵۹} ^{۶۰} ^{۶۱} ^{۶۲} ^{۶۳} ^{۶۴} ^{۶۵} ^{۶۶} ^{۶۷} ^{۶۸} ^{۶۹} ^{۷۰} ^{۷۱} ^{۷۲} ^{۷۳} ^{۷۴} ^{۷۵} ^{۷۶} ^{۷۷} ^{۷۸} ^{۷۹} ^{۸۰} ^{۸۱} ^{۸۲} ^{۸۳} ^{۸۴} ^{۸۵} ^{۸۶} ^{۸۷} ^{۸۸} ^{۸۹} ^{۹۰} ^{۹۱} ^{۹۲} ^{۹۳} ^{۹۴} ^{۹۵} ^{۹۶} ^{۹۷} ^{۹۸} ^{۹۹} ^{۱۰۰} ^{۱۰۱} ^{۱۰۲} ^{۱۰۳} ^{۱۰۴} ^{۱۰۵} ^{۱۰۶} ^{۱۰۷} ^{۱۰۸} ^{۱۰۹} ^{۱۱۰} ^{۱۱۱} ^{۱۱۲} ^{۱۱۳} ^{۱۱۴} ^{۱۱۵} ^{۱۱۶} ^{۱۱۷} ^{۱۱۸} ^{۱۱۹} ^{۱۲۰} ^{۱۲۱} ^{۱۲۲} ^{۱۲۳} ^{۱۲۴} ^{۱۲۵} ^{۱۲۶} ^{۱۲۷} ^{۱۲۸} ^{۱۲۹} ^{۱۳۰} ^{۱۳۱} ^{۱۳۲} ^{۱۳۳} ^{۱۳۴} ^{۱۳۵} ^{۱۳۶} ^{۱۳۷} ^{۱۳۸} ^{۱۳۹} ^{۱۴۰} ^{۱۴۱} ^{۱۴۲} ^{۱۴۳} ^{۱۴۴} ^{۱۴۵} ^{۱۴۶} ^{۱۴۷} ^{۱۴۸} ^{۱۴۹} ^{۱۵۰} ^{۱۵۱} ^{۱۵۲} ^{۱۵۳} ^{۱۵۴} ^{۱۵۵} ^{۱۵۶} ^{۱۵۷} ^{۱۵۸} ^{۱۵۹} ^{۱۶۰} ^{۱۶۱} ^{۱۶۲} ^{۱۶۳} ^{۱۶۴} ^{۱۶۵} ^{۱۶۶} ^{۱۶۷} ^{۱۶۸} ^{۱۶۹} ^{۱۷۰} ^{۱۷۱} ^{۱۷۲} ^{۱۷۳} ^{۱۷۴} ^{۱۷۵} ^{۱۷۶} ^{۱۷۷} ^{۱۷۸} ^{۱۷۹} ^{۱۸۰} ^{۱۸۱} ^{۱۸۲} ^{۱۸۳} ^{۱۸۴} ^{۱۸۵} ^{۱۸۶} ^{۱۸۷} ^{۱۸۸} ^{۱۸۹} ^{۱۹۰} ^{۱۹۱} ^{۱۹۲} ^{۱۹۳} ^{۱۹۴} ^{۱۹۵} ^{۱۹۶} ^{۱۹۷} ^{۱۹۸} ^{۱۹۹} ^{۲۰۰} ^{۲۰۱} ^{۲۰۲} ^{۲۰۳} ^{۲۰۴} ^{۲۰۵} ^{۲۰۶} ^{۲۰۷} ^{۲۰۸} ^{۲۰۹} ^{۲۱۰} ^{۲۱۱} ^{۲۱۲} ^{۲۱۳} ^{۲۱۴} ^{۲۱۵} ^{۲۱۶} ^{۲۱۷} ^{۲۱۸} ^{۲۱۹} ^{۲۲۰} ^{۲۲۱} ^{۲۲۲} ^{۲۲۳} ^{۲۲۴} ^{۲۲۵} ^{۲۲۶} ^{۲۲۷} ^{۲۲۸} ^{۲۲۹} ^{۲۳۰} ^{۲۳۱} ^{۲۳۲} ^{۲۳۳} ^{۲۳۴} ^{۲۳۵} ^{۲۳۶} ^{۲۳۷} ^{۲۳۸} ^{۲۳۹} ^{۲۴۰} ^{۲۴۱} ^{۲۴۲} ^{۲۴۳} ^{۲۴۴} ^{۲۴۵} ^{۲۴۶} ^{۲۴۷} ^{۲۴۸} ^{۲۴۹} ^{۲۵۰} ^{۲۵۱} ^{۲۵۲} ^{۲۵۳} ^{۲۵۴} ^{۲۵۵} ^{۲۵۶} ^{۲۵۷} ^{۲۵۸} ^{۲۵۹} ^{۲۶۰} ^{۲۶۱} ^{۲۶۲} ^{۲۶۳} ^{۲۶۴} ^{۲۶۵} ^{۲۶۶} ^{۲۶۷} ^{۲۶۸} ^{۲۶۹} ^{۲۷۰} ^{۲۷۱} ^{۲۷۲} ^{۲۷۳} ^{۲۷۴} ^{۲۷۵} ^{۲۷۶} ^{۲۷۷} ^{۲۷۸} ^{۲۷۹} ^{۲۸۰} ^{۲۸۱} ^{۲۸۲} ^{۲۸۳} ^{۲۸۴} ^{۲۸۵} ^{۲۸۶} ^{۲۸۷} ^{۲۸۸} ^{۲۸۹} ^{۲۹۰} ^{۲۹۱} ^{۲۹۲} ^{۲۹۳} ^{۲۹۴} ^{۲۹۵} ^{۲۹۶} ^{۲۹۷} ^{۲۹۸} ^{۲۹۹} ^{۳۰۰} ^{۳۰۱} ^{۳۰۲} ^{۳۰۳} ^{۳۰۴} ^{۳۰۵} ^{۳۰۶} ^{۳۰۷} ^{۳۰۸} ^{۳۰۹} ^{۳۱۰} ^{۳۱۱} ^{۳۱۲} ^{۳۱۳} ^{۳۱۴} ^{۳۱۵} ^{۳۱۶} ^{۳۱۷} ^{۳۱۸} ^{۳۱۹} ^{۳۲۰} ^{۳۲۱} ^{۳۲۲} ^{۳۲۳} ^{۳۲۴} ^{۳۲۵} ^{۳۲۶} ^{۳۲۷} ^{۳۲۸} ^{۳۲۹} ^{۳۳۰} ^{۳۳۱} ^{۳۳۲} ^{۳۳۳} ^{۳۳۴} ^{۳۳۵} ^{۳۳۶} ^{۳۳۷} ^{۳۳۸} ^{۳۳۹} ^{۳۴۰} ^{۳۴۱} ^{۳۴۲} ^{۳۴۳} ^{۳۴۴} ^{۳۴۵} ^{۳۴۶} ^{۳۴۷} ^{۳۴۸} ^{۳۴۹} ^{۳۵۰} ^{۳۵۱} ^{۳۵۲} ^{۳۵۳} ^{۳۵۴} ^{۳۵۵} ^{۳۵۶} ^{۳۵۷} ^{۳۵۸} ^{۳۵۹} ^{۳۶۰} ^{۳۶۱} ^{۳۶۲} ^{۳۶۳} ^{۳۶۴} ^{۳۶۵} ^{۳۶۶} ^{۳۶۷} ^{۳۶۸} ^{۳۶۹} ^{۳۷۰} ^{۳۷۱} ^{۳۷۲} ^{۳۷۳} ^{۳۷۴} ^{۳۷۵} ^{۳۷۶} ^{۳۷۷} ^{۳۷۸} ^{۳۷۹} ^{۳۸۰} ^{۳۸۱} ^{۳۸۲} ^{۳۸۳} ^{۳۸۴} ^{۳۸۵} ^{۳۸۶} ^{۳۸۷} ^{۳۸۸} ^{۳۸۹} ^{۳۹۰} ^{۳۹۱} ^{۳۹۲} ^{۳۹۳} ^{۳۹۴} ^{۳۹۵} ^{۳۹۶} ^{۳۹۷} ^{۳۹۸} ^{۳۹۹} ^{۴۰۰} ^{۴۰۱} ^{۴۰۲} ^{۴۰۳} ^{۴۰۴} ^{۴۰۵} ^{۴۰۶} ^{۴۰۷} ^{۴۰۸} ^{۴۰۹} ^{۴۱۰} ^{۴۱۱} ^{۴۱۲} ^{۴۱۳} ^{۴۱۴} ^{۴۱۵} ^{۴۱۶} ^{۴۱۷} ^{۴۱۸} ^{۴۱۹} ^{۴۲۰} ^{۴۲۱} ^{۴۲۲} ^{۴۲۳} ^{۴۲۴} ^{۴۲۵} ^{۴۲۶} ^{۴۲۷} ^{۴۲۸} ^{۴۲۹} ^{۴۳۰} ^{۴۳۱} ^{۴۳۲} ^{۴۳۳} ^{۴۳۴} ^{۴۳۵} ^{۴۳۶} ^{۴۳۷} ^{۴۳۸} ^{۴۳۹} ^{۴۴۰} ^{۴۴۱} ^{۴۴۲} ^{۴۴۳} ^{۴۴۴} ^{۴۴۵} ^{۴۴۶} ^{۴۴۷} ^{۴۴۸} ^{۴۴۹} ^{۴۵۰} ^{۴۵۱} ^{۴۵۲} ^{۴۵۳} ^{۴۵۴} ^{۴۵۵} ^{۴۵۶} ^{۴۵۷} ^{۴۵۸} ^{۴۵۹} ^{۴۶۰} ^{۴۶۱} ^{۴۶۲} ^{۴۶۳} ^{۴۶۴} ^{۴۶۵} ^{۴۶۶} ^{۴۶۷} ^{۴۶۸} ^{۴۶۹} ^{۴۷۰} ^{۴۷۱} ^{۴۷۲} ^{۴۷۳} ^{۴۷۴} ^{۴۷۵} ^{۴۷۶} ^{۴۷۷} ^{۴۷۸} ^{۴۷۹} ^{۴۸۰} ^{۴۸۱} ^{۴۸۲} ^{۴۸۳} ^{۴۸۴} ^{۴۸۵} ^{۴۸۶} ^{۴۸۷} ^{۴۸۸} ^{۴۸۹} ^{۴۹۰} ^{۴۹۱} ^{۴۹۲} ^{۴۹۳} ^{۴۹۴} ^{۴۹۵} ^{۴۹۶} ^{۴۹۷} ^{۴۹۸} ^{۴۹۹} ^{۵۰۰} ^{۵۰۱} ^{۵۰۲} ^{۵۰۳} ^{۵۰۴} ^{۵۰۵} ^{۵۰۶} ^{۵۰۷} ^{۵۰۸} ^{۵۰۹} ^{۵۱۰} ^{۵۱۱} ^{۵۱۲} ^{۵۱۳} ^{۵۱۴} ^{۵۱۵} ^{۵۱۶} ^{۵۱۷} ^{۵۱۸} ^{۵۱۹} ^{۵۲۰} ^{۵۲۱} ^{۵۲۲} ^{۵۲۳} ^{۵۲۴} ^{۵۲۵} ^{۵۲۶} ^{۵۲۷} ^{۵۲۸} ^{۵۲۹} ^{۵۳۰} ^{۵۳۱} ^{۵۳۲} ^{۵۳۳} ^{۵۳۴} ^{۵۳۵} ^{۵۳۶} ^{۵۳۷} ^{۵۳۸} ^{۵۳۹} ^{۵۴۰} ^{۵۴۱} ^{۵۴۲} ^{۵۴۳} ^{۵۴۴} ^{۵۴۵} ^{۵۴۶} ^{۵۴۷} ^{۵۴۸} ^{۵۴۹} ^{۵۵۰} ^{۵۵۱} ^{۵۵۲} ^{۵۵۳} ^{۵۵۴} ^{۵۵۵} ^{۵۵۶} ^{۵۵۷} ^{۵۵۸} ^{۵۵۹} ^{۵۶۰} ^{۵۶۱} ^{۵۶۲} ^{۵۶۳} ^{۵۶۴} ^{۵۶۵} ^{۵۶۶} ^{۵۶۷} ^{۵۶۸} ^{۵۶۹} ^{۵۷۰} ^{۵۷۱} ^{۵۷۲} ^{۵۷۳} ^{۵۷۴} ^{۵۷۵} ^{۵۷۶} ^{۵۷۷} ^{۵۷۸} ^{۵۷۹} ^{۵۸۰} ^{۵۸۱} ^{۵۸۲} ^{۵۸۳} ^{۵۸۴} ^{۵۸۵} ^{۵۸۶} ^{۵۸۷} ^{۵۸۸} ^{۵۸۹} ^{۵۹۰} ^{۵۹۱} ^{۵۹۲} ^{۵۹۳} ^{۵۹۴} ^{۵۹۵} ^{۵۹۶} ^{۵۹۷} ^{۵۹۸} ^{۵۹۹} ^{۶۰۰} ^{۶۰۱} ^{۶۰۲} ^{۶۰۳} ^{۶۰۴} ^{۶۰۵} ^{۶۰۶} ^{۶۰۷} ^{۶۰۸} ^{۶۰۹} ^{۶۱۰} ^{۶۱۱} ^{۶۱۲} ^{۶۱۳} ^{۶۱۴} ^{۶۱۵} ^{۶۱۶} ^{۶۱۷} ^{۶۱۸} ^{۶۱۹} ^{۶۲۰} ^{۶۲۱} ^{۶۲۲} ^{۶۲۳} ^{۶۲۴} ^{۶۲۵} ^{۶۲۶} ^{۶۲۷} ^{۶۲۸} ^{۶۲۹} ^{۶۳۰} ^{۶۳۱} ^{۶۳۲} ^{۶۳۳} ^{۶۳۴} ^{۶۳۵} ^{۶۳۶} ^{۶۳۷} ^{۶۳۸} ^{۶۳۹} ^{۶۴۰} ^{۶۴۱} ^{۶۴۲} ^{۶۴۳} ^{۶۴۴} ^{۶۴۵} ^{۶۴۶} ^{۶۴۷} ^{۶۴۸} ^{۶۴۹} ^{۶۵۰} ^{۶۵۱} ^{۶۵۲} ^{۶۵۳} ^{۶۵۴} ^{۶۵۵} ^{۶۵۶} ^{۶۵۷} ^{۶۵۸} ^{۶۵۹} ^{۶۶۰} ^{۶۶۱} ^{۶۶۲} ^{۶۶۳} ^{۶۶۴} ^{۶۶۵} ^{۶۶۶} ^{۶۶۷} ^{۶۶۸} ^{۶۶۹} ^{۶۷۰} ^{۶۷۱} ^{۶۷۲} ^{۶۷۳} ^{۶۷۴} ^{۶۷۵} ^{۶۷۶} ^{۶۷۷} ^{۶۷۸} ^{۶۷۹} ^{۶۸۰} ^{۶۸۱} ^{۶۸۲} ^{۶۸۳} ^{۶۸۴} ^{۶۸۵} ^{۶۸۶} ^{۶۸۷} ^{۶۸۸} ^{۶۸۹} ^{۶۹۰} ^{۶۹۱} ^{۶۹۲} ^{۶۹۳} ^{۶۹۴} ^{۶۹۵} ^{۶۹۶} ^{۶۹۷} ^{۶۹۸} ^{۶۹۹} ^{۷۰۰} ^{۷۰۱} ^{۷۰۲} ^{۷۰۳} ^{۷۰۴} ^{۷۰۵} ^{۷۰۶} ^{۷۰۷} ^{۷۰۸} ^{۷۰۹} ^{۷۱۰} ^{۷۱۱} ^{۷۱۲} ^{۷۱۳} ^{۷۱۴} ^{۷۱۵} ^{۷۱۶} ^{۷۱۷} ^{۷۱۸} ^{۷۱۹} ^{۷۲۰} ^{۷۲۱} ^{۷۲۲} ^{۷۲۳} ^{۷۲۴} ^{۷۲۵} ^{۷۲۶} ^{۷۲۷} ^{۷۲۸} ^{۷۲۹} ^{۷۳۰} ^{۷۳۱} ^{۷۳۲} ^{۷۳۳} ^{۷۳۴} ^{۷۳۵} ^{۷۳۶} ^{۷۳۷} ^{۷۳۸} ^{۷۳۹} ^{۷۴۰} ^{۷۴۱} ^{۷۴۲} ^{۷۴۳} ^{۷۴۴} ^{۷۴۵} ^{۷۴۶} ^{۷۴۷} ^{۷۴۸} ^{۷۴۹} ^{۷۵۰} ^{۷۵۱} ^{۷۵۲} ^{۷۵۳} ^{۷۵۴} ^{۷۵۵} ^{۷۵۶} ^{۷۵۷} ^{۷۵۸} ^{۷۵۹} ^{۷۶۰} ^{۷۶۱} ^{۷۶۲} ^{۷۶۳} ^{۷۶۴} ^{۷۶۵} ^{۷۶۶} ^{۷۶۷} ^{۷۶۸} ^{۷۶۹} ^{۷۷۰} ^{۷۷۱} ^{۷۷۲} ^{۷۷۳} ^{۷۷۴} ^{۷۷۵} ^{۷۷۶} ^{۷۷۷} ^{۷۷۸} ^{۷۷۹} ^{۷۸۰} ^{۷۸۱} ^{۷۸۲} ^{۷۸۳} ^{۷۸۴} ^{۷۸۵} ^{۷۸۶} ^{۷۸۷} ^{۷۸۸} ^{۷۸۹} ^{۷۹۰} ^{۷۹۱} ^{۷۹۲} ^{۷۹۳} ^{۷۹۴} ^{۷۹۵} ^{۷۹۶} ^{۷۹۷} ^{۷۹۸} ^{۷۹۹} ^{۸۰۰} ^{۸۰۱} ^{۸۰۲} ^{۸۰۳} ^{۸۰۴} ^{۸۰۵} ^{۸۰۶} ^{۸۰۷} ^{۸۰۸} ^{۸۰۹} ^{۸۱۰} ^{۸۱۱} ^{۸۱۲} ^{۸۱۳} ^{۸۱۴} ^{۸۱۵} ^{۸۱۶} ^{۸۱۷} ^{۸۱۸} ^{۸۱۹} ^{۸۲۰} ^{۸۲۱} ^{۸۲۲} ^{۸۲۳} ^{۸۲۴} ^{۸۲۵} ^{۸۲۶} ^{۸۲۷} ^{۸۲۸} ^{۸۲۹} ^{۸۳۰} ^{۸۳۱} ^{۸۳۲} ^{۸۳۳} ^{۸۳۴} ^{۸۳۵} ^{۸۳۶} ^{۸۳۷} ^{۸۳۸} ^{۸۳۹} ^{۸۴۰} ^{۸۴۱} ^{۸۴۲} ^{۸۴۳} ^{۸۴۴} ^{۸۴۵} ^{۸۴۶} ^{۸۴۷} ^{۸۴۸} ^{۸۴۹} ^{۸۵۰} ^{۸۵۱} ^{۸۵۲} ^{۸۵۳} ^{۸۵۴} ^{۸۵۵} ^{۸۵۶} ^{۸۵۷} ^{۸۵۸} ^{۸۵۹} ^{۸۶۰} ^{۸۶۱} ^{۸۶۲} ^{۸۶۳} ^{۸۶۴} ^{۸۶۵} ^{۸۶۶} ^{۸۶۷} ^{۸۶۸} ^{۸۶۹} ^{۸۷۰} ^{۸۷۱} ^{۸۷۲} ^{۸۷۳} ^{۸۷۴} ^{۸۷۵} ^{۸۷۶} ^{۸۷۷} ^{۸۷۸} ^{۸۷۹} ^{۸۸۰} ^{۸۸۱} ^{۸۸۲} ^{۸۸۳} ^{۸۸۴} ^{۸۸۵} ^{۸۸۶} ^{۸۸۷} ^{۸۸۸} ^{۸۸۹} ^{۸۹۰} ^{۸۹۱} ^{۸۹۲} ^{۸۹۳} ^{۸۹۴} ^{۸۹۵} ^{۸۹۶} ^{۸۹۷} ^{۸۹۸} ^{۸۹۹} ^{۹۰۰} ^{۹۰۱} ^{۹۰۲} ^{۹۰۳} ^{۹۰۴} ^{۹۰۵} ^{۹۰۶} ^{۹۰۷} ^{۹۰۸} ^{۹۰۹} ^{۹۱۰} ^{۹۱۱} ^{۹۱۲} ^{۹۱۳} ^{۹۱۴} ^{۹۱۵} ^{۹۱۶} ^{۹۱۷} ^{۹۱۸} ^{۹۱۹} ^{۹۲۰} ^{۹۲۱} ^{۹۲۲} ^{۹۲۳} ^{۹۲۴} ^{۹۲۵} ^{۹۲۶} ^{۹۲۷} ^{۹۲۸} ^{۹۲۹} ^{۹۳۰} ^{۹۳۱} ^{۹۳۲} ^{۹۳۳} ^{۹۳۴} ^{۹۳۵} ^{۹۳۶} ^{۹۳۷} ^{۹۳۸} ^{۹۳۹} ^{۹۴۰} ^{۹۴۱} ^{۹۴۲} ^{۹۴۳} ^{۹۴۴} ^{۹۴۵} ^{۹۴۶} ^{۹۴۷} ^{۹۴۸} ^{۹۴۹} ^{۹۵۰} ^{۹۵۱} ^{۹۵۲} ^{۹۵۳} ^{۹۵۴} ^{۹۵۵} ^{۹۵۶} ^{۹۵۷} ^{۹۵۸} ^{۹۵۹} ^{۹۶۰} ^{۹۶۱} ^{۹۶۲} ^{۹۶۳} ^{۹۶۴} ^{۹۶۵} ^{۹۶۶} ^{۹۶۷} ^{۹۶۸} ^{۹۶۹} ^{۹۷۰} ^{۹۷۱} ^{۹۷۲} ^{۹۷۳} ^{۹۷۴} ^{۹۷۵} ^{۹۷۶} ^{۹۷۷} ^{۹۷۸} ^{۹۷۹} ^{۹۸۰} ^{۹۸۱} ^{۹۸۲} ^{۹۸۳} ^{۹۸۴} ^{۹۸۵} ^{۹۸۶} ^{۹۸۷} ^{۹۸۸} ^{۹۸۹} ^{۹۹۰} ^{۹۹۱} ^{۹۹۲} ^{۹۹۳} ^{۹۹۴} ^{۹۹۵} ^{۹۹۶} ^{۹۹۷} ^{۹۹۸} ^{۹۹۹} ^{۱۰۰۰}

تاج رتوسر زمن اسراخت	عاج رتو تخت زمن ساخت
تا تو بمشرق لوی من بعر	حرب خورد ہر کہ در آید بحرب
در بلاقات رہد رایقت	امیر من خدمتی یائے تہ
مست مرا آں محل و آں شکوہ	کہ سر خود سایہ فر شام بکوہ
ورنگند راسے تو رہندہ تاب	ذرہ تو مہم پیش جیاں آفتاب
شاہ بہر تہیب صوابے کہ بود	چوں رضا گفت جوابے کہ بود
داد بجا ب سلب زر نگار	نامہ بہر بکیرہ دُست ہوار
س کہ گراں شد سلب رکشید	حاجب از اں مار جو ابر و خمید
حرم و خداں چو گل اربار گاہ	سوی گلستاں دگر چہ تہ راہ
رفت و نمودار خود آکامود	ہر چہ رد ریامت مد ریامنود
عالی صلح کہ درناو ہر د	شمہ شمشہ ہمہ سہ را سیر
مادشہ تہرق جواں مژدہ یافت	روت جیو رتید رتہرق تافت
کردت طامی و راست گراں	محلہ آراست کراں تاکراں
مار طلب کرد لبہ بہر ہامے	چوں حروس از لطمہ حاک را
گیوے جنگ و قح آب رنگ	دورے داد و تسلسل بجنگ
داشت اصول طرک قیل و قال	رنجمن چوں صراحی حلال

کا، شہ مشرق شدہ چوں آفتاب،
 من کہ گل رس، تہ زباغ توام
 شاہ نہ زانم شدہ برہنگان
 گر ہم، برماہ رسد، رم
 من کہ ز دروازہ آ، تہ لیم ہند
 سد سکندر ز دہ ام از، پاہ
 تابعد شاہ زبالا، ال
 رو تو چو خورشید ز مشرق بر،
 شو تو سو، کامروا نگیز رخ
 خیز تو از قلعہ سین جو، گنج
 عہد از مجرور یا تو جو،
 زابرو، خود کن اشارت، بہر
 ارمن ہند، ترا زیر دست،
 رو تو در آن قلعہ کین پیل، مد
 از تو ز ہند و ستدن پیل و مال
 و ز تو جہاں تا حد مغرب، بتار،
 پرتو، از نور چ، رخ توام
 کز رہ، مان تو تا ہم عنان
 ہم بتہ پا، تو باشد، رم
 لشکر، ہزار، تہ ام تا بہ بند
 فتنہ یا جوج مع، مل راتر، ہ
 من چو بوم پیش نہ، اید زیاں
 من بسم اسکندر مغرب، کشا،
 من کیم اقتضا، عراقین بخش
 من ز در روم شوم، یم سنج
 من دہم از تیغ بحرین شو،
 من سر خاقان، گنم بر زمین
 کار من بالاد، از من در شکست،
 اس، بخواہم من ازین سو فکند
 و ز قبل من بخل، مل و قال

۸۱. قلعہ سین نام قلعہ کہ در ولایت ہند، ۸۲. ہندوی اورا تا بہ گرہ گویند ۱۲
 ۸۳. خراج کہ غا، بہ از مغلو، بہ ہر سال، ۸۴. تانہ یعنی محصول از گذر گاہ دریاط، کن ۱۲
 ۸۵. یعنی من آب شد، ۸۶. و شو، ۸۷. تیغ در بحرین افکنم ۱۲

دل کہ سرد یک تو محنوں لود   دور ز تو دور ز تو جوں لود
 تہرت دوری نتو ام حشید   درو درائی نتو ام کشید
 ہجر تو شکافت دلم برم برم   درو دیوید کس ارغوں گرم
 اے مدد جاں شدہ حال ز تو   کے ستودم دل کہ کستم دل ز تو
 می ستودم دل کہ سگر بر کتم   یس بدلت ہجو حر سگر در کتم
 گرچہ جگر ہست ہر گورستہ   نہ ر تو ام نہ تہ حکر گورستہ
 خود ریئے دیدہ مردم پرست   حو تو مرا مرد یک دیدہ ہست
 لیک ازیں خرنواں حلہ حبت   تمنع ممتاب تاید فروخت
 سکہ چور و در دل من کیفیت   مامہ کاؤس کے آرم سیاو
 بہر حد صورت حو یتیم مامے   ام رادر مرالیں
 نقش چور و درق سادہ را   روی مگڑاں و ترس ار حدلے
 آمد و آور دیدیرا۔ راز   ماز فرستاد فرستادہ را
 شاہ جو لولادیدر برم دید   قصہ آرم ررم مآرم سار
 گوہر دل را لوف آب داد   تیج سیاست میاں در کرمید
 گفت تدبیر یہ مدیدہ رود   سلک سخن را رگرتاب داد
 ماز حو ابے کہ یہ مدیدہ بود

باز از شاہ جہاں پانچویں ۱۰ امید
 شربت آب حیات از پٹھ سوز جہاں

مَرُت، بخواب، تو نخوابی اگر
 من خودم آمده پهلوی تو
 خربتمنا، تو سودا من نیست،
 قاصد تو گر کس، دایمجا گذر
 در ز تو ام جا، چه آید به پیش
 پیک، تو گر نامه رساندین
 گردمند، که بر آید به
 تیغ کشی تیغ تو جان بخشم
 ورنی تر، تو بسویم چه
 گرچه که سلطان چه نام بکد،
 لیک، چو دورم ز تو، انیکجست،
 بخند، من ارپایه بر افلاک، سود
 تاج خود ار پر در کنون کس،
 در شده در چشم کسا از تو نور
 مردمک، دیده غیر، شوی
 دیده که نادیده دیدارست،
 نیست، بنزدیک من از پیش دم
 درست، بخوابیم چه، خواهیم دگر
 کار زو آورد مرا سو، تو
 بهتر ازین هیچ متد تمام نیست،
 در رهش از دیده فشانم گهر
 شامش از مرتبه بر چشم خویش
 وردش سازم و تعویذ تن
 سرمه کنم از چشمه میاه
 ز آئینه بخت، نشان بخشم
 هر گز هوش تازه فتوح،
 تاج ده و تخت، ستانم بکد،
 نه خوشم از تاج و نه شادم ز
 با تو چو یکدم نه شینم چه سود
 با تو چه همسر ز شوم چون کس،
 دیده من مانده ز رو، تو دور
 طرفه که از دیده من در روی
 دیده و نادیده گرفتارست،
 بیشتر از دوری تو، هیچ غم

باز پیغام پدر جانبِ فرزندِ بزر

ماجرے کہ زخوں بود دلش را بمیاں

مردیور - ماہ اراں احریت	مار شد کرد حکایت درست
شاہ سخن را دگر ارسر گرفت	مکتہ آرم تری در گرفت
کای رس گشتہ سرائی سریر	در سیرے ہنجویدر - لہ لطر
چشم سے ہیج غمار - میار	چشم شاید کہ بودی رعبار
دریہ عمارت رکارتوام	سر متیم ست عمارتوام
کیں کم یک تکیں کہ	مہر ہاگر کسدم کیں کہ
تا تو دانی کہ دریں جست دھو	اریے ملک ست مرا گفتگوے
گر حیہ تو ام ز تو این یا یہ برد	از تو تمام کہ خواہم سیرد
لیکنم این راہ نمونی ملک	اریے آست کہ چونی بہک
ستکر کہ شد زندہ در ایام تو	مں ز تو و نام مں از نام تو
ماش بکام کہ بکام توام	ردہ و مار دہ سام توام
مں ستوام رمدہ توری ئی یر سال	تا تو مں سیروم زندہ حال
ردگی ار مرگ مدار دگر یر	لیک حقش می ری دہر گر میر
خواہمت ارحاں کہ یاسہ مرا	گر تو سخواہی د سخواہی مرا

بهر تو شد ساختن ^۱، چهره‌اشی
 تخت ^۲، جهاں بهر تو بر پا ^۳، هر کرد
 کرسی زر بهر تو کردند ^۴، از
 خواست ^۵، یک خواسته لیکن نیافت ^۶،
 محنت ^۷، دریا هم ^۸، غواص برد
 رفت ^۹، یک در طلب اجل ^{۱۰}، سنگ ^{۱۱}،
 دال و گز ^{۱۲}، را که غم آن نبود
 کوشش ^{۱۳}، بهیوده ز غایت ^{۱۴}، بر لب
 گفتن چیز ^{۱۵}، که در و مغرب ^{۱۶}،
 در نظر ^{۱۷}، من که فلک ^{۱۸}، سرهند
 این تن من نیست ^{۱۹}، که بر تخت ^{۲۰}،
 ماه فلک ^{۲۱}، غره نما ^{۲۲}، من ^{۲۳}،
 تیز مبین در رخ نور ^{۲۴}،
 طلعت ^{۲۵}، من بین و جوش ^{۲۶}، کوثر
 و بهتین در دل تو این ^{۲۷}،
 تاج ^{۲۸}، ز من می طلبی چرخ ^{۲۹}،
 داد من پر تو ^{۳۰}، لیلی
 لیک ^{۳۱}، بر آن تخت ^{۳۲}، مرا جا ^{۳۳}، هر کرد
 پا ^{۳۴}، همنش ^{۳۵}، بگو هر طراز
 و آنکه نمی خواست ^{۳۶}، بر او خوشی
 شاه ^{۳۷}، گهر بر کمر خاص ^{۳۸}، برد
 ریزه ^{۳۹}، شگیش ^{۴۰}، یا بد بچنگ ^{۴۱}،
 لعل چنان یافت ^{۴۲}، که در کاں نبود
 کوبش ^{۴۳}، آب ^{۴۴}، به باون درون
 نر ^{۴۵}، تو کنه ^{۴۶}، هیچ ^{۴۷}، کسم ^{۴۸}، نغز ^{۴۹}،
 جز ^{۵۰}، تو کرا ^{۵۱}، زهر ^{۵۲}، هر که ^{۵۳}، افسر ^{۵۴}، زند
 عکس ^{۵۵}، تو در آئینه ^{۵۶}، بخت ^{۵۷}، است ^{۵۸}،
 رور ^{۵۹}، مه ^{۶۰}، پر تو ^{۶۱}، را ^{۶۲}، من ^{۶۳}،
 کا ^{۶۴}، ختر ^{۶۵}، بخت ^{۶۶}، را ^{۶۷}، به ^{۶۸}، پیشا ^{۶۹}، نیم
 مهر ^{۷۰}، خود ^{۷۱}، رو ^{۷۲}، ش ^{۷۳}، من ^{۷۴}، پوش
 بنده ^{۷۵}، فرام ^{۷۶}، و ^{۷۷}، فرا ^{۷۸}، ترا ^{۷۹}،
 بر ^{۸۰}، سرم ^{۸۱}، آ ^{۸۲}، تا ^{۸۳}، کش ^{۸۴}، تا ^{۸۵}، زیر ^{۸۶}، پا ^{۸۷}، را

گرچه که سیلان تو کوہ آمد
 کوه تمام ہم میل انگسد
 تیر بزم جو بر آیم لبیر
 تیر و دھڑ کہ بر آید کر تیر
 باہمہ این قوت و خوش بیاہ
 نیم تم اندر یے آزار ستاہ
 ما تو برابر دم در مصاف
 ورجہ مدورم ساں کوہ قاف
 قصہ شود در دہن مردورں
 کیں سیر ماید رخویش
 تیغ کہ سہراب رستم کتید
 ہیج سیدی کہ رگیتی جہ دید
 گر گھڑم پدید دلطام
 حلقہ گوتم رضا ہم تمام
 در سر کئیہ فراری نہاں
 ماز کر ہم تا تو اعم غناں
 گرچہ کہ از گردن دشمن دور سہر
 تاقتہ بر سر من ہم جو ہر
 در ہمہ آتش زنی ارچا رسو
 روے تمام رتواز ہیج رے
 تیر تو گر حواست سحام حنلید
 میں بکرتہم تا تو اعم کر تید
 جستم تو ام تیرہ برابر مکت
 حوں تو ام تیغ حد مار مکت
 تیغ کتم سوے تو ام خوں کتد
 سر سر حد تیغ کسی حوں کتد
 گر گھڑ تاج رتہاں تو ام
 عیب مکن گوہر کاں تو ام
 در ہوں تاج ترا در سرست
 میں گھڑ تاج میں در حورست
 درجہ توئی در خور تاج نگین
 ملک میں مید ہدا گشتہیں
 حوں سرم ارحت سراور گشت
 تاج تو بر تارک میں مار گشت

بهر تو شد ساختن ^{۱۰} چهره‌اشی
 تخت ^{۱۱}، جهاں بهر تو برپا ^{۱۲} کرد
 کرسی زر بهر تو کردند ^{۱۳} از
 خواست ^{۱۴}، یک خواسته لیکن نیافت ^{۱۵}،
 محنت ^{۱۶}، دریاهم ^{۱۷}، خواص برد
 رفت ^{۱۸}، یک در طلب ^{۱۹}، لعل سنگ ^{۲۰}،
 دامن دگر ^{۲۱}، را که غم آں نبود
 کوشش ^{۲۲}، بیوده ز غایت ^{۲۳}، برپا
 گفتن ^{۲۴}، چیز ^{۲۵}، که دروغ نپسید ^{۲۶}،
 در نظر ^{۲۷}، من ^{۲۸}، که فلک ^{۲۹}، سرهند
 این تن ^{۳۰}، من ^{۳۱}، نیست ^{۳۲}، که بر تخت ^{۳۳}،
 ماه ^{۳۴}، فلک ^{۳۵}، غره ^{۳۶}، نما ^{۳۷}، من ^{۳۸}،
 تیز ^{۳۹}، مبین ^{۴۰}، در رخ ^{۴۱}، نور ^{۴۲}،
 طلوع ^{۴۳}، من ^{۴۴}، بین ^{۴۵}، و بوحش ^{۴۶}،
 در ^{۴۷}، تین ^{۴۸}، در دل ^{۴۹}، تو ^{۵۰}،
 آج ^{۵۱}، ز من ^{۵۲}، می ^{۵۳}، طلبی ^{۵۴}،
 چرخ ^{۵۵}، سا ^{۵۶}،

داد ^{۵۷}، من ^{۵۸}، پر ^{۵۹}، تو ^{۶۰}،
 لیک ^{۶۱}، بر آں ^{۶۲}، تخت ^{۶۳}،
 پا ^{۶۴}، من ^{۶۵}، لب ^{۶۶}،
 و آنکه ^{۶۷}، منی ^{۶۸}، خواست ^{۶۹}،
 شاه ^{۷۰}، گهر ^{۷۱}،
 ریزه ^{۷۲}،
 لعل ^{۷۳}، چنان ^{۷۴}،
 کوبش ^{۷۵}،
 نر ^{۷۶}،
 جز ^{۷۷}،
 عکس ^{۷۸}،
 رور ^{۷۹}،
 کا ^{۸۰}،
 مهر ^{۸۱}،
 بنده ^{۸۲}،
 بر ^{۸۳}،

گرچہ کہ سیلان تو کوہ آمد
 کوه تمام ہم یہیل انگند
 تیر سرم جو مرآیم لبیر
 تیر و دھسر کہ رآید ک تیر
 ماہمہ این قوت و خوش یابہ
 میسم اندریئے آزار شاہ
 ما تو رابرست و دم در مصاف
 ورجہ مدورم ساں کوہ قاف
 قصہ تنو در دہن مردورں
 کیں سیر ما یدر خویش
 تیج کہ سہراب رستم کتید
 ہیج سیدی کہ رگیتی جہ دید
 گر گہر صلم پذیر دلط نام
 حلقہ گوتم رضا۔ تمام
 در سرکمیہ فرازی ر ناں
 مارکتہ ما تا تو ام عناں
 گرچہ کہ ارگردنیں دور سہر
 تاقتہ سر سرمن ہم جو ہر
 در ہمہ آتس زنی ارجار کو
 روے تمام رتواز ہیج رے
 تیر تو گر حواست کاظم حنلید
 مں بکتہ م تا تو ام کرتہ یا
 جستم تو ام تریہ بررار مکت
 حوں تو ام تیج حہ مار مکت
 تیج کتم سوے تو ام حوں کتہ
 سر سر حود تیج کسی حوں کتہ
 گر گہر تاج ستان تو ام
 عیب مکن گوہر کان تو ام
 در ہوس تاج ترا در سرست
 مں گہر تاج مں در حورست
 درجہ توئی در حور تاج دگین
 ملک مں مید ہا نگستریں
 حوں سرم ارحت سرفرا گت
 تاج تو بر تارک مں مار گت

باز پارسخ ز پسر سو - پدر کاسه پدر مرا

پیل بند سرت، واکه که به پیل ببار

داد جوا - به او به آینه	لعلتی با - به عجب به آینه
کا - به بر خم چپ - ام جفا کرده با	دیده مهر - رتو بردیم -
چند زنی لاد، ز پیلان -	کاخچه تراهر - مرا نیز هر -
پیل ترا خج و مارا صد -	واسه - تو دانی که برون از حد -
ور نبود پیل چو توسن بود	پیل تو در سار - مله من بود
زار - تو او پیل گرفتن -	لیک - ز پیل اسد - نگیرد -
گر همه عمر اسد - بود زیر شاه	حاجت - پیلش نبود هیچ گاه
در بودش پیل - د - مزیراں	حاجت - اسپش بود اندر زماں
اسد - چو در راه نباشد دلیل	شاه پیاده اسد - به بالای پیل
گر نبود پیل تو او ملکه -	در نبود اسد - به باید گذشت -
پیل ترا اسد - مراد رخور -	زانکه ز پیل اسد - به بهتر -
بیس که به طرخ هم - تا دکا	پیل کم از اسد - به هند در شمار
کم مزنا - پان مرا کن نشان	پیل شکارند سواران - شان
پیل تنانی که دریں - شکرند	نکم از او پیل خصوص - گرند

اسب ہر جاہ لود در پاہ
 یل حسہ شاہ کہ نزار دنگا
 از سپہ خویش چہ رانی سحر
 حملہ یلین مرا یاد کن
 صبح بفتد جو بحرم زپاہ
 خاک لمرز و جو بکشم رحاے
 گر کہ تم تیج کہ خون توام
 یک اراں تیج رانم مہمی
 کر تو ریدن ستو ام مہمی
 چوں یدرس ز جهان رحمت برد
 و رمانت شوکاری سیرد
 ہم تو بدانی کہ نہ آن کار تہ
 دشمن تست آکہ دریں بایر تست
 تحت رہا کن کہ سرای تو نیست
 تا نم این یایہ سیای تو نیست
 گر کہ کیہ نہ کنی استوار
 میتن تو میشا تو در آیم کار
 در بہار اکتد این گشتگوی
 بیرن ستام رو فای تو روی
 لیک لستر طے کہ دریں لے مس
 حاس یدر گیرم و تو طے من
 کرد رواں رستہ کتن سلک در
 تاکد از دژ صد و ہجرت
 میتن سریر آمد و وید خاک
 لب سحر آمیر و دل ادیتہ پاک
 چو کہ سودش رگر استس گیر
 سر سحر مار کہ ۱۰ دار ضمیر
 ستاہ کہ آن سلسلہ تیر گرہ
 دید سلسلہ جو تکج رہ
 کہ دیرا رہیں سحر در کہیں
 ملکہ در آہمت ہم روم وین

پیش من از پری را شکر ملاو،
 لشکر من بنیسه کم از شکر است،
 من که سپه را بو غارانده ام
 تیغ بر آں گونه کشیدم برون
 کار و اگر درو به تابد ز پیش
 تا بگوشان فلکم در حرم مل
 با چو من تیغ فشانانی کن
 لشکر من گشته چو صحرا خرام
 ورعه ز پیلان من آید بکار
 پیل بجا رکنه بجنید زجا به
 ورچه هزار اسپ کند ایستاد
 اسپ تو باد آمد و پیلم چو کوه
 پیل بیک جمله صفر بشکند
 اسپ چو با پیل نماید تمیز
 پیل چو خرطوم بر اسپ انگند
 اسپ ترا کند اگر به حدست
 قوت یک پیل هزار اسپ پیش
 حاضرم اینک من اینک، مصفا
 کشور من بیشتر از کشور است،
 نه از سر بازی و دغا رانده ام
 کش بلبله نند بشویم زخون
 از کجاکه پیل کشم سو خوش
 سار از حلقه خرطوم پیل
 دولت من بین و جوانی کن
 دور زمین گردنم امید تمام
 ابر بود قطره صفه ^{گویی} به شمار
 پشته هزار ^{نیم} اسپ کند زیر پا
 کوه چه غم دارد از آسید باد
 باد بکسار ندارد شکوه
 ورعه ز پیلان که شکست انگند
 چاره تودانی که چه باشد گریز
 بر کند از خاک و بخاکش زند
 پیل مرا خود همه تن کند به دست
 کرد و هزار اسپ یکی پیل بیش

باز پیغام پدر بر پسر خود کہ بر زم
پیل خویش از مخم مسرت کند میدا

حسرت دگر موئے تنگانی شگرف	عمر گھٹا رچو موکر دہ صر
دار کہ مار یک تراز موئے بود	موی بولیش ہمہ شکافت رود
کز من سیدل سوئے حال حرام	حال مرا اردل من دہ پیام
کائے سرار آئین وفا تامتہ	ور تو دلم تاشتگی یا مروتہ
گرچہ بعد یہ سہ سہ کرم یہ تہ تور	بیج چہ داری سخصورم ہنور
آد مہ راکہ بود گرم حوں	خونش نہ بیوید بود رہمہوں
طردہ کہ تو حونی و دلہ ندس	لیک نہ گرم نہ بیوید مس
ما چو مے ددر کن ار سرسی	چوں نصہ تہم تو ام دتومی
متک شوم ہم نکستی لوی ہں	جدیہ سہ سردیک آہوی ہں
تیج کتن تاستوی سہ رسار	ارم اگر میت رحد ترم دأ
گرچہ کہ تیعت گہر روش ست	گوہرت آخرہ رتیج مس ست
تیج رہاں راجہ کستی در عتاب	میت حاسیت ررور حاب
نہ کہ دریں کار رہاں در کستی	تیج کستی نہ رہاں سر کستی
تیج خوش تیج رہاں با خوش ست	تیج چاک ست رہاں آتش ست

هر دو جوانم من و بخت من
 ملک و جوانی چو بزم برفروخت
 سائیم من کید من که بویید لیر
 ورچه بر آئی تو بخت چو یمنغ
 گرچه برویت نکشم در تیز ق
 لیک تو دانی که چو کین آورم
 در سپهر پابر کار آورد
 شاه ازیناں و سپاهی چنیں
 جز تو کس گردم ازین در زدی
 لیک توئی چون پسر این سریر
 مرد سخن گوی چو پاسخ شنید
 راز نهان را بدل اندر نوشت
 رفد بشته پاسخ پیغام برد
 شاه از آن زمزمه بحر جوش
 لخته از اندیشه فرو شد بخوش
 مصلحت آن دید را به صواب
 باد و جوانی بخت بهم بر من
 کید که از آرد به آتش زبخت
 صید بقورت که ستاندر شیر
 هست مراجع قاطع ز تیغ
 از پنهان تو شمشیر
 شیر فلک را بر من آورم
 ریگ بیابان بجا بار آورد
 گرد و مینگیز برا همه چنیں
 سر زش تیغ منش سر زدی
 من ندیمم گر تو توانی بگریز
 زانچه همی گفت زبانی در کشید
 سوی فرستنده خود باز گشت
 هر چه بدل داشت زبانی اسپر
 چون صد و بحر فردشت گوش
 تامل داناش چه آرد به پیش
 کانه بگفتند بگوید جوان

یخنے آہدم حاناں مزل   من ز تو زادم نہ تو زادمی مس
 تحت نہ ز آماست مرا کر مست   ملک عظیم و ملک آستین ست
 ملک گرا ارت ندی درخت   کے تدمی یتیر تو تحت
 ملک میراث نیامد - کہم   تا رند تیج دو دستی - بہ
 در تو ر میرات یدروم رنے   قصر نہ حد راست زمین دشی
 ہر تہیک سو تو میرات شاہ   من ز سہ شاہم تو میرات خواہ
 حصرت سلطان شہید کریم   حمدہ اللہ محمد عظیم
 راند چو در راہ آمد مہد حویش   حوامد و مرا کرد ولی عہد حویش
 حود چو ایں عالم حود راے رفت   حای حودم داد و خودار حای رفت
 کرد کھای تو مرا تا جو ر   من لیرم لیک کھای یدر
 سہ بجات حودم ایں لقت لبست   ملک مس ست ایں دگریراجیوت
 گرتواراں ستاہ کورادہ   من ر تو رادم کہ ارورادہ
 متل مس لے یاد تو تادی مرا   ہم تو رادی کہ نرادی مرا
 ار تو اگر ام یدر روش ست   خطہ حد میں کہ سام مس ست
 میسم آن طفل کہ دیدی سخت   مالع علم سلاحت درست
 حرم حوام کہ ردور مس   داد حنہ دور بر رگی مس
 شرط ادبیت مرا حود حوامد   سخت چو بر حای بر رگم ستاد

خون منی و دل من مهر جو به ت
 گوش کن این گنه می کن گفتیکس
 رفت، فرستاده و بگذشت نه آری
 بادشاه روی زمین که تیره باد
 به چو گل از بالش خود خواسته
 بارگراں داد کراں تا کراں
 رفت، رسول شه مشرق چو باد
 پرده بر انداخت، ز راز نهفته
 جو شش به یار کن زیر پور
 بشنو و شنو سخن این به تیس
 کرد ازاں جو به بدریا شارب
 بود هم از اول آل با داد
 ح به ایگه بار بر آری
 پر شده خاک نه فرق سراسر
 خاک به بود میدوزبان بر کشاد
 هر چه پیش گه به به باز گه به

گفتن شاه چهار پارسخ پیغام پدر
 قصه یوسف و گم گشته به پیر کنکار

شاه ازاں چاشنی تلخ و تیز
 پا به سنخ ایگه به ز حبس پیام
 گه به به حاجه به که به باز پوی
 کای سرت از افرد دولت بلند
 بامنه از بهر تمنا به ملک
 ملک به جهاں نخته بمن شد تمام
 تیز شد و تلخ ز روی تیز
 قوت به شمشیر و مدارای ح به ام
 خدمت من گوی پس انگه بگوی
 را به توان گنج خرد بهر مند
 خام بود خنق سودای ملک
 که به هم از در به سودای خا

کس سحرِ نرودیرگیاسایہ دَا	تا بچیں سرود بوسایہ دَا
وز غلط اندازی عالمِ بہر س	وز غلطی با من ازیں دم بہر س
لیک جہا ندیدہ گہ تہی ہوں	گر چہ جہاں حملہ دیدی چور و
یک بد ام کہ ندانی تو یک	گر چہ کمی دعوی دانت و لیک
دردِ سرِ خلق نیاری کہ تہید	حردی و در کارِ حرد مار سید
حرد و دگر ہمہ تعمیر س	کودک اگر جید ہنر یورست
لے ادا مالِ ادبِ امور کرد	ہر کہ دریں ملک شہی و ز کرد
بے ادلی با جو مے چوں کمی	چون تو تبت رور ادبِ اوروں کمی
این جوانی ست کہ دیوانگی ست	گر چہ جوانی ہمہ فرا نگی ست
لیک مکن مایہ را این سروری	لے لیرا چہ سری در حوری
حامی برگاں بہ برگاں سیا	طفلِ تندی عسرو طعلاں گدا
لو لوکِ حور و تارہ است	دورِ برگ از یے تاجِ تہ است
شوکتِ من نگر و رجو دیوت	کسوتِ تاہی کہ تو داری و تن
کہ محلِ مرتہ سہ دار - منہ	گر چہ گوہر ز تار - منہ
چشمہ محال ست کہ دریا شود	چشمہ چہ اریہ کہ مالا شود
یاد سک کن کہ حکر گور سہ	بر سر حواں آئے کہ ہم تو ستہ

هر بر نما گزشت، چو آبا پسر
 خونِ شفق گزشت، کُشاں سَومر
 جُست، پیام آوری از آگماں
 آمده و رفت، در پیش شهاں
 گفت، بدو نکته پنهانِ خویش
 کرد تینش زباں دانِ خویش
 کز پدر اول برسانش، لام
 و آنکه از آئینه بروں ده خیال
 کایِ خله، از راه مخاله، بتاب،
 در سرباز، از ملک خلافت، مراست،
 غصب، بکن منصب، پیشین ما
 از پدرم که رسد این فن بتو
 گرز خود این نقش گزفتی بدست،
 و ز بد آموز شد این ره پدید
 خصم بصد و دست، گردون کند
 دجله چو آمیخت، گرد و به نیل
 کارش ناسازست، که پیرامند
 گرز ز رنجه دهبی، شاں عیار
 آنکه شکوه منش اندر دل،
 خونِ شفق گزشت، کُشاں سَومر
 آمده و رفت، در پیش شهاں
 کرد تینش زباں دانِ خویش
 و آخرش آئین دعا کن، ام
 صورت، این حال بگویش بحال
 تیغ بیفکن که منم آفت، اسباب^{فی الحال}
 تو خلفی سر بخلاف، خطا است،
 غصب، روانیست، در آئین ما
 از پدر من بمن از من بتو
 سو، رخد این دشو خود پرت،
 گفت، بد آموز نباید شنید
 ناخن از انگشت، جدا چوں کند
 هر، جدا کردن آلِ خیل
 گرز زباں با تو بدل با من، مند
 نیز ز خایه، که منند این شمار
 خدمت، تو کردن از توکل،

گر رسد آرزو تیج مست	حالاں میں آروہ شود در متن
ورز حد بلتس بمن آید گرد	اوپا ہم اریں درد شود در مبد
ورسہ رم تیج راں تیج زن	حل شود ہا ہم رولوی میں
چارہ مدام کہ دریں کارحیت	سخت کہ داند کہ دریں یاکسیت
ماجو دارمیاں گلہ سے نمود	واسیجہ سیرگت رول سے تنود
رورچو دریردہ یوستید رار	رار رول داد شبیردہ سار
کردہمہ تب گلہ آفتاب	کاوست پس ندادہ میں زو حراب
مادتہ سترق ہمہ تب سخت	حر گلہ ریں سال کہ نگہم گفت
بود بحیرت کہ چو تب مگرد	رور دگر چارہ جیہ میں آورد
گریسہ رتیج کتاہد رماں	عوں گرہ صلح ہم درمیاں
ور رتیج صلح رافتہ نقاب	معدرتس راجیہ ولیم جواب
ما سحرود گفت دستید	کرت رایدہ جیہ آید دید

ذکرینغام پیرسوی جگر گوشہ خویش

سوی باقوت رواں گشتن خوابہ کاں

چوں دل تب حاملہ مہرگست	رتب حاملہ مہ کامل گدست
حال یک ماہہ نہ مل یک تہ	تاخوری راود دراں کو کہ نہ

تیر بر آورد ز کیش خدنگ
 غرق در آورد چنان برگشاد
 گرچه که آن زخم بختی رسید
 تیر که در کشتی شاں رخنه کرد
 رفته فرستاده بمدرسیه مله بان
 شاه که از خون خود آن زخم دید
 خشم همی گفتم ز کینش سخن
 گفتم بخود کای دل تنگ و خراب
 مهر چه جوی بوفای نه که نیرست
 چون طلبی داردی چشم از کس
 پیش که گویم ز خودم شرم باد
 گشتم چو فاسد بتن مردخون
 تیر که بر دیده رسد خون بود
 آنکه چنین رفت نویدم ازو
 حیل چه سازم بچنین کار تنگ
 گرچه راز جوانی و ناز
 من که جهاں دیده و کار آگم
 وز سر کس کرد کماں را بچنگ
 کاشف از تیر بکشتی فدا داد
 خرد تنگی زخم بدریا کشید
 از سر کشتی بته اندام مرد
 پیش شورش برق عیاں کرد را
 ناله چون تیر ز دل برگشید
 مهر همی گفتم که هر چه ممکن
 قلب شده نام تو از انقلاب
 روی چه بینی بصفای که نیست
 کز چه بچشم خله دارد به
 کز چه خون خودم اندر فساد
 به که بزنش ترکند از تن برش
 دیده که خود تیر ز زند چوں بود
 بهتر ازین بود امسیه دم ازو
 با سپر خویش که کرده ام جنگ
 غم براں شد که شود رزم ساز
 چوں غلط افتد بچنین حال گم

کرد صم بر لب آب رواں   سود هم پیلوے هر پیلواں
 در عقب تاه سوارے هزار   حمله سراں - یہ دنا مدار
 تیغ رن مشرق اراں سویاں   کرد چو روش کہ رسید آفتاب
 کو کہه خویش جویمه راست کرد   ماه از دو کو کہه درخواست کرد
 بر لب آب آمد و آراست صف   آفت دو حور شید زهر دوطرف
 جیمہ پر رہ بر گلر گوشہ تر   گوشہ ہر چشم شدہ یگر گلر
 در سیرار دور لظ - بر در گند   ورمہ در آب گم در لگند
 روے دستار چہ میگردیاں   تا یککہ گوشہ چشم خاک
 دُرکہ دستار چہ ستار ہا   رستہ دُرگشت ہمہ تار ہا
 در عرقیہ قطرات عرق   شمع گل بود برو - ورق
 دید چو تہ - میل مژہ سیراں   صاحب خود کرد بختی رواں
 گفت کا حاک کہ ازیں جیمہ تر   مرد یک چشم مرادہ چہ - ہر
 یست تو حاجت دیگر سخن   خود سخن من برداشتک من
 حاجد و زانہ آساختافت   تست بختی تو زان شدیو آک
 چون میاں سرودر رسید   یور معرے رکرا نہ - سدید
 گرچہ ماطل اتر مہر داتہ   لیک بطاہر نظر کیں گماتہ
 دید بکتیتیں راں گو نہ تیر   کالتے بر حاست اراں آب خیر

یوزرواں گشته برسو - رصه ۱۰
 تند چو شیر رکه بچا بکد ، روی
 بود - ر پنجه آهو ربا - ۲
 سگ ، که بسه خون شکا ، ر میز
 رفتن خرگوشت - صبحا چو یاد
 از دون تیغ سواراں بوزن
 گرگ ، گریزاں بوحل شد اسیر
 گرگ ، که بارانش بسه بود یاد
 شیر به تپ ، لرزه بد از بیم مرگ ،
 بهر نهال کردن بالا ، ر خولش
 خاک ، که دندان گرازی نمود
 لشکر ازیں گونه جهاں مخفی شد ، ۳
 تا علم شه بعوض در ر مید
 نص ، شد اعلام شهنشاه دهر
 گم ازیں سو - سروزاں طوط ،
 روز دگر شاه بر آئین گشته ، ۴
 زو ، تر خال شده ر می صه ۱۰
 شیر همی گشته ، ز به آهوی
 درست ، درازیش بکوتاہ پا - ۲
 داد پنجه پنجه ، از بن دندان گریز
 بس که بسگ ، بازی رو باہ داد
 گشته به بد شاخ سر هر گوزن
 شیر نهال - شد بنیستان تیر
 دید چو باران خدنگ ، ایتام
 بود گراں روز و شب - اندام گرگ
 غار کناں گرگ ، ہم از پای خویش
 طعمه سگ ، شد ز گرازی چه سو
 ناحیه بر ناحیه بر رو - ر دشت ، ۳
 از پئے دہلی عو - ضه شد پدید
 بر لب ، گم گم بجوالی شد - ۲
 از تہ ، لشکر لب ، آورده کہ ، ۴
 آمدہ زان سوی عوض برگشت

تاس خور از چار فلک دور گذشت	حیمہ بکیتوش گد ششہ نگشت
یر تو خور نیسہ گر گم گاہ	درینہ نیمہ ہی جبہ تہ راہ
لیک ہمہ یردہ کتاں رطنا	تاسہ رود حیمہ دروں آفتاب
گشہ یراز حرگہ شاہان میں	مرہمہ چوں مہ تہہ خرگہ نشیں
خانہ کہ یک روز رس اندر سیات	ارتق خور تید در و صد نفانت
خرگہ تہ میں ہمہ روزن متن	یر تو خور در ستاد زور نش
خانہ چو میت رختکی تری	یافتہ ارحہ گرگہ ہر برتری
خلق رگرما شدہ جو یاسے حقیق	کرد کتاں لررہ رسر پاک خویش
لرزہ یک تہے بہائے متن	برگل صد توبہ ریدہ کس
س کہ کتاں در رشاہاں خزید	ماہ سارا ملت خود کر شید
جامہ تک ساختمہ ہر کس چو گل	حانہ خنک داستہ بر پوسے مل
ستہ بگہ کوتج ہی ستد جو شیر	چتر بے مکر دہہ و توسن زیر
تالش گرماش گزیدے مداد	کش نر برابرید و ریر باد
تہ ہی راید کتادہ عناں	از گذر و دست نثار افگناں

۱۵ حرگہ مہ کایہ از روح سرطان کہ حانہ قمرست و آں روح مرطک ہتہم ست و یا مراد فلک اول

کہ قمر مرطک اول ماسد ۱۲

۱۶ وسے از کتاں کہ در موسم گرمای پورستہ ۱۲

صفت خرنیزه کز پردلی آبخ اکه بود

تینخ و تیش همیا بر آید غلط

گو- بر پره گولی که به بحر او کشت	گو- بر بود از شرارت به پیش
گو- رشکم به تپچو گان شد	گو- یک بینی و چو گان شد
سبز خط در خط ادمو- نه	مشک دس مشک بهاں بونه
ساخته در آب، کما نش کنیں	چاشنی و آب کما نش ہیں
رنگہ زہش سبز و کماں آگول	زہ زبروں بہ تیکماں از دروں
بر رہمیوہ کله در شدہ	بر کله راہمہ متن سر شدہ
از مزہ گرد آمدہ درو- نبات	خام خضر نچہ چو آب حیار
گرچہ ازو چشام کساں در در کرد	روشنی چشم من ساساں نہ درد
خلق جہاں باچنیں وقتہ شاہ	داسہ تہ در سایہ پتہر میاہ
پیچ ز خور شید نبود آگہی	در کنہ دولہ سطل اللہی
باچنیں آتش کہ بود سنگ نرہم	بر پہ شاہ لاشہ باد گرم
پیچ کسہ را نہ ز خور شید غم	سایہ کناں بر لشکر علم
باہمہ تابی کہ نمود آفتاب	تافتہ از خیمہ زشدیکہ طناب

حوں رگ مردروں آمدہ	حوے تدار پوست ردوں آمدہ
یائے ماسر برہ گرم دور	راکھہ یرقہ نہ جو مان تنور
راتن گرما کہ تدار سر حواں	آہوسے صحرا شدہ آہوی حواں
یوح شدار عایت جنگی نبات	اریٹے یک ترست آب حیات
سرہ دُریاستں مرد مائے	کاہ شدہ ملکہ شدہ کربا
حشک تدار ادم گل ارجح ماد	مادور ادم کے رامساد
لالہ سیہ گشت رخشکی جو مشک	حوں بیابانی کتداز کتت حشک
نگ کہ آتق رے آیدروں	مادر حور تید و آتق دروں
مادر نہ دست بدست ہمہ	وردوم او ماد بدست ہمہ
یافتہ دایے طلسمی تمام	ماد ہوا کردہ سلسل مدام
اصل رنخلے کہ مریم رسید	ماد میحش مفس ہم رسید
گرم ہوا سر ہر میوہ رار	گرمی او بحیثگی آورد مار
سر ہر میوہ رتاب تمور	مرع شدہ یکجہ سور و حام سور
راتن حورستید کہ تند میوہ یر	ملل و کحتک شدہ میوہ گز
حشک شدہ برگ در حواں شاح	میوہ ترگتہ مٹاں فراح

۱۵ یعنی معرہ دم عینی در احیاء اموات ۱۲
 ۱۳ یعنی درخت حرام و مادرہ از رنگہا و راست کند دریا
 سب کہ بتربعی علیہ السلام ماد و درخت حرام کہ حشک بود مدعاے حضرت مریم آن سر شد و مار آورد گویا کہ
 درخت را ماد میح رسید کہ سر شد ۱۳

هر دم - صبح که دما دم گرفت ، آتش خورشید بعالم گرفت ،
 دشنه که خورشید زد و سایه خورد در پر سایه - به رخساره کرد
 ماند در آن رخنه ز آتش نشان چرخ به رخنه شد آتش نشان
 بسکه سدر روز جهان را ز تاب ، دیده نشد نقش شرب ، الا بخواب ،
 صبح هم از تافتن شرب ، برسد ، طالب بشب ، گشت ، چراغی بدر ،
 تافته از گرمی خود آفتاب ، تابش او کرده جهان را بتاب ،
 شرب ، شده چون روز و یاندر گذر روز چو شهاب ، زمستان دراز
 بیش بقار و زبانه ۱۰ سال بیش بقا تر شده بعد از زوال
 تیز ، خورشید هم از باداد کرد حکم ، از کاغذ شامی سواد
 خلق کشان در پینه سایه رخساره ، سایه گریزان به پناه درخت ،
 جانرب ، سایه شده مردم رواں سایه بند ، الم مردم دواں
 بسکه شده سایه ز گرمی - میاه گرم در انداخته خود در اج پناه
 خوار ، کند خلق ز گرمای خویش در پینه سایه خود جای خویش
 لیک ز تاب ، فلک ، تابناک ، سایه نماند از تن مردم سجاک ،
 گرم چنان گشت ، هوا در جهان آتش شرب گویند بسوز و زبان

۱- سایه پاره پاره شد ۱۲ ۲- در ماه و چون آفتاب در قوس رسد روز کوتاه و شرب ، دراز
 گردد ۱۲ ۳- کاغذ شام نیکه رنگ می باشد کنایه از روز ۱۲ ۴- کتاب یا سوزان ۱۲
 ۵- وقت ، استوار آفتاب ۱۲ ۶- یعنی اگر لفظ آتش بر زبان آرند زبان بسوزد ۱۲

آں مادر اکہ حاماں ار تو حوام آر د
 یکاں اگر چہ ماتد صد جانوں سام
 جاں می بری ز سینه دار دگرانی از عم
 تو دست خود مرخاں تاس بڑوں سام
 گیرم جواب مہی و تمام گوے مائے
 تاس بڈاں عنایت دل را سکوں سام
 اتھا کہ کشتہ شد دل شہتیر سرکش
 تاسرہم ہانچاں راحوں رسام
 حکم ار کی مردوں ردیگراں تو دانی
 لیکن اگر خسرو مرہا کوں رسام

صفۃ موسم گرما و برہ من شاہ

ابر بالائے سرو با و بندہ مال دواں

عابد ار اسان

عابد ار سر

خانہ چو خورستید سحر اگر گرفت
 رمت در انخانہ دروں جا گرفت
 رمت در انخانہ تیسرا ز سیر
 محرق ار آتق خورستید تیر
 ماؤز جو راستہ آتق رہر
 سوخت جہائے ریں تا سپر
 چرخ چو تند صیقلی تیج خور
 بست رجو ز اسق دور و یہ کمر
 حنائے رحمتی از خلکی و تری
 یافتمہ از حسرت گہمہ رتری
 احتربد مہر فلک گرم کیس
 گرم شدہ مہر فلک ریں
 مہر رجو ز آفتاب دور و گرم ہے
 گرم بود ہر کہ بودار دور ہے

۱۵ یعنی ماہر سارہ کہ آفتاب قراں کدناں سارہ را محرق حوامد گرامہ و عطاوار و اکراوات در احراق ماتد ۱۶

۱۷ چون آفتاب در جورا در آید ماد و گراما یا راسد ۱۸ ۱۹ لب دو یک دور و یہ گفتم ۲۰

۲۱ جس وسعہ ار کتاں کہ در گراما و ماہا آراستہ کند ۲۲ ۲۳ صف و آفتاب ۲۴ ۲۵ کثرت التوجع من العاذر ۲۶

رفت، فرستاده و راز نهفت،
 شہ چو خلا فرزند خاں، ندید
 ہر چہ کہ بشنید، شہ باز گف،
 زانچہ ہی گف، زبان در کشید
 دور شد از پیش ہمہ ساز رزم
 بس کہ گراں شد ز کمیش رگہ،
 گنج ہی داد بہر جام،
 در کش گنج ہی بر درج
 گشتہ چو خورشید فلک اعلیٰ گر
 بار بکہ ایس سو بہ شہ گری
 از کرم شہ، جہاں کیتہ باد
 شاہد دولہ، بکنار اندر کش
 بردل زہرہ شدہ زو پر دہ تنگ
 حال منش گفہ بگوش ایس غل
 بادہ ہی خورد بر آئین کہ
 گنج بر درج و گنج سنج
 لعل نشان ساقی ز ریں کمر
 شاہ براں سو بطریہ گتری
 ساغر ضحاک، ہی خورد شہاد
 باد خوش از بادہ شادی سرش
 ساز طریہ، مطریہ، اورا بچنگ
 کردہ بگو، منش غل من عمل

ع نزل

آہنجا کہ اوس، جان اپناں دوس سامن
 گدہ در حضور باشی دانی کہ چوں رسامن
 از دل پیام دارم بر دوسر چیں سامن
 گفتی کہ جان خود را کس چیں کس سامن

ماتش کہ تا در رسد آں کینہ کوش
 رفتہ فرستادہ در دوا ^{اگر} این پیام
 حان سیہ مار یک تیر ہوش
 در حور آں داد خواہ - بے سرہ
 گشت ازین سزہ حضرت یاہ
 مار سماکے سریر سر
 تاج ترا از گہر ^{در} - مادور
 مس کہ فرستادہ تاہ حودم
 تاہ کہ از تاج کیاں سرگشت
 عیبت تو حائے تو گدشت است
 تیر دگر دریئے این صیہ بد بود
 مامردم کرد کہ در ہر مردیار
 رایجہ اتار تہمت است از سر
 گرد گریے میتن مس آید نہ تیغ
 در رتوار دور ^{میں} حصور
 عطہ کم لیک نہ از بیم کس
 مہر مہر ^{بہ} نہ دو ماند جموش
 گفت ^{بہ} بلکہ کہ ^{تس} کس کسور تمام
 کرد حور آں گونہ ییامے گوشت
 سحہ ^{میں} نازن ادب یکسرہ
 سحہ تعظیم رساں میتن تاہ
 یامتہ از تاج گہر رتر
 چشمہ از گہر تاج تو دور
 رخ خطاط لاص گواہ حودم
 تحت یدر دانت نگہ راں عتست
 عیبت آریں بہ کہ گدشت است
 تیرے او میں کہ چگونہ ر بود
 دشمن اورا مدہم نہ زینہار
 تیغ گرام کہ مدارم گریہ
 تیغ حور دار من وار حود در تیغ
 گر نہ گریہم توم از میتن دور
 آریئے تعظیم سکوہ تو س

۱۵ یعنی میں یا معاہدین بدل دیاں موافق ہستم

۱۵ اور مرد تو تاج ترا اور سزہ است ۱۴

لیک، چو هم چشم من این نور بر
 چشم خود از خود نتوان دور برد
 من ز پدر و بر پدر یافتن
 تاج درین ملک، پسر یافتن
 چو کلمه را بر رم شد پناه
 کس ز باید ز خود کلاه
 هر که فرستاده آل درگاه است
 بنده که بارشاه شود کینه جور
 خود که تواند که درین داور
 پیش من آید بزباں آوری
 این قدرم در دست درین کارهاست
 لیک، چو من با تو شوم همخاں
 مس که ز راند و دکن زگرش
 عیب ترا زورست که چو بر کشد
 ز زفر ستاده دلم عیب جاست
 در دلم آید که بر آیم به تیغ
 مشرقیم هر سه بی من چرخ تاب
 لیکنم این پایه زیان خود است
 گر چه هم در تور ماند گزند
 ورز تو در قلب من آید غبار
 هم تو شوی در رخ من شرمسار

۸۱- فرزند من بادشاه شد ۱۲ یعنی در حالت حیات خود غیاث الدین مرا مرتبه پادشاهی داده بود ۱۲

۸۳- هندی تیغ دورویه و پولاد هندی رمز آفتاب زیرا که آفتاب هم دورویه است ۱۲، ۱۳

ہر جہ گوید گوید تمام	حُست رسولے کہ گدار دیام
کم کس دیج دیروے مرد	گر سخن ار صلح بود یا سرد
در حور این کار چو تہس دیر	دید کہ کس میت ز مراد ویر
سوے محال رکڑے کردست	میں طلب کردیائے کہ حوت
روح معرب شدہ تیج آرامی	کیں ہم ایک تہ مشرق کتای
یا پین اریں یایہ نمص رسید	آہ کہ علم از سر معرب کہ تید
حطہ آن تحت سام من ست	لشکر آں ملک علام من ست
حانہ حوتی ست رقت ست دو	ملک من حیۃ ہم مراد ادور
مالک آں ملک ہم در گسر	رستہ من گر گھر بردس
تیج بدست ست مرا آدار	آہ کہ برآرد میاہ غمار
کیں ستواں گفت مگر در حصور	اے کہ میں آندی ار راہ دو
دست یہ داری رسکداں ما	چون ہمک حور دہ ار خواں ما
گر تو حرامت کنی ایک مال	چون ہمک در ہمہ مدہب حلال
روے بخواہد ریدر مار مات	گر ریسار عیت من ملک یامت
دارت ایں ملک بدالی کہ کیت	ہم تو کریں ماہ ترا آگہی ست
تیج ہن بر سر و گردن دے	گر دگر پے در محل من دے

مس ۰ نزل جیور ز نزول ۰ پناه
 حکم چنان رفت، ز زین ریر
 نامزد و بار بک، در گه ۰
 بار بک، د تیغ زنان ۰ پناه
 کوچ کوچ از شدن ۰ بدزدگ،
 گرم بآبر ۰ رود در ۰ سید
 پیش درآمد بزرگان پیش
 خان کرده ^{چو} کشور کشا ۰ ^{سردار ۱۲} رادر غیات الدین
 چند هزار ۰ شش سوار ۰ در
 خان عوض نیز لب ۰ بان شاه
 بار بک، دوشاں همه یکجا شدند
 لشکر شاں شد ز ص ۰، باشکوه
 تیغ زن مشرق ازاں سوی آید،
 در همه خشکی و تری لشکر ۰ ش
 یافت، خبر ز آمدن آل ۰ پناه
 از غصه ۰ ۱۰ گنده برابر و گره

ماند تپی از عله ۰، و از گد ۰ ۱۰
 کر چه ۰، لشکر زد و سوچی ۰ ۱۰
 در همه تدبیر ۰ رید و همسر ۰
 طبل زناں پیش گرفت ۰ سندر اه
 لشکر شاں ۰ فت، گذار ۰ رنگ
 در سر و رفت، عمان در کر ۰ سید
 چند ملک ۰ با سپه و ساز و خویش
 کرد ۰، خانان کره ببتش بپا ۰
 ساخته ۰ هر چه نخته ۰ ۱۰ زرد ز مرد
 کرد بیک ۰ اجا ۰ ۱۰ افرادان ۰ پناه
 ساخته ۰ ۱۰ کار مهیا ۰ شدند
 از لب ۰ آب ۰ ۱۰ سر و ۰ شش کرده
 تیغ بروں آخته ۰ چوں آفتاب ۰
 برده ز عالم همه خشک ۰ ۱۰ و ترش
 کرد ۰ ۱۰ شمشیر بریده ۰ ۱۰ ۱۰ راه
 وز ۰ ۱۰ کین کرده کماں را بزه

نامزدگشتن رشکر بیک سو سو او دھ

صد سرفراز و ملک باریک اندر سرشال

کر دیو تنب نوبت خود را تمام	صبح دہل بر دسالا مام
نوبت تہ تہاہ ستد اندر عل	نوبت او شد مد مامہ بدل
شکر اقلیم ستان کوچ کرد	حیج وز میں ہر دو یکے تند گرد
ماہ علم بعد دو مرل لغوں	عکس ہما شد لب آپ حوں
کردہتی آن یلہ در تہاہ	ہم رزمیں کاہ ہم ار حوں آب
گرد حیاں کرد در راں رہ اتر	کاتب رواں تیرہ نمودش بدر
گردر میس کہ بچوں او فاد	حوں حریرہ شد و یایاب داد
گردے آکا دوستہ دوری مقام	ستہ شدی مل ز عمارت تمام
آمدہ مات کر دریا ستکوہ	رفت سیاہ گروہا گر وہ
عمرہ تہ داد یک دور عوں	عمرہ یک رورہ عالم بچوں
شہ لب حوں سیہ را سحا است	دور نشد دست حیاں درست رست
رور در گریوں فلک آنگوں	داد رواں حیمہ خود را بروں
کو کہ ستاہ رواں شد ر آب	کرد سوے مرل حویر تہاہ

۱۵ یعنی صبح بلند و در آمد ۱۲ یعنی در آمد شہ یک دور عوں داد حوں را ۱۲

۱۵ مالک حسہ راج و مالک گدار تہ ۱۲

تری غم گشته مرگه، برو د
نام تر تم شدنش اندر رود
نورن شاط از افق جام تافت،
شده زمی و مزلیش کام یافت،
باد همه وقت، بشادی و ناز
باده کش و خصم کش و بزم ساز
گفته، همی زهره بر بط زنش
این عمر، نزل تر ز زبان منش

ع . نزل

تیغ برگریه رتا ز سر بره، ۱
تیر بکشا، کز نظر بره، ۱
آتش کارم بکشد که تاباره، ۱
هم ز سر هم ز درد سر بره، ۱
خشم کن تا بمریه رم اندر حال، ۱
از تو ز خویش تن مگر بره، ۱
با خودم جرحه بخشد از لب، ۱
تا ازین عقل حیله گد بره، ۱
بی تو دایم چگونه باید زیست، ۱
گفتم خوش بزی و عشق مه باز، ۱
اگر از مرگ همیشه تر بره، ۱
و ده که نشد، در میان کنم هر دم، ۱
زنده از دست تو اگر بره، ۱
بجو که از سوزش جگر بره، ۱
عمر، ز خسر و بگویم، که اگر، ۱
از تو روزی که ای سپر بره، ۱
از رقیبان، بهمنز بره، ۱

۱۵۱. ر علی الفور و بلا تا خیره ۱۲

۱۵۲. کلمه و تعجب ۱۲

ہر گرہ ہے سخت کزاں رستہ داد	پیل مدد اں گر ہنس برکت داد
ح دستہ دار تہ کوه گراں	گرچہ کہ بودند بزرگ استخوان
یست بہتیت ارجہ کہ از ہر جنگ	آمدہ بود مدد مکر بستہ تنگ
گستہ ہاں نوع ستدہ تن مت	ستہ گرہ نیت میت از رس
تاہ لہر بود کہ دہ گاہ ہم	سخت نہ مدد ستم کم رستم
پیل کراں حملہ بروں تا حقد	آں ہمہ را میت دے ادا حقد
تن بر میں کرد را نقش چیل	سرہوار مت جو مالکت پیل
گر سر دیوتاں سیدی بییت	فال گر قندے ز احوال جویتن
فال نگہ کس کہ کجا سر کشید	واں سر دیو امیں کہ کجا ہارید
چوں تہ جسد را میفرستد	دست اعل داد مدام و دودہ
واجبہ ڈگر باد تہتاہ دہر	کرد درواں اریئے تشہیر تہر
رور مدان متعلہ متحول بود	گاہ کرم گاہ سیاست نمود
چوں فلک ارتیتہ خود گاہ تمام	حام سرور دودہ مدور مدام
ہم لہر سرور دں حام اردوں	داد ہمہ گو ہر خود را روں
شاہ طلب کرد ستراب ریحوت	سیتہ در آمیخت گہر عقیق
تدلک قرآنہ سے چوں فتاں	گستہ رگ جنگ سحر سن کتاں

۱۵ یعنی ارا لیدیں سیلاں ۱۲ ۱۵ مکیہ، در اوائل سیلاں را تعلیم نہ را ادا حق تکبیر می کند ۱۲

گشته ارواں پیره پیل از شکوه
 خاک بلرزید و بجبهه بید کوه
 پاهای کشاں شد جل ز زین طرز
 دامن کشته ار در آمد بلرز
 هر یک ازین گنبد رنگین بپا
 در رخ صحرا شده گنبد شما
 آتش به پیش نظر - آید بدی
 گور کند زیر چناں گستر بدی
 از دهل هندی و از کرنا -
 وز شغب طاس و نفیر در -
 شد همه رو - زمین اندر خروش
 در سر هر پیل گراں گشته گوش
 پیل کز آن غلغله آواز داد
 کوه تو گوئی که صد آواز داد
 پیکر شاهان پیش - شاهان
 بر سر شاه لعل - برود که بردند پیش
 بر - می نگذند دو گان را بهم
 پیل بیکه - حمله که جنبش نمود
 بلکه - بدنای چو بکس در گرفت
 گاو کز آن کوه - بالا پرید
 دور چو بگذشت ز گاو میش و گاو
 رشته - که دادند بدیناں دراز
 چو بزرگوهای به بندگی رسید
 شد سحر - افسار مغل کاو کاو
 رشته - گره ها - دگر کرده باز

۱۲ یعنی جبهه ۱۲ یعنی هر پیل که شد ۱۲ ۵۳ آواز - مرا که از کوه و گنبد باز آید
 صدا خوانند ۱۲ ۵۴ افسار در نیکه در گردن سگ و غیره بندند ۱۲

گوتن سنان پاختہ چیم ز مو
 کاسہ ستانی ہمہ صحرای نوش
 سحت چو سنگ تر کستی تمار
 چوب تنده از روتن دقیاں
 ماد بھراہی رستمان گتہ لنگ
 چوں بگیا در رده دندان میت
 لقمہ شود کوہ مہدایں شان
 چوں من افسار با حور سیرد
 تیرد کمان اچہ توان صف
 بیک تپان از سر چوب بید
 یافتہ ار کلک خطا ر عطا
 سخن بکمانا ستارہ شکنج
 ہر کہ بہر گوتہ او خانہ سار
 لودہ حیدان کہ توان بر تہمرد
 آمدہ فتح جوازیتس رفت
 میل طلب کردہ ستارہ میل دور
 لہ یکاں آلت چورہ لودہ یک مصر تیر تکاری دیک لہار لغتہ اردو ۱۲
 ۱۳ چوتہ نامک چوئے کہ مدو گردست کمان اس کمد ۱۲

یرجم سرستہ نہ ریر گلو
 تلخ کیتاں بر آوردہ جوت
 کستی سگی و باب آشنا
 کر سی جو میں ستدہ زیر پلاس
 یافت رہریا عصا بھگ
 پنج زمین کندہ رودان خوت
 شنگ نیاید تہ دندان تپان
 میر صلاح اصلحہ رایت ہر د
 سر سیریکان ز بلا آب خورد
 رگ روں امن از تنایخ بید
 وصل خطا کردہ دودور خطا
 آمدہ ارجوتہ اناک سرج
 حاتمہ ستدہ کوتہ و گوشہ دار
 رفت سلاخی سلح حاتمہ برد
 ہر گز سرور محل خوش رفت
 کاورد آں بے مکان البشر

گشت یلی گویمه بر بانگ ز
از روش مو بر شاں پرو
قصه شنیدیم هم از ایشان که گر
خوردن قمر چو پاند پند
ماده شاں از خورشید نشتر
اصل رسد یک بزرگ استخوان
کوه تنه نه بیشتر کرده جا
شعبه نه ان همه روهای شتر
دیو سپید آمدن هر یک بر د
رخه چو بر لبه اسیران بار
سر سبز زه به داشته
نیزه از فراخته از حد پرو
پوسه درون کرده پراز کلبه
بر سر چو به سر پر کشته شده
چون سخن از سرزدگان قطع
اسپ چه گویم همه تاری ال

همچو زناں نوحه کنان پی به پی
از عین و پاشن سن خوش
ایں کبریا قمر بخورد آن گر
عمید انگیریم که ترک نام ولایت
واں که به بند قشایید پی
گر نه بخی نشده بر دهنوا
کوه شده بر سر کوهان پای
کاین دشاں ز آتش دوزخ شسته
خلق بلا حول ز هر چار سو
در عدد کشته در آمد شمار
سر زپس مردگی افزاشته
بیشتر از فی بنیستان رو
از خصم افتاده بدیگر خصم
سرخ بران غره موجب شده
پیش سر زشته بسیار گشته
بند به بندش به سر کرد و دل

رسته طشت من از ختم نگ
 رشت ترار رگ تنده و دوتا
 چهره تان دهنم یافته
 از رخ تا رخ سده بینی من
 می بر جسم جو گو رخ را
 مو بر می سده رلب وار
 ریت بر سیر من چاه رخ
 کرد رخ تان رخ من کنار
 سلبت چون سحر چو تاج رو
 اریستان سینه سفید سیاه
 روغن اگر خلق رکعت سید
 بر تن تان از سیش شمار
 نیت چو کیمت سرا در تن
 یم تن از مو سره در جرات
 سرق لعت رسر افروخته
 حورده سگ و حوک مدد ابد
 دیده در اداخته در زخه ننگ
 نیت ترار نیت تنده و دوتا
 جا به بجا کنک و خم یافته
 دار کله تا کله لاله دهن
 یا چو تنو به که ز طوفان آب
 سلبت تان گشته نایت رار
 سره کجا بردم از رخ
 اهل رخ را بجان حیه کار
 رتبه پس نعمت تان در گاو
 کاتنه کج ز من تر باه
 کج تان و عن اریستان کشید
 نیت چو کیمت تنده دانه دا
 حرم قفا گاه سرا و ارق
 یم سرار یم سیت در ترات
 یم و طاسیق رسر خسته
 هر همه دماں حسرتی در د

له قوی ارملاں ۱۱ یم قه را گوید یعنی حرق ایتان ہیں ساریاں بود ۱۲

له دماں حرد که آن اور علی حرس لعل دور بیدی عقل از ره گوید ۱۳

برتن ریاضتانش گزر
 معدنی لعل کم از خاره بود
 چشم بد از دیدن آن کاسته
 گشته بدرگاه شهزاده رود
 پرده برانداخته، ز در پرده و
 کرد سجده و بخود راهل
 صورت آن صورت عالی نمود
 یافت همه کس شردن و بوی
 هدیه شاهانه زاندان پیش
 با تخته و اسب و طرائف بهم
 کرد مفتل همه در فضل یاد
 گشته چو مقبول باقبال شاه
 کز پیشش رشک کرشته کرد عزم
 کرده دیگر گونه بارش ترسوار
 هر چه بود لادتن و پنبه پوش
 آتش سوزاں شده با ششم خویش
 زان قلم نگنجید خدایان رقم

صابحی از موج برآرد، دیگر
 خاره بر اندام کس نه خورده بود
 جمعی ازین گونه کم آراسته
 صدها زده با تیغ زمان و گدا
 بانگ برآورد ز نقیبه این بار
 راکتی آمد بموضع ام لعل
 هر کس از آن سجده که حالی نمود
 زایل پیوسته تا بخداوند کوس
 از پیش آن خدمتی آمد پیش
 جام زرو جام زینت علم
 حاجب به لاد و تفصیل داد
 خدمت در محل عرض گاه
 عرض در آبدارستان زم
 کافر تا تار برون از هزار
 سخنانی بوعاصمه گفت
 رو سپو آتش کله از چشمش
 سرتراشیده ز بر قلم

آمدہ سیر امن داخل ستاد	تد علم داخل از ویژ رباد
رمل صفت لشکر و جملہ علم	داخل نصرت تنده اردو حتم
یوں کترہ رکوس میں داؤس	رد میں اوداد ژر وینہ کوس
کوفت یو آں کوس تبہناک را	گوس فدا داتر افلاک را
ار سر داخل یل کافر شکن	گست پیادہ جو گل اندر چین
داؤتس طلعت گلگون بر	گل زرد دستنیم ادا ز گبر
قد بزریں جو فلک موبو	فرق مو۔ سر ز فلک تابو
حانہ خز جو ہر سال رخت طاق	جو ہر نہ آں مال اطاق
جو ہر آں حسد کہ درد لب	یا قہ تقسیم حسد و ایس عجب
در صف او حمہ ملہ سران مرد	رنگ برگار سلب شرح ورد
مویہ میان دکر رستہ	رشتہ سیا قوت و گہر رستہ
ہر جہ کہ بود مدہیہ اس تہ	ہر ہمہ در حسین جو حور تیدہ
کار گزاری کہ تقیمت گراں	حاکمی کار گراں اس حاس
لکے جو سودا دحوی ارتں برد	آب یکید ارتں خجے آب گوں

۱۱ سرماں ترکی سحر علم ۱۲ ملک الوہ کورہ یستی نہ اتر ہم تنبیہ دہند ۱۳

۱۴ ہیلواں دتیر مار ۱۵

۱۶ جو ہر آں حسد کہ لب و دردست ۱۷

بازنی گفتم و افسانه هجراں باخویش
از پیکوری آن کس که نیاوردید
آمد آن روشنی چشما با استقبالش
آمد آن ساده ز رخ برین بیوش ز در
گریه بر سوز منش آمد و بر سونختگان
دل ستاد از من بیمار و پیرش نامد
می کشیدم سر زلفش ز قفا جان بر دو
فسق اگر رسد ابله به شب این عجیب

تا بدان لحظه که بالار سرمه برید
فروده نور ابر بر برین اکبر برید
مردم دیده دواں تا بسیر ره برید
بر سر ترنگه کن که چه ساں چه برید
ایں چه باران کرم بود که ناکه برید
چون خبر یافت که جاں می هم آنکه برید
تاثر تیره نزدیک سحر که برید
عجب ایں ہیں کہ ہستی تو ابلہ برید

ذکر باز آمدن قلہ شہ از قل مغل

ہمچو کرگاہ ز رمہ یا علم از بر خار

صبح چو بر شد رید پسر
بار گراں دادہ فلک باز گنج
شاہ فلک مرتبہ و گنج بار
مہ ز فلک چتر کش شاہ شد
صہ بکشیدند ملوک از دوسو
طل ز ناں بار یک و لشکرش

کرد کشادہ بجاں چشما مہر
تا فلک از بار زر آمد برنج
داد برادرنگ چو خورشید بار
چتر ہمسائگی ماہ رشاد
ہمہ آکریوید شدند از دور و
واجبہ بد از رش کر شہ یادش

گریہ ہی حور دے جامِ محبت
 مست می تند کہ در را رھوا
 متی او مایہٴ پھیاریس
 خواست گلِ فتح بہدستان
 لشکر کا فرکتس بالہ لورد
 مارک آمد رمضا فی محل
 طوق گردن ہمہ یوں فاختہ
 درجم ہر سلسلہ صد سگ اسیر
 اسبتاری کہ مدد ان تیر
 تیر ہیں سیسہ و کوتاہ دم
 تہا مدان مژدہ دولت کہ یا
 راول و رشتس طب تاتام
 حور دے و گج تمحل داد
 گاہ ہر سرعہ گھرے قتاد
 عمر اید ما دبیتس ایدرتس

ع

دوست باگہ میں دل تہا اں مہر سید

ہم تغافل مہدار کار تحت
 عقل و بردست تندتس رشترا
 خفتہ ہمہ خلق زبیدارتس
 لالہ تسگفتس زوگر و تاتس
 ارعقب کیج در آمد جو گرد
 شتہ گاہا۔ ہر محل راہ عل
 غلغلہ ایدر گلو انداختہ
 سلسلہ از خلق سگاں در فیض
 رکندارتس لیگارتس تیز
 سودہ سرگاہ و رہیں ریرسم
 بادہ طلب کرد و مجلس شات
 دورندے رکف و لب نہام
 لہ گہرور کہ تاراج داد
 گاہ ہر مہر مہرے قتاد
 دیں عل اندر لب خیا کرتس

نہل

دل مقصود حود المہر سید

کوس غمیت ز دیر شهریار
 دیدم را کرد دمامه بلند
 کوچ سپه کردیش از شهر نو
 لشکری از دژ خورشید پیش
 از اثر جوشن خیاں لشکری
 کره گل رش چو فلک بقرار
 از سیم اسپاں که زمین کرد چاک
 یافت سر پرده در آن مقام
 گرد سر پرده صحرا نشین
 باز همه را بخوشی ساز کرد
 باده فروخت بجام طرب
 هر چه زمین و در کیم گنج
 خاک به جعبه کز آن جاشید
 بود در آن مجلس و سخن اثر
 خاک نگرفتخته دگر گون گرفت
 شاه بدولت خوش و عالم بجام
 جام چو بر دستش آورد پاک

لرزه در آورد بر دین حصا
 دم بدم نهاد و مادام فکند
 داد جهان را ز تفر بهر نو
 ذره بدنباله و خورشید پیش
 لرزه اثر کرد و تجوثری
 کره گل گشت فلک از غبار
 کوه در آمد به زلزل چو خاک
 دشت در آمد ز زنبادام
 دست ز داد و داد بجز ملتین
 زو همه عالم خوشی آغاز کرد
 جعبه بنوشید زمین با ادب
 خاک بسر کرده همی خورد گنج
 ز ره از پرده بصره ار کشید
 گنج همه زیر زمین بر زبر
 کز تیر گل ز ره بر دین گرفت
 از خوی پشانی گل شسته جام
 غرق عرق ماند ز سیه به سجاک

نخزین دهنان لعلک سرکشید	سبله در توده خود در کشید
سبزه در یاتس رقرق نماند	کاهت در ردی مل کهر ما
سر سراسر حکم گلستان زد	نعمت دیدار علمیت زد
هر چه گُل آخر تند و عمرش گشت	اول عمرش آفاق گشت
تاه بر آئین خود ارجام جم	حول بداندیش ہی کرد کم
لیه به - یه اترق خبر می رسید	ویں حراره هر همه بر می رسید
مصلحت ملک را دوست	هر چه صوابست ہی مار حست
کریمه آن کار تدبیر حلیت	حیله حیه سازد که خیر در یلیت
خود کمر کینه گشت استوار	ماریه بر رم در ستد سوار
کارش ماسی که در آن اربو	پرده ر تدبیر ادا حست رود
گفت که اصد یه کیه جواه	آن به سرود کرتی بها - سرتاه
لشکر ته گریه بود فتح یاب	تاه باید ز - یه فتح ماب
گریه که تیاره بود تیر - بدور	لیک خورشید توان بآیت بود
گریه که صد جو - سبک طاتود	سپیل تنو دلیک نه در یاتود
شاه در ائینه را - سر میر	نقش همان دید و بدیتس گزیر
دور و بیط ماه ربیع حکمت	عزم - فکر و مترق دست
صبح جو بر رد علم آفتاب	لشکر تیاره فردست دما

نشسته سبزه زین سود چو پیکل
صبامی رفته و ز گس از غنودن
من اندر باغ بودم خم و تپه یار
چو رفتن خواست از پیلو و خیر
ستاده سر دراز سو جان بر باد
بهر سو و سببی افتاد و می خاست
بنام ایندو چو ماه و لکم و کما
بر آید از دلم فریاد و نه خواست

عزم اهلار بسو و سببی ندی پایا
راندن از شهر چو انبوی گل از بتار

چون حمل رفت به تور آفتاب
از شرف خویش برون اندر
نقطه پر کار حمل را گذاشت
رفت بهما را از عدالت مزاج
گشته و سببی بد رود او فتاد
خوشه پیرشد به تواضع گری
خوشه پیری چو شد اندر سلام
از پیش کل مرغ جهان می گشت
سینه کجوشک بجای و سردود
چرخ همه دانه پر دین زتاب
وز شرف ماه طلب کرد بخش
چون حل از نقطه نشاندند
جسم را آغاز حرارت علاج
مرغ بهر گشت فردا و فتاد
خوشه غالی بزبان آوری
از همه کس باقیه درود تمام
خوشه گندم بزبانش بدست
گشته پیر از گندم نو جو بجو

۱۰۰ کل مرغ بجاد تازی نوعیه از کرگس خج سرکه بر سرش پرنباشد ۱۱

رفت بجلوت در دولت کتا
 کرد و او را بر کف چو لاله را
 سرم که از خلد برین دست بر
 شاه هر چه که بر خاک نخت
 ابرهوس هر چه تنه در مغاک
 ریخت به رشته در تپس
 مو نیم روز هوا بر تراب
 جام همی خورد همی بود شاد
 هر چه زرد حامه نور در بود
 خشت خود کرد را انداره تی
 هر که چو گل کرد به برتس گرز
 در پنجوتی داد شمار به بود
 ما دگفته گل حمتش مدام
 همه رتس رهبره یوده شس
 یافته در گوتس هایوتس جا
 ع

خلوتیاں را به ماں بار داد
 مان گلزنک بهو بهار
 تنه کی حلد باقی سریر
 در گلر خاک دریاک ریخت
 العطش آواز آمد رهاک
 گشت سیک رشته سترته نین
 شاه جهان مست و مخالف حرا
 شاد همی کرد جهان را بداد
 تون سدش ادب آموز بود
 مازدود داد که آورده پیش
 مرد به دامن یسیم وز
 حوتتر اراک بیج بهار به بود
 باده گل نو مدامتس حکام
 نغمه گری کرده سجدین سیاس
 این عمل را مطرب بطبرک

نزل

گل امرو را حین مستی بر جااست
 بجام لاله مجلس را بیا راست

دست بدست، آشکره کامکار
 باز پدید آفت، طاور و قاز
 شیر فلک، صید که شاه پیش نام
 جامه زرد و خنجر بقیع، گراں
 جام زرد و نقره بر، باغ امید
 کشتی که نقره و از زر بود
 زین به چوں برگزری باد پیا
 هر یک از آن تیرنگ و خوش خرام
 صورت بازی زرد و گوش پند
 عرضه کنان حم، لاله با فکندگی
 جام زرد و جامه گوهر نگار
 مرد محاسن، بشمار که خوا
 بس که فرو رفت، بسودا قلم
 حاجت، فصل چو قمری سار
 تابش، آن روز دیگر روز هم
 شمع بر آئین بهار زین
 شاه بخلو تکه دولت، شادمان
 کو برسد دست، بدست از شکار
 چرخ کز و بسته شده چرخیم باز
 آن که سر و باز سپهرش غلام
 دوخته چرخیم همه قید، گراں
 کرده عیان ناله سرخ و سپید
 عمر بران خوشش گذرد گریز
 کز تگر، شان باد باند بجا
 قطع زین کرده به تیزی گام
 چشم چنان گوش به تیزی بند
 خدمتی خود ز در بندگی
 بود ز هر جنس برون از شمار
 بیشتر از دست چپ آورد را
 مجره سر باز بر انداز رقم
 نغز نوا گشته ز فصل بهار
 کم نه شد آن خد مت از پیش و کم
 کرد هوا پر ز گل و یاسمین
 خلوت از دولت، جاوید یا

چرخ قلم بر ز گریافته
 آب راز تاج و قبا و بکر
 تن چو در آن طعنت روشن گرفت
 بسته چو خوزاکم زرد و در
 هر که نظر کرد و رویش دور
 جنبش سیم گشت هم از هر کراں
 قوت چو دانش کلمه در شده
 ساخته بالا - سر کلمه جا نگاه
 شمع مار آمد و صف راست کرد
 تیغ زمان دست چیت دست راست
 نعره حجاب که دور از میان
 گز گیسو پر و از آن می بین
 پیش کشیدند کراں تا کراں
 گشته پیراز نافه چینی زین
 چرخ کماها - سر او آرد
 تیر که بجاود - سر استها
 کرده - سر صنعت در رباقه
 تا بکمر تا بگلوتاب سر
 خون یو اقیبت بگردن گرفت
 لعل بخورشید سیر از دوسو
 عطسه در آمد بدماغش ز نور
 سیم رهاں حجت - هم اتراں
 یکسره بر صد سرتاں بر تنده
 نادره ماتند - کلمه بر کلمه
 ترک فلک هیت از دوجست کرد
 هر وصف از صف بکمال گشته است
 آب کیاں رحمت به تین کیاں
 خسته شد از تیغ چو تیر گیسو
 خد متی هر همه خدمت گراں
 باد شد از ناف رین نایب
 بر تیر لو کرده را برو کرده
 در هنر تن بسته شده دستها

له خدمتی - سیم کتن و در ۱۲ له سر راه کمر و خمر کرد و ماؤ اکیسه داشت ۱۲

از دور و یا قورت و درختان فراخ
 شاخ تو گوئی که بخوابد چکید
 هر چه از گشتی ز گلستان ز
 ساخته از سوم به نخل حسید
 باغ سوم چون گزری زین دو باغ
 بسته به دست گل دل فربا
 یافته زه زحمتهاد رود
 غنچه که دل بسته بشاخ چمن
 بید که تیغ از طرد گل کشید
 قهر بیاویں ز زین تاساک
 پره بزد و دخته هر دو منه
 اطلس ز رفعت بدیوار سنگ
 کرده مسلسل ز گره یو بریا
 خاک از آن مفرش زرباقه
 جشن چو آراسد شد یکسر
 شاه جهان بسته برین سرب
 تاج بستر کرده چو گویم چه تاج

مرغ ز زر ساخته بالا شاخ
 مرغ تو دانی که بخوابد پرید
 خوشتر از آن کرده بهار دیگر
 کال بجز از موم نیاید در
 یافته از لاله در میان فراغ
 کوشش صد و سه نموده برین
 بر در و آمده آن جا فرد
 هم گیسو از پنهان انجمن
 هم برید از چمن آن جا رسید
 زیور زر بسته چو فردوس پاک
 تاشده به دونه بهر سوز
 داد بهر سنگ زیاقورت سنگ
 کال زرش خواند فلک یو بریا
 خلع نور و زرش یافته
 از دو طرف دایمینه و میسره
 چشم بدان دونه نهاده به چو
 قیامت او هر دو جهان را خراج

بر سیر لعل تند می ره
 لعل دور در دلیق همه یک سه
 چون گل سوری تنده گرد پین
 لعل ترا ز لاله بر و سر چین
 نیزه شده از سر سیر آراسته
 راست چو تیر از سه بر آراسته
 نیزه والا رسک تا سماک
 رانج و اعرل شده بر روی خاک

صفت سیر لعل و سیه اندر سیر شام گشته خورشید میان شفق و شام نهان

از دو طرف رایت لعل دیاه
 سایه رسانیده رماهی باده
 ماهی تو ماه نو آغشته
 ماهی و ماه را بهم میچسبته
 یک دهر از اسب مصع تنام
 اردم خود رسته صبار لایم
 رین ز رجولیت که عالم فروخت
 کردیم از اقلش خود یکم سوخت
 میمنه حلما سیه انداخته
 آتش از دو دسلب ساخته
 ازین ایساں صف صدیکست
 آه هوا کرد و لجه ایست
 قلع آهمن تهر برگتوان
 قلعه کا مانده ستولت و دان
 باع رر آراسته شد حاجت
 کرده بر د آس جواهر خنار
 سبزه ر فرد هم ریگانش
 سیم با تم گل ر تاملت

لاله سماک رانج و سماک اعرل نام تارگان که ایشان اسماکان گویند ۱۱

منه تیر که باران شراب ببارد بهشت

سوز به بارانی در تیرمه و در نیماں

تیر بلنگه ، افکن و آهوشکار	وز دل دشمن شده سنداں گز
گاه پریدن چو عقابی در شت	کرده زخون گرس پر سرخ نشسته
پیمه عقابی که چو ماهی بسته	جسته بران گونه که ماهی بجسته
نم غلطم بدید شد تیر راست	پیگی از در می شمشیر خارسته
در سر و پایش دو گره جا گیر	زان دو گره ماند عقابان اسیر
رانده چو برده سهو تیر بگرم	از گره گز کرد فلک را تمام
سیکده سوزان بسوزد سوزد	شعله آتش بسوزد سوزد
بسته نهی خشک ، عدد را امید	ز و هم سوری بود و در بگ بید
سو سعد و فهد را شده	در زدن چپ ام گزارا شده
ویده ز شمشیر بسوزنش	جان و دو کند بگاه کنش
از پنهان فرمان نگهبان خویش	نامه کشی کرد چو پیکان خویش
تیر گرش کرد چو سوزان از	گشت زد و تش سیر سوزان باز
بود چو سوزان به پیش سیر	روح و سپهر باید و پرتاب تیر
میمنه بگرفته پیر یار یار	راست میدان گونه که گیرنده ماه
دین شاهان ز یار یار خویش	داد سپهر و سیاهش پیش

ہندی کرتے گتے باسلام راست   یافتہ از تہا ہماں دست اربت

صفہ چرخ کما نہ کہ بازو و گتہ

نیم چرخ نہ کہ او نام نہا و نہ کما

کرم او چرخ تہہ در تکت	ترب کما دار کما۔ نہ دست
الگدار ناز در ابرو گرہ	از ہنر و علم کندش چورہ
علم بدست آہ کہ ہست ادبے	ہست اگر تن علم بداد کہ
مادہ از کت مکت اندر نیر	ماندہ بیا۔ بے بکتا کت اسیر
خانہ بجا مادہ و تیر تن داں	گوتہ خانہ ز کتا کش داں
تیر زنی خانہ داں محسکی	خانہ و دودار و کجاں غرمی
زاغ نشادہ سیر تلخ خویش	تا کند از رول بدخواہ ریش
ترشدار دآب نہ مینی خواب	ہر جہ بود خشک بیاست آب
زست ترا نگاہ کہ بے گتہ	زست بود آب جو بود نہ گتہ
ماہ شود نہ قیابند اُو	چوں کتدش غرق خداوند اُو
زہ کتدش ہر کہ بود رود دست	چوں رہبر رکب تہا ہست

۱۵ خوب کہ در تہ تیری ماتدا و تیر مزی گویند ہندی کردی ۱۲

۱۶ زاغ در ار شیردیرا کہ لازمہ زلف یریدن ست و تیر مزی یرد ۱۲

۱۷ اگر ترست ۱۲

کز بجای سر که سه پاییه به فرش
 گاه نبردش ز برباں کار داد
 گری نوساخته پہلو به فرش
 جان بداندیش بجاندار داد
 در بهر جاندار شده جاناش
 در بهر جاندار شده شمشیر
 در بهر جاندار شده شمشیر

صفی تیغ که با خصم نیامشرا گوید
 که ز بهر تو فرو چو در برم آید

قطره آبی که بهر گام غرق
 او بخوشی خود تنه میان نیام
 بگذرد از گردن و انگه زرق
 خوار و خاله شده از می حرم
 ز آهن و سنگ آمده در داور
 آهن اور از رعد الممشت
 لیک نه از آهن اور قسنت
 بهر چه زرق تنه به پیش مک
 حرم آهن نه از ان زرق
 زرق بهر گداز گداز
 مهره در آینه گداز
 گردن دشمن زن با ستر

۱. یعنی آدمی چون چیز سترش شیرینی بنیدهن پُرآب میگردد همچنان دیدن خصم نیام را دهن پُرآب میگردد و آب
 عبارت از تیغ است ۱۳

داد بخورشید ملک یابیگی
 نشت راز بار گهر خمر
 گوئی از آنجہ ہمہ گل حیدر
 خامہ بہ نقش ترا گنج
 حامہ خیال زنگ نیار و دید
 حامہ خیال نقس نیار و کشد
 حاصہ ہر اسحق ہمہ یابیگی
 چوں سحر گلست خمر
 دوتہ و ساختہ ہر اسحق تیر
 ر مگر اس گونہ نیامختہ
 حامہ خیال نقس نیار و کشد

و صحرای رباش کہ نزدیک است از ہدیہ
 گنگ ماندست نہ حیرت نکند کار زباں

رہ سہر و آئینہ دور باش
 از دو طرف رقتہ بہ پہلوئے تہا
 تیغ زباں آنختہ چوں شید برگ
 رآپ گہر چو لیت زباں یار شدہ
 زباں سہر دستار حیرت لہا
 دستہ تہاں فرق سران کردہ
 و ان دو کرک اردو طرف چوں دو
 گر گل آن حباب را در ہوا
 گاہ گہر نج گہر نور باش
 گوہر تہاں گوہر بازو ستاہ
 در دل بدخواہ رباں گیر مرگ
 ریختہ دستار حیرت در شدہ
 در دل بدخواہ سہر ریتہا
 بستہ زریحہ قطعیہ چیم
 باد نجنسہ در دوستی لہر
 در رود آمد در دہن از دہا

پرتو او ماند بجای، که دیر
 مهر بران خاک، نسا بدلیه
 پیش و سازش، مرم سپهر کبود
 نیمه کامل نریز، شد فرو
 کله او گشته، چو باج، مرغ خفته
 در غلط افتاد، هرمانی و گفتم
 چتر شاگرد، که شد چرخ ماه
 چرخ مه این سر، که شد چتر شاه
 دید سپهرش، چو پداں نیکوئی
 گفته، که یارب، بمنم و یا توئی
 تو بسیر شاه، و من اندر محن
 یک نفس، چرخ تور، و چرخ من

صفی، چتر که گل، گزیده از گل، گز او
 بر سر شاه، ز گل، سایه کند تاب، تال

چتر دگر گل، گز و گلگون چور ز
 چوب، و ساسون فلک، کز ده گز
 یک گل، در برف، فلک، کپده پوا
 شش، ده در سایه گل، بادیه پوا
 کرد گلی رنگ، در دل، ده
 مرغ چو بلبل، گل، ده
 سایه اش آن جا کف، بدین
 گل بدید گز، بگز اندر زین
 بر سر مه کرده، نه گل، نه
 گشت، به معلق، بهوا گل، نه
 گرد رخ، شاه چو جولان نمود
 گل که به تاب، و مد آن نمود

۸۱. کز بفتح جنس از ابرش، لغت تهر، در قرات گرجان فارسی لاجوردان کر کنند و جامه پیاپی بنامید و تیر به پرو نام
 و در ختم که عرب آن طرفا و هند جها و نامند ۱۲ چتران بنه لکه گل کرد و در عهد بادشاه ران بسته باه کردند ۱۲

فلک از میت روی درست	خواهد کواکب فلک اطلست
سود سرت من بر فلک سپردم	گفت فلک شرح شمع بقایت نام
از رخ سرت بزم گنجی دور یوزه	نیت بنه قنیه میرون کرد
اگر سار دیو شود لعل کار	اوستده ابر که بود لعل بار
روست بسری چو گل ترته	سرخ روی همه کسورته
سرخ اوتار فلک برگزنت	دین حورشید و سرخ گنت
معدنی و معدن یا قوت و در	معدن او گزنته ریا قوت یر
خیر سیاه را همه تن متک دید	خون خود را غیرت او تنک دید
لعل که آوجیه گزنته رت	خون بکاش ست در رنگ رت

صفه - پتیر که بنرست سر سبز شاه
برگ نیلوفری اندر سر دریا و ایاوا

خیر دگر بچو فلک سر رنگ	بسته ارجیمه حورستیدنگ
اطلس او برتر از آسمان	موجب سر بری شاه جهان
سردخته رگه ریافته	سایه زحق بر سرته نافه
سایه او گزنته چو صبح البیت	سره رقرده ادرین
طرفه درخته که چو آید سار	برده در گزنته اموا

گوهر آن چو بر که بر شد ماه قطره باران سر در ابر سیاه

صفحه چتر سپید از لیر آس چتر سیا
چو ریش بر و سپیده هم عید ز لیر آس

چتر سپید آن چو رخ آمید	بنیاد اسلام از دور و سپید
سقه از در کرده ستون از زرش	وز گهر آدین بر سر تاسرش
داشتن بر سبوتن رسما	قطره معلق بیه مان هوا
ابر سپید و گهر به بهاش	قطره اوداں که نمود از صفای
سایه ز خورشید بود و سیاه	سایه ز روشن به بنیدی چوماه
نورده و روشن و عالم فروز	چون رخ خورشید گه نیمروز
شکل و راز فرق شکافینا	پاره نور سهیم از آن آفتاب
از بر خورشید سترش برگزیده	جامه سفیدش سهیم زان چشمه
چتر کرد سواد سپید	دین به بیاض از سبزه اوردید
ماه و دو هفته که مدور نشان	عکس و سازائینه آسمان

صفحه چتر که لعل است چو خورشید صبح
بلکه بهر تپش و تپش و تپش و تپش و تپش
چتر در روشن خورشید تابان
لعل و منور چو بصر آفتاب

صفه نه طاق سیار هستند   یرون در بهت فلک خاستند
تحت ردد و متق اوجیزند   عوس گر رزمین آگیزند
تیر هر سو فلک سر کشید   اسرار ترم سجاد کشید
بج طرف یتر جو مهر بر مهر   شش جهت آراسته راں یح مهر
همچو گل و سنبل و سوری بید   لعل و سیه گلگرو بر و سیدید

صفه تیر سیه کز پیه چشم خوشید
آں سیاهی که تو در خود طلبی هستی

تیر سیه اتب قدری تمار   گشته تب قدر روز آتکار
گونه اوراں سیاهی تافت   کز تبه و مالاش و خور تافت
بر سر او سایه فریها -   در تیر او سایه عون حد -
سوخته خود را رقب آفتاب   ماز را مید جهان از تاب
گر دتو د سایه جو میرا شس   سایه که گرد آورد از دانش
تاریه سایه تهر کرد و -   شاه جهان گشته آرو سایه حے
سایه او بر سر پید او فاد   همدست از و سه همه اعظم سواد
خامه نقاش بر حراں   نقاش مکره هست سواد حیاں

جاء به نیر سایه شاخ چار خوش
 مارا بکن ز آدن آں نگار خوش
 سبزه خوش به آه خورش و جوبار خوش
 پیش کن و بیار مشوزینار خوش
 هم بچپانش مرسته به نزد من آرخوش
 بازی خوش به به بوسه خوش به بکنار خوش
 سرخوش خوش به به میخوش و شبانش
 آں سر دمن سایه خوش به به سوار خوش
 وز به شکسته فغانا به از خوش

سیم و مطر به و شراب و محرم
 آباد کاهلی مکن و سو به به به
 چیز به و گرگو به به گو که در چین
 گر خوش کند ترا بجد به که یار کرد
 و به پیش که مرسته به بود خفته به به به
 با و در آں زماں که پیش راه میدهد
 من به به خوش حریفی اویم که آں خرنیا
 سر و پای ده خوش بود اندر چین و لیکه
 از و به خوش به به به کینها بگاه از

صفت به موسم نوروز و طریقه در شاه
 به زم دریا و که به به به چو ابر نیل

نور شدن، گرد به به تی عمل
 موسم نوروز به به مان رگرفت
 قهر فلک به به مرتبه رانا به به به
 تا بجل رفته شود به به به

رفت به چو خورشید به به به حمل
 دور جهان و ز نواز سرگرفت
 شاه در آن روز به به از باداد
 کنگره قهر طرد به به به

بوم ہم آورده در اں اعرود	ز باغ برفتنه ریحنها ، نو
حتم بر حصاره گل سحر کرد	شارک رعنا به چین باز خورد
غنیجہ سر بسته دهن باز ماند	نعل سرست رنطے کہ خواند
طوق گرد کرد و ز گل زر کیند	ز اں قبح لاله کفر بری کیند
یاقین متعار روح سحر گشت	کبک چو ر لاله کو ہی گزشت
تاج سلیمان سر خود نسا بد	ہد ہد از اں آیہ حلی کہ خواند
مطلق مرغای حراسا لٹ داد	طوطی ماطق چو زماں بر کشاد
گفت یکے صانع خود را بدم	فاختہ ماطق باصول کلام
رہن رعنا قدامتہ عیند	رہر حان گشتہ نگرا طیب
ماگل و مل بطر گری	تساہ و ریں فصل معتز گری
وز دم او طلبہ لبس تندہ	مادہ بتاخ آمدہ در گل تندہ
وین رعنا خلت برہ سور ارد	مطب ملل لعل از لعل مست

ع . نمل

وقیت خوش ہمار کہ وقت بہار خوش	آمد بہار و تدجیں دلالہ زار خوش
مستی خوش ست بادہ خوش ست حان خوش	در باغ ماتر انہ لبس و ریں ہوا

۱۵ اتارہ مدعا سے کہ سلیمان علیہ السلام در مودہ بود کہ ”دیت ہب لی ملکاً لا یسعی لا حدی من حد“

هر گل بالا که بود تازه روزه
 نغزی این گل که ز تری مغز
 ماند چو در جامه یمنش میقم
 سیوتی خوش که کندش گلاب
 یک گل بلبل ده دیگر در و
 از گل به یار دلش گشت باغ
 مونسری خرد و بزرگ از هنر
 بود و سبب آن که مغز آرمید
 پنجه کشاده گل لعل از پله
 غلظم نافه و در نیم خام
 تا کند اندر دل بدخواه ریش
 جا به نه در باغ ز کلمات به جا
 از پسته گل هر که بهستان نشتا
 گشته ز سرشته گل زرد ام زرد
 سینه گشتش همه صحرای خرام
 غنچه به بهستان زغم آورده شیر

جز تبری ز دست توای یافت بود
 داد به خشکی و تری بود به نغز
 جامه نماند که بس ماند لیسیم
 از همه سوره و همه روزه آب
 گل ز گل و گل ز گل آید برون
 وز خو سواد در جگر لاله داغ
 خرد و بزرگ از هنرش بهر دور
 بود و اگر گل نتواند گشت مید
 غرق بخون ناخن شیرین
 چتر ساز و مشک در خون تمام
 زان نشاند بسیر باغ خویش
 مرغ در افغان که گنج به بند جا
 ملک جهان یافت اگر جا یافت
 گل به زمین گونه زرد ام د
 پر گل زین به صحرای تمام
 مرغ چو طفلان به ده اند نفیر

ماد در آن کوزه تند و سرکشاد
 گریه که در کوره لگجیہ مراد
 لستر ار در سکو می یزد
 نمل و قمری ہم ارا می یزد
 فاشحه حواں عنچہ ہنگاہ سحر
 رگس و سب قگل و علم لطر
 گل کہ سیر باش مرا ہم تہ
 یتیں سیر عم سیر م تہ
 گل کہ ہمہ رو۔ ستناساتہ
 روستاس ہمہ صحرا تہ
 قطرہ شبنم رده بریاہیں
 ماہ نہ یرویں شدہ ہم دریں
 کرد بگ آتش لالہ تست
 راغ تہ ہمدے آتش سیت
 گریہ متکیں تہ در متک
 سید تہ تیغ قساں ریریاہ
 سایہ اروحتہ تہ حاکاہ
 لرہ کہاں آب راسیاد
 بس کہ برو سائہ بیدا و فاو
 آب کہ آہں تہ ہرہ ہوا سیر
 آہں او آب تدار تاب ہر
 عرق سیر گشتہ ریلو فر آب
 بر سیرتس قبہ سیم حجاب
 طرہ سبل زست کن گشتہ بار
 یخہ تمنا دتہ شانہ سار
 رگل بالا کہ دھ ہر دوتاں
 یتیرے ہست ہمدوتاں
 آن گل ہندی کہ چمن کرد رست
 بحر اساں کہ بعالم سخت
 کیورہ ہر رگ چو سیم سید
 عود از وسوحتہ چوں متک بید

با همه خاک نیست این بخت
 پس که گران ز راز حد گذشت
 جامه گل پارچه دانه پرت
 گل ز کرم زرد و بدان اکبر
 آب بهمن در چرخ و مشک بود
 باد که از شاخ می پرت
 سایه کنان سر و بر آفتاب
 گرچه پرانیه در صبا هر چه خواست
 ترک تر گشت همه روش چشم
 خوں بسج چو مکر پوشیده داد
 سبز و نیل شد که جهان در گشت
 نسجه و سیاه چشمه بهمان
 خون بکشد از گل باز خیال
 نسج گل از باد چو آورد یاد
 شمع گل کون که در شب پرت
 ساقه چمن کوزه نواز بهار
 بش ز بر خنجر شد کوزه دور

یافت زرد و زبر بر سر برگ
 دامن صدف برگ آب پاره گشت
 خنجر گره بر زده در دانه
 وز پنهان خود جامه نواز دور
 باد شد آهنگ و مشکش بود
 باز به بر ما که بر آن شاخ بود
 با همه کس راسه چون آزادگان
 در صفا به سرو می بود راسه
 خیره شد اندر رخ خیر و ششم
 چشم ز زوار که را از باد
 چشم تر گشت توان بر گرفت
 نوازده مع از ورق زغال
 لاله خود را از آن خیال
 خوں بکشد از آن یاد
 کوزه تر از دستنه کوزه شمر
 ابرو را در خنجر آینه بهار
 گریه شمع از گل ترک کوزه

ہر جہ از عقل دروں شد ہمہ عمرم جو جو
اندین غارت غم حملہ بیک بار رفت
باد خاے ررہ گلج من می آرد
جام آویخت در آن خار گرفتار رفت
گلہ کرد آن بت تیریں ز بر حسرت
حملہ کرد آن گل لیسیں رسر خار رفت

صفہ فی فصل بہاراں کہ چناں گدو دباغ

کہ بد و نرگس ناویدہ بماند حیراں

فصل بہاراں جو علم کرتید	اگر سر ایدہ را حتر کرتید
سکہ نکل چون درم - مردند	سکہ بصد و تہ موج - مردند
تہ سیر - ہم کجیں داد مار	خار سلاچی تند و گل یردہ داد
تبع کشیداریہ کہ سوس بہلاع	ہم ز سر تس سایہ نترید باع
تا تو دس سوس آرا دہ رام	خار غلامی تہ ستر تیرام
حوں خود ارماد خزاں گل کجوا	لیک صبار سر خوش نشت
خواست گل ارماد بجوا ہدیہ	رد دروں بر گسترار قمیہ
سوس ازین عضہ بکین خواستن	حاست بتمتیر ہم حاستن
او خود اراں حاست کہ آرا گشت	غیجہ جیہ افتاد کہ بر ما دگشت
لس کہ صبا ہمدی عجب کہد	تارہ نشد تا دم اورا کورد
ما دتریف گل و گشتاج رد	حامہ صد برگ لصدتاج رد

وقتی آمد که بلیان بزم
 میر پیه کرد به هدیه رآ
 پیش بزرگان و سران ببرد
 کرد بزرگی بحق کهد - این
 هر ستمه نشود و خوش از بزم گاه
 بزم زهماں چوتی یافت چار
 خلوتی چند ز خاصان خویش
 جام که شد چون دل کافر بچوش
 چنگ افزاں بهواسر کشید
 گفت برآهنگ نمطها تنگ

بر طرد خانه نمایم مدغم
 داد بیاران و بس عذر خوا
 خد متهم آورد سزا دار مرد
 داد سبک جامه لقمه تا گراں
 باز گرفتند سر خانه راه
 بزم نشین باز می کرد راه
 پیش طلب کرد و می آورد پیش
 کرد بیاد و اسلام نوش
 چنگ نوازنده نوا بر کشید
 این غزل نغمه بر آواز چنگ

ع . نخل

برگ نیز آمد و برگ گل و گلزار بر رفت
 سر بشکست و سمن ز روشد و ز گسخت
 نزد من یاد - این دوش غبار آلوده
 خواستم تا دم اندر طلب بفته خویش
 در دید اشک چو باز آمدن خویش ندید
 خون دل گر چه که بسیار بر رفت - اندک ماند
 سر خروئی ز رخ لاله و گلزار بر رفت
 گو برد این همه چو از بر من یار بر رفت
 آمد و گفت که سر و تو ز گلزار بر رفت
 یادم آمد رخ او پای سمن از کار بر رفت
 دل بانداخت هم اندر ره خونبار بر رفت
 صبر هر چند که بود اندک و بسیار بر رفت

بست اسیرانِ محل را قطار
 گردنِ تان ہر رسن ساز کرد
 کشتہ ہم ایمن شد از ترکِ تاز
 چوں رحیمِ مستحِ جہاں یافت
 محلہ آراستہ را این کے
 تیتہ می ریختہ یاقوت گچ
 ساقی مہوش بقبح دست ز
 چرخ ہر آن درازیں میتیاد
 تاکہ رساقی ستود ماگِ نعت
 صفِ ندہ یاراں جوتنِ مادہ حق
 ہر یکا راں پہلوئے تنہ تیر
 رزم گئے ساتھ رہا جوتنِ مست
 حرعہ متکین کہ رہیں در گرفت
 ربط و طور کہ تہمہ ہمار
 رحمہ در آمد بر ماں آوری
 مادہ جو حور تیر گہ تا تمام
 کرد جو حور تیر بوقتِ عوب
 داد دہاں چند تتر در ہمار
 سر بر سن بست و رس مار کرد
 تازہ سر تن بویست بکر دہا
 دست ہی زرد یہ دار دہر
 داد لہ کستی رتیں ہم
 طرفہ بود شیتہ یاقوت سج
 دور قمر حام ساقی سیرد
 رفت بربیداں قصار اریاد
 ینبہ روں کرد صراحی ز گوشت
 سر جوتنِ مادہ سری کردہ حق
 تیر گرفتہ جوتنِ تیر گہ
 خاک تدار حرعہ معمر سر تن
 گا و رہیں حور دہ بعمر گرفت
 کرد در حیرت سر قزاق مار
 داد مطرب بر باں یادری
 دانت طلوعی و عرونی سحام
 طالع خود در ہمہ افاق جوب

گرچه پرتیزی و سحر . تی نمود
 سرسود کتلی و دویک . سوشتا
 جمله ز به سنگی خود بدزدنگ .
 بر زده دامن قبا هم گرده
 رو به مغل بود بهر سو که بود
 رو به چوبه نمود . پاه در
 بار یک اندر . پنهان کنه خوا
 رو به بند از هم به و دتیر
 در . راز تو . چو گان ز
 بس که برید سیر آح . این
 رو به پهن کرده چو طشه . بخول
 تیغ که بر تار که آنها گشته .
 لشکر آلام که دنباله کرد
 خرتنه حیه . مدز لشکر کشان
 و آنچه دگر بود ز برنا و پیر
 خان جباگیر که این . تیغ یا

گشته . چو موم ارچه که پولاد بود
 چچک و بید و بدگر سو . رشتا
 در گله مرغ در آفت . ماسنگ
 عطا . نمودند به امان کوه
 پشه . مغل بود بهر رو که بود
 رو نمودند نمودند لشته .
 تیغ زان قطع همی کرد راه
 پشه . شدند از هم به و دگر
 کرد پراز گو . سزین سربس
 شدره سگ . ز سربس را
 دید سربس خود همه در طشه . بخول
 کرد بکیا . سربس تیغ و طشه .
 کوه زخون زیر و زباله کرد
 رفته عنان تافته بهر نشان
 یا عله . تیغ شده یا اسیر
 فتح و فیروز عنان باز تافته .

کس بردہ تیر سوار حواری	حر مگر وٹھم مکنہ این تہکار
چوں سخن حید اریں در بر آمد	عارضہ اما سیر سیرہ انکو
گفت کہ خواہم رسوا ز کار	نامزد معسل تو دہی ہزار
برستیں مار بک تیغ رں	خاں جہاں شاہت لشکر تنگل
عارضہ در راہ لہر ماں شاہ	کرد رواں سوے مخالفینا
مار بک دقل گئی رزم سار	وز ملکاں صد سیر گردن ہزار
ساتھ رزم چو تیراں بست	سوے سگ حید کتا دید دست
انگھم چوں فلک آراستہ	جیح اراں کج ہم ماں استہ
ماہ سکیرت دد رت تاب	ححر تیر خستہ چوں آفتاب
ماچیہ رنماچیہ راندہ تیر	لود صائیت جیاں سیر کس
ار قدم تو مٹم عمل آں بلاد	مام و شاہے رعارت نداد
ار حد سامانہ و تالاؤ ہو تھر	بیج عمارت نہ مگرد رقصور
شکر اسلام کہ آں جارید	نود ریت نہ کہ ماراں سید
یافت جبر کا در ماخو کیت	تیر ترار تیر بروں تدر کیت
تن رعیت ہر میت سیر	ردن حاں رعیت تہمرد

سلطنت جب مله عالم مرا
خلق چه گوید بدبر کشور
بوم که باشد که بچند دور از
گرگ و سگ همه بر آه و دیر
من که به هند از همه رایاں سال
که چشم زرد هم از گوجرا
اسپ همه تند کشم از تلنگر
مالوه را و قه دین کبر
منی و مرا وجه قباچه خطا
زین دگلی چند نگر دگله پوش
پنبه کنم رشکر شاں راجاں
گرچه چو مور و ملخ نه آں سپاه
پیل من آں دم که بچشد چو پیل
می شود دم دل که به نیم زجا
لیکنم از تیغ خود آید در تیغ

وانکه از آهنگد کساں غم مرا
شاه من و قلعه کشاد دیگر
طعمه برد از وطن جبهه باز
پنبه نخواهد دزدن آخر بشیر
جزیه تانی کنم از پیل مال
گاه بدیو گیر نویم برار
پیل همه مسر تا غم زبنا
جام نگر و جزب خزان کبر
سرحد چین تبه بند قبا
کرش پدکس پنبه کشیدم ز گوش
کرتن شاں سپه به شود استخوان
مور شود که تبه جوافند بر اه
چلیه و مورچه دریا پیل
فرق قراخاں سپرم زیر پا
چوں کنم از خون سگ آلوده تیغ

۱۱ نام ملک ۱۲ جام نگر نام مقام ۱۳ قبا بضم قاف نام مقامی ۱۴
۱۵ دگل یعنی دغل و دگله پوش تین یا جامه که پراز پنبه باشد ۱۶
۱۷ پنبه کنم از تیغ خود آید در تیغ ۱۸ پاره ساخته بر هوا پراغم ۱۹

کر محل آوارہ لعالم فنا	تنہ جیس فصل بریں گو نہ تناد
آمد ووسید جو یکاں رہیں	نامہ کتہ جید جو تیرا زخمیں
سو سرور آمد باہنگ روم	کر حد مال محل تیر عمر
جو تنہ آورد جو آئے مدیگ	سکر اسوہ جو دراتِ تیگ
آمد اراں بوم حرا فی کساں	نوم سرستہ سیاہی حیاں
دیدہ پیارست کسے مار کرد	ناوک تہاں دیدہ۔ کتہ سار کرد
سیل تندو کرد دریا ستیر	گتہ ہم قطر فرماں تیر
آب نہاں و بلبستاں رسید	قوتِ آں سیل کرایتاں سید
ختمِ روحِ حیاتِ مودہ تند جس	ہر کہ گئے ختم می رود کس
گرد آوردار ایتاں ہلاک	مردم آں خاکِ فروستِ کاک
لو کہ لہرایاں سد تہاں	امنِ امان و رستہ راہ تہاں
وار ہدار قوتِ سراعی العنا	ایں مہ کا بدر رہ کرگ اوفنا
یامت جیس آگہی از گساں	تہ کہ رگساجی آں گم گساں
تلخ لود حندہ تیراں لب	تلخ محمدید جو تیرا عصب
ورد گراں رلر لہ درمہ میں	گفت کہ تہ تہاں عہد میں
کافر اگر تاحصن آرد سر است	عاری باجوں نہ کار عراست

۱۵ تہ تہ محمد تلخ را گوید می محمدیہ گفت کہ در حیاں ماست ہی میں ست آوردی گراں رلر لہ درمہ میں ست

گفت غلیو از اکظم السبیل

چند قدم شوم شده یاربوم

حلق تکی گشته ز زیر پوشش

قمری کو کوزدنی کو به کو

تاج سلیمان ز سرش بود باد

حسن چو پند جمله پندم گزاشته

ماند چو پرگم شد مکان زیر سرود

کبک بهرید دل از تیغ کوه

شارک بهیچان دهن باز ماند

شاخ بدید و بعد نادل سپرد

گم شد از مجلس شاه زمین

لاله نوساخته شده از جام م

برگرد نوا بود به فراخ

شاه کشاد از که خود ستم ناپ

شاه زمین در تیه دینار کرد

فصل حسن این موسم نور و زب

فرش به پچید گل از رد سرگل

باغ خراب از قدم بوم شوم

نار میسجه که نماده دوش

در طلب بار و رنکو سو به سو

باد که اندر رهد فتاد

گرچه هزار آئینه طائوش دوا

آل که پرید ز پر خود تدرود

لاله چو بر کوه برفت از شکوه

سبز کردی با چرخ خود باز خوند

طفل شد مگفته بره افتاد و مرد

گرچه گل بهش ز شد مد چین

گرچه ز که لاله نه ان کرد پ

گرچه نه بد برگ و نوا به شاخ

گرچه که بر لب هوا سیم آری

گرچه چین گشته پراز برگ زرد

از کرم شد که عدد سوز بود

آب کہ ماراں بگل کورہ بخت
 ابر کہ بکریت نہ بستان بھر
 ہم مکھ دست خیار در دوش
 گر نہ سیدار عمل دست برد
 سید ماریدر حر بر گ تیع
 لالہ فرد و بخت در تیں باد
 عیجہ کہ مانا دکت دیتں دل
 حامہ گل یارہ تہہ تلتن
 دامن سسری کہ در آمد بکار
 گل تہہ لے روئے بہ ہر لوتاں
 ارکھہ فرع دوا کہ جو بہت
 سر سیر ہر خار کہ لسل گرتت
 نلل اریں عصہ جیاجی تہہ
 گنگ تہہ طوطی راع در عن
 کور تہہ فاتحہ ار نول راع
 کورہ سمیتا دوسکت و بخت
 تہہ قرہ ہار بخت لہ زحیت ہم
 ریتں لہ رار بکف قمر شس
 گتت لکد حوار ز کحتک خرد
 ریحہ حوں ارتں گل لے دیع
 حوں خود آں کا کہ حوں گل فنا
 شد ہم اراں باد گریاں گل
 عیجہ گرہ سر رورہ درد املت
 ماند ہماں حاد و سہ ہویدا
 فرع رے روئی او در نعاں
 سر و رقص آمد و یالتں بجا ست
 حلق وے افا و حرت سیدہ گتت
 کت تہہ دم رنگ دگر گو گتت
 در دہشت یستہ حاد بے سخن
 فاتحہ کور آمدہ گل راسع

۱۱ گورہ سید لوی ارید ست ۱۲

۱۳ رسم ست کیچوں حامہ یارہ می شود مرداں گوی دہند ۱۴ ۱۵ بہت ۱۶
 ۱۷ راع در عن و حراں آوار می کند و طوطی جانوس می ماند ۱۸ ۱۹ فاتحہ کور نام علتت کہ در حراں را
 ۲۰ شک مار و ۱۲

فراز
 آزادی
 زود
 و بر کس
 داده بباد
 خود بهر
 از دیر
 پیده خوش
 کوشا
 درهما
 نینارها
 نشان
 در ارغوان
 بلبل
 بخفته
 بران
 در افتادن

گشت بدنبالِ حریف از نال
 بس که نمیشد که شمشیر گنج
 موامدی جمله بعشر گزشت
 باد همه وقت خوش و شاد کام
 محبت سیرت کشتی غم او
 همه عالم بود با جویش
 این غزل از مطرب موزون اصل
 قامت بهر پدیده کشته چون لال
 بیش در آفاق گنج بد گنج
 ز آتش می محبت رخ در گم داشت
 کس نه زبردست دی الا که جام
 زهره بخت پیگری بزم او
 خاطر خسرو به ثنا گویش
 یافته در گوشتن هایون قبول

غزل

سوار چاکر من باز غم ز کمری دار
 من اندر خاک میداشتم لکد کوب بگشتم
 بهر شکله که می آید ز من جان می بردار
 مسلمانان نگه دارید چه پاره دل خود
 ندارم آستان سخته که خواند بنده خستم
 مثل گریه سخن بامن بگوید عاقبت آستان
 تویی دیوانه و دش جانان که داری ساقیو
 مرا چون صید خود کردی شفاعت میکندم
 دل من پاره برد امسال با جان داری دار
 هنوز آن شهسوار من سر جو با نگری دار
 دروغ سر آستان که این شیوه ز بهر لبری دار
 که تیر انداز من همه بهر دیکش کافری دار
 غلام دوله ما ویم که با او چاکری دار
 بیار دبر زبان و سر ز نش خود بهر می دار
 دلم دیوانه تر از تو که آید پری دار
 نمیکوید نگشتن لیکن سخن در لاغری دار

طاق بلند تن بعلک گشت جفت
 حاصل او تند فلک اندر بہت
 لنگر طاقن برمان دراز
 یثیق فلک گشت سمجھائے ار
 سگ سیدش کہ تندہ بر سیر
 آمدہ ار مہر و تندہ ہر مہر
 یکطرفت آب و دگر سوئے باغ
 ماع و آئے رد و سویت بلوغ
 آئی اراں باغ سرو مادر رد
 ماع اراں آب سکا گشت سرد
 تاج ہر بار گمے کردہ راہ
 شاہ چو در اں علدہ بریں جائے کرد
 مار بے گرد کف و رفتاں
 مادہ کتاں با رکتیدہ صف
 رود درں ارسینہ سروں بر دہر
 بس کہ تندہ اوست را آواز جوتن
 جگہ گرگتہ تہ تو اصع سماے
 رحمہ چو بول لظ در رود و جگ
 مرغک صد مرغ دگر در صہیر
 تہاہ در اں مرغہ بے دوتن
 دست مدیے کہ ورق برگرت
 بر لظ مطرب کہ لوار کتید
 آیدہ ار مہر و تندہ ہر مہر
 ماع و آئے رد و سویت بلوغ
 ماع اراں آب سکا گشت سرد
 شاہ چو در اں علدہ بریں جائے کرد
 مار بے گرد کف و رفتاں
 مادہ کتاں با رکتیدہ صف
 رود درں ارسینہ سروں بر دہر
 بس کہ تندہ اوست را آواز جوتن
 جگہ گرگتہ تہ تو اصع سماے
 رحمہ چو بول لظ در رود و جگ
 مرغک صد مرغ دگر در صہیر
 تہاہ در اں مرغہ بے دوتن
 دست مدیے کہ ورق برگرت
 بر لظ مطرب کہ لوار کتید

قلعه در شهر در شادمانه در لبه تالاب
 پایه سایه بر آسمان
 خسته نیست کالبد بدین شایسته
 دید را و صورت خود را بهشت
 پیر در آن خسته به بند هم
 عکس دیوار دیگرش مدید
 بس که شد از عکس آن رونا
 تنه به نقش بنگاه باز خواند
 تیر به خورده زهر تیر کش
 ابرگر نزنده ز باران گر نزن
 قه ار م را شده دار ^{چشمه} العاد
 کز در سخن هم کس سرمه چوب
 آئینه از آب روان خواند
 قه نمود از تیر آب روان
 آب در عکس نما و در آب
 گرچه که سر زیر کمر مدیا زبر

باد بر بارش و جهان سپید
 از شدن پایه او نردبان
 کالبد چرخ بخشش بکسرت
 آئینه گشت زنگ صفا و خسته
 هر چه که در آئینه بر بند جان
 هر چه که نقاشی بکیسوتش
 نیمه در و حاجت نقش اوصفا
 نقش بلندش بهو خامه اند
 دیده بد مردم از آن جان خوش
 قطره بر آن بام نیفتاد تیز
 شکل ستونش به مقام ستاد
 گشته چو چاروب و خاک و آب
 طرفه عروسی شده آراسته
 خون کز و گشته بهجا به عیان
 همچو دو آئینه معادل زتاب
 عکس و شمشیر نیارد دیگر

تخنیشی کرد و لیماں پدید
 فرق نهادند سراں بر زمین
 خلق دوسو صد و باور ساز کرد
 یافته چو گان ز راز دس و شش
 حاجت خلق چو در آن قنجا
 خرش طلب با کرد و تاجور
 خانه زمین مسخر و خورشید شد
 غم برون کرد و شکار افکنان
 روزه زمین گشت و پرازیوز و با
 اشکریه را گشت و بیس و تشگاه
 چون هنر از عید و فراوان شود
 و اسیر بر آن آدمی به خبر
 باز زد و ملکای می پرید
 خفت و چون خرگوش و نجوار و
 سار و کلنگه که نوای می گرفت
 مرغ هوا جمله به چشم برد
 خلق چو موران زد و سوسه بکشید
 خاک شد از فرق سراں و چین
 بار یک آمد و دین آغاز کرد
 حال کس گشت و در آن حال گاه
 گشت و مشرد و بشکوه جواب
 رفت و زیک و تخت و به تخت دیگر
 سرو همسایگی به شد
 بر دل خورشید غبار افکنان
 همه آهوش و پنخیر از
 از هنر خوش و بر دست شاه
 مرغ زبرد و لیماں شود
 کوه از آن مرغ بود در هنر
 چون نه پرد هر که چنان جا برد
 جسم و زخواب از خله چنگار با
 چرخ خود آن را بهوامی گرفت
 صید زمین پیش سیه گوش مرد

هر که ریز که در آمد متس
 بود وجود اهل سررگی - علم
 هر که درون زد قدم دلالت
 میمه تلیسته رد یک ^{نام مقام} ره
 میل گراں سگ های پور بود
 یلش های پورعت در سبیل
 یا گیه حاصل بیری رسید
 حیمه هر سوے یک یا یست
 دایره حیمه چویر کار گشته -
 حیمه یرا رگل چو گاستان بود
 دایره حیمه سیری قطار
 پس که در اں گلشن میوتان
 هر که درین سره نظر گرفت
 یک تنه آن خاکوتی گام را
 رویدر دگر صبح چو صبحاک تند
 داو حمتید بسب کیفیت
 سر و حواش که تند میوه دا

یحرمه متد که حرکتس
 گشته پیاده رتکو متس حتم
 رانده بیره علم داحلت
 بود میاں اندیت ^{م مقام} میسره
 قلب چو دریاستن در آمد بود
 سگ گراں سرمه تند از یاکیل
 سره تر بر سر سیری رسید
 چار و دگتت یک قطب است
 نقطه خاکی میالت تست
 در گل اودنت چو تمان بود
 افسرد آمده در مر عرار
 تناه تدار امر کرم در فشان
 قطره طلب کرد دگر برگرفت
 خورد مئوروش و گوهر فساد
 مار سیه در شکم خاک تند
 فاح کیاں بر سر دالاهاد
 تنخ کرم گشت در آمد بهار

زیر علم آن رخورشید تبار ،
 لشکر انبوه به ^م بسته ص ^{۵۰} ،
 کوکبه زین خط آن ^م شمار
 نصب شد اعلام مبارک اصول
 دامن ^م د ^م نیز ^م ب ^م ط ^م ب ^م ،
 میخ که شد ^م دور تر از دامنش
 بارگه ^م شاه در آن بوتان
 چارستون بود بر ^م شهاں
 غمزه ^م بن ^م ش ^م ۵۰
 بارگهی رادو ^م تن ^م رسم بود
 چار ^م تن ^م بارگه ^م ع ^م ش ^م س ^م ،
 شیر ^م شد ^م ز ^م بارگاه
 از اثر ^م به ^م ش ^م ۵۰ دلیر
 کوشگر ^م لعل ^م و ^م شد ^م بلند
 لعل ^م چو ^م ش ^م س ^م پیش ^م همچو ^م دود
 هر دود و ^م برج ^م مه ^م و ^م خور ^م ش ^م تیاب

بود یک سایه و صد آفتاب ،
 غرق عرق گشت تیره سواران ز
 رفت بروں ^م با ^م ک ^م ش ^م هریار
 کرد سر پرده ^م ب ^م یر ^م نزل
 بر شده زان ^م ر ^م ت ^م به ^م با ^م س ^م ،
 رفت ^م فرود ^م زین ^م از ^م سر ^م ز ^م نش
 رد ^م ر ^م ظ ^م فر ^م د ^م ش ^م به ^م ن ^م د ^م ستان
 در ^م ^م د ^م ه ^م ل ^م ن ^م ز ^م ج ^م ^م د ^م ج ^م ا ^م ل
 خانه ^م ز ^م ت ^م ر ^م ب ^م ع ^م به ^م تر ^م م ^م ل ^م ی ^م س ^م د ^م ا ^م د
 شاه یگانه ^م د ^م و ^م د ^م گ ^م ر ^م د ^م ۵۰ زود
 عرش ^م د ^م و ^م گ ^م ش ^م ت ^م به ^م د ^م ا ^م ل ^م چ ^م ا ^م پ ^م ا ^م ر
 خانه ^م خور ^م ش ^م ی ^م د ^م گ ^م ز ^م ر ^م گ ^م ا ^م ه ^م ماه
 لرزه ^م ه ^م می ^م کرد ^م ز ^م ج ^م ^م د ^م شیر
 هر یک ^م از ^م ا ^م س ^م ا ^م ی ^م به ^م گ ^م ر ^م د ^م و ^م ن ^م ف ^م کند
 سوخته ^م زین ^م هر ^م د ^م و ^م س ^م چ ^م ^م د ^م م ^م ک ^م ی ^م و ^م د
 گرچه ^م ب ^م یک ^م ^م ب ^م ج ^م بود ^م آ ^م ف ^م ت ^م ا ^م ر ^م ،

ملک اران گرد سرا فرشته	چشمه حور تیدست مدایاتہ
لے خود اران گرد کہ بر تندر	گشت حسیرہ محیط سیر
تاہ راں سوئے چو کتی راہ	کتی ماہ آمدہ بر حک ماہ
تاہ ملک رخت حور تید تاب	ریز علم چوں رخت آفتاب
گرد رہش کاں سحر تند دلیل	سُرمہ ہر چشم تندہ جید میل
گردو ہمار حاصگیاں و سراں	موج چو دریا رودہ ارہر کراں
مئے شکافاں نکھاں مستہ رہ	رہ رودہ ارفوہ کھاں راگرہ
ترکت یز تیر کسہ مستہ گ	تیر میناں تندہ ارہر جنگ
میں رکاب اروتی تیج تر	سوئے عدم کردہ سلامت گریہ
گردہ اہمیت تیج یلاں	لے بر میں بودوہ بر آسماں
تیج رہسہ کہ یوتید دمت	پرہسہ رامیں کہ چہ یوتیدہ گشت
تیج نہ ملک آفتی یولاد حیر	رد دل سگیں عدو گشت تیر
تیر راں ہندی ہر درمیاں	طرحہ بود تیری ہندی راں
گرد گردستہ والا گہر	حصں یلارک تندہ سترالسر
د صعب تیج آن تن آراستہ	چوں گلے اروس تر حاستہ
میں سیہ روتی دور مات	داد حکر گاہ عہد و راجات

زان صہ^۱، ایخم کہ مہنیا شدہ
 نور علیہا کہ بگیہاں گرفتہ
 برقی نیرہ^۲، کہ افتد بزمیں چرخ پیر
 پرچم بیرق کہ بگردوں رسید
 از شغیہ کوس دمکاند روت
 دمدہ کار، ربا و از خوش
 نیزہ کہ بر چرخ سرانہ رختہ
 بسکہ زمیں شد ز علم سایہ دار
 ہیکل فیلاں بزمیں خرم فلند
 زان ہمہ دندان کہ بلائج بود
 از حشم و پیل دران پیل مال
 جنبش آں پازسم خار اشکاف
 از روش آں پابگام فرخ
 و از اثر نعل صحو^۳ اتمام
 ہر یک، ازان کویہ شان چوپیل
 گرد سواران کہ بخورشید جستہ

مہ بشر و نہ گاہ شریار شدہ
 آتش گوئی بہ نیتاں گرفتہ
 لیک شدش چو بہ علم دستگیر
 در رخ مہ کرد محاسن پدید
 گاؤ زمیں راحل آورد پوتہ
 کوس زدہ با فلک، کاسہ و ش
 تیر فلک، خانہ زلزلہ ساختہ
 ماند چو^۴ آئینہ زدگان بقیار
 زلزلہ در عرصہ عالم فلند
 روت زمیں رقعہ شطرنج بود
 خسر جسد ثابہ^۵، و سیر جبال
 لرزہ در افگاند زمیں را بناوہ
 گاؤ زمیں راشدہ سر شاخ شاخ
 خاک، پراز نو^۶ن شدہ و عین و لام
 رقص ہی کرد با نگہ صیل^۷
 قطرہ بر چہ شہ، بخورشید جستہ

۱- سایہ جن و پیری وغیرہ ۱۲- یعنی از نعل آں پاں بزمیں نشاننا^۸ و عین و لام بود و نہ صنف^۹، این
 کہ در نعل ہیں سہ حرف^{۱۰} ۱۲- صیل آواز اسپ ۱۳-

روتن ایک دل دے گریہ خویش تیں میں
 ہے ہی رفت و زس دیدہ کہ عطیہ کجاک
 ہر تے لے دیدہ کہ ریح ستارہ تھری
 ماہ میں کور شد ایں دیدہ زبیداری تہ
 گھتی ارطہ کوتہ تر ، تو روز کسم
 من برانم ررحدات کہ دریہ اقم
 میت ایں کردی ارآہ دل خود حالی
 غم حج دار دچسور۔ یہ توبہ عشق
 حرکہ گرم و لہ ماہِ بحر مرگاہ کجاست
 گف یارب کہ کجایے ہم راہ کجاست
 حاب میں عزم سفر کردہ گوماہ کجاست
 آخر ازلف یرسی کہ سحر گاہ کجاست
 لے ریدہ سر آں طرہ کوتاہ کجاست
 یکرماں ترک ریح گیر وگو جاہ کجاست
 دل کراماد کسوں طاقت آں آہ کجاست
 توتہ ایک غم دل بار کہ تہاہ کجاست

جنیش شاہ ز دہلی ز پے کین پد

گشتن آغاز غبار روشن مہرناں

رور دور نہ بگہ جاتنگاہ درمہ ذی الحجہ سیایاں ماہ
 رایت مصور سالاکتہ ماہ علم سرتر یا کرتیا
 شاہ تدار حانہ دولت سوار حانہ دولت تدار و بختیار
 کو کہ چوں فلک آراستہ ماہ علم تا لعلک حاتہ
 صف تکلان صف دہ دیت تہ ! بجمہ ساختہ سرگر دوماہ

کرد اشارت، که دلیران رزم
 گشت، بخازن که ندارد نگاه
 خرج و قرار است، بهم ضد کنند
 خازن شه کرد و در گنج باز
 گشت، تا چو ریشک ز زر آرد
 بیدرمی شد ز که، مرد سلجوق
 نامه فرستاد بهر کشور
 جمع شدند از امران دیار
 تیغ زنان هم، اقلیم دهند
 عرض طلب، با کرد شه سرفراز
 در قلم آمد زیل و پهلوان
 مردم و یک، ای پیکار نبود
 لشکر این مهر، تماره سوار
 چاکر او گشته سکه، در برزم
 بنده زیادش همه حال
 ساخت، دارند همه، از غم
 سیم قراری ز قرار است، خواه
 کار حشمت، ازین دو فراهم کنند
 گشت، تا چشم، هم بدرم دل نواز
 یافت، به خواست، تا خواست
 گشت، درم از سر و پا مرد قلب
 خواند زهر شهر و ولایت، سر
 از شه و خان و ملک، شهریار
 نیزه گزاران نواحی، مند
 خامه سیر محب، را کرده باز
 یک، لکه آرد، برگ تپان
 پایک، افغان بشمار، نبود
 باد چو ذرات، هوا، به شمار
 ساقی او خضد، مہنگام نرم
 وین غزل از حال، تنش داد یاد

تر

شد هوا سر دکنون آتش و خرگاه کجاست
 باده روشن و رخساره دلخواه کجاست

ہر یک اراں بیلِ صہاری راج	لستہ ز آفاق مدد اں حلاج
حملہ چو سر کوه برد از ستر	کوه قیامت کند ابد گر نیز
حشکی و تری ہمہ لت کدواں	از تہ و خان و ملک و خیرواں
در رو بحر از پیرِ حتماک	علعلہ در بحر و تزلزل بجاک
قلعہ اریں گوئہ بر آراستہ	تبع تہہ حوں ز میاں خاستہ
آدہ اقصائے اودہ در گرفت	وار ہمہ تسلیم سر اسر گرفت
میت شہ روز حراقت سخن	کایں مہم اسکدر دارا سخن
گردیدم رفت حمایاں مہم	وارتِ اکیل سلیمان مہم
تا مہر مں در حور افسر بود	سر کہ نہ تاج کرا سر بود
ہر کہ رد عوی مں آید لقیل	سر کتمن چوں نہ در یائیل
مردمک دیدہ مں کیقباد	کا فہر دور بر رگیت داد
گوہرت ارسبت مں و تہ ست	کاں گہر مہرہ لیت مں ست
گرچہ جاگیر ست و تا حدار	میت جا میدہ ترار مں کجا
تحت یدر کر یے یائے مں ست	ہر ہمہ داسد کہ جائے مں ست
حائے خود ارحمت بود رہماک	تاہر تمام یہ یتیم رہا
مہر عیائے کہ ہیں سکے گت	ار حطام مں تو ابد گرت
حاصل ایں حادثہ کا مدیدر	تاہر جہاں یافت پایے حر

چند هزار تن سواران کار
 هر همه یکدل شده کز دیر تیر
 نیزه و ران بنان در مصفا
 پاکد یازنده برون از قیاس
 بر سر خود تیغ بر آزی کشان
 طلسم خوں داده ز شمشیر کین
 بیکد ترکان شکاری لشکر
 کشتن گاومیش بدشتر فراخ
 پیش کمان شاکم گاومیش
 بحر روان تیز ز غایت برون
 قهر روانه چو سپهر ارجمند
 تن ز نهنگیش فروں آمده
 لاهره زین بار گهر فراز
 بتوه یکم خانه عمارت برآید
 لور یک ماهی دُم در هوا
 خنجر صفا آراست پیلان مس
 تیغ زن و کیه بکش و نامدار
 جان بر پازند بگاه پرور
 در شرب تار از سر کین مو شگاف
 پُر دل و خالی دل شاک از هر اس
 یافته بازی آمل از تیغ شاک
 جاگی زرد قبه ایمان چین
 دم بدم آرایش خون جگر
 در کف اشان داو کماندا شاک
 زخم به خورده هم از شاک خویش
 آمد و نامد بنهایه درون
 از قدم شاه شده سر بلند
 وز دهن مار برون آمده
 چار طرد کرده در خویش باز
 ناشده از آب عمارت خراب
 ماهی چوبین و بار آتش منا
 روئ زمین در تپه پاکر ده پت

۱۲۵ بیک نوعی از تیر و شکر مخففه شکره که جانور سرش شکاری ۱۲

۱۲۵ شاک خویش کمان که از شاک گاومیش ساخته بودند ۱۲

می زلبِ تہا رسیدہ کام	ریختہ ساقی مے رگیں بکام
صورتِ دیاستدہ تاہا عصر	درخزو دیساہمہ دیوا قصر
منطقہ منداں گمہ تاکہ	تاہوراں عرقہ دُرتا سر
خرگہ جورتِ یاستدہ یُرمزماہ	محرمِ حلوت شدہ خاصاں شاہ
دورِ تِطا آمدہ میاں را	عیتِ مدام آمدہ مسرانہ را
دوستِ تندہ سرخوتِ دُشمنِ خرا	ہرہمہ را سرخوتی ار تراب
قتلہ رہر تہرو ہے کردہ رو	امس یدید آمدہ در چار سوے
ملکت از طلم اماں یافتہ	جرح رسیدہ اعمساں تافتہ
ہمچو غبار میں اراتِ تیغ	صطبتدہ روئے میں ریر تیغ
قطرہ کہ بتامد میں را عمار	حجرِ شہ قطرہ آہ بہتار
قاعدہ دولتِ تاہنثالت	تا کہ ازا سخا کہ حائے نہالت
تافتہ تندہ رخط مغرب چورق	گرم تندہ آوارہ کہ چور تید ترق
تیغ بر آورد بکین کرد رائے	ناصر دنیاسر بہ کتور کتائے
تاہیت گد بر آورد رسد	راہد رکھوتی و دریا بہد
کاب فرو میل سالامود	میں کہ سہرتن چیت سالامود
آب سالار و دار و رود	قوتِ یلم سود تا رود
کرد حکار حجر تیر آں سواد	سوئے سوادِ اودم آمد چواد

قرطہ تہہ رتس چوں سیم ہا	عرقہ سوں گتہ از و آفتاب
در کلبہ تہہ تہہ قدر مقیم	حارہ تہہ مورس قدر زیم
قائم گتہ سالت دست	ردہیں سے ردو برہم گتہ
رقت تقائم تہہ سحاب ساء	موتے رقائم سحلیہ سس ساء
تہہ سہ راں موجورماں آوراں	رفت و طہرید رمالس دراں
تہہ رده مویتس با مافہ	تہہ ریت ملکاں یافہ
راسوہی موگرہ مو سحاست	کرگرہ مو رزہیلو سحاست
ارہمہ ریوید درولی سمور	اردہم سحاب ملی گتہ دور
سورس موسیہ تہہ حلقہ تور	موتے تنگانی تہہ موئہ دوز
دست کتیدہ ہمہ در استیں	کردہ مہ دہ ہمہ رایو ستیں
موتے مو مجلس موئہ دوست	گرگ تنگالے تہہ دریر پوت
قائم و سحاب مہم رساں	رُرد گلیمہ ہر مصلساں
رُرد حطی و قلم دم دم	کردہ ہر دم دعوی خط و قلم
س کہ حطے در ہر خط فہود	یحیثس یار کا عہد و
ار حط او ہیج کرتی سحاست	کتسے حوالہ قلم کردست
واں قلمہ راں حطہ لوامافہ	داغ حطہ ہر حطہ بریامافہ
رہر گھیم تہہ ہر کس مقیم	آمدہ مرداں ہمہ ہر گھیم

شمع اگر کشته شد و او داد جان
 نور چراغ کشته شد و دشت پاپس
 سود کلاه همیشه ریه
 هر که دم زوشده عین قدم
 شعله کشاں از سر آتش زبان
 خلق ز پیش آتش و پنبه ز پس
 هر که ز پوشش مدد یافته
 پوشش شاهانه خروار بزد
 سیمبران بر بگاه سلب
 آرد تنگ شد ز تری بهرمان
 لزه کنان بر تن خوابان حیر
 پیرهن از پیش بتان چو ماه
 تاب بر باریکی موتافه
 تن ز کتاں در لاله بال زه بار
 شته دیو بابر زیبا شده
 اطلس رنگین که ز خور آمده

زنده نشد تا که نداد او زبان
 گشته بهر خانه از ور دست ناس
 کوز دغاں یافته کلاه سپاه
 زنده کنان آتش مرده بدم
 شته بهر پشته شده پشته تپان
 خود بمیاں مانده چنین دید کس
 روزه خود از آتش خورشید تافته
 خاصه که پوشش ایام خز
 گردن مراد و آل قصه
 تا بگلو یار مراد زمان
 چون گل نسری بلبل آرد گیر
 شعر در تبه جعد میاه
 بافته و شمر لبت یافته
 له که کند بر تن خود خسته
 سیم بران صورت دیبا شده
 آتش از دو بروں آمده

دربہ تدیر تہ بخت کار	حلق و ہاں گنت اروجیت ۱۰
یختہ لے گشتہ آرو دیگر مرد	دیگ لے یختہ لے خود کورد
گاہ ہر جاہ و طل ساحتہ	گاہ لے خاہ برادہ تہ
لکہ رہاں آوری آموختہ	حلمہ جہاں را برہاں سوختہ
یتبع زماں رایو گرفتہ بدست	روئے آرو تافتہ ہر کس کہت
دژہ اوسوئے ہوا در تہ تاب	دژہ کہ گرد و دہدہ آفتاب
تیر چو شد حجر آں گرم جو	یت مدیت کس از یوچ رو
گاہ گل سمع تہ در صیا	گاہ تہدہ حاکمۃ فی السّماء
ہمدوار و سورت تہ دید سود	یت سرت گریہ یکتا تہ بود
ہر کہ شد آردوں حد قبلہ ساء	سوختہ گرد دہم آراں قبلہ ساء
آب کہ رو خوش رہ یار دید	کشتن او مصلحت کار دید
کڑہ ماری نہ ، و نامدار	گام برد تانتہ شہس بادیار
کڑہ کہ چوں مادر وادہ تہدہ	گاہ تہدہ حاسبہ بجاہ تہدہ
کڑہ کہ ہر بار طق یختہ کرد	سوختہ تہدہ دم بدم و چوب خورد
لیک اگر جبت بروں ناگہاں	گرم جو چو رتید گرفتہ جہاں
نس کہ درویافت لطافت اثر	نمادہ کیفیت او در نظر

بدست هوا بر دل آید از عمل
 سکه در کرده به نر بر کیاں
 باد که بر آب بهی زدقلم
 گردید دیوانه جنون در گرفت
 دانه بهمد که نرسد از گیا
 گشت غدیر از تیر بط نقره سائ
 حوض که دورش تبسل نشست
 چونکه شمره سلسله در پا فکند
 آب روان شد گره ناکشاد
 کرد هوا سلسله را تنجه به بند
 رویه زین آخر نگیش داد

صدف آتش و آبر، گرم روپا شری
 کشت روز بومشع دل و میوه جال

آتش از اینجا که بدل جائ کرد
 گرچه زبردست غنا نشست
 بسکه جهان سوزی و گرمی نمود
 دود کرد سوخته در آت فتاب
 دود بر آمد ز نفسا به سرد
 گشت بهر ما همه را تیر و در
 چوب چنان خورد که بر خاک نمود
 بر شده برابر بامیه در آب

۱۲ شمر بقیع حوض خورد یعنی از کثرت برف حوض میخورد و هوا سلسله موج را تنجه بند کرد بود ۱۲

۱۲ دود بر آمدن هلاک شدن ۱۲

لکھ رو ریتہ تدا تیں	گت ہمہ حاتم قوس آتیں
رالِ جہاں جرجِ روں کرو مار	دادتہ رستہ بیعت درار
رستہ رتہ رتہ پیل ہمہ جو ریج	مامہ تقصیرِ جہاں ریت بیج
مدہ لے دید کہ تہ کم گت	گریہ کہ رتہ مہ کال گرت
گم تہہ رو رار تہ لے مہا	خواندہ می ار۔ یہ خود واصلی
رو ریاں تنگ محال آدہ	کتب گم چاست رو ال آمدہ
حجر جو ریک نقطہ ارجہا تہ	کرد حک ضرور ہا دت لقت
سچ بودہ مرہوتاں	گریہ سُدُ روف سدوسہ
از عملِ عالمِ پیر الہتِ ملا	لقرہ خالص تہہ سیما آب
دانت چمن با قہ دیوانہ جب	حجئے ہی داد دیوانہ سگ
آب راہیں تہہ رنجیر تاب	ملک زراہیں تہہ زنجیر آب
رکہ کہ در سلسلہ کاری ست	سلسلہ گم تہہ دیوانہ جت
جیتہ لے سگی جو دی تافت	گت گراں سگ سگی کرت
آب کہ صد تیتہ موئے روت	سگ تہہ تیتہ جو در تکت
ستہ جہاں سدِ مسلسل رآب	داد کلید تن کفِ آفتاب
قطرہ کہ ارار چکاں مرہوا	مہرہ بلورستہ مدہ درہوا

راویں ترویں رن و حار اتسکا	تبت بیت از یے روئے مصا
حتیٰ رمائے کہ گہ آزموں	حت تناسد سگ ادروں
یا یک مازی گرو موروں حرام	دادہ ساری سر جو دسیرام
پیل گراں سگ سک ایتاد	تدیو امرے کہ رو در و زباد
حجر رواں لشکر دریا نور و	موج زماں آب ر مرداں مرد
ساحۂ حج سیا ہم جس	گت رواں دریے شاہے جس
سدیو ماد آذماں حار حار	ایے گلگت سوئے بہار
رانداراں جالعوس بادیائے	ماہمی ماد ر سیرتس بجائے
در عوص آمد کمر کینہ حیت	خطبہ خود کردہ آسجاد رست
شہر عوص راہم اران دسترد	خارت ترکالت سیم سیرد
ریں طرف آگاہ نہ فرورد تہا	کریے اور اندیہ در یاہ
نوت ہی کر دے ارحام مہر	ے خبر ار گروتس دور بیر
دو رجوتی ماد مدام ار میت	ساجر مقصود بیے اندر پیش
ار طرف حج سگام نوت	اس عرلق حائے گرفتہ گوشت
عز	نزل
لے دہلی و اسناں سادہ	یگ یتہ ورتیہ کج سادہ

پنج هزار از ملک نامدار
 کو کبه زینگونه کواکه ، عدد
 بر سر شاں شاه جوان بخیزد
 کرد چو در شمشیر و هشتادوش
 ضبط چنان کرد جهان رازداد
 گنج برانگونه به بحر و گند
 مرتبه عدل چنان میش گشت ،
 بکه جا نبر اندوده شد
 گرم شد آوازه بگردید
 لرزه در افتاد بر ایام مهند
 رفت خبر بر مشرق و پنا
 کافر اورا پسر انباز گشت ،
 گرچه بخود راه نداد ای غبار
 چتر بسر کرد و علم بر کشید
 لشکر مشرق ز غرض تا به بنگ
 ترک خدنگ افکن و سندان گز
 تا جاکه گردن کش و لشکر شکن
 لشکر شاں بیشتر از صد هزار
 کا بنجمن چرخ بر دژاں مد
 تاجور و پاک ، گهر کیت ، باد
 بر سر خود تاج جد خویش خوش
 کز که و جبهه نید نکردند یاد
 کز کرم آوازه بدریا فکد
 کاتش و خاشاک بهم خویش گشت ،
 لشکر و شهری هر آسوده شد
 جزیه بدرگاه رسید از نه
 از حد لکھ نوتی تا آید
 ناصر دین و ارشاد ایس تختگاه
 و اس شرف از و به پسر باز
 عاقبتش بود تغیر و مکار
 ساخته کین شد و لشکر کشید
 چیره دل و خیره کش و تیز جنگ
 هر همه شیر افکن و اثر در شکار
 بیشتری نیزه و رو تیغ زن

گرچہ دریں ملک موہبت گرم	ارحیکہائے حراں چہ ترم
مہرِ فلک گرم تداہدِ روفات	گرم اراں گتہ جہاں اہوات
گل ہمہ سالہ بحسِ حوتِ نسیم	حاکِ رگھما - مدہ برزیم
ترتی صد گورہ صد رگت	کورہ ہر حاکِ یرا رگت
خطِ ترسہ صحرایہ اوست	لحمہ گرفتہ رسوا دہست
میوہ رہد دور حراں لے	رایجہ کورہ کھراں لے
مردمِ او جمہ ورتہ سرت	حوتِ دلِ حوتِ حے جواہرت
ہر ہمہ نزدیکِ دلِ گرم حوں	رفقہ جواں درتِ مردم دروں
ہر - پورتنِ ایتاں ہنر	وآمدہ در موئے تنگانی سر
ہر ہمہ نصہ - ہمہ عالم است	ہت درایتاں ریادت ہست
ورقِ ہم ہر ہمہ برآرد علم	وآینچہ لکھ - درماں قلم
میترا علم و ادب ہر ہمہ	واہلِ سخن جو کہ تبار و کجید
ہر طرے سحرِ مالے نور	ریرہ عین کبیرتاں حسرت
چوں رخی گدیری آہنگِ ساء	لحمہ مرعساں بریتہ موار
رحمہ دماے کہ نگاہ - رود	اررگِ ماہیدست سدرود
دار ہریرہ و بیکان و تیر	ہر کہ درآید طرے لے لیر
لنکر مانی ہر - لنکر تنک	گاہ و عاغاری کا ورتک

مرغ بهر رود و راند سرود
 شیشه گری کرد بر آتش جبار
 باد که بر و بر خط زیبا نوشت
 عمق درو کار بجا بر کشید
 رفت زمین را چو حجاب از میاں
 نیم فلک بهر تیریز زمین
 بسکه زمین رفت بهر ایش
 حوض نگویم که جا نر ز نور
 گرد و از اهل تماشا گروه
 نادره شهر که بجدش درون
 شهر نه بل بجز عجائب و نادر
 زان بدل کوه گرفت بر قرار
 تا بدو فرنگ به پیرانش
 تا فلک از چون بدو داد آید
 هر که درین ملک همی آید خورد
 بسکه خنک دید خراش
 رقص کنان ماهی از آواز رود
 شیشه خالی و پر گل
 نسخه ماهی دریا نوشت
 کز تیر او گشت تیر زمین تا پدید
 گشت پدید از تیر آسمان
 چون تیش نیت زمین آب سب
 گاو زمین شد خورش ماهیش
 نور کز و دیده بد باد دور
 دامن خمیه شده دامان کوه
 نادره زمینان باز صد برون
 بجز و مگشت بکوه آتش نما
 تا که قلم عدو نگسار
 روضه بلخ و چین گلشنش
 دجله رواں برد بغداد آید
 گشت بدل از آب خراسانش سرد
 گشت همه سال برو سرد مهر

صفہٴ حوض کہ درقالہٴ شکیں گوئی ریختہٴ دہشت بلکہ زابِ خضر صورِ عیاں

در کمرِ سگِ میاں دو کوہ	آبِ گہِ صفت و دریا تکوہ
ساحۂ سلطانِ سکہِ رصفا	در سدِ کوہِ آئینہٴ آبِ حیات
تا خضرِ آبِ حوضِ او کو تس کرد	آبِ حوضِ حتمہٴ فراموش کرد
تھر گرا دے سودِ آبِ کت	کسِ نخورد در ہمہٴ تھر آبِ حق
آبِ کہ علتِ رر اے تری ست	تری آن آبِ علتِ رری ست
در بخورد آبِ و اندر ریں	کے ریں در خورد آئے ریں
در تہ آتقِ رصفا رِگِ حر د	کو رتو اندر دلِ تہ تہ د
موجِ ملد تس کہ رسد تا ماہ	ماز دہ آبِ ماہِ یار
یلِ رے آہنگِ کُمار کرد	کوہِ بتر داسے اقرار کرد
چوں مدو جرتِ ریتِ فرار	ر آبِ ر کوہِ آمدہٴ وُرفستہٴ ر
چو ترہ و قصرِ ملد تس در آب	گستِ اراں ساعِ صافی حاک
رد دے روتدہٴ تا آبِ حوض	چوں رے آبِ ر وجستہٴ حوض

لے یعنی آبِ آن حوض در میں میر دوریرا کہ میں لایقِ میں آبِ محرمِ میت ۱۲
لے یعنی رِگِ آبِ اوچیاں مصاصب کہ کو رجم در میاں سد در اے لودامیتو نامہٴ سرد ۱۲
لے حوض در مانے جس ۱۲

در تہ اودا شہ تیگیں ستوں
گنبد بر سنگر فلک رنگ فیا
سنگ از نزدیکی خور ز رشده
زوزر خور میدعیاری نمود
آمده از مهر شہ ہم بلبر
از چہ بران سنگ بود شہ بیا
بلکہ افتاد شہ گہ دیدن کلاہ
کز سر سختش خلمہ دارد بہر
برق ز جابہ ودگر جافاد
زد ز بلندی بحق چرخ نیش
تا فلکش پایہ شرو بر شرو
کرد زیں تا بفلاک نردبان
قامتش از مسجد عیسی گزشتہ
قامر مؤذن نہ تواند مید
حوض ز بیرون شدہ کوثر شرتہ

سقا سماکز کنی شہ رنگوں
تا سرش از اوج بگردوں نشا
آنکہ ز زر بر سرش افسر شدہ
سنگ و راز بس کہ بخورشیدو
سنجر نگیں کہ تون سپر
گر نہ خرد شد فلک شیشہ ساز
دیدن اورا کلہ فلک ۱۰ مہ ماہ
ماہ نخبہ پیم شہ تا سحر
زاں خلہ ہر بار کہ در ابر داد
شد چوبلند از شرو نفس خویش
بر ملکش ایہ طرد بر طرد
از پد بر رفتن ہفت آسمان
گردہ سرش کرد مؤذن چو گشتہ
مؤذنش آنجا کہ اقامر کشید
مسجد جامع زدروں چون شہ

راہ بیت المقدس ۱۲

کہ مؤذن ظرف از اذان یعنی کبیرہ کہ مؤذن بران ایہ تادمہ اذان می گوید ۱۲

مردم کیجاہ و صر مدوری حایک مردم و ضد مردمی

صفہ مسجد جامع کہ چنان درو

شجرہ طیبہ ہر سو بہ چو طوبی بحبال

مسجد اوصاح فیص آلہ رمرمہ حطہ اوتامہ

رمرمہ تحت گرفتہ ستی مسرت ار حطہ میت اللہی

آمدہ در و در سیرہ رکود فیص یک ابدن قرآن فرد

غلغل تسبیح نگید درون رفته رہ گہ والارول

گید اور سلسلہ بیوید رار سلسلہ چوں کعبہ شدہ حلقہ سار

حوادہ امم کعبہ دیں خودش میت ستہ حجر الاسودش

سدہ سگت درو لعل و عقیق روہمہ آرادی میت لعیق

ہر کہ سعادت بودش رہا ہر در و اور سر ہمدانگاہ یا ہ

درتہ سفقت رسم تار میں لصب شدہ حلقہ ستوں لے دیں

قامت خود کردہ موڈں درار دادہ اقامت ستوں سار

صفہ شکل منارہ کہ زرفہ یشگلش

از پرخیز خورشید شدہ سنگ نشان

شکل منارہ چو ستونے رنگ ایستہ ہر فلک تیتہ رنگ

هر دم از آن قلعه مینوشت^۱،
 چون فکر ثابته تاب^۲ صفا^۳،
 برج فلک آمده تاب^۴ سه چار^۵،
 برج به برج^۶ در جارت^۷ سپهر^۸،
 کنگر او گشته زبان حمیر^۹ مدتن^{۱۰}،
 چرخ نداند در و دیوار کس^{۱۱}،
 ملک ز دروازه او^{۱۲} تخ یاب^{۱۳}،
 نام بلندش^{۱۴} ره بالا گرفته^{۱۵}،
 گرشود قصه^{۱۶} این بود^{۱۷} تمل^{۱۸}،
 شهر نبی را^{۱۹} با^{۲۰} و قسم^{۲۱}،
 درخش از چرخ چو دیدم عطا^{۲۲}،
 قبه^{۲۳} آلام شده در جهان^{۲۴}،
 ساکن اوج^{۲۵} ملک بزرگان^{۲۶} ملک^{۲۷}،
 تنگ^{۲۸} تا جوران^{۲۹} بله^{۳۰}،
 گوشه هر خانه^{۳۱} به^{۳۲} تشکرو^{۳۳}،
 بر سر هر کوز بزرگان^{۳۴} صف^{۳۵}،
 قلعه فیروزه شده^{۳۶} خسته^{۳۷}،
 نه چو فلک^{۳۸} بر دگر^{۳۹} به^{۴۰} ثبات^{۴۱}،
 برج حصارش همه تاب^{۴۲} شمار^{۴۳}،
 گشته بگرد^{۴۴} بر او ماه و مهر^{۴۵}،
 و آمده با ماه^{۴۶} در سخن^{۴۷}،
 تکی بدیوار و درش کرده بس^{۴۸}،
 سیزده دروازه و صد^{۴۹} تخ^{۵۰} باب^{۵۱}،
 تا بخت^{۵۲} شد مهر^{۵۳} بغا گرفته^{۵۴}،
 مک شود طالع^{۵۵} هندو^{۵۶} تمل^{۵۷}،
 شهر خدا^{۵۸} گشته^{۵۹} نصیبتش^{۶۰} صم^{۶۱}،
 گفتم روم^{۶۲} به^{۶۳} خط^{۶۴}،
 به^{۶۵} اوقیه^{۶۶} هفت^{۶۷} آسمان^{۶۸}،
 گوشه بگوشه^{۶۹} در کان^{۷۰} ملک^{۷۱}،
 گشته ز اقبال^{۷۲} شاهان^{۷۳} بهره^{۷۴} مند^{۷۵}،
 گشته^{۷۶} به^{۷۷} ضر^{۷۸}،
 در روزه^{۷۹} هر خانه^{۸۰} فر^{۸۱}،

۱- اینها بمعنی ملک و بمعنی غارت - هر دو موزون هستند ۱۲- طالع^{۱۲} طواوه^{۱۳}، کننده و نیز شهری است^{۱۴} ۱۵- خطا بمعنی غلطی و نیز نام ملک در شعر هر دو معنی در ۱۶- طاق که در پیلو - در دروازه سازند ۱۷-

پس میں جو ماں سگرم در کوئے ایساں گدگم
 در کوئے تو بہر درے افتادہ بے بیم سر
 خواہی ہمکس ریت با خواہی مکن درویش را
 چوں غم بگفتار آورم یا گریہ در کار آورم
 خواہی کہ ہر جہدہ میت بسکنی افگندہ
 گریہ یک رہاں مرم ار عمرہ خوشوار تو
 این میت کار دیگرے این کاتیت این کار تو
 ہرچو کہ داری خویش را راستہ دم در تار تو
 یار و دیوار آورم مائے ہماں دیوار تو
 ایک چو خستہ سداوردہ مارار تو

صفہ حضرت جو علی کہ سوادِ اعظم

ہمسہ مشوروی از ختر سہا اللہ نشان

حصرت دہلی کعب دیں و داد
 ہست چو دات ارم اندر صفا
 دورتش از نگاہ کہ پُر کار شد
 تاکہ سبابت بگنجیدیتیں
 ارہ صارتش دو حماں یک مقام
 حصن برویتش عالم مروں
 حصن درویش تو گوئی مگر
 گفت حصار بوار اسیر
 حمت عدلست کہ آما داد
 خرسا اللہ عن الحاد تا
 دائرہ حیر جج ریر کار شد
 در ہمہ عالم رورگی خویش
 ورد و حماں یک نفس دہ سلام
 عالم بیرویش حصن اندروں
 جج بریست و حصارش زور
 کاشے فلک بویکس دہرہ

نافه و خطه که زد از مشک دم
 لیک بهزین فرق زاید گزید
 صحن زمیں پیش تو بایں وقار
 دور فلک مسرت از جام تو شد
 زهره بخینا گریه کرد غم
 خوں شده ز احسان تو کال درو
 موج که رفته بدریا آید
 لاله توالد چو زوریاشنید
 خود همه دریاز که خاک شد
 باد مدام آن که دریانشان
 گشت گنجش دوش و دینش
 غم

هر دو بهم زاده شد از یک شکم
 کز طردن مشک شد آهو پدید
 ماند چو ذره بهو اسبق مرار
 دهر بیک جرمه ملام تو شد
 بو که اژیس پرده در آید بزم
 وز دل صدا پاره بر انداخته
 آب گدشته از سر درخشا
 آب ز تیزی لب دریا گزید
 چون که خود حائل خاشاک شد
 زابر کرم بر باد و رفا
 هر غم خامه تو خامه ایس

نزل

۱. به زندگانی بخش من لعل شکر گشتار تو
 گر شد باشد بر زبان یا آبر حیوان در دها
 معذوری از زلف سیاه پوشی بر آن رکوع
 گیرم ترازین چپم تر دشواری آید نظر

در آرزویم مردنم از تو دیدار تو
 گفتار میگویم که آن نبود مگر گفتار تو
 سیری ندارد هیچ که چو دیده از دیدار تو
 بیرون کنم دیده ز سر آسای کنم دشوار تو

حدہ صفاک مراور گج حوت	میں سریت کتد ارجح میں
صورت چیں کردہ برے میں	ارجح جو میں تو حات میں
می نہد دیدہ حاک بہت	کیس فریدوں کہ مسد گت
تا مکد حاک بہت رسیا	چتم سید کو کہ ساید سراہ
میت مراور ام اریں سر توت	نام تو حم سر سر افسر توت
تیج فروخت میاں سیام	تا تو گرفتی ہمہ عالم سام
لوح حد ایت کہ محسوط ماد	حمت تو مارقم عدل مواد
حلمہاں رہتہ سیکتا رموے	عدل جو مئے تو ہر چار سوے
گردن دہ گرگ یک مئے میں	عدل تو ریت رہیرئے حوت
سید لمر یدر طوفاں ماد	تا در عدل تو حیاں رکنا د
رگس رعنا ریں جتہ حات	عدل تو ما امی دہر حوات
دیو لمر دحد دیو گیر	کھر تدارس کہ خسرانی پید
حرہ ردادر دل تیران مست	ہیت تو تنع سیاست مدت
کت تو در جوابہ مید کے	فتہ رکت تو حر چید بے
چتمہ رورست یا ماد ہاں	روتی ار رائے تو گیر دہاں
ار تو تدا گتت سایوں ہلال	حالم جسم ماہمقتس کمال

در خطابه شاه عالم چو بدید که خدمت
آیم و ایر گهر چو زده شد نام ز زبان

۱- سر چتر تو ز خسته بلند
 چتر تو از ماه بیکه سر بلند
 سود به چتر بیاه تو سر
 در مه ازاں کرد بیاهی اثر
 گوهر آن حیرت که بر شد بیاه
 قطره بارانست در برابر بیاه
 کلمه گردون که عماری دشت
 بر در قدر تو عهد ماری کش
 رایست میمون که شده چرخ تاب
 کوس تو کا فاق پراز صید
 کوس زده با علم آفتاب
 لشکر تو از معاد دزده پیش
 جز سخن فتح نگوید بپوس
 افسر خورشید بپاشای توئی
 هر یک ازاں ذره ز خورشید پیش
 بارگه تار است بنگام بار
 صفه کسری که توان طاق گفت
 قهر ترا برج کمان تیر کش
 مه که در انگیزش بنگ بر چپ
 بر در تو هر که به بند دگر
 تیغ بر آور که بله بد اختر
 آینه برگیه که اسکندری

نہِ صییت چو بدیدار کیس
 دتمں اور رست رفت مگا
 عزم چو کرتیں دتمں کس
 گاہ و عایک تہ چوں صد پاہ
 نست چو در قطعہ کتائی کمر
 سلک گہ ار دُرِ بحری رتن
 روم بگیہ مگر کار رار
 ماوک دیکھتیں مہیائے وحگ
 گر کھاں دمت ردیوں ہر ہر
 در کتن تیر چو تہ سحت کون
 رے چو رتیدے اندر کھاں
 آمدہ تیر تن رطاحدن
 تیرے ار تیر ہمد گاہ کار
 گوے میں در جم چو گاہ است
 ایر دتن از قہ گہدار ماد
 در تہ ار تہرم میر بریں
 ریر میں چوں ریر استہاں
 حوں بدایتیں مگردن کس
 ملک تاسدہ ترار مسہ ماہ
 لعل و گہر ساحت عدو راجگر
 عمرہ بحریں ہائے دُر تن
 تیجے ار رنگ گیر در عار
 ایں رطاد و رشتہ اور رنگ
 قوس قسح داں کہ بر آدرار
 رہ رکھاں جو دتن آمد مگو تن
 کوہی رو بدایتیں داں
 لیک رقتہ خطایہج گہ
 تیر ریت تن کھد در تنکار
 حالگہ تحت مہیہاں است
 مافے و ماد دولت مے یار ماد

تاز کفش یافته، زمین کمی پیما
 گل که بروید ز زمین سرخ وزرد
 سکه زر ریخته، برو زمین
 د کفش از سکه ضربی، کم
 سکه چو از مهر مردم ساز کرد
 گرجه و الاکش ز بر کرم
 بین که عیار در مش تا چه شد
 هر طر فکانه تر آورند
 خاک، درش بر سر شاهان ستر
 چشم خرابی سر منی، اردازو
 بس که بخاک در او گاه بار
 سر منی که هر چه بران درختاند
 زایل به هر که بران درختاند
 از شمشیر پیش که زمین کرد چاک
 خواست که پیشش ز سپهر برین
 سوره فلک برفت، زمینانش کرد
 تیغ زناں گرم شود آفتاب،

بر سر زرا از خاک بجای، گیاه
 تنگه زرداں که کفشش تخم کرد
 گرچه که روز دوشده زرا زین
 کوفته گیاه بر سر مردم
 بخشش او مهر مردم باز کرد
 کرد یکم را دوعی، مردم
 کز سه یک بود یکم را، شد
 فتح دوید و در دولت، کشاد
 خاک، بران سر که نه انیش هوتا
 کیست که این چشم ندارد ازو
 چشم نهادند سراں صبر
 خاک، همه گم شد و آن میباند
 خاک طلب کرد و سر منی یافت
 خاک، پراز منی شد و مهر ز خاک
 ماه فرود آید و بود زمین
 هم فلک، ماه زمین بود کرد
 تا همه آواقی بگیرد ز تار،

ہفت فلک حصار اور امت	روحِ ترفیوں فلک از ہفت لبت
حائے ترف بر سرِ مد ساحتہ	ما ترفِ ماہہ بر افراحتہ
ہر طرف ارہر دوطرف تاحدا	یست لبت ارد و طرف تہربا
رصعت تاج لگوہر بر بلند	در گہرا تاجوراں بر بلند
تاج قاش لبِ سروراں	میوہ دلمائے ملہ افسراں
میوہ یکے آمد و مالق حیار	میوہ کہ آدیو رمالق سار
قرعدار و حد خود یافتہ	نورِ حد از حدہ او تافتہ
اطہر من تلمس حد دیگرش	تلمس جا گیر حد باقرش
جوئے خوش نسیم باغ بہشت	ما صبر حق تاہ فرستہ بہشت
حاکم و راں رعوت تا عجم	جدیو ستاہ عیات امم
کردہ دو عالم سہ حد حق را بسود	ہر سہ حد تس کعبہ ارکانِ خود
کیست کہ این یایہ بدو در جوت	یایہ تہاہی کہ زمہ بر ترست
تاج دہ و تحت تاج تال	تاہ و اں بخت مغرباں
کافر حد سے کیا میت داد	وارت اکیلل کیاں کیقبا
یایہ سرِ فلک بردہ سر	یامتہ ار حطہ نامتس اتر
حطہ او برستہ تہ آسمان	ماہمہ راں سرچوں نزدماں
فلک سامت دم ار حاکمیت	سکہ ماتس چو دم تہ درست

قطره او چو شعله والا شده
 ابرش بتوروش بنی روز ما
 توشده مخصوص بعون خدا
 بنده سه حاجت بتو امید بست
 اولش این کسین سخنم در پذیر
 آل دومیش گرچه نه اندر خورم
 سومیش آنست که بخیر ام کا
 چشمه چه گویند که دریاست
 نور رخسار شمع شریب افروز ما
 عون تو ما را بخدا رهنما
 دال با جابر بتو امید بست
 ورز لایق بتو گرفتار گیر
 سوره خودم خوان مرا از دم
 دست بگیر و بخدا یم پیار

مدح شاه که نامش زلفک
 نقش آرداغ ز رخسار فک

وقت شد اکنون که بجا دو گری
 دوت لم از سحر زبان بکشیم
 بر سمن از غالیه بندیم بند
 سکه سخن را که در افتاش کنیم
 از سخن از رخسار برون ریزد
 زانکه چو بوسم در دله پناه
 شاه سکندر روش و دار افتاش
 باز که شایم در داور ی
 سحر زبان را بکشم در کشیم
 پیش صندل موج بر نیم قند
 پیشکش حضرت سلطان کنیم
 وز در خود کن هم آفاق پر
 سخن از این به بنو پیش شاه
 آینه رو به سکندر و شاه

دل تضرع حسرت اند و در کرد	لب تحت ادب امور کرد
گاه کج دلاست و الاک گفت	گاه بد و لعنه اداک گفت
رحمت حق پیر معون مدام	گفت سلامتیں علیہ السلام
ریحیت مدائن رہبر گشتی	گوهر بر باسقتی و سقتی
یاف کرامت خطابے کہ جو است	گفت مترف کوالے کہ جو است
حام عیایت لصف اوت کرد	ار خودے جوین وراموت کرد
بس کہ بروں برد وصالی ریو	دوق مد است خود تادوست
راہ کہ یرگم تداراں حشریل	وہم ملایک تہ احوال
عزم اداں قسلہ کہ دل کتید	یتیرا جوین مہر حل سید
بس کہ وے آن راہ سرعت توت	یتیرا رخص خود مارگت
رفتہ و مار آمدہ دریک ماں	رفش و مار آمدش تواماں
چشم یقین جو رحمت متاد	امت یحیاءہ برقت زیاد
ہر کھنے کر کرم غیب یاف	دامس یطاب امت تیت
ماترب رحمت و تترلیب خود	گوہر اقبال حب وجود
آمد اراں موصد مقصود مار	راد رہ آورد ماہل سیار
گشتی آن را کہ سہ اوید گشت	دانتی ہم مل اند بہت
آک کہ جو دور داراں رمر مہ	قطرہ چکا بہد بکام ہمہ

آنکه بانکار دریں دم زند
 ار که ترا عقل درین شایید
 با خبرش عقل تو که خویش نیست
 عقل تو تحقیق ترا در نیافت
 طور دیگر بشناس ترا عقل هر
 دست، همان مرد با جارسد
 راست، بقوسین در آمد چو تیر
 آن دو کمانش که بیکجا کشید
 ترک کمان کرد قدم پیش برد
 منزلت یافت، منازل نورد
 پرده خویشی زمین خاکست
 آئینه صورتش از سیه رفت
 چون زمین رفت، حجاب خیال
 رفت، چو حجب، از پیش پس
 نقش خود از راه فنا برگرفت
 بانگ برون ز دباد اُرسپاس
 بر دهنش زن که تنج نمی زند
 این خبر او داد که عقل آفرید
 عقل تو از دانش او پیش نیست
 که بتواند بچنان ره شایست
 و او نبود که رسد آنجا رسید
 که حد تو بین به ادنی رسد
 چشم زما زاع شده گور نشا گیر
 بانگ زه از چرخ بگوشش رسید
 دست با با جگه خویشش برد
 کینه و کم از راه برون برد گرد
 مرتبه بخودی آراست
 صورت، ادراک را آئینه رفت
 در جیش حرمه نمود آن حال
 از پس و از پیش خداوند و پس
 نور به دید و شنادر گرفت
 شکر فروز کرد و ز راه حق اس

را که کسانیکه درین باب بانکار و دم زن هستند بر دهن آنها طایفه بزن که لغوی گویند ۱۲

زہرہ کہ دریافتِ اراں صبحِ تاب	کرد حسن بدبِ آفتاب
دید جو حورستِ مید در یائے نور	کرد زنِ چہمے نے آبِ دُور
گستہ در اں کو کہ ہر ام لیت	سیجِ سیلگد و ہم دست
یافت عمارے رہتِ متری	قیمتِ آن دادہ انگستری
یر تو اوقاتِ سروئے رحل	گستِ بختِ سعادتِ بل
کردار آسما تہ است عروج	پُر مہ و حورستِ تدارفے روح
یاس جو کرسیِ فلکِ اگر تہمت	عزتِ بواں کرسیِ جو دینِ تہمت
یتیر کہ اں جو تندہتِ دلیل	لرہ در آمد ^{فی الحال} سیرِ بحرِ رحل
وامس اراں یا یہ فرو ترکید	یائے مداماں ادبِ درکید
طائرِ عرتسی سوئے سدرِ راید	حطہ طولی لکنتِ اردورِ حواید
حستِ سروں جو ہر تار کی دکان	یافِ مکائے محمدِ لامکان
اررِ روزیرِ پروں مردوات	ریزورِ سرِ پیچِ سما دارِ جہات
درِ محمدِ کز جہمتِ آمدِ مری	راب و گلنتِ کردِ عمارتِ گری
یتیرِ عقلِ کلِ ارٹائے حویق	رفتِ کلِ ماہمہ احرائے حویق

لے یعنی حور زہرہ اراں صبحِ تاب حاصل کرد دفِ آفتاب را حارث دادہ سرو دں آمار ساد
 دف را وقتِ مواجعتِ آتشِ گرم میکند ۱۲
 لے یعنی در محلیکہ ارجاہ تہ مری نو در رسول صلعم آرا گل تعمیر نمود یعنی مع جسم طائر لستریب مرد مہماد
 ایں ست کہ معراج مع محمد بود کہ بخبر در وح ۱۲

داد نویدش که ازین قعر چاه
 رُو که کشاده در احسان بسته
 منتظر آنست که ملایک به پیش
 باز کشد در در آستان
 خیمه ازین دایره بیرون فکن
 در قدم افزایز که علم
 باز کشاده بجناح از ملک
 قلب روان کن در سلطان بزرگ
 فرست آن نیست که شنی بجای
 صاع به معراج که این مرده فیت
 برق صف به به به به به برق
 در ملایک بر کابلش دوا
 طر قوا از غیب اندام رهش
 چار ملک غاشی بر تیردوش
 بر فلک ماه بر آمد نخست
 تا خ از آن جای بیدان تیر
 خیز و بدیای ابد جو به راه
 داعیه دعوت یزدان بسته
 منتظر آن را نظر بده بخوش
 پا به بیرون نه زمین و زمان
 غلغله در عالم بیچون فکن
 ساقه سوئے عرش فرست از قدم
 برگزین جنبش قلب از فلک
 تیغ بیرون کش سر شیطان بزن
 خبر بدولت بر کار آری
 روزه از آن معراج دولت بستان
 کرد بهشتی که تاب از زوناق
 پیش رو کو که بخش روان
 مشعل در پیش من ز نور اللش
 هفت فلک حلقه فکانه بگوش
 ماه که لشکری از و شد در
 تیر در آن کیش شد آرام گیر

مدتِ ہمعصرہ دار و تاسا   تارہ ترست ایس خط و الا سما
 گر گلے لے لے ایس رہ سیلے   اوتد و ایس میر سما دے کھلے
 ہرچہ نہ آتا رخسار ائی دہر   کے ہمہ وقت روانی دہر
 اینت تہ کو رہاں بست مار   دولب اوتامہ اندیا د مار
 بار خدا یا سخی آن رسول   کیس سخی حید کس ارماقول
 وصفِ معراجِ پیمبر کہ بشیر   روشن شد

میرِ اسرئی ش زلفِ سپیشک فشاں

جوں تب قدرتِ لعلک بود   قدر ہر اراں تہاراں نور زاد
 شمعِ حقیقت کہ سر بر فراحت   دودہ آں رشبِ معراج خست
 چہم ملایک رسوائے کہ تہت   کردہ ہم گوئے آں تہت شجاست
 موئے فے از گیوئے کلیتاں   مار سیہ کردہ ہم چہم تہتاں
 یم تہاں پیکِ الہی ردور   آمد و آورد را قمر نور
 یائے راقص کہ راحتِ گرتت   چہم کس اریاے فے اگر گتت
 احکم آں تہ ہمہ دیدہ سید   طالب آں نور حیاتِ ہم امید
 دیں تہواں گت کہ لودا و کجا   حقہ کہ دیدست مہ واقاب

من که بدل را یتیم نیست، تیار
 نه بهواگفت، اگر راز گفت،
 ماه ز سیرش اثر بیافت
 گرچه شش چاردهم را به
 ابرو و مژگانم لم و نون بهم
 اُمّی دانا که بجز لم فزون
 به خط و قرطاس ز علم ازل
 چون قلم از ده علمش ندانست،
 اعلم حاذق بوجود و عدم
 آنکه درین پرده مخافه نوشت
 ای که نبی گفت، او گفت،
 همه^{۱۱} نبی^{۱۲} گر سخن آن باشد
 آنچه دل از یک نقطش گم بود
 دور شواز حج غیب بدور
 سخن ترین کفر که اعراب برآست

نه نگردم بجز آن رستگار
 کاشچه بگفت، تند بد و باز گفت،
 تاب، نیاورده و به شکافته
 چارده مه خوانش تبل چارده
 صورت، او سوره نون و لم
 رانده قلم بر ورق کاغذ نون
 مشکل لوح و قلمش کرد مل
 علم بدل کرد و قلم را گزاشت،
 فصیح صادق ز عرب تا عجم
 گو بجا ز آره که حج بیجاست،
 مرده توان گفت، اگر خفته^{۱۳}
 تو به ری نیز بگوئی دگر
 که سجده کمر، مردم بود
 کیس همه گفت، آنکه بداند حضور
 غیر بر این نشسته اند برآست

۱۱ درین شعر تعقیدت یعنی آنکه میگوئی قرآن گفته (کلام) نبی است، کلام خدا نیست، اگر تو ازین رمز غافل ترا
 مرده توان گفت، ۱۲ درین بیت، هم تعقیدت یعنی اگر قرآن کلام نبی است، که او بنترست آخر تو هم بشتر هستی
 مثل او بگو شرح آیه اِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰی عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ ۱۳

متک گویم کہ رآہو نو د	لے خط آنک کہ جیں موہو د
خوش دم اروادہ عدالماف	کمرہ متکتن میں داداماف
یا فہ منتور نجات ار حدائے	امت اراں سلسلہ متکائے
یا فہ درحر بر بقا آسہ ما	ار کر مت عرقہ آبِ وفا
کامس جودار ایمہ خود دست	ایسی امت اراں گوہ جہت
کافہ عدالت اس آساں نمود	عوں عباد اللہ اراں ساں نمود
طرہ کہ مس عاصی وادہ درواہ	عدر رعاصی نو دادہ رگاہ
مروہ حلم آمد و کوہ صفا	سگ قارنٹ صفا صفا
مد گہر تن میں کہ سگ آرمود	تیج رمانٹ کہ جیاں تیرہ رود
رحمہ دمانٹ اراں تدیدید	سگ کہ رگو ہر تعیتس رسید
ہم میر مدواہ مردے دریغ	گرچہ کہ دمدانہ قادتس متیج
گوہر جود رحمت پادانت سگ	تشریط کرم میں کہ سگام حگ
تا کہ آئیں بہ بریت بیاں	صحر تیر تن ہمہ تن بہ دریاں
رہ تہ آں در شدہ حل متیں	ریحہ ارل ہمہ دڑتیں
شاعری گف ارچہ کہ ترے گھٹ	حکم رکلیکت بہ عیاں وہمہ
شاعر کذاب مدو کے رسد	آنکہ مدو وحی یایے رسد
میں چاں مردہ در دروغ	واکہ سحر بہت کدہ دروغ

در تنق بارگش س گاه بار
 پیش چنان چشم در یاقین
 موسی اگر در ره او نسیه تپیکه
 زان رخ گلگون که گل افشان شد
 خوش خوش چون گل گشته کپنا
 گل که لباس خوشیش در برست
 ساخته نه حجره به از هشت باغ
 حجره نه و خلد نه از هشت بیش
 تاب سریر و آں جم شست
 خط لولاک بر پر دراخته
 هستی او تا به دم حمانه بود
 چون ز وجودش عدم آوازه یافت
 سایه محش که ز گردون گزشت
 سایه زبس نوره بدیش و پس
 سایه نه و ظل لایم ازو
 از پنه خورشید قیام بهر حال
 مویه مویه گیسو بر او مشک خشک
 مایه کش عیسی و خضر آبدار
 نوح ز به آبی خود در اس
 که آرنی گوید و آنظر الیک
 نایب راهی بگلستان شده
 از خور او گل بدیده ز خاک
 از خور دیباچه پیچیده سر
 هشت هشت بازیه او با فراغ
 یعنی از آن هشت بهیک حجره پیش
 رعبه رعبه با در همه عالم نشسته
 منبر نه پایه از آن ساخته
 نقش وجود از همه بر بیگانه بود
 تنه هستی قرم تمازه یافت
 رزق رساں بر همه آفاق گشت
 سایه خورشید ندیده آسمان
 سایه خورشید قیام ازو
 ساخته از گیسو بر او سائیاں
 فرق نبوده سر موی بر ز مشک

وز میاں حلقہ اگست دو	بظلالی دہاں ستاح نو
ور کمر میر ہم دگر رکتاد	وال رحمت شد و آن درکتاد
نادرہ نامے کہ ہر حرف خویشتن	ماؤ ہانختہ مدار ادا رہیش
نام محمد مدد و تدویرِ مہم	در حد خود یافت دو چشمِ سلیم
یعنی اگر کس رخصت مدیرد	چشم و آں نہ کہ ز حد گذرد
ملک محمد مدویر ہم درت	یافت دو حلقہ محد خویشتن حسیّت
حلقہ اور سلمہ تافتہ نہ	ہر دو جاں رختہ آں یافتہ
در تب تاریک عدم رہہ بود	وریہ کہ رہہ بود کس آگہ بود
نورِ کشتن چرخ علم بر کشید	تا دم عدم راسخ آمدیدید
ہستی اراں نور چراغے بدست	راہ ماگست ہر کس کہ ہست
یافت نخت آدم اراں نور تا	عطشہ ردار دیدن آں آفتاب
چشم از اں نوریو میا شدہ	عطشہ او نور یہ میا شدہ
ما دیسکتان جوید مسارتد	مریم ارواح سلمہ رار شد
مردہ میسخت مدہم سدگی	دم بردہ میت و سہار رددگی
سیدہ آدم دم ارویا فتہ	زحم عصا مہر ہم ارویا فتہ
ملک خود آدم برہت خاک بود	حاکب ورا کردہ ملا یک سجود
آتش بدخواہ چوتہ تا ساک	دولت اوگت یک متہ تا

اگر چه غسل گنہ را سجا ب ق مرحمت کن کہ بیوم الحار
گرمیش نیک و اگر بدشوم در کف نظرت محمد بشوم
نعمت سلاطین رُحل آنکہ میخابدش

پرده دایره سر نشین پیر شادرواں

پیر شاد و کوبه اینیا	کوبش از منزلت کبریا
کون و مکان در خط امکان او	کاین و من کان گهر کان او
کردلوانند در ایوان هو	تحت لوا آدم و من دوتہ
از حد ناسور برون تاختہ	بر خط لاہور و طنجاختہ
لعل و از خاتمہ آگہ شدہ	خاتم انگشت میداد شدہ
خاتمش از ہفت فلک حلقہ سنا	یاد از مہر نبوت طراز
گرچہ یلماں شود انگشتیں	ختم ہر اورا زرد رنگیں
گرد شدہ حلقہ پیغمبر ایں	خاتمش ہر نہادہ بران
ختم نبوت شدہ برہ اراد	مصحف ختم آمدہ در شان او
سکہ چو از مہر نبوت کشاد	محمدش نام محم نامداد
طرفہ کہ ہر مردہ کز ان کم کنند	فائدہ خاص فراہم کنند
گردہن میم شود زونہ ان	حدیث او ند کند بدہاں

تانتو دعویٰ توام در تیا	کے توم از طاعت خود تنگ
خاصہ کہ چوں سگرم احوالِ حق	عدرہ و حرم را بد ازہ می
اے لغایت علم افراحتہ	کارِ دو عالم کرمت ساتھ
در نشیمن تیر توام راہیت	خز تو کس از تیر تو آگاہیست
مترم را چوں ہمہ داسدہ	مار رہا م کہ رہا سدہ
گر تو رطلد راتِ مست	مامہ من خطِ سحابِ مست
در تو کنی سوہ جسم رہم	در کہ سیاہم کہ رتو وارہم
عدرہ دارم چکہ مہر گاہ	عفو تو کو تا شودم عند رجا
ردِ تو آدہ ام نہ ہمار	از تیر من در گرو در گرار
رو سیاہم تو دار دایمید	ہم تو کنی رو سیاہم سید
کار بدستم جو دای بخت	کار من آخر ہمہ مردست
دستِ من اُن دم کہ ہمار کار	دستِ رکازِ من مکین ہمار
ارغل جو دیو تہیم محل	ذیلِ کرم یوت بریں سگل
در تب تاریک جو می رہم	مست زہ را نار اللہم
چوں تب میں تیرہ تو دور بخت	تاجِ مرا تب و اور بخت
صبح قامت کہ بود گرم تاب	طلو جو دم بخت در آن آفتاب
میت تو آرم جو حسابِ جفا	حسبِ کم بختس رخصی کھا

جز تو شناسنده این راز کیست .
 به که چو آوردی و بازم بری
 جز بیره خویش من ندارم مدار
 پرده بر انداز که چو لاشوم
 گم شده ام راه نمایم تو باش
 دامن تر آید ندارم بجوئ
 ساخته سوخته منم چو خصال
 گر چه تن من ز پله سوزد
 اگر گنه آمرزش شمع پذیر
 من که نه نیکی هر بد کرده ام
 نیک بدم نیک نشد هیچ بد
 در بد و نیکم بتو امیدوار
 خود منم از فعل بد و کردار
 کنده چو در سوختن آرد وبال
 هست چو انعام تو ای کار ساز
 مر حمت کن که گریه کرده ام
 عدل تو گر حکم ابطاع کند
 کاندن و رفتن با هر صیحت
 هم بسوئ خویش فرازم بری
 و ر بتو امید من ندارم مدار
 پرده کشا من در لاشوم
 به بصرم نور فرایم تو باش
 دامنم از عین عنایه بشوئ
 آید ز سر حشر غنیم رسا
 رحمت تو از پله این روزگار
 پر گنها را بکرم و تکیه
 نیک و بد خود بتو آورده ام
 از من بد ساز کش نیک خود
 نیکی بپذیر و بدی در گذار
 کنده دوزخ نه نال بهشت
 پیشتر از سوختن کن نال
 از من و از طاعت من بر نیاید
 نامه اعمال بگردانم
 همچو من را که شفاعت کند

سب سے قوی کس سے	قوتِ دل بخش رہ بنِ خودم
لو کہ تو اُم کہ کس سے	ناچو رہوں تو قوی دلِ ستوم
جیسا ہی دردِ بہ اندر دم	دردِ مدارِ دل لے حاصلم
عدو رسوائیِ خویش آورم	حسنِ عملِ میت کہ میت آورم
عیب تو یوتی کہ توئی عیب یوت	رہ رسوائدہ عیبِ کوش
دیدہ راہِ دورِ عیبِ خودم	گر ہمہ بیکِ سنِ عملِ یادِ م
آئینہٴ راستیِ ہمہ دست	چوں کرتی دلِ کدمِ خودِ دیرت
راست جیساں دارِ کز اں گدِ م	در سوئے راستی آیدِ سرم
راہِ سرمِ حق نہ توفیقِ خویش	ہر رہِ حیرے کہ گیرم بہ میت
ارم و ارحاطِ سرمِ دورِ دار	وایچہ سدرہٴ مردِ احکامِ کار
نخرِ دیمِ حَسّ کہ دامِ ماتم	معرفتِ ہمہ کہ تما سا ستوم
نوئے حمایتِ مدعاِ عمِ رساں	نورِ ہدایتِ بحرِ اعمِ رساں
گم شدگانِ راسوئے خودِ رہما	لے رکرمِ مردِ لیا دِ کرتاے
مارِ کتابِ سرمِ امیدوار	مردِ تَوَرّ متہ امِ امیدوار
لو کہ سایمِ سعادتِ سرے	مارِ کس اورِ و صہٴ رحمتِ درے
خودِ دیکتِ یدِ درِ دیگر اں	اردِ جویتِ مہرِ کس مراں
از عدمِ ایں سُورہٴ امِ مارِ گاہ	میں کہ حکمِ تو دیریں کارِ گاہ

گرچه نیر اید ز من خاکسار   ز آنچه شوم بر درِ تور   یگار
هم بتوام هر تیره تمام   کز درِ تور دنشوم دارم   ملام

در تضرع به در حق که گنگارال را

داد باران، آید شوم ز میر غمزار

ای بجلالت قدم آراست   شبهه شربه زمیاں خاست
دار تو پیدای تو به نه چون   من ز تو پید او تو از خویش متن
نیر نشانی کمال تو کس   هستی خود هم تو را نشانی پس
دانش هر کس که بسوی تو گزشت   یک قدم رفتم بخان تاب گشت
فکر دین پرده به راز ایرت   بانگ ندش حیرت باز ایستاد
عقل درین خطه یا نیافت   خطاهاں جبهه نشانی یافت
دل بتو داده است نشانی مرا   در تور هم گریسانی مرا
سو خودم کش که آهی شوم   خازن گنجینه شاهی شوم
آن عمل آور ز من اندر وجود   کاس بتوام راه تواند نمود
و آنچه دلم راز تو دوری ده است   و در ترک دار که دوری به است
نور بصرده به شایم   تا بنود جبهه تو بنیایم

راه شبه اول معنی شک و شبهه بالکسر معنی نظیر یعنی این شبه از میاں برخاست که کس نظیر تو باشد شرح آیه لیس کشفه شیخ^{۱۲}

سلسلہ آبِ زریں بر رورہ	طوقِ زریں کردگرہ برگرہ
مادِ محیطِ کُرہ آبِ ساحت	مارِ سیہِ اُمسِ آنِ روحِ حن
کُلِ تپِ اُردیدہِ اجسمِ نمود	نورِ دلِ اُرسِ یہِ مردمِ نمود
طالعِ مردمِ رستِ مارِ کست	کردِ تقویمِ عنایتِ درست
رآبِ حیاں کردِ مصوّرِ حیاں	کالِ منظرِ مَسایدِ حمال
لفقِ حیاں لستِ ہر تپِ کہ ہنس	کتِ بدلِ خودِ توانِ لقتِ لست
قصرِ حدِ راہِ ہنسِ داوری	رآبِ و گنگے کردِ عمارتِ گری
دفترِ دلِ راحۃِ تباہیِ موت	حائرہِ سرِ پُرانیِ موت
حالِ کہ ہر جسمِ رواقتِ داد	یرتوے اُردِ وحدتِ داد
گوشتِ مادرِ سخنِ تانِ کرد	ورسِ آفاقِ یُراوارہِ کرد
ماکہ سو دیم۔ سو دآدیم	ارعدمِ اُرسِ لوحِ دآدیم
کیں در اگر او مکتادے ما	دولتِ ایں حانہ کہ دافے ما
نورِ بصرداد کہ میاستیم	حیثمِ کتاشد کہ ستِ میاستیم
معرفتِ گرتدے رہائے	نے روحِ دآگہ دے لے ارچا
گرہمہ را دیتِ جگرِ جوں کم	تکرِ حیں مرچتے جوں کم
طاقتِ ما نمکِ متے قیاس	وائے راں کس کہ گویدِ سیاس
اے صفتِ سدہ نوارِ مدگی	ار تو حدائی و راسدگی

راست روی مردہ رے حاصل	داده در سنی سکتہ دلاں
عمر دگان را بطر دل کتائے	گم شدگان را کرم رہما۔ ^۱
موس ہر دل کہ فراغت میت	محرم ہر تب کہ جہ غیت میت
ہر چہ بہ او در خط امکان اوست	ہر چہ حراوہ در ماں اوست
روری ہر کس بر سادہ	مسب روری بہ ہمد رے
دادن روزی تہ را کلید	حُتہ و ماحرہ سہ سوا ہرید
کس کس اور است رو تا کس	ہر چہ کد کیست کہ گوید کس
عالم مرقہ بہ یعلیم کس	ہر ہمہ رو یافتہ تعلیم کس
ہر چہ کد در کل و در حرارت	کلی و حریت نو دزاں جبر
موریہ جائے کہ ہدیائے رہن	اولت تار داند کجاست
ایچہ بہ ہستی رفت حرف حوست	حامہ گرا فرسلم صبع اوست
صابع لے غت رلت مری	نور و لے قسہ و مستری
عالمہ سائے تب متکلیں رید	یرودہ بر ادا ر سپہر لید
نور و ہر بحر و جوتید تاب	سر کس خاک تا تیر آب

۱۔ اسوائے دجل امکان اوست لے ار حاکمات مخلوقہ اوست یا اکہ قدرت اوست یعنی ایجاد و عدم آں مرد اور ارست امکان یعنی قدرت یا آراء ۱۲۔ یعنی لب را کلیدس گروید کہ ارے در روری او کسادہ شود مد اکہ روری کہ مہوم رست محبوس بخردن و آتہ میدن میت مکہ ہر چہ محض کہ در میت و تمدن محتاج آلت روری اوست دیوہاں را کلید محض مراد و انتہا ریرا کہ محض سب تحصیل اسباب معاس است ۱۲

غیر از غیر از قدرش در دوسر
 شکر نه بر مملکتش در سیاه
 فطرتی نه با سباز ساخت
 نقش صور کرد - باله نه کرد
 چون و چو شطراوتین
 آن که گنجی بخت مال و صور
 پاک ز آلودگی آبر و خاک
 ز کس از وزاده نوزاد و کس
 دیدن خود گفتم به یاد نه
 دیدن او هرگز از مردم دروغ
 چشم هر بینش چه بیند نور
 در مکان را بجمار به صفار
 به همه جا و همه جا درون
 راستی او بدگرستی که خواست
 پاک ز امکان تغیر
 خود نتوان بود بشکر خدا
 به سبب غیر کلم بر فرخ
 بر فلک طوبی حواله نکرد
 آئینه صوره از نور روشن
 چون و چرا که کند آن جا گذر
 پاک ترا ز هر چه بگویند پاک
 زادن و نازادن باز و پس
 شاد همان کس که بید و نگفت
 تا هم از دیده به ابد فروغ
 تا نکند خود دهد از دیده دو
 هم ز مکان فارغ و هم از چهار
 در همه جا و زهره جابروں
 راست در سر آنچه کند جمله را

را یعنی مرتبه جل شانہ عالی ترست از آنکه غیر او رو غیرت برد و دعوی مساوات او کند چه غیرت در اقران و در صفت
 ممکن الحصول باشد منزله است از امکان تغیر ۱۲-۱۳ ایس بیت ترجمه آیه لا تدركه الابصار و هو يدرك الابصار است
 یعنی بیانی ها و درانی یا بنده و بیانی ها را به با بدینی ما را حکم داد که من بر ملا بنظر تو اہم آید بل پوشیده از چشم ظاهر ۱۲-۱۳
 شین ارجع مردم است درین مصراع تلخیص بر سبب حدیث که چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از معراج باز آمد صحابہ رسیدند کہ یا رسول اللہ
 تو خدا را دیدی بچو آب گفت خدا را بر تعالی نور رسید و نور دیده شود ۱۱

آدمی اس جالسی راہ دوست	لیک سحر کے رسد آکا کہ است
ہر کس را و آمدہ در گاہ گوے	معرفتی از ہمہ یوتیدہ رے
حق سل در بہتس انگدہ ستم	علت و معلول در وہر دو گم
کس سر در راہ تحقیق او	در رد الّا کہ توفیق او
مس کہ ہمہ ہستی مس میسر	ہستی بے میت مدام کہ حیثیت
ہستی ما در دجر داند کہ ست	واں ہمہ مایستی مایکے ست
میت تبار مدہ ہستی مگر	آنکہ ورا میت رہتی گدر
میتی از ہستی او ست دست	ہست بود پست شود ہر چہ
تا بہ مطلق صفات احد	مدہ ماتی مقابہ
نود در اول کس از و پست	مادہ در آخر کس از و پست
حادثہ را ما رست کارے	نقش ما اما مدتی پارے
حکمت و حکمت کہ مدار در وال	ہم رحل عالی وہم از حیا ل
کرد در دو حدیث اور اسخود	تالی او متبع اندر وجود

اسم اکمل کنایت از عہد و زمان ست حاصل معنی اس کہ حق دلیل در راہ معرفت حق کائے
در مدے مدوے کہوے سہود و معلوے کہ اوے حاصل آیدیر کم ولاتہ و اپد نو دیں ہم ملت کم
و ہم معلول ۱۲ اسے مات لے موعود ایم مطلق اسے سرہ از بیع قیود مراد احدیت صفا آکہ ہر یک
از صفات حق فی صفا واحد متکرم و تعدو کمرہ متعلات ست ملا علم کے ست و کمرہ اواعتبار کمرہ
مطلوب ست و قدرہ کے تعدو اواعتبار تعدو مقدور ست اس جس سائر صفات ۱۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شکر گویم کہ بتوفیقِ خداوندِ جبار ،	بر سرِ نامہ توحید نوشتم عذار ،
نامِ ایر نامہ والا سرِ قبرِ اربعہ	کز بندیش بسیدین سپهرِ قیاس
حمد خداوند - رایم بخشست	تا شود این نامہ بنامش درست
واجباً ^۱ اولِ بوجود ^۲ دم	- نہ بوجود - کہ بود از عدم
پیشتر از وہم ^۳ در پرورال	بیشتر از فہم فراس ^۴ ت گراں
نور فر ^۵ اربعہ دوریں	دیدہ کشا - کہ دلِ غیر ت گزین
فکرت ^۶ صااحبِ خرداں خاک ^۷ او	معتز ^۸ بہ عجز در ادراک ^۹ او
دل متحر کہ چہ داندورا	روح دریں گم کہ چہ خواندورا
زہرہ ندارد خرد ^{۱۰} سہ ^{۱۱} خیز	تا کند اندیشہ دریں راہ تیز

۱ یعنی خداوند تعالیٰ واجب الوجود در ذات و منفی وجود اوست۔ ۲ اول بر تائیدی وجود و پیش از ہمہ چیز است پس واجب۔ ۳ اول صفت بعد صفت است مر خداوند را اول راصف۔ ۴ واجب اشتق از برائت احتراز ممکنہ کہ واجب بالغیر۔ ۵ یعنی بصری کہ نظر بر عواقب امور و نحو مض حکم و مصالح ایزدی می اندازد تو را بعین و شناسائی اورا می افزاید۔ ۶ از ان روشہ خیر گفتہ کہ جولان در اول در ان روشہ و بدریافت آثار در ماندہ ۱۲

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۱۵۸	رہبر کرتیمہ یک رہ گزرے سوئے مسکن	۱۴
۱۹۴	مُہرِ مکتائے لعلِ مہیہ گوں را	۱۵
۲	آفتِ رہد و توبہ شد ترکِ شرابِ خوارس	۱۶
۲۱	آرامِ حاکم میر و دحاں را صوری چوں بُو	۱۷
۲۱۶	سخت و تنوارست تہا مادن از دلدارِ حقیق	۱۸
۲۳	مارا بر پیرہ ارہر سوئے سہر بر می گسد	۱۹
۲۳۴	عمرِ گوشتہ مرا مار کہ حاں مار آمد	۲۰
۲۵۵	نامہ تمام گشتِ سجا ماں کہ می رود	۲۱

نوٹ ما۔ مدرہ ملاطریقِ رمضائیں میں کی ہرست مرتب ہو چکے کے بعد حضرت امیر کے دیواں تقیہ نقیہ کے ایک ہایت قدم سچہ کا حال معلوم ہوا جس کے مضامین کی ہرست بھی معلوم عنوانوں کے یک جامع کر دیے کے درجہ سے مرتب کی گئی ہے اور اعلیٰ ہے کہ یہ ترتیب جو مصنف رحمۃ اللہ علیہ کی دی ہوئی ہے علاوہ میں اس مسوی کے اندر جس اتفاق سے ایسی قائلار اور رار معلومات تمثیل معید کا جمع ہو مانا بھی ایک ہایت عجیب اور ماڈ فراں السدید ہے۔ ایک سے زیادہ امور میں توار در حقیقت ایک ایسا الطیفہ جس کی توجیہ صرف حسرت کے روحانی فیض کے حوالہ سے ہو سکتی ہے روانہ مصحفہ

محمد مقتدیٰ حاکم سروانی

۶۳	صفہ کا غنہ سپیں کہ پڑے دو دقلم	۲۲۸	سیم سوز ہر شود و نقش بر آرد بریاں
۶۴	ذکر باز آمدن شاہ بدولت گشتہ	۲۳۱	ہمچو بر جیس بقوس و قمر اندر سلطان
۶۵	سخن از ختم کتاب و خطا خواہش عذر	۲۳۵	کہ بچویرہ خطار ابد کرتی برہاں
۶۶	صفہ کا خاتمہ و قطع فقر ملق کردن	۲۴۴	از پڑے انترہ صحبہ تا ارباب اجمال
۶۷	شد سخن ختم قبول کہ خدایش داده است	۲۵۶	تا ابد باقی باد او مبادش پایاں

غزلیار

۱	۱- رزندگان بی بخش من لعل شکر گفتار تو	۲۷
۲	۱- دہلی دا - بتان سادہ	۳۶
۳	شد ہوا سر دکنوں آتش و خرگاہ کجاست	۴۷
۴	سوار چاہکہ من باز غم شکر می دارد	۵۷
۵	برگر آریز آند برگر با گل و گلزار بر رفت	۶۷
۶	آند بہار و شد چمن دلالت زار خوش	۷۲
۷	گل امر و ز آخرین شب بر سر بر خاست	۸۶
۸	دوش ناگہ بمن دل شدہ آں مہر بید	۹۰
۹	تینغ گرہ رنارہ بر برہم	۹۹
۱۰	از دل پیام دارم بردور چون رسام	۱۰۵
۱۱	بلوغ ایہ بیدست و آب در سایہ	۱۳۶
۱۲	وہ کہ اگر رو تو در نظر آید مرا	۱۴۳
۱۳	خوڑم آں لحنا کہ مشتاق بیارہ برسد	۱۵۲

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۱۴۴	حولِ قرآنہ سویا دست ہمہ وقت کتاب	۵۳
۱۴۵	بیک آمدند خود ہیست مہست و لطلال	۵۴
۱۴۷	موی ساقِ دگر تن تار میں آدیراں	۵۵
۱۴۸	کہ در آں کاسہ عالی ست نعم حید الوال	۵۶
۱۴۹	کلمہ مطرب یاد شود و چون اسال	۵۷
۱۵۰	صحی کرد آستہ و کولت یا میں بحیال	۵۸
۱۵۱	کہ ہر دست نماید ہر اراں دستاں	۵۹
۱۵۳	چاشنی داد ہر کام در ماں لذت آں	۶۰
۱۵۵	نہ اراں میت ساقی تہمہ ہمدستاں	۶۱
۱۵۶	کہ سے لکھ کدر ہرہ جو گیر بد الحال	۶۲
۱۵۹	آں یسر کہ سر کس تاج ستار حاقاں	۶۳
۱۵۹	دارتہ تفرق بخورد تشریف داد مکاں	۶۴
۱۶۰	کہ تدار حسیں اہ کوہ چو دریا لرزاں	۶۵
۱۶۵	رہس تہ میدر درویش بورافتاں	۶۶
۱۶۷	کہ کدیر تو او ماہ سہارا تاناں	۶۷
۲۰۱	دریدر دادں میدر ریسر گوش برآں	۶۸
۲۱۱	مردم دید ہمیرت و حیتیم گریاں	۶۹
۲۱۶	حاسب تہرشدن اول کلمہ کراں	۷۰
۲۲۵	ہست اول صفتن با خلق اللہ کواں	۷۱
۲۲۷	آں سیاہی دلست مایہ علم مست و سیاں	۷۲
	سخن اردو صبیحہ سیا کہ رس حسیں	
	صفت ساقی رسا کہ کد مستاں را	
	صفت جگ کہ لے مہست تن یکایقتر	
	صفت کاس ہاٹ سر تن کچھ دست	
	صفت ہاٹ کہ ہر لحظہ رد دم دادں او	
	صفت ف کہ درو دست کاس کدیا	
	صفت یرودہ، آں بڑہ لیساں تنگ	
	صفت ماندہ خاص کہ ارواں ہست	
	صفت یرودہ شول کہ بر ہمہ خلق	
	صفت نعمہ گری ہاے رماں مطرب	
	صفت تاج مکمل کہ سیرایت رتہ	
	صفت تخت کہ بھجوں فلک تانہ نو	
	صفت یل کہ ستہ داد لغز و عریز	
	صفت سح دکلاہ سیاہ و خیر سیاہ	
	صفت حیتہ عورتیدہ ریائے سہر	
	شب دیگر ریائے حیتن ملاقات و تہا	
	در دراع دگر گرامی کہ میدر در اسک	
	صفت موسم باراں و برہ رفتن سا	
	سخن اردو صبیحہ قلم انکہ تلوح محو	
	صفت محضرہ کو گرچہ سیاہ دار و دل	

مضمون	نمبر شمار
ذکر پیغام پدر سو به جگر گوشه خویش	۳۳
گفتن شاه جهان پاسخ پیغام پدر	۳۴
باز پیغام پدر بر پرده خود که بزم	۳۵
باز پاسخ ز پدر سو به پدر کار پیر	۳۶
باز پیغام پدر جان به فرزند عزیز	۳۷
باز از شاه جهان پاسخ پیغام پدر	۳۸
از پدر آمدن شاه جهان کی کاؤس	۳۹
رفتن شاه کیومرث و بتوز که عارض	۴۰
اتصال مه و خورشید و قرآن سعیدین	۴۱
صفه یکشتی و دریا بمدرسه ان کشتی	۴۲
ذکر در اسیر فرستادن سلطان به پدر	۴۳
وصف اسپان که ز شمع به بخروج و به خول	۴۴
صفه آن شهاب قدر که تا مطلع فجر	۴۵
صفه شمع که چون بر سرش آید مقرر	۴۶
صفه نور چرخ راغی که اگر بر تو او	۴۷
صفه سیر رنج و روش منزل	۴۸
صفه اخترواں طالع و وقت مسعود	۴۹
صفه باده که بینی چون خط بغدادش	۵۰
وصف آفرابه که بهر حرم خیمه تراز	۵۱
سخن از وصف صراحی که گران نازک را	۵۲
سو به یاقوت و او ان گشتن خونابه گل	۱۱۴
قصه یوسف و زلیخا که به پیر کنگاں	۱۱۷
پیل خویش از می خوش می کند در میدان	۱۲۰
پیل بند دوا که به پیل بنگاں	۱۲۳
ماجرای که ز خون دلش را بمیاں	۱۲۶
شربت آبله حیات از پل سوزن جہاں	۱۲۸
بر برادر چو گل نویر فروداں	۱۳۴
بر شمع شرق بیکجا عرض این جوهر آں	۱۳۷
چرخ گردان به جگر و سریشاں گداں	۱۴۴
موج دریا که رفته ز کراں تا به کراں	۱۴۵
هم بران گونه که در بلخ و زباد و زراں	۱۵۲
توان خارج شاں که نه داخل چو چاں	۱۵۳
نزد آں روح ملک برد سلام بزدان	۱۵۹
در زیاں چاک نذرده طلسم زمیاں	۱۶۲
بنود در دل شب اکو بود پیر و جوان	۱۶۳
که همه کارگر از فلک اندازد دوراں	۱۶۴
که گرفتند دو مسعود بیک برج قراں	۱۶۷
به سوادش بخوان نسخه آب حیوان	۱۷۲
شیشه خانه اسیر بیلا کسرش و شنیدن	۱۷۳
در گلو و تنی خویش بر آید ز دهاں	۱۷۴

مضمون

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۴۸	گشت آثار و عمارتیں مہر بہاں	۱۳	حسن تہا رودہلی رسیئے کیں یدر
۵۴	کہ وود عرصہ و عرف جو رب آں ایوان	۱۴	تہا قصر و و شہر و و اندر لب آب
۵۸	ہم بر آں ساں کہ تالاج حین باد حراں	۱۵	تہا فصل حراں و محل عرم بیاہ
۶۸	کہ مدور گس بادیدہ ساند حسیہاں	۱۶	صفت فصل ہماراں کہ چیاں گرد باع
۷۳	برم دریا و کعب دست چو ایر میاں	۱۷	صفت موسم نور و در و طرب کرد تہا
۷۴	آں سیاہی کہ تو در خود طلسم ہستیاں	۱۸	صفت حیرتہ کرے حیم خورستید
۷۵	چوں شب قدر و سیدہ دم عید زبیراں	۱۹	صفت حیرتہ سیدار میں آں حیرتہا
۷۵	ملک ہست و توقع و صبح حال سلطان	۲۰	تہا حیرتہ کہ لعل ست جو حور تید صبح
۷۶	رگ بیلو دری اندر سردیاسے رواں	۲۱	صفت حیرتہ کہ سرست و سرسری تہا
۷۷	رہبر شاہ رگل سایہ کدنا بستان	۲۲	صفت حیرتہ کہ گل گرتہ ارگل گراو
۷۸	گنگا دست و حیرت مکہ کار و باں	۲۳	وصف درماں کہ رویت از بیت تہا
۷۹	کہ رہبر تو فرزند برم آب و ہاں	۲۴	تہا نتیج کہ محکم بیامق گوید
۸۰	یم حرج ست کہ اوام بہا دست کماں	۲۵	صفت حرج کماں کہ ساروی ست
۸۱	سخت مارانی در تیرہ و در میاں	۲۶	صفت تیر کہ ماراں رعایت سخت ست
۸۲	گشت حور تید میاں تعق و تمام بہاں	۲۷	صفت رایت لعل و سید اندر سہر تہا
۸۷	راہل ار تہر و او سوہ گل ارستان	۲۸	عرم سلطان سوئے ہمد میاں ہا
۹۱	ہمچو گرگاں در رمہ یا علم ار حراں	۲۹	دکر مار آمدن قلب ستہ ار قل محل
۱۰۱	صد سر اوار و ملک مار ملک مدرستہاں	۳۰	نامر و گشت لشکر بیک سوئے اودہ
۱۰۶	امر الایسہ سرو داد سال دواں	۳۱	صفت موسم گراوہرہ رست تہا
۱۰۹	تبع و تفتیش جیسا سراید عطاں	۳۲	صفت حریرہ کہ یردلی آحا کہ وود

امیرِ رزمشوی کہ اشعار کی تعداد ۳۹۴ بتائی ہے
 در زحجہ لیل باز کشائی شدہ

نہ صد و چار و چیل و سہ ہزار (صفحہ ۲۳۷ متن ۵۹۰ مقدمہ)

مگر موجودہ نسخہ میں یہ تعداد صرف ۳۶۹۰۰ ہے، یعنی ۲۵۴ ابیات کم ہیں۔ ۷۷ عنوانات
 کہ ۷۸ اور ۲۱ غزلوں کہ ۱۹۰ اشعار (اصل ۳۹۴) یا موجودہ ۳۶۹۰۰ کہ علاوہ ہیں
 محمد مقدسی خاں تہرانی

نمبر شمار	مضمون	صفحہ
۱	شکر گویم کہ بتوفیق خداوند جہاں	۱
۲	نامِ این نامہ والا سے قرآن السعدین	۱
۳	در تصرع بہ در حق کہ گنگاراں را	۷
۴	نغمہ سلطانِ رسل آنکہ میجا بدیش	۱۱
۵	چہ نہ عراجِ پیمبر کہ بشہ روشن شد	۱۶
۶	مدحتِ شاہ کہ نامش بگلہ رفتہ چنانکہ	۲۱
۷	در خطابِ پادشاہ عالم جو بساکِ خدمت	۲۵
۸	صفہ حضرتِ دہلی کہ سوادِ اعظم	۲۸
۹	نغمہ مسجد جامع کہ چنان بہت درد	۳۰
۱۰	صفہ منارِ گل منار کہ ز رفیعہ بنگش	۳۰
۱۱	نغمہ جوض کہ در قبالہ بنگیں گوی	۳۲
۱۲	صفہ مہملی در سوزِ ہر شہ شہر	۳۴
۱۳	نغمہ آتش دہاں گرم رویش بجی	۳۹
	بر نامہ ز توحید نوشتہ تم غنول	
	کز بندیش بعدین سپہ رسد قراں	
	داد بارانِ گنہ شو رز عینِ غفران	
	پڑہ دارِ پادشاہ نشہ زین شاد و اں	
	بسترِ اسری شش نزولہ بکشک فشان	
	نقشِ آن داغ شدہ خاکِ فکر را بران	
	ایم و ایں گہر چند فشانم ز زباں	
	ہستہ مشوروی از خر سہا نشہ نشان	
	شجرہ طیبہ ہر سو بہ چو طوبی سبحاں	
	از پنجرہ نور شدہ سنگ فشان	
	رجحہ در سہر ملک نہ آبِ نضر صورتاں	
	و آمدن تیغ کہ شہید ز پڑضبط جہاں	
	کہ شب در دوز بود شمعِ دل دیوہ جہاں	

فہرست مضامین

متن

قرآن السعیدین

منوی ہدایہ کے عموالوں کی دو قابل لحاظ خصوصیتیں ہیں۔ ایک تو یہ کہ وہ بھی مظلوم ہیں دوسرے یہ کہ اول سے آخر تک اس طرح مرتب و منسلک ہیں کہ ان کو نہ بیک نظر پڑے سے کتاب کے مضامین کا مائل و دل مناسبتہ عمدہ طور پر مفہوم ہو جائے جیسا کہ جو مصنف علیہ الرحمۃ نے اس اعتبار میں اس کی حاش کیا یہ فرمایا ہے ۵

طہر سخی رادوش بودہم	سکہ این ملک بختزد ہستم
لوکم امدادہ رسم کس	یس روی میت رہاں سخن
در گرم تاجہ ذرافتادہ ام	ناسیجہ ترتیب سخن رادہ ام
کام اریں مانہ عواں کتاے	ایم طہرست کہ مانہ سخا - ۷ (صفحہ ۲۳۸)

اس لئے مناسب سمجھا گیا کہ ہر ست مضامین میں ان عموالوں کو یک جا کر دیا جائے اور عسریں حوش کے اندر بیچ بیچ میں آتی جاتی ہیں ان کا سلسلہ حد ا قایم کر دیا گیا ہے اور لفظ حوالہ کے صرف مطلع کا ہلکا مصرعہ درج کیا گیا ہے۔

اسی حص میں جب العاطموی کے ہتھار کی تعداد کے متعلق کہا جاتا ہوں کیوں کہ ولسماعلہ امیل صاحب مرحوم (حالاً مقدمہ کے حتم کرتے ہی انتقال فرما جائے کی وجہ سے) متن کی حاش توجہ لہر اس کے تھے اور مقدمہ کے اندر انہوں نے صرف یہ تحریر فرمایا ہے کہ حصر

مہینہ منوی

قرآن السعید

خسرو

ساختہ گشت از روش خامہ
از پس شش ماہ چہین نامہ
در رمضان شہد بیجاوہ تمام
یاذ قرآن نامہ سعیدین نام
آں چہ بہار بخیز ہجرت گزشتہ
بود شش ہمدوش شاد و ہشت
(از مثنوی قرآن السعید)

خامش

(از خاک، موه - دمه بخار)

شتوی چند جز این مرثه نوی
 خرم و خنداں چو گل بوستاں
 باں بگرای نامه که دانش نام
 چشم منبریں - ده حیران او
 دیده بینده گهر بر دیدنش
 هر چه فروں نید - فروں شد بوس
 بیست - قصیده جو مغر و کشت
 موج زناں نظم حوآر، رواں
 داد نوآ - نجی آن - نرگو
 طوطی بندار بنوا آمد
 من که ندانم روشن پاریسی
 من ز کجایه - سخن از کجایه
 گز کجی - از خطای زخم
 ورقم افتاده دریں بار راست
 خان فضائل - هم اسحق خاش
 پر خدرم از سر سودا و سود
 هر چه - بخار و - لم خسروی
 تخته نقره - پسته و ستاں
 یافت - از اں جمله فراتر مقام
 ریخته نیرنگ - زالوان او
 سیرنگ دیده ز گل چه بدش
 کوشنا با ح - و نکته رس
 هر چه - لم همچو غزال بهشت
 از نفس طوطی غدر - البلیاں
 تابید بلبیل - شیراز کو
 بلبل از ایراں به شنا آمد
 به خبر سندی - اروا رسی
 کار - نهی و عمل از کیمیا
 بانگ - کرم زن که کجای زخم
 راستش - جز بخت - نواب راست
 آینه خسرتی نکته - مرداں
 دایم دلم خاطر دالاش بود

حاجی نواب محمد مصطفی خان خلد مکانی
 شمس خان کمالی
 شمس خان کمالی

۱۲
 کلامی گزیده
 از سر شریانی
 از سر شریانی
 از سر شریانی

اس سے نصف صدی پہلے تک جب کہ ناری رہاں کی درس دندریں کا عام ڈل تھا سکندرامہ اور قرآن السعید یہ دونوں قنویاں ہجائے مکات میں داخل درس تھیں۔ اسی لیے بڑے بڑے قابل لوگوں نے ان کتابوں پر حواشی لکھے اور ان کی تشریح مرتب کیں رفتہ رفتہ وہ رواج کساد سے تبدیل ہوتا گیا یہاں تک کہ اس کتابوں کے پڑھنے پڑھانے والے مادات رو در گاریں شمار ہونے لگے۔

قرآن السعید کے اسباب تالیف سے اول یہ حید حصائص ہیں جس کا ذکر ہو چکا ہے۔ اور اس حصائص نے اس شمولی کو محض قنوی میں لکھا بلکہ نظم کے اصناف تانے کا ایک بامزہ مرکب بادیہا ہے جس میں ہر مذاق کا سامان ضیافت موجود ہے۔ قصیدہ کی جگہ قصیدہ مرعی کی جگہ مرعی اور شمولی کی جگہ شمولی میر تقی میر میں محض قصہ گوئی پر لکھا ہے کیا بلکہ ہر مضمون کے لوازم کی تفصیل ہے۔ ہندوستان کے بیہولوں اور بیہولوں کا ذکر ہے دلی اور اس کی عمارتوں کا بیان ہے۔ یہ مصائب اہل ہند کے لیے قدر ناموجہ اساطیر ہیں۔ اصل قصہ بھی ہندوستان کا ایک تاریخی واقعہ ہے اور حضرت حسرت نے اکثر حتم دید حالات کو نہایت وصاحت سے نظم کیا ہے۔ اس لیے تاریخی حقیقت سے بھی وہ حالات قدر وقوع کے قابل ہیں۔ یہاں بعد کے مورخین نے حقیقت کی سلطنت کے ذکر میں اس شمولی کے اشعار سے اکثر واقعات کا استناد کیا ہے۔

ان تمام خوبیوں کے علاوہ تسمیہ تمثیل کی ندرت، اسالیب سبکی کی تاریکی، بڑے الفاظ کی کثرت اور سبب مالا تر جملہ کاسیاں ہیں جس سے اس شمولی کو قول عام کا طعن یہاں تھا۔

اس ثنوی کہ یہ دونوں شہر بھی اسی طرح کہ ہیں۔
 ہر ایک کو تو میرا شاہ من سے شہر تو میرا شاہ
 مصرعہ ثانی میں ز۔ س۔ س کہ اجتماع سے کسی قدر ثقاہت

پیدا ہو گئی ہے۔

ز۔ س۔ س ترازنگ شدہ پو شہر
 پ۔ س۔ س ترازنگ شدہ پو شہر

دوسرا مصرعہ زبان پر آئے مانی۔ سہ جاری نہیں ہوتا۔

پا بہ ستوراں نہیں رشده گاؤں میں راسم شاہ سر شدہ
 دوسرے مصرعہ میں ایک مگو نہ تھا پیدا ہو گئی ہے اس میں کہ

اجتماع سے

مولانا شبلی مرحوم نے شعر میں حضرت خسرو کی
 لفظی رعایتوں کا ذکر ان الفاظ میں کیا ہے کہ ”کیس کہیں
 عہد ارض وہ ضلع جگہ کی حد کو پہنچ گئی ہیں“ لیکن اس ثنوی میں تو
 صرف ایک شعر جس کو ضلع جگہ کہہ سکتے ہیں۔

طفل نہ گوفہ برہ افتاد و مرد شاخ بدید و بنادول سپر
 جس طرح خواجہ نظامی کی ثنویات خمد میں سے سکا در نامہ
 قبول عام کو زیادہ شہرت اور قبولیت نہیں ہوئی اسی طرح خسرو کی کام
 ثنویات میں قرآن لے دین کو قبول عام کا فخر حاصل ہوا۔

در کوے تو بہر در رہ افتادہ می نیم سر
 ایں میت کا ردِ گئے خُز کا رستِ مکار تو
 خواہی مکس لیش ا۔ خواہی مکس دوش
 ہر جو کہ خواہی حوتس ا۔ رہتہ ام دیا تو
 چون عم بختار آورم۔ یا گریہ در کار آورم
 یار و دیوار آورم۔ مار بہاں یوار تو

خواہی کہ بہر خندہ سیت۔ س افگی انگدہ
 ایک جو خسر و سده لوبردہ مازاتو

دو ایک جگہ اس تنوی میں ستانگاں قالہ۔ فہ بھی آگے ہیں
 قافیہ معیوب | اگرچہ اس قسم کے قافیے کو اہل سخن نے جائز رکھا ہے مگر اس کو
 معیوب سمجھا ہے۔

ما ذرہ دست بدست ہمہ وردم اوباد بدست ہمہ
 ایک اور شعر میں یہ قافیہ ہے جس کو ستانگاں بھی نہیں کہہ سکتے۔
 ما ذرہ ایں مداراں کہ بود حکمتدہ شلح ہم آں جا کہ بود
 ممکن ہے کہ اس شعر کی کتابت میں کچھ غلطی ہوئی ہو۔

دو ایک اشعار میں تناو بھی پایا جاتا ہے۔ سا فر آسہ کہتے ہیں
 تر۔ مافر | کہ ہر ایک لفظ بجا رہود تو فصیح ہو مگر اُس کے اجتماع سے تلفظ
 میں گرانی پیدا ہو جا رہ اور وہ زمانِ یراسانی سے رواں ہو سکیں جیسا کہ
 حضرت نظامیؒ کے اس شعر کا دوسرا مصرعہ مشہور ہے۔
 رنیم توران در ایں دست زمیں شست شد آسمان گشتہ

اشارہ ہے۔

رفتہ و براونگر سکندر
ورعہ پسیاں سدا جوج لستہ
میاں ارشارہ ہوا اس واقعہ کی طرف کہ سکندر نے قوم یا جوج و ماجوج کا حملہ روک کر تہذیب و بنائی تھی۔

مسیح الصفا

یہ ہے کہ ایک موصوفہ کہ کئی اوصاف پرور پر ذکر کریں۔
باد اہمہ وقت، بشاری دناز
بادہ کش و خیم کش و نرم ساز
لشکر مشرق زاوہ تانبہ بنگہ
چیرہ دل خیرہ کش و تیر خنگہ
خیرہ، چیرہ میں گنیں خطی بھی ہے۔

چند ہزار شاہنشاہ سوارانِ کار
تین زن و کینہ کش و نامدار

نظم مستح

وہ ہے کہ قصیدہ یا غزل کی ہر بیت میں ہوا مطلع کہ تین تین قافیہ ہوں
اور چوتھا قافیہ قصیدہ یا غزل کی زمین کا ہو۔

چنانچہ اس میں ایک مسجع غزل موجود ہے۔

از زندگانی بخش من! لعل سکر گفتار تو
در آرزوئے مردم نم از حسرت دیدار تو
گر شد باشد بزبانِ یار، حیوان دہاں
گفتار میگویم کہ آں نبود مگر گفتار تو
ز پس بچو بان نگریم۔ در کویشاں گنیم
گریہ گیرہ جاں برم۔ از غمہ خون ار تو

حیر رسید ادا نماستہ   مملکت از ظلم اماں یامستہ

دیگر

جیگ نوازل ہوا سرکتید   جیگ لوا ریدہ لوا سرکتید

ہوا، لوا، سر، ہر مصرعہ میں دو دو قافیے ہیں۔

دیگر

خوشم حیر اعلیٰ حایر   ہر عروسانِ سحر دانہ ریر

دیگر

جملہ عالم نور اجوئیت   خاطر خسرو تہ ساگوئیت

دیگر

آتش ازاں خاکہ بدل جای کرد   دو در آمد بس ہا سرود

دیگر

آبِ معالی رو لم را درود   ر آتشِ طبعم علم دادود

تیلیح

یہ ہر کہ کلام میں کسی قصہ یا واقعہ کی طرف اشارہ ہو جو مشہور ہو یا کتابوں میں مذکور ہو۔

تہر اکرم میں کہ ہنگامِ جنگ   گوہر خود رنجیت سیادتِ سنگ

اس شعر میں حالتِ مسالمت نامتبی کے دماںِ مبارک کے تہید ہونے کی طرف

گم شدہ ام۔ راہ نام تو باش ۔ بے بصیر۔ نور فرایم تو باش

دیگر

بے کمر۔ مہنام فروشی کند ۔ بے کمر ۔ مرتبہ کوشی کند

دیگر

برق ہر سو رہتا۔ بے دگر دشت۔ زہر جو رہا۔ بے دگر

دیگر

یتیم برگیر تا ز سر بر جو ۱ تیر کشتا۔ رکز نظر جو ۱

دیگر

مہر چہ جوئی ز وفا رکھتیتا۔ بے و چہ منی رہتا۔ رکھتیتا

دیگر

منزلِ سعدین شود بچ تھن۔ مجمع بحرین شود در بے بختیتا

دیگر

ہر طرفش رہتا۔ بے دگر ہر قدش۔ بے بے آب دگر

ذوقاقتین

اُس شے کو کہتے ہیں جس میں دو ذوقاقتیں ہوں یہ بھی ایک صنعت ہے

تن ز غنیمت بہریتا۔ چہ برون جاں را عین نیمہ شہر

دیگر

دیگر

نورِ ہدایت یحرا عم رساں   نوے عنایت مدعا عم رساں

دیگر

ارحہ ناموتِ مردوں تاحۃ   برخطِ لاہوت و طس ساختہ

دیگر

ہر ہنیک گل صد آسجے   ہر جمہ صد گل صد آسجے

دیگر

رملکت سایہ طرفِ برطرف   تا فلکت یا یہ ترف و ترف

دیگر

ارد و طرفِ تختِ مطرف تو   درد و ترفِ سختِ مترف تو

دیگر

غمزدگاں را الطرہ لکٹای   گتدگاں را اکرم رہمے

دیگر

خفتن را فساد رکٹا۔   جوہرِ جاں راہِ تقاربتہا

دیگر

طلی گیا را رہوارِ کیت تیر   مغرہاں را رہبارِ دعیر

دیگر

خرم و خداں چو گل از بارگاہِ یو رنگستانِ دگر حسبِ تہارہ
خرم، خداں، گل، رنگستان الہ . نامتناس . ہیں۔

ز دلچ . نر علی الصدر

یہ صنو . اس طرح ہوتی ہے کہ پہلہ مرعہ میں جو لفظ آیا ہو دوسرے مرعہ
میں اسی کو لٹائیں۔

عودِ قاری کہ ہی داد دودِ عالیہ می ساختہ گل از دودِ
اس شعر میں لفظ عود اور دود کو مرعہ ثانی میں لٹایا ہے۔

تا کہ بغزلہ نہ ڈھاندر . دینر پیشتر از مرگ . بغزلہ گریز
دیکر

باد کہ اندر بریدہ فدا تاجِ سلیمان ز سرش بر باد
اسے سرِ حیرت تو ز اختر بلند
گرچہ تبد برگ و نوا نہ بشاخ برگ و نوا بود بجاد فراخ
می کنم از تیغِ خود آن دم درین چوں کنم از خونِ خود آلودہ تیغ

ترصیع

وہ صنو . ہے کہ دونوں مرعوں کے الفاظ وزن اور قافیہ میں متحد ہوں
اور وزن میں موافق ہوں۔ ہم قافیہ نہوں تو اس کو مثلہ کہتے ہیں۔
بادۂ نوشیں بصفاء خواست کرد وعدۂ دوشیں بوفارہ ماکرد

روہ جو گل بودہ لیت میں گشت زمیں پر مں یاسیں
گلشنِ بخت سے مراد کیتبادِ مطلب یہ ہے کہ کیا دوس نے جب کیتباد کو دیکھا تو گھوڑے
سے اتر پڑا اور زیادہ یا ہو گیا۔ اس کا یہ دل سائنہ لیت میں یہ جارہا (ار راہ نم) ^{نظم}
گویا زمین سمن و یاسیں سے پر ہو گئی۔ روہ و لیت میں تصاد ہے۔

ساتی حور تہ بدستِ ماہِ چہر دوبرہی کر دیوہ ہر سیر
اس شعر میں حور تہ بدستِ ماہ، سیر، دور الفاظ مناسب ہیں۔

سینہ حور دستِ آئینہ رنگ حور مصقلہ وصل کو تا بردا ید مرا
آئینہ، رنگ، مصقلہ الفاظ مناسب ہیں۔

حوص کہ دور تر تسلسل نشت دور دراز دور تسلسل بخت
صل دور اور شدت سرا کے سائیں میں کہتے ہیں کہ۔

اس قدر یا لا حم گیا تھا کہ حوص کے دور کا تسلسل ختم ہو گیا۔ لیکن ماہ سے
کے دور کا تسلسل قائم رہا۔

دور و تسلسل اصطلاح حکمت اور الفاظ مناسب ہیں۔

دور کے معنی یہ ہیں کہ ایک سے موقوف ہو دوسری پر اور دوسری موقوف
ہو اسی پہلی پر جیسے مرغی کا وجود اندے سے پرانڈے کا وجود مرغی پر موقوف ہے۔
تسلسل سے یہ مراد ہے کہ غیر متماہی ہے یا کا وجود ایک ہی وقت میں ایک
دوسرے پر موقوف ہو۔ اور یہ سلسلہ یوں ہی جاری ہے۔ ختم ہوتا ہو۔

صفہ تجنیس بھی ہے۔

صفہ قلم میں بیان فرما تہیں :-

آہو در مشکین و سرش بادشاخ و زووم او مشک لبھرا فراخ
یہاں بطور استعارہ قلم کو آہو کہا ہے۔ اور آہو کی مناسبت سے سر شاخ ہشک،
صحرا کا ذکر کیا ہے۔

یہ بھی صفہ قلم ہے :-

در طلبہ صودہ تراشیدہ سر گرچہ ہمہ جو بدکنندش زبر
اس شعر میں صودہ تراشیدہ سرچہ جید الفاظ متناسر ہیں۔

راکع و ساجد شدہ در ہر مقام در دل شرب کردہ بیکجا قیام
پیش نبودہ قیام نہ قعود طرفہ کہ در عین قیامش سجود
راکع، ساجد، قیام، سجود الفاظ متناسر ہیں جو فقہ کی اصطلاحات ہیں۔

حاجبی از موج برآید، دیگر برتن دریا صفتانہ نہ گزر

حاجبی ایک قسم کا مہین کیڑا ہوتا ہے۔ اُس کی صفہ بیان کرتے ہیں کہ لہروں سے
اُس کیڑے میں بڑی رونق ہے۔ اور دریا صفتانہ یعنی ارباب کرم اُس کو پہنتے
ہیں۔

موج، دریا، آری، الہ الفاظ متناسر ہیں۔

چشم جو بر گلشن نہ فدا گشت پیادہ چو گل از پرتیبا

دیگر

اردو طرف تحت مطرف تہود   وردو طرف بخ - ہترف تہود
یہاں ع لہا وہ اشتقاق کے صحت ترصیح بھی ہے۔

یوں اترتوق رعایت گرت   کفہ دالت زکفایت گرت

سیاق الاء داد

یہی کہ اعداد کو ترتیب یا لا ترتیب کلام میں دکر کریں۔

منخ طرف حقیر ہر ہر   تنقحت آرتہ ارتج ہر

دیگر

چار گہر کردہاں را یدید   در کڑہ تنقحت ہت ادرکتید

دیگر

ساختہ نہ ہجر ہمار ہت باع   ہشت ہت ارتہ اودا فرع

مراعات النظر

اس صحت کا انداز یہ ہے کہ کلام میں ایسی حیریں جمع کریں جو ماہر بہت
رکھتی ہوں (وہ نسبت تقابل و تضاد کے)

وقت حیں میوہ یز و گرم تاب   ورد و ادرہاں غرق آب

ابر در افتاں ستریا نوال   ادرتس حود و ادر ادر کلال

اں آغا ریں ادر آب، دور، دریا الفاظ متناسب ہیں۔ اور ادر ادرتس

دیدہ کہ نادیدہ دیدارِ تیرے، دیدہ و نادیدہ گرفتارِ تیرے،
 دیدہ - نادیدہ، دیدار یہ الفاظ ایک ہی مادہ - سے مشتق ہیں۔

دیگر

کن کن اور اسے زنونماکن، انجہ کنڈ کیسے، کہ گوید کن؟
 کن، کن، کنڈ مشتق ہیں "کردن" سے۔

دیگر

نامہ گل را بہ من، احامہ کرد، نامیہ را حرد، اکش نامہ کرد
 لفظ نامہ کو نما اور نامیہ سے اشتقاق میں کچھ تعلق نہیں مگر مادہ - کہ لفظ - سے
 یہ الفاظ - ملتے جلتے ہیں - اس - یہ ایسی صورت - کو - اشتقاق - کہتے ہیں۔

دیگر

کون و مکاں در خطِ امکانِ او، کائن و من کاں - گہرِ کانِ او
 اس - میں پانچ لفظ ایک مادہ - سے ہیں - اور لفظ کان کہ فارسی ہی ان - سے
 ملتا جلتا ہے - یہ - بہ اشتقاق ہے۔

دیگر

سکہ خود زین فن اندیشہ زرا، تانہ زنا نام - نہ نشینم ز پائے

دیگر

حاجہ فضل آبد و فضل داد، کرد و فصل ہم - در فصل یاد

حسرتِ ہلی کعبِ عدل و داد   حنِّ عدن ست کہ آنا دما د

دیگر

ارستہ کوہِ بلند ارستہ کوہ   رقتہ رہبرِ وسیع کوہ

دیگر

آبِ معالی زدِ لم زار و رود   آتشِ طعمِ ہم تعلّم دا دود

قلب

تحمیس ہی کی قسم میں قلب داخل ہے جس کی دو صورتیں ہیں (۱) کلمہ کے
حروف بہ ترتیب الٹ دیئے گئے ہوں۔ یہ قلبِ کل کہلاتا ہے (۲) اگر حروف کی ترتیب
الٹ دیئے گئے ہوں تو یہ قلبِ بعض کہلاتا ہے۔

تاہریرِ عرباں حمّ تست   رعبِ عرب رہمہ عالم تست

دیگر

فتمِ ختم آمدہ راں سودا م   تیغِ راں حصّہ میانِ پیام
اں تیغِ راں کلماتِ رعبِ عربِ میانِ پیام میں قلبِ بعض ہے۔

اشتقاق و تہبہ اشتقاق

یہ صفت بھی ایک طرح کی تحمیس ہے۔ دو لفظ ایک مادہ سے مشتق ہوں تو اس کا
نام اشتقاق ہے۔ یا دو لفظ متماہ ہوں اور مادہ دونوں کا جدا ہو تو اس کو تہبہ
اشتقاق کہتے ہیں۔

پس خدا وہ ہے جس کی سلطنت میں کوئی شریک نہیں۔

تحریر نہیں

یہ صورت، اس طرح ہوتی ہے کہ اللہ . لفظ میں مشابہ ہوں اور معنی میں متعارف

باش . بجا م کہ بجا م توام زندہ و نازندہ . ام توام

دیگر

گل کہ سپر . فراہم شدہ پیش سپر غم سپر . م شدہ

دیگر

فلک . فلک مہربان خوش . رحمت خود کریم . نزل سوز

دیگر

حکم . حکم کہ ندارد دزدان ہم ز خلل خالی جو . ان خیال
پہلہ مصرعہ میں تجنیس ہے اور دوسرے مصرعہ کہ الفاظ میں اشتقاق بہ اشتقاق۔

بردیر تو آمدہ ام شرم از شرمین در گزر و در گزار

دیگر

ایں خط پر ز مہر دلبر کہ می دہا دیں دوسرے مہر دہاں کہ می دہا

دیگر

اُستریویر . مدہ پولاد پائے کوہ مند . از تن کوہاں تا

دیگر

دیگر

نیم فلک ہست بزیریں   چوں تہت میت میں آن سہیں

دیگر

س کہ میں رفت رہم ہستی   گا دِ زمین ست خوش ہستی
ان اتعاریں حوض کی گہرائی کی نسبت مبالغہ کیا ہے۔
ردِ توہر کہ نہ سند دگر   عرق تو دتا کر اند گہر

دیگر

یزہ در اہ بنان و مصاف   در تبنا را از سر کیں تو سکا

دیگر

آئینہ گتہ ز گنج صاف حست   دیدہ در صورت جو در تہت

نتیجہ کلامی

وہ صفت ہے کہ کلام دلیل و برہان سے تمل ہو یعنی اس سے بطور دلیل
نتیجہ مطلوبہ حاصل ہو جائے۔

شرک نہ در ملکش دست ساء   خود تو اں بود شرکت حداء

اس سے مراد صورت دلیل یہ ہے۔

حس کی سلطنت میں کوئی ساحمی ترکیب ہو تو وہ ناقص ہے اور ناقص حس ہوا
ہیں ہو سکتا۔

۲۔ اغراق یعنی باعتبار عقل ممکن ہو اور باعتبار عادت، محال ہو۔

۳۔ غلو یعنی باعتبار عقل و عادت، محال ہو۔

یعنی خاک پُر از ماہ ہو گئی بس۔ نقش نعل کہ اور ماہ پُر از خاک ہو گیا کثرت، اگر دو
از سیم اپس کہ زمین کہ دچاک، خاک پُر از مہ شد مہ پُر ز خاک،
غبار ۳۔

ویدن اور اکلہ انگذد۔ ماہ بلکہ قنادش م گہ دین کلاہ
منارہ کی بندی ہیں مبالغہ کیا ہے کہ اُس کہ دیکھنے کہ لہ چاند نہ اپنی ٹوپی
اتار لی۔ پھر کہتے ہیں کہ بارہ ماہ نہیں ہر ملکہ دیکھتے دقت، خود اس کی ٹوپی گر پڑی
خواہ۔ کہ پیش ز سپر برس ماہ فرد آید و بو مدزیں

دیگر
سوئے فلک ہفتہ ہر میدانش کرد ہم نفلک ماہ زمیں بو م کرد

دیگر
اوج معانی نہ مہ در بطع ہما گزشتہ ز سمارت باع

دیگر
عمق در و کار بجا۔ کشید کہ تیر او گزشتہ زمیں نا پید

دیگر
رختہ زمیں اچو حجاب از میاں گزشتہ پید از تہ آہ، آسماں

نافہ و خلقت کہ ردارتک دم ہر دو ہم را دہ تداریک تسک
 لیک جزایں برق نہ باید گزید کز طرف متک تداہوید
 یہاں نافہ اور خلق مدوح کو متال متک ہونے میں جمع کیا ہے۔ پھر دونوں میں رق
 یاں کیا ہے کہ نافہ کے متک کو آہو سے نسبت ہے اور آہو معنی عیب ہے۔
 بگفت حسرت کشا۔ برف تپید حریف و مطرب جگ و باب سدا
 یہاں حریف و مطرب و جگ و رباب کو ایک حکم میں جمع کر دیا ہے۔

تحتیہ

کسی ذی صفت حیرے کوئی حیرائی صفت کی حاصل کرنا۔ یا۔ اسے آپ کو
 تخصیر۔ سمجھ کر باتیں کرنا۔
 خسرو من ابگردارین گفتگو، یکی خویش بدر مردم گفتگو،
 حتم تو اریع تو دیدن تہی ازدگر۔ بریس کہ عیت تو چہ
 حتم خود بار کن چوں خال میں سوہر خود لیک حتم کمال
 مبالغہ

مبالغہ۔ یہ ہے کہ کسی وصف کو اس حد تک بیاویں کہ اس حد تک اس کا
 نیچا بعید ہو یا محال۔
 اس کی تین قسمیں ہیں۔
 ۱۔ تبلیغ یعنی وہ بات عقل و عادت کے موافق ممکن ہو۔

لہذا، لکھو

وہ صنعت ہے کہ اول چند چیزوں کو مفہم لایا مجملاً ذکر کریں۔ پھر اس کے منسوب یا متعلقہ کو بلا تعین بیان کریں اس اعتماد پر کہ سامع ہر منسوب کا تعلق منسوب الیہ کے ساتھ سمجھتا ہے۔

حصہ اول کو لہذا اور دوم کو نشر کہتے ہیں۔

آرہ از تاج و قبا کجہ تا بکر تا بہ گلو۔ تا ب
اس شعر میں نشر کی ترتیب لہذا کی ترتیب سے معکوس ہے۔ یعنی آرہ، دُر پٹکہ کی وجہ کمر تک اور قبا کی وجہ سر گلہ تک اور تاج کی وجہ سر سرتک تھا۔

جمع، تفریق، تقسیم

چند چیزوں کو ایک حکم میں شامل کرنا صنعت جمع کہلاتا ہے۔
دو چیزوں میں فرق ظاہر کرنا۔ اس کا نام تفریق ہے۔

جہ چند چیزیں یا ایک ہی چیز جس کے چند اجزاء ہوں ذکر کریں۔ پھر ہر ایک چیز کی طرف کوئی بارہندہ کریں بطور تعین تو اس صنعت کو تقسیم کہتے ہیں۔
تین خوش و تین زبان ناخوش، تین چوہا بہرہ و زبان کشت

اول تین ہو۔ نہیں تین اور زبان دونوں کو جمع کیا ہے پھر دونوں کا فرق ظاہر کیا ہے کہ ایک اچھی ہے اور ایک بُری۔ بعد ازاں ہر ایک کی طرف ایک حصہ منسوب کیا ہے بطور تعین یعنی تین مثل آرہ ہے اور زبان مثل آتش

دوسرے معنی یہ کہ ستاح کا دل مبتلا ہے ریح و عشا ہو گیا۔ اس شعر میں تصنع اور تکلف ظاہر ہے۔

از رخ خودیتی تو حاقانِ حیں صورتِ حیں کدہ بردہ بریں
دیگر

سایہ اور سرِ خدا و فنا ہمدست از دہ ہمہ عظم سوا
اس میں شک ہیں کہ اس صنعت کا اترام مذاق سلیم کو مانگوار ہوتا ہے
حضرت خسروہ کو جو اس صنعت کی طرف زیادہ میلان ہے شاید اس کا سبب
ہندی شاعری کی تقلید ہو۔

اتحاد نام
یہ صنعت اس طور پر ہے کہ ایک لفظ کے دو معنوں میں سے ایک معنی مراد ہو
اور ضمیر لاکر جو اسی لفظ کی طرف راجع ہو دوسرے معنی کا ارادہ کریں۔
سوئے سوادِ آؤدھ آمدیو باد کرد حک از خنجر تیر آں سواد
لفظ سواد کے دو معنی ہیں گرد و لولہ تہ اور سیاہی و تحریر۔

یہ مصرعہ میں یہاں معنی مراد ہیں۔ اور دوسرے مصرعہ میں اسی لفظ
سواد کی طرف اشارہ کر کے سیاہی کے معنی لیے ہیں۔ اور اس پر لفظ حک
دلالت کرتا ہے۔

یہ دوسرا ایہام ہے۔

پیل طلبہ، کردہ شہر پیل نور کا ورد آں۔ بمکان ایشور

لفظ شور کہ۔ معنی ہیں (۱) کھاری چونکہ، سے مناسب، رکھتے ہیں (۲) غل

یہاں دوسرے۔ معنی مراد ہیں۔ بمکان بد صورت آدمی۔

مطلب یہ ہے کہ بادشاہ۔ نہایت منگیا تاکہ اُن بد صورت لوگوں پر حملہ آور ہو اور وہ ڈر کر شور و غل مچائیں۔

ہچو کماں پر خم و تیراز میاں تیر ستادہ، و کمانش واں

یہاں تیر کہ۔ معنی ہیں کشتی کا مستول۔ اور تیر آلہ معروف ہے جو کمان

سے مناسب، رکھتے ہیں۔ یعنی کشتی مثل کمان تھی۔ اور مستول پنج میں گویا تیر کھڑا تھا

اور کمان چل رہی تھی۔

مسلمانان گمدا یہ سچا رہ دل خود کہ تیر انداز من سے تیر کش کا فریاد

لفظ کش کہ دو۔ معنی ہیں (۱) تیر دان۔ تر کش (۲) انداز۔ یہاں۔ معنی

دوم مراد ہیں جو بعید ہیں۔

طفل گونہ برہ افتاد و مرد شاخ بید و بعا دل سپرد

لفظ عناد کہ دو۔ معنی ہیں۔ ایک، تو جمع عندلیب دوم عنا

۔ بمعنی رنج اور دل۔ بمعنی معروف، اور یہاں دونوں۔ معنی صحیح ہیں۔ یعنی شاخ

۔ لہجہ بگونہ کو مردہ دیکھا تو عندلیبوں کہ سپرد کر دیا۔

دوسرے یہ کہ۔

(۲) جب اُس نے تیر کو روڑ سے کھینچا تو اُس کو ایسی کمان سے واہ واہ ۱

کی آواز سنا دی۔

ماؤک دیکھتا ہے حگ ایں زحطاؤ و رشداؤ رنگ
یہ نما ایک تہڑی ترکتاں ہیں۔ اور خطاؤ رنگ ملک ہیں۔ یہ۔ معہ قریب

ہیں۔ مگر مراد قائل دوسرے۔ معہ ہیں۔ یعنی

یہا لوٹ۔ خطا قصور۔ رنگ۔ لوہہ کامیل۔

ایہام کے علاوہ اس میں صحت لفظ و تہڑی ہے۔ یعنی ماؤک بڑ خطا
ہی اور دیکھاں بے رنگ۔

گرد رہتس کاں بہر تہذیل سسرہ ہریش م تہدہ خندیل
مصرعہ دوم میں سسرہ اور حیت م کی مناسبت سے لفظ میل کے۔ معہ
قریب (سلانی) ہیں۔ مگر یہاں مراد دوسرے۔ معہ ہیں یعنی مقدار مسافت
صورت اُن تحت گہہ لے ہا عین جو اردستہ ہر ختمہا

لفظ عین کے کئی۔ معہ ہیں (۱) اکھ (حوار کے مناسب ہے) (۲) اصل

ودات (۳) حیت مہ یہاں مصرعہ۔ معہ مراد ہیں۔

بادشاہ کی کشتی جو تخت گاہ لے رہا تھی معنی ایسی معلوم ہوتی تھی۔ معہ اکھوں

پرا ارد۔ یا ختمہا جمع ختمہ۔ یعنی کشتی خیموں کے اوپر مثل ارد معلوم ہوتی تھی۔

اس موقع پر تامل۔ سمجھ میں آتے ہیں۔ اس۔ لہٰذا یہ معنی بعید ہیں۔ مگر مراد قائل ہی
معنی بعید ہیں۔ تو اس کو ایہام کہیں گے۔ ایہام کہ۔ معنی ہیں ”دوسرے“ ہیں
ڈالنا۔

ایہام کی تعریف اس طرح بھی کی گئی ہے کہ ”کلام میں ایسا لفظ لائیں جس کہ
دو۔ معنی ہوں اور اس لفظ پر دونوں معنوں کا اطلاق صحیح ہو۔“

یہ دوسری صورت ایہام کی پہلی صورت۔ سے زیادہ پرلہا۔ اور یہ منیدہ ہے
اب ہم اس ثنوی۔ کہ چند اشعار متضمن ایہام یہاں نقل کرتے ہیں:-
روم بگیرد بگرہ کارزار تیغ و سر۔ از رنگہ نگیرد زعار
لفظ رنگہ، کہ دو۔ معنی ہیں۔ نام ملک اور لوہہ کا میل۔ اس موقع پر دونوں
معنی درست ہیں۔ یعنی مدوح کی تلوار جنگ۔ کہ وقت ملک۔ روم کو توفیق کرتی
ہی اور عار کہ سب۔ سے ملک۔ رنگہ، کو کہ ایک، حتمی ملک ہی نہیں لیتی۔
دوسرے۔ معنی بھی صحیح ہیں۔ یعنی عار کہ سب۔ سے وہ تلوار رنگہ، کو
قبول نہیں کرتی۔ بلکہ ہمیشہ صاف و شفا دہا رہتی ہے۔

در کشش تیر چو شد بخاکش زہ۔ ز کمان خود کش را بدگوش
لفظ زہ۔ کہ دو۔ معنی ہیں (۱) چلہ کمان (۲) کلمہ تحسین و آفریں یہاں دونوں
معنی درست ہیں۔ یعنی

(۱) جب اس نہ تیر کو زور۔ سے کھینچا تو کمان کی زہ کاں کہ پاس آگئی۔

کہ یاس جاتی ہے۔ یا یہ کہ جو اُس کو حاکم تھے اُن کے یاس مٹتی ہے اور جو ملتا تھا وہیں
اُن کی طرف چلی جاتی ہے۔ علے ہذا
ساح ہر بار گمہ کرد راہ چاہے گمہ باز تہ مارگاہ

رجوع

صحت رجوع یہ ہے کہ کلام اول کو باطل کر کے دوسرے کلام کی طرف کسی
فائدہ کی عرصہ سے مصروف ہوں۔

سلطان کیتباد کی مدح میں ملتے ہیں۔

اسر جو رسید بشاہی توئی لے۔ علط م ظل الہی توئی
یہاں رجوع کا مقصد مدح میں ترقی ہے۔

ایہام

صحت ایہام کا طریقہ یہ ہے کہ کلام میں ایسا لفظ ذکر کریں جس کے دو معنی
ہوں ایک قریب اور ایک بعید۔

معنی قریب وہ ہے جو اُس مقام کے مناسب ہو اور معنی بعید وہ ہے جو اُس مقام
سے مناسبت نہ رکھتا ہو مگر کہنے والا لے کا مقصد معنی بعید ہو۔ مثلاً

ع۔ آئینہ دستاہ را برتہ

یہاں اعطاستاہ کے معنی ہیں (۱) لکھا اور یہی معنی قریب ہیں اور آئینہ کی مناسبت
سے اول اسی معنی کا وہاں م ہوتا ہے (۲) دوسرے معنی استخوان بازو ہیں جو

لہذا اُس کو ایسا استغنا حاصل ہو گیا ہے کہ آسمانوں کی طرہ پرشہ کر رہی ہے۔
 یہ امر ثابت ہے کہ چتر کی لپٹہ آسمان کی طرہ ہوتی ہے اور لپٹہ کسی کی طرہ ہونا
 پروردائی کی علامت ہے۔ مگر یہ اعتراض خیاں کرتا ہے کہ یہ پروردائی اس وجہ سے ہے
 کہ اُس نے بادشاہ سے فیض حاصل کر لیا ہے۔

پیش دراز شاہم سپہر کبود نیمہ کامل بزمیں شاہم مدفود

دیگر

پشہ بنفشہ بہ سمن زار ہا کوز شاہم از چیدن دنیا را

ادماج

یہ صنو اس طرح ہوتی ہے کہ ایک کلام سے دو معنی حاصل ہو۔ تمہوں اور دوسر
 کی کچھ تہیج نہ کی ہو۔

لالہ چو از کوہ پرفہ آں شکوہ کبکہ بُترید دل از تیغ کوہ
 موسم خزاں میں لالہ کی بہار پہاڑ پر ختم ہو چکی ہے اس لئے کبکہ ، تبھی پہاڑ کی چوٹی
 سے دل اُچاڑ کر لیا ہے۔

دوسرے عہد کا یہ مفہوم بھی ہو سکتا ہے کہ لالہ کہ فراق میں کبکہ ، نہ
 تیغ کوہ سے خود کشی کر لی ہے۔

شاہنشاہ و باہمہ دہر دگل رفتن او جانہ ہونہ دگل

دوا کی تعریف نہ کر تمہیں کہ وہ داناؤں کے پاس ٹھہرتی ہے اور لکھنپڑ سے لوگوں

گرمی کی شدت کے بیان میں کہتے ہیں کہ:-

حائب سایہ تشدہ مردمِ رواں   سایہ بدبالہ مردمِ دواں
آدمی سایہ کی طرف کو جاتے ہیں اور سایہ آدمیوں کے پیچھے دوڑتا ہے۔
یہ تو ثابت ہے کہ آدمی کا سایہ اُس کے ساتھ ساتھ دوڑا کرتا ہے مگر شاعر کا
خیال ہے کہ سایہ کا دوڑنا اس وجہ سے ہے کہ وہ بھی آدمیوں کی طرح دھوپ سے
بچنا چاہتا ہے۔

اردو ماراں کے بیان میں فرما۔ تمہیں۔

یردہ لیتیں گتت فلکِ موسو   باہمہ زالی شدیو تیدہ ردو
یہ امر ثابت ہے کہ اگر میں آسمان چھپ جاتا ہوں۔ مگر شاعر کا خیال ہے کہ آسمان نے شرم
کے سبب سے منہ چھپا لیا ہے۔ مگر تختہ یہ ہے کہ بادِ خودیر زال ہونے کے اتنا یردہ
کرتا ہے۔

گلِ رِکرمِ ردو ہاں اکہِ حُست   وزیہِ خودِ حامہ سارِ دُست
گل کے ریرہ کو رِگل کہتے ہیں۔ شاعر خیال کرتا ہے کہ یہ رِکشی گل کی طرف سے
ار راہِ کرم ہے۔ مگر خود یہ ٹھٹھکیڑ رہتا ہے۔ اور یہ ٹھٹھکیڑ یہ بتا کتا ہے اُس کے
کھلنے سے۔

ار رُجِ تہ رنگِ حے در یورہ کو   لیتتہ قہ فیہ رُورہ کو
مخ حیرتِ تہ میں کہتے ہیں کہ اُس نے رنگِ مادِ تہ کے رُخ سے ہیک ماگ کر لیا

آر، فروماند چو کوہ از شہار، کوہ در آمد تیززل چو آر،

دیکر
چشم پر بحر، مگر گورث، تر گورث، ہر شہر شہر شدہ پر جگر
حسنِ تعلیل

اس صنف کا طاق یہ ہے کہ کسی وصف نہ کرے کہ کسی شے کو علف قرار دیں
مگر وہ شے حقیقت میں اس وصف کی علف نہ ہو۔ گویا یہ صنف ایک تختل ہے جس سے
طبیعی مخلوط ہوتی ہے۔

چنانچہ گھوڑوں کی تیز روی کی صف میں کہہ رہے ہیں:

از تگر شاں کاں ہر صرصر
باد بدیوار، بسہ سرزده

گھوڑوں کی دوڑ میں کہہ رہے ہیں: "مگر آتی ہے مگر شاعر خیال کرتا ہے کہ ہوا کا دیوا
پٹکا ہے۔ یہ امر تو ثابت ہے کہ ہوا دیوار سے ٹکراتی ہے مگر شاعر خیال کرتا ہے کہ ہوا کا دیوا
سہر پوڑنا اس شکہ سے ہے کہ وہ ان گھوڑوں کی تیز روی کا مقابلہ نہ کر سکی
شدہ، سہرا اور آتش کی صف میں فرما رہے ہیں۔

آتش از انجا کہ بدل جا کر کرد
دود بر آمد ز نفس ہا، سر

یہ بات تو ظاہر ہے کہ موہم سہرا میں سانس کے ساتھ ہوا پھلتی ہے جو دھوئیں سے
مشابہ ہے۔ مگر شاعر خیال کرتا ہے کہ یہ دھواں آسمان سے نکلتا ہے کہ آج کل
دلوں میں آگ نہ بجھ کر لی ہے۔

عکس و تہ بدیل

آہے کہتے ہیں کہ کلام میں کسی حیر کو دوسری یہ مقدم کریں۔ پھر مقدم کو

مُوجزہ بنائیں اور مؤخر کو مقدم۔

خواب من ار ویدہ من آب رد آب من این دیدہ فی خواب بُد

مصرعہ اولیٰ میں خواب مقدم ہے آب یہ مصرعہ ثانی میں اُس کا عکس ہے۔

حیح مداد دور و دیوار کس تیکہ دیوار و درتس کردہس

دیگر

مردم یک خانہ و صد تری خانہ یک مردم و صد مردی

دیگر

حیرتہ آن ست کہ تدحیح ماہ حیرتہ مدین ست کہ تدحیر شاہ

حیر شاہ اور حیر ماہ کی ترتیب دوسرے مصرعہ میں بدل دی ہے۔ علاوہ اس

یہاں صنعت مُرد لُحج علی الصُدر بھی ہے۔ یعنی حوالفط مصرعہ اول کے شروع میں

وہی مصرعہ ثانی کہ آخر میں آیا ہے۔

دور۔ علم از سحر زماں بہ کتم سحر رباں را۔ علم در کتم

دیگر

وقتہ ست جوتں ہا کہ وقتہ ہا رحت

آمد ہا رحت جین لالہ زار رحت

دیگر

ارصاد

یہ صنف اس طرح ہوتی ہے کہ شعر میں ایہ الفاظ لائیں جس سے یہ معلوم ہو کہ یہ شعر
 ثانی کے آخر میں ہے۔ ملاں لفظ ہوگا۔ اور یہ ہے۔ ہی ہو سکتا ہے کہ شعر کے قافیہ کا
 حرف ردی معلوم ہو۔

شعریہ دیر۔ ایر زیبا رہا۔ سیمبر اس صورت، دیبا رہا۔
 پہلہ عہ میں لفظ ”دیبا“ اس بابت پر دلالت کرتا ہے کہ دوسرے عہ کا قافیہ
 یہی لفظ ہوگا۔ کیونکہ پہلا قافیہ ”زیبا“ معلوم ہے۔
 سر پیادہ۔ خوش بود اندر چمن لیک۔ آں سر دمن پیادہ خوش رہا۔ سوار خوش
 اس عہ۔ نزل۔ کہتا فہم کو معلوم ہیں کہ ”زار“ ”بہار“ وغیرہ ہیں پس لفظ
 ”پیادہ“ اس بابت پر دلالت کرتا ہے کہ اس عہ کا قافیہ ”سوار“ ہوگا۔
 مو۔ رہو گیو۔ راوشک۔ خشک۔ فرق نہ ہوں سر مو۔ رہا۔ زمشک۔

دیگر

آئینہ صورتش از سینہ رفت۔ صورتِ مادراک ز آئینہ رفت۔

دیگر

باغ خراب از قدم بوم شوم۔ چغد قدم شوم۔ رہا۔ بار بوم

ازیئے نامے کہ مساویں آئیڈا نامہ یہ کردی و دیدہ سید
 دیدہ سید کردوں سے مراد یہاں نابینائی ہے۔ مگر حقیقی۔ معنی کے لحاظ سے سیاہ
 و سید میں تضاد ہے۔ دیگر

گرمی دل میت جو حاصل مرا سرد شد از آپ سخن دل مرا
 نو کنم ادا تو رہم کہن یں دی شیش دان سخن
 ہو کہن۔ یس ویتس رو۔ میں تضاد ہے۔

فلک جہاں نختہ بمن شد تمام کے دہم اردست ہو دوا حواء؟
 نختہ صند خام۔ دیگر

بستہ تست این دلہم باد گران نشند کاتس اکہ باد گیراں دل نختہ مرا
 یہاں بست و کتا میں تضاد ہے۔ دیگر

تیز جوشد حخر آں گرم خو تیت نہ دیدہ کس از دہج رو
 یہاں رو کے۔ معنی دھ و طور کے ہیں۔ مگر اصلی معنی کے لحاظ سے تیت و رو
 میں تضاد ہے۔ دیگر

نشستہ سزہ زیں ہو دچت گل ستادہ سروراں سو جواب تست

گرم رہندہ از دوجامہ مرد مردم بے جامہ بجاں گشتہ تر
 گوشت کن این گفت و کن گفت کس
 تسو و متسو۔ سخن این بست و بس

صنایع بدایع | صنایع بدایع عروسِ کلام کا زیور ہیں۔ اس شنوی۔ کہ اکثر اشعار
اس زیور سے آراستہ نظر آتے ہیں۔

چند اشعار متضمن صنایع ہیاں نقل کیے جا رہے ہیں۔

صنعت، طباق یا تضاد

یہ صنعت اس طرح ہوتی ہے کہ ایسے دو لفظ یکے، جا ذکر کریں جن کے معنی

فی الجملہ ایک دوسرے سے مخالف یا ضد ہوں۔

خونِ دل گرچہ کہ بسیار برفِ ماندک ماند
صبرِ چند کہ بود اندک، بسیار برفت
اندک و بسیار متضاد ہیں۔

دیگر

پایک بازندہ برون از قیاس
چرّ دل و خالی دلِ شاں از ہر اس

دیگر

مستی او مایہٴ ہشیاری
خفتہٴ ہرچہ ملق ز بیداری

دیگر

کرنِ بزرگی بحقِ کمتری
دادِ سبکِ جا بے تقمیر، اگر آں

دیگر

ایں ہمہ بیداری و خشن
کامِ دلِ مانِ پُر و تن

بیداری و خشن میں اور آمدن و رفت میں تضاد ہے۔

تبع کرتے ہیں اخترِ عالم ۰ مژدہ لے کر تب کردہ نیت زرد

دیگر

رنگی تب کرد پیدہ رے حدہ زماں شد فلک ارجا رسو

دیگر

مرحله صبح کہ شد نور دہا ساحت یکے شعلہ ز جہیں تر

تارے ۱۳

دیگر

آفتاب کی روشنی دگر می کے اثر سے تارے سیاہ س کر اڑ گئے یعنی چھپ گئے

دیگر

صبح زس دم کہ دما دم گرفت آتش عورتید بعالم گرفت

دیگر

روبر دگر کردیو نابِ جاں مشکِ تارا ہو مشرق ہاں

دیگر

گست یو دریاے سہرا بگوں داد رواں حتمہ حور را بر دل

دیگر

شد گرہِ حیح جو گہر بدنامے لعلِ مہ انگد گہر بدریاے

دیگر

روزِ دگر صبح جو صفاک شد مارسیہ در تنم خاک شد

حدہ ۱۳

ص

رات کو سورج چھپا، تو گیتا تھا مگر پورا چاند تھا صبح ہوئی تو سورج نکلا
یہ مضمون اس طرح سہ بانڈھا۔ ہر کہ

چوں دلِ شربِ حاملہ مگر گشتِ شربِ حاملِ مہِ کامل گزشت
حائلِ کیا ہر نہ بل یکہ شبہ تاجورِ بے زاد دریاں کو کہہ
آفتاب ۱۲

دیگر

صبح ہوئی اور تار۔ بچھپا۔ گتہ۔ اس مضمون کو یوں بھی ان فرما تے
ہیں۔

صبح چو بزوعِ لَمِ آفتاب، لشکرِ سیارہ فروشد آفتاب،
دیگر

رات گزری صبح ہو۔ نہ آئی
کر دچو شربِ نمبر، خود را تمام
صبح دِلِ پردِ بالاب۔ بام
آفتاب ۱۲

دیگر

صبح برآوردہ چو چپ تِ سپید
بست، سیاہی بہ سپیدی امید
دیگر

کوسِ سحر گہ فلک، آوازہ گشت
دبدبہ روزِ ستر تازہ گشت
بلند آوازہ ۱۲
دیگر

چون حل رت بہ نور آفتاب پخت ہمہ دانہ پڑیں ز تاب

آفتاب برج جوزا میں

جب آفتاب برج جوزا میں آیا تو لو طینے لگی اور گرمی کی شدت ہو گئی۔

اس مضمون کو اس طرح بیان کرتے ہیں

حانہ چو حور شید بجز اگر گرفت رفت در آن طہ درں جا گرفت

ماد ز جوڑا شد و آتش مہر سوخت جہان ز ر میں تا سیر

آفتاب برج سرطان میں

جب آفتاب برج سرطان میں آیا تو برسات شروع ہو گئی۔ اس مطلب

کو یوں ادا کیا ہے

کرد چورہ در سرطان آفتاب حتمہ خور تہید فرو شد بآب

ابر سر ایرودہ بالا کرتید سر صف حوتی بصر کر تید

بیان کر مایہ ہے کہ گل میں یا سرہ اگا ہے جا کا یا بی بھرا ہوا ہے اس

مضمون کو اس طرح ادا کیا ہے کہ

سرہ بھرا تہہ چوں نوح طال ملک جہاں گرتہ تکام طال

۱۴ یڑیں ایک حوتہ ہے ساروں کا رُح تو یہ جس کو تر یا بھی کہتے ہیں ۱۲

۱۵ حور ارح مادی ہے ۱۲

گل ریاں جو پھولوں کا بادشاہ کہلاتا ہے اُس کو نکال دیا۔ اب چمن کے اندر اُس کی حکومت باقی نہیں رہی۔

فصل خزاں چمن چمن خانہ ساخت، بادشاہ کرہ بگلزار تاخت،
شاہِ گل پر غم زولایت، براند کشِ بچمن ہیچ ولایت، مازند

فصل چہارم

مقصود یہ ہے کہ موسمِ برسات آ پہنچا اور ابر نمودار ہو۔ نہ لگا پھول کھلنے لگے۔ اس مضمون کو یوں ادا کیا ہے کہ
بہار کا جھنڈا بلند ہوا تو ابر نے اپنا خیمہ ستاروں پر جا لگایا پھولوں کا سکہ تیار ہو۔ نہ لگا جیسے ہمارے بہادر شاہ کے دام بنتے ہیں اور اس سکہ کی تیاری معمول طور سے کی گئی۔

فصلِ بہاراں چو ظلم در کشید ابر پر پردہ برآ کر کشید
سکہ گل چوں درم نہ زرد سکہ بصرہ دروجہ موجِ مرزد

آفتاب برج ثور میں

مطلب یہ ہے کہ جب آفتاب برجِ ثور میں آیا تو کھیتوں میں غلہ پکا گیا اس مضمون کو یوں بیان کیا ہے۔

کا موسم ہے اس مطلب کو یوں ادا کیا۔ ہے۔

آسمان کے مادتاہ لے حس دقت کماں ہاتھ میں لی تو ماہ تیرے دوڑ کر ملک کی حکومت موسم ہمارے کے سیر و کر دی۔

تاہ فلک عین بکمان دست برد تیرمہ تسلیم سرا سر یر
تاہ فلک = کیا یہ ہے آفتاب سے - تیر = رسات کے ایک بیسے کا نام ہے کماں =
برج قوس لفظ تیر کماں سے ماست رکھتا ہے۔

یہ مصموں کہ اس موسم میں دن چھوٹا اور رات ٹری ہونے لگی یوں ادا کیا ہے کہ

جماں ایک ٹریا ہے جس لے جرحہ کا تا شروع کیا ہے اور رات کو ہایت لما
دعا گاکات کر دیا ہے

رال جماں چیخ ردوں کر دساز داد و تب رشتہ بعایت درار

رال جماں = کیا یہ ہے دیا جماں سے سے ٹریا ما ہے۔

چیخ ردوں = جرحہ کا تا۔ رشتہ = ڈورا، دعا گاکا۔

فصل خراں

مطلب یہ ہے کہ خراں کا موسم آگیا۔ ہوا تیر چلنے لگی۔ پھولوں کی

ہمار حستم ہو گئی۔ اس مطلب کو اس طرح ادا کیا۔ ہے۔

جب فصل خراں لے جس میں گھر بالیا تو مادر رواں گلزار میں ایسا گھوڑا کد آنے لگی

دیگر

۱۱

آہو پویندہ بیالادزیر خانہ خود اختہ در کام شیر

آفتاب ۱۲

دیگر

گرم شود بر ہا ہر ہیچ کس پس زحمہ اور دواند ز میں

آفتاب ۱۲

دیگر

کشتی عاج رہے تو گوئی رواں گشتہ دو گوشہ بد و سوباد با

گوش کہ با چشم ہی کرد لان مروہ بود بہ پیشہ مش چراغ

طرفہ کہ آل مروہ ز آسید بہا ہیچ گزند بہ پچراغش نداد

دیگر

خاک یکہ بیضہ طوطی شمار بیضہ یکہ بچہ او صدہ زار

یعنی کرہ زمین طوطی کا اندھا ہے اس ایک اندھ سے لاکھوں بچہ نکلم۔

سبزہ نور تہ تو گوئی مگر بچہ طوطی سے کہ شد کہ رخ بر

نیا اگا ہوا بڑہ گویا اس طوطی کا بچہ ہے جس نے نئی کلیاں نکالی ہیں۔

اسالیہ بیان فصلوں اور موسموں کا تغیر صبح و شام اور رات دن کا ہونا ہر جگہ ایک ہے نہ پیرا یہ میں بیان کیا ہے۔

آفتاب، قوس میں

بیان کرتا ہے کہ آفتاب، برج قوس میں آگیا بر سار، ہو چکی سردی

گوئی کراوصافِ صفاتِ ابرو بادہ درں ست و صراحی دروں
 علی صراحی ایسی صاف ہو کہ اُس میں تراب گردن کرتی نظر آتی ہے اُس کی تعانی
 سے معلوم ہوتا ہے کہ تراب ماہر ہے اور صراحی اُس کے اندر

دیگر

درست کم اوکٹ صافی گٹر ارہوس بادہ تندہ شیتہ گر
 صراحی کے میٹ میں پاک و صاف بھاگ اٹھتے ہیں تو اُن بھاگوں کو تراب کی پیپی
 ہوس ہے کہ وہ تراب بھرے کے لئے اور سسے سے شیتے مارے ہیں۔ مطلب یہ ہے کہ -
 صراحی میں تراب ہے تراب میں بھاگ ہیں اور بھاگوں پر ٹلے اٹھ رہے ہیں۔

دیگر

عکس رس ہا کہ فروشد آت بستہ بہیلوے ہنگال طباب
 حب کتنی کی رسیوں کا سایہ یابی میں ہو بجا تو اُس سایہ لے ماگوں کو طباب میں
 بکڑ لیا تاکہ ہل نہ سکیں۔

طفل کس سال و لعابش ڈال دایہ اوجیرج و لے مہراں
 آفتاب ایک کس بچہ ہے جس کے منہ سے رال ٹپک رہی ہے حوایی دایہ یعنی آنکھ
 کی گود میں ہے مگر آنکھیں گونگ رہے لیکن اس بچہ کے لئے دایہ مہراں ہے۔

دیگر

باہمہ چوں سایہ تندہ چشمت یک تن و ہر جا کہ بخوش ہست

گر سنہ زانی کہ دریں تنگنا - ہاں ز ملک می طلبی زرخدا -
 غزہ بہ نزدیکی لپٹاں مشو - بیل باغی - بگر - خوان مشو
 ہرستہ - ہرستہ از خرمن ہستی - خستہ - تا تو چہ باشی کہ کمی زود - بسہ

بادشاہ عالم موجودارت میں ایسا - ہر جسم خرمن میں ایک - تنکا - پھر تو جو اس - سہ بھی

کم تر ہ کیا چیز ہ !!!

چند کشتی پیش ملک - دست ہمیش - تارت، زکو - تودہ از ملک خمایش
 تشنہ بمیر آب، زد و ناں خواہ - خوں خور و از خواجہ شان ناں خوا
 چوں بُردی طمع از نا کساں - صر و - مکن گوہر خود با خساں
 گل سجہ - راگاہ ستوراں مبر - آئینہ در مجاہد - کوراں مبر
 تخیل - تخیل شاعری کی روح - ہاں اس مثنوی میں جا بجا - یہ موقع پا - ہ
 جا - تمہیں جہاں حضرت خسرو - نے تخیل کا طلسم باندھا - ہم مثلاً
 جوہری - شام بسوداگری - کردہ گہ پیش کش - مری
 شاعر کا خیال - ہے کہ وقت شام ایک - جوہری - جس - نہ سوداگری کی غرض - سہ خدیا
 کہ سا - منہ جواہر - پیش - کہ ہیں یعنی شام کو ستار - نہ نکلے ہیں -

چرخ - یکہ حلقہ - انگہ - تریں - بر سر یکہ - حلقہ - زاراں نگیں
 دیگر

بسکہ صراحی جلی گر - تصاد - بادہ در و دیدہ شد اندر طواو -

تیج کہ سہراب رستم کشید   ہیج ستندی کہ ز گیتی چہ دید

دیگر

خواست یکی خواستہ لیکن یامت   آنکہ می خواست برود و رفت
رفت یکی در طلب لعل سگ   یرہہ گیتن سپاہ سیجگ
واں دگرے را کہ ہم آں سود   لعل حیاں یامت کہ در کاں نو
کوستانِ سویدہ رعایت نزن   کوستانِ آبست بہ ہاون دروں

دیگر

این ہمہ سیداری ماحصلت است   کا آمدنِ مارِیے رفت است
گردوتِ حوتِ حورو و مدحِ ماش   در نمودنِ نہ مشو گوشت
تنگِ ماش از یے عیتِ فراح   کاں بری ارباع کہ حیر در تاج
ہر حیر رسیدنِ حورو کم محور   در زرد ہم رسیدنِ ہم محور
ہر حیرِ کھوئی و سیالی - مرخ   را کہ کھواہن متوال یافت گنج

دیگر

آنکہ شکستنِ قناعت درست   قرصِ حورارِ قرصِ رشت بہرست
کاں عدالتِ کامت دہد   دینِ لطمِ حبتِ ماتس دہد
خطاب بہ نفس

ترکِ طمع گیر ز خود ستم دہد   تانتوی چون حلاں شرما

طاری ہوتی ہے کہ قیام تہی کہ دن ہوش میں آئیگا
حکمہ اخلاق

اشکرہ رگشتہ پیر، و شگاہ اندہنر خویش زبردست، شاہ
تسکرہ کوا۔ پنہنر کی وجہ سے بادشاہ کے ہاتھ پراپک، بہتر جگہ ملی
چوں ہنر مرغ و ارواں شود مرغ زبردست، سلیمان شود
وا۔ بہر آں آدمی بہ خبر کو کم از اں مرغ بود در، ر
دیگر

گشتہ، چو قاصد بن مردخوں بہ کہ نہ تکرند از تن بروں
دیگر

دجلہ چو آہنختہ گرد نہ مل ہست، جد اگر دن آں مستحکم مل
دیگر

تا بچمن ر بود ایدہا کسرخ ز دزیر گیا ایدہا
دیگر

چشتہ بچاہ ارچہ کہ بالا شود چشتہ بحال رہا کہ دریا شود
دیگر

ملکہ بمیرا، نیاید کہ تانزد تیغ دو دستی بہ
دیگر

مے دہد و خوں حور دازول تمام حشر عاتقی نگذار د. کام
مرشد فیماں یو کیا تا اور مرید کے دل کو خواہتوں کے لوت سے پاک و صاف کرتا ہے
یہاں تک کہ ایسا فیماں یور کر دیتا ہے

درہ تود مست حریف ار تراب روماید کہ سمیت حراب
اگر طالب یر فیماں مرشد سے یحود ی طاری ہوئی تو مرشد اس کو ایسے الوار کا مشاہدہ
کراتا ہے اس سادے سے وہ یحود ہو جاتا ہے

مست درو مید و او سوے می اوشدہ مست ار می و ستاں روی
بھریہ حالت ہوتی ہے کہ طالب یحود کو کچھ دیکھتا ہے مرشد کی ذات میں دیکھتا ہے اور
مرشد فیماں عیب کا مظهر ہوتا ہے عرص مرشد فیماں عیب سے مست و یحود رہتا ہے اور طالب لو
مرشد کے سادہ سے

لکھ ہر خور و دور او ہر کہ لود و خوں حور داز جو را و
ایسے مرشد کا دور سراسر خور ہے یعنی کثرت فیماں۔ لیکن ایسے فیماں کا تحمل کس سے
ہو سکتا ہے یا چار طالب لظاہر حراب حال ہو جاتا ہے

ارکھ او دور و ماد م خوش است در مثل خور و دم خوش است
ایسے مرشد کا فیماں تدبیر ہو تو رہے نصیب اور اگر یکایک ہو تو بھی ایجا
چوں مدہ مادہ و گوید کہ نون مست برورد گر آید ہو سن
حب مرشد کامل فیماں ہو کاتا اور طالب کو نوید عطا ساتا ہے تو طالب یر ایسی یحودی
لہ حور یتیم۔ حام لہاں ملا کر میے دالے کو ٹا دیا یعنی مس و یحود کر دیا ۱۲

کشتہ نہیں آ رہا، دوباراں چٹید مغزِ جہاں بوسہ دو لبستاں کشید

چرخ یکہ شد بہ دو ماہِ تہام بزم یکہ شد بہ دو دورِ مدام

صوفیانہ خیالات، | صفہ ساقی کہ عنوان میں امیرِ صاحب، | نفاہا بزم
شاہی کہ ساقی کی صفہ نگاری کی، ہر مگر موقع ایہ

دلچسپ تھا کہ یہاں مجاز کہ پردہ میں حقیقت کی جھلک دکھائی، ہم اور بعض

اشعار ایسے پرلہ، ہمیں کہ ادب نفاہا۔ سہ آئی ساقی (مرشد) کی یاد دلا۔ تمہیں

ساقی صوفی کُش و مرم فریب، برون بیکہ، غمرہ ز عالم شکیب،

ساقی یعنی مرشد کامل صوفی کا قاتل، ہر عوام الناس کو دہو کہ میں ڈال رکھا، ہم کہ اُس کہ

کمال سہ ناواقہ، ہمیں اُس کی ایک ادا، نفاہا عالم کہ دلوں کو، بہ صبر و بیاب کر رکھا، ہم

گرچہ کہ چشمش شدہ با خوابِ جفت، لیکہ، گہم فتنہ چشمش نہ خفت،

نفاہا اُس کی آنکھ سوئی معلوم ہوتی، ہم مگر اُس کی نگاہ باطن کی تاثیر کبھی معطل نہیں ہوتی

ہمیشہ طالبانِ حق کہ دلوں کا شکار کرتی رہتی، ہم

عکسِ حیاں نرگس، و خراب، ہر ہمہ را سمرہ دہد در سمراب،

اُسکی بخودانہ نظر کی تاثیر جذبہِ محبت، کو اور بھی تیز کر دیتی، ہم (یا اہلِ محبت، کو خاموش بنا دیتی ہی)

ہر کہ بیکہ، جرعہ اور رهند، بہ ہمیشہ سہ، مند و برتر دہد

جو شخص ادنیٰ فیضانِ مرشد کو تسلیم درضا، سہ قبول کرتا، ہم تو مرشد اُس کی بخود کی اندازہ

کر کہ اُس کہ حال پر اور زیادہ توجہ کرتا، ہم

خسرو شہزاد نہایت سی تمثیلیں نکالی ہیں جس سے طبیعت کی جولانی اور تخیل کی
وسعت ظاہر ہوتی ہے۔

ہر دو بیک تن چو دو بیکر شند	ہر فلک تخت چو مہ بر شند
گشت بہ رجب دو قمر طے گیر	گشت فرین بدو سلطان سریر
ملک یک تخت و دارا نمود	دو ہر بیک آب دو دریا نمود
روہ زین فرد و جمشید یافت	یستم جہاں نور دو خورشید یافت
خاتم جم را دو نگس دست داد	افسر کترے دو ورق اوقاد
دو دبہ کوس دو لشکر زدند	نوبت اقبال دو بخر زدند
گلشن دولت مدو گل تازہ گشت	صوت دو بلبل بیک آواز گشت
مصطفیٰ حیح دو بخبر زدود	آئینہ ملک دو صورت نمود
سایہ یکے کرد دو قمر تھا۔	پایہ یکے ساخت دو لشکر کثار
شاخ بہم سود دوسرو جواں	موج بہم داد دو آب واں
گشت یک باغ و فاراد و حو	گشت یکے منع صفاراد و رو
گشت زمیں آب دو باران حشید	منغر جہاں لو دوستان کشید

حج۔ یکہ شدہ دو ماہ تمام

بزم۔ یکہ شدہ دو دور مدام

تودہ۔ اعلیٰ کہ بہر گوشہ بود   روزیں پُر ز جگر گوشہ بود
(علی جوشار کہ گئے تھے ہر طرف پڑے تھے گویا سطح زمین رنگارنگ لعلوں سے پڑتی تھی یا
وہ لعل زمین کے جگر کے ٹکڑے تھے کیونکہ لعل زمین کے اندر سے نکلتا ہے)

آمد آں سادہ ز نخ برین بہوش زردا   بر سر تیشہ نگہ کن کہ چہاں چہہ برسید
یہاں ز نخ کو چاہ۔ سہ تشبیہ دی ہے اور یہ نہایت مقبذ تشبیہ ہے مگر دوسرے
مصرعہ کے منہمون۔ نہ کہ ”چاہ بر سر تیشہ رسید“ اس تشبیہ میں ایک دلائل و پری
پیدا کردی ہے۔

مویاں در کمر ز ر شدہ   رشتہ بیا تو رہ گھر در شدہ

بسایہ بودم خفتہ کہ یار آمد و گفتم   چہ خفتہ؟ کہ رسید آفتاب۔ اور سایہ

پنچہ کرۂ اودہ گل لعل از پلہ   غرق بخوب ناخن   میر بیلیہ ازاد

زابر و رخم پشہ۔ کماں ستہ   تیر مژہ نیم کشاں انداختہ

اودہ میں ایک ہشت سلطان ناصر الدین کی قبا و کی خمیہ گاہ میں آیا ہے۔ اور

دونوں بادشاہ ایک ہی تخت پر جلوہ فرما ہو رہے ہیں۔ اس موقع۔ کہ بیان میں

۱۔ پلہ یا پکھ۔ درخت۔ ڈھاک ۱۲۔ ۱۳۔ بزم مغزی۔ کہ آخر میں اس شعر پر نوٹ دیا گیا ہے ۱۲

شہ بہتر سر یہ می جمید اول شب صبح دوم می دمید

(مادشاہ جتر کے سایہ میں حراماں حراماں جلتا تھا گویا راسکے شروع ہوتے ہی صبح صادق نمودار ہو گئی تھی) اس تعریفیں جتر سیاہ کو اول شب اور بادشاہ کو صبح صادق سے تشبیہ دی ہے وہ شبہ تشبیہ اول تائیکے اور دوم میں نور ہے۔

دکدک دندان برہنہ تنان چوں شغیب چو بکے گزناں

(جو لوگ برہنہ تھے حارے کھلے اُس کے دانت سج رہے تھے دانتوں کے سجے کی آواز ایسی تھی گویا جو یکبار چوک کا رے ہیں)

سزہ نور متہ تو کوئی مگر بختہ طوطی ست کہ نند منج بر

(سرہ توارہ آگیا مواتھا ایسا معلوم ہوا تھا کہ طوطے کہیے اے ابھی کھانا کھالی ہیں)

روڈوزن ارسلنے پروں بردہ صبر آب بیکان دست چو باران ابر

(مطر ایسا جھانکا کہ لوگوں کے دل ستر کر دیئے اُس کا ہاتھ نہایت لطیف ہو گیا بادل سے میسر سرس ہا ہے)

وربکبان دست بردیوں نہر بر قوس قزح داں کہ برآمد ز ابر

کمان کو قوس قزح سے تشبیہ دی ہے۔

یشہ و از بارگر خم زدہ چوں بسحر گلشن منم زدہ

(مادشاہ کے جتر کی صحت ہو کہ موتیوں کے بوج سے ایسا جھک گیا جیسے صبح کے وقت گلشن

کے بوج سے)

۱۱ مدت سرما سے دانتوں کے سجے کی آواز ۱۲ لٹہ حوٹک ڈنڈا رماہ قدم میں انٹر چوکیداراں ایک ڈنڈا اور ایک تھمہ رکھتا تھا ڈنڈے سے اس تھے کو جھانکا تھا کہ جوکیدار ایسے کام کر

ہوتے تھے ۱۳ روبروں مطرب ۱۴ لٹے آب بیکان ہماست ہلکا اور لطیف ۱۵

کولامھی سے اور بادخزاں کو آندھی کی رہ نما۔ سے تشبیہ دی ہے۔ وجہ شبہ ہر ایک کی خاطر ہے۔

نم بکبک، ہوسہ پنہار از روش زین لریاں بکبک، مرتش
 [پنہار کہ پتوں پر تری اس طرح حرکت کرتی ہے جیسے رعشہ و ایک تیلی پر پارہ کا پتہ ہے]
 یہاں پنہار کہ پتوں پر نمی کہ ہلنے کو ایسے زینت سے تشبیہ دی ہے جو کہ مرتش پر لریاں ہو۔

جامہ گل پارہ شدہ ترش غنچہ گرہ برزودہ برشاں
 [پھول چونکہ گل چکا ہے تو اس کے تن پر جو کچھ تھا پھٹ گیا۔ مگر کلی ایسی معلوم ہوتی ہے گویا پھول کے پھٹے دامن میں گرہ لگی ہوئی ہے] یہاں پھول کی پتوں کو جامہ پارہ شدہ سے تشبیہ دی ہے اور غنچہ کو ایسی گرہ سے جو پھٹے ہوئے دامن پر لگی ہوئی ہے۔ پہلی تشبیہ تو متبدل ہے مگر دوسری میں تازگی و ندرت ہے۔

قطرہ کہ شد زابر چکاں بر ہوا مہرہ بلور شدہ در ہوا
 [شدت سرما کا بیان ہے کہ جو قطرہ بادل سے ٹپکتا ہے وہ سردی سے جگر مہرہ بلور بن جاتا ہے] یہاں قطرہ آب کو بلوری مہرہ سے تشبیہ دی ہے۔

بادہ چونخور شید یکہ تا بہ شام کردہ طلوع و غروب بر بجام
 [شراب صبح سے شام تک پیا نہیں آفتاب کی طرح طلوع و غروب کرتی ہے۔ یہاں شراب کو آفتاب سے اور شراب کو پیا۔ ہمیں بھر جا نہ اوزکا۔ ہر جا نہ کو طلوع و غروب سے تشبیہ دی ہے]

ایک گراں سنگ بکالتیا تہذو اور کہ دو دور زاد

(ہاتھی ہے توڑاوری کرھٹ یٹ کھڑا ہوتا ہے تیروایا جیسے آندھی کے دن اور)
 یہاں ہاتھی کو ایسے بادل سے تشبیہ دی ہے جو آندھی کے دن ہوا پر دوڑتا ہے۔ وجہ
 شہ ترروی ہے۔

طرح عروسی شدہ آراہتہ آئینہ آراہ رواں خواہ تہ

قصر کیلو کھڑی کی صفت میں بیان کرتے ہیں کہ - (تہ قصر دریا میں ایک عروس ہے
 جس نے عمامہ کے آب رواں کو ایسا آئینہ بنایا ہے تاکہ اس میں ایسا حال دیکھے)

اس شعر میں قصر کو عروس سے اور آب رواں کو آئینہ سے تشبیہ دی ہے۔

ہمچو دو آئینہ مقابل زتاب آب رواں عکس ما رود آب

(یہ قصر اور آب جس دو مصما آئینے ہیں ایک دوسرے کے مقابل یا عکس تو قصر کی دیواروں میں نظر آتا ہے)

اور قصر بانی کے اندر اس شعر میں قصر اور آب جس دو نونوں کو آئینہ سے تشبیہ دی ہے

مگر ایسے آئینہ سے کہ ایک کا عکس دوسرے کے اندر نمودار ہے۔

رگس بہ دیدہ رواں کو روت حارحصا ما و خراں کو رکش

(یہ موسم حراں کا مایاں ہے کہ رگس کے دیدے بیٹ ہو گئے اندھوں کی طرح چلتی ہے کاٹا اس آندھی

کی لاشی ہے اور ماد حراں اسکو کھینچ کر لئے جارہی ہے) اس شعر میں رگس کو آندھی سے کا

عہ استا و ووقے ایک قیدے میں ہی قہقتل کو آٹ دیا ہے

مواہ دوڑتا ہے اس طرح سے اریاہ کہ جیسے حارے کوئی میل مسرتے رنجیر

فتنہ و فساد کو دور کر دیا

خنجر کو قطرہ کے ساتھ تشبیہ دینا ایک معمولی تشبیہ ہے۔ مگر دوسرے مصرع میں جو
صورتِ قطرہ کی اضافہ کی ہے اُس۔ نہ اس تشبیہ میں ایک نماز کا، نہ پیداکردیا۔
بودیکہ جا رہے تینخ و تیر ہینچو نیتاں بلبلِ آریگر

[تلواروں اور تیروں کی صورت، پاس پاس تھی۔ گویا تالاب۔ کہ کنارِ بنیر تیاں کھڑا تھا]

یہاں صورتِ تیغ کو آگیز سے تشبیہ ہے بوجہ آب و تبار کے۔ اور صورتِ تیر کو نیتاں سے۔

شد زمین از نعلِ نقش و نگار چو شکمِ ماہی و اندامِ مار

[گھوڑوں۔ کہ نعل۔ سے زمین پر ایسے نقش و نگار ہو گئے تھے کہ وہ شکمِ ماہی اور اندامِ مار

کی مانند معلوم ہوتی تھی یعنی زمین پر نعلوں۔ کہ نشان کثرت۔ سے تھے۔ جیسے کہ شکمِ ماہی اور اندامِ مار پر
ہوتے ہیں]

تیزنگ، و گوش چو پیکان پدید بر سر یک تیر دو پیکان کہ دید؟

[گھوڑا تیز دوڑنے والا ہے اور اُس کی کنوتیاں ایسی معلوم ہوتی ہیں گویا ایک تیر۔ کہ سر پر

دو پیکان ہیں]

یہاں گھوڑے کو تیز سے اور اس کے کانوں کو پیکان سے تشبیہ دی ہے۔ اور دوسرے
مصرع میں تعجب۔ مفید مدح ہے۔

دائرہ خیمہ۔ بنی قطار ابر فرد آمدہ در مرغزار

ہر بادل میں خیموں کا کیچپ ایسا معلوم ہوتا تھا کہ سبزہ زار میں بادل اُتر پڑے ہیں

یہاں خیموں کو بادلوں سے تشبیہ دی ہے

سوز و گداز

ز سیر کرتہ بکیرہ گزر رہو من کن   بننا۔ یہ کہ داری نظر ہو و من کن
مہم دے دودے رزمت جو ناتوانا   بزکوۃ تندرستی گزر رہو من کن

ایکجہ از

گرچہ بدر رخت شش کشید   شست فردا دوش و پیش دوید
سلطان ماصالیں نے رردتی کڑ کر کیتباد کو تخت پر بٹھا دیا تھا دوسرے ہضم
میں کس اختصار کے ساتھ عام کیفیت کی تصویر کھینچ دی ہے کہ
کیتباد تامل حکم تخت پر جا بٹھا۔ مگر فوراً اُترا اور دوڑ کر ماکے پاس چلا آیا۔
تنبیہ و تمثیل | اس مثنوی کے اشعار میں تنبیہ و تمثیل اکثر تادرو غیر مکرر ہے
اور بعض جگہ معمولی تنبیہ کو کسی مکہ کے اصناف۔ سہ لطیف
دل سدنا دیا ہے۔ لہذا چند اشعار متضمن تنبیہ و تمثیل مذرا ناظرین کے جلتے ہیں
شکر اسلام کہ آجاریہ   دود میں تشنہ کہ دریاکر یہ
د اسلام کا شکر وہاں بھیا گویا یاسی رہیں کے یاس دریا بھیا مٹی وہاں دس حوٹالی سید (جونی)
اس شعر میں شکر اسلام کے پیچھے کوا۔ یہ دریا سے تمثیل دی ہے کہ یاسی زمیں
پر جا بیٹھنے اور اس کو سیرت شاداب کرد۔

خمر شقطہ آ۔ بہ شمار   قطرہ کہ ست مذہبیں رانغا

(مادتاہ کے سحر کو قطرہ آب سمجھو مگر اس قطرہ جس سے روے رہیں سے گودہ حمار کو رادیا لہی

عبرہ ازاں معبر دریا تو جو / من دہم از تیغ بہ بحر یں شو
 از تو زہند و شدن پل و مال / وز قبل من بمثل قیل و قال
 تاج زمن - سر ز تو افراختن / علاج ز تو - تختہ از من ساختن
 تا تو بمشرق بوی و من بغرب / حربہ خورد و ہر کہ در آید بہ حربہ
 سلطان ناصر الدین کشتی میں سوار ہو کر دریا / سر جو - کہ پار اترتا ہے
 آ رہا شد از بحر رواں تختہ پوش / کردہ زہر تختہ مع / لم خروش
 (یعنی کشتیوں کی کثرت - سہ دریا ڈھک گیا اور ہر تختہ کشتی پر ایک معلم یعنی کپتان ملاحوں کو چلا
 چلا کر کشتی رانی کا حکم دینے لگا)

نعرہ ملاح کہ می شد با وج / بر تن خود لرزہ بھی کرد موج
 آ رہا ازاں غلغلہ ز اندازہ پیش / گرد نمی گشتہ بگردار بنویش
 جس وقتہ کشتی بمجد ہار / سہ گزرتی ہو تو ملاح سہ / بل کر کیا رگی زور لگا - تم
 اور نعرہ ہمار - تمہیں اس وقتہ کی کیفیت بیان کرتے ہیں کہ
 ”ملاحوں کہ شور و غل کو سن کر موج بھی کانپ رہی تھی اور دریا بھنور
 کہ گرد گھو مینہ سہر کہ گیا تھا“

کشتی پونیدہ کہ چوں تیر بود / بودیجا - کہ زمین گیر بود
 (نیز رو کشتی تیر کی طرح چلی اور فوراً کنار پر جا لگی)

گرد سواراں کہ بخورشید جست
فقطہ رخشہ خورشید لبست
بلکہ اراں گرد از فرائض
بخشہ خورشید پیدند انیاشہ
مورنگاں بکماں ستہ زہ
زہ زندہ اورد رگماں راگرہ
تغ رہنہ کہ بوشید دشت
سرسہ راہیں کہ چہ پوشیدہ
تغ نہ بل کاتن فولاد خیر
ردل نگین حدو گشتہ تیر
کعباد کا شکر کوچ کرتا ہے

صبح چو برد علم آفتاب
لشکر سیارہ فروشد باب
کوس غریمت ز در شہر یار
لرہ در آورد و بردن حصا
دمدمہ را کرد و ماٹہ بلند
دم دم ماسے دما دم فگند
کعباد کی زماں سے فخریہ پیام
ماصر الدین کے مام ہے

من کہ ز دروازہ اقلیم ہند
لشکرے آریستہ ام تاہ ہند
سد سکندر رده ام اربابہ
فتہ یا حوج معل را سناہ
روتو۔ چو خورشید رمترق را
مس ام اسکندر مغرب کتا
شوتو۔ سو۔ کام و نگہ بر حش
مس کم اقصاء عرقین کت
حیرتو از طلعتہ ہیں جو رگنج
من ز در روم شوم سیم سخ

تاجکے گردن کش و لشکر شکن
 بیشتر ریزہ درو تیغ زن
 راوریت و پیش زن خارا شکا
 پشہ پشہ باز پڑو مہما
 خوشہ زنا نہ کہ آزمون
 خوشہ نشانہ بہ سنگ اندرون
 پاک بازی گرموزوں خرم
 دادہ بازی سر خود بہر نام
 پیکہ گراں سنگ سبکہ ایشا
 تہ چو ابر کہ رود روز باد
 موج زناں آہ ز مردان مرد
 کہ تباد کہ لشکر کا بیان ہی جودلی سے روانہ ہوتا ہی
 نورِ علمہا کہ بہ کیوں گزشت
 آتش کوئی بہ نیتاں گزشت
 پرچم برق کہ بگردوں رسید
 در رخ مہ کرد محکا ن پدید
 دد مہ کاسہ باواز خوش
 کوس زدہ بان فلک کاوش
 نیزہ کہ جڑ پر رخ سرافراخت
 پیر فلک خانہ ز فرماخت
 ہیکل پلایاں ہمیں خم فگند
 زلزلہ در عرصہ الم فگند
 زان ہمہ دندان کہ بلا سنج بود
 ر و زمیں عرصہ شطرنج بود
 جنبش آہ از سیم خار شکا
 لرزہ در افگند زمیں را بنا
 ہر یکہ از ان کویہ تناقچ پیل
 رقص ہی کرد بانگہ میل

۱۵۱ اولاد عجب جو عجم میں پیدا ہوئی ۱۲ ۵۲ سردار راجپوت ۱۳ ۵۳ نیزہ کوچک ۱۴ ۵۴ ہندوستان
 کی ایک قوم ۱۵ آواز نقارہ ۱۶ ۵۵ مراد از چاں ۱۷ ۵۶ بالفتح آواز ۱۸ ۵۷

عذر ر عاصی بود اندر گناہ طرفہ کہ من عاصی و عذر خواہ

لعت میں فرماتے ہیں ے

تا بسری عرب آں حم نشست رعب عرب در ہمہ عالم نشست

نخطہ لولاک سیر داخۃ منیرہ یا یہ ازاں ساختہ

ہستی او تاہ عدم خاہ جود نقش وجود از ہمہ یکا بہ لود

جوں زو خود تس عدم آوا تو یا تحۃ ہستی رسم تارہ یافت

بیان معراج میں فرماتے ہیں ے

حام عنایت بصفانوش کرد وز خودی خویش فراموش کرد

سکہ سروں مرد و صالحں ر یو فرق نہشت ز خود تا دوست

راہ کہ یرگم شد ار اں حریل دہم ملائک نشد آجا دہل

عم ازاں قبلہ گہ دل کشید بیشتر از خویش منزل کشید

رفتہ و ما ز آمدہ در یک ناماں رفتن و باز آمدن تو اماں

بہ اس تکر کا بیان ہی حو سلطان ناصر الدین کے ساتھ لکھا ہے

آیا تھا ے

لتکر مشرق زاودہ ناہ سگ حیرہ دل حیرہ گشت و تیر خپک

ترک حد یک افکن دساں گزا ہر ہمہ تیر افکن و از در نکار

۱۲ حو تنھن یا یا سر دساں سے یاد کر دے ساس لوہاروں کا وہ اور ارض یر لوہا کوٹتے ہیں ۱۲

(اس سہرے سے اُس سہرے تک جملہ ملازمان شاہی نہ ندریں پیش کیں)

گشتِ پُر از نافہ چینی زیں   باد شد از نافہ زیں نافہ چین
ہر وہ انصف شکناں گشتِ سہرا   تیغ و ران در پہ چو دہ سہرا
حاجبہ، فضال چو قمری و سار   نغز نو گشتِ بفسدِ لبِ بہار
شبِ چو بر آئینِ بہار ان زیں   کرد ہوا پُر ز گل و یاسمین
شاہِ نخلو تگہ دولہا شتافت   خلوت از دولہا جاوید فیت
کرد رواں برکہ چوں لالہ زار   بادہ گل رنگہ بہو بہار
شاہ بہر جہ کہ بر خاک رخت   در جگر خاکہ دُرِ پاک رخت

متفرق مقامات | اے ہم چند فحشہ : مقامات کہ اشعار بھی (جن میں خاص خاص خوبیاں پائی جاتی ہیں) پیش کرتے ہیں۔

جو شے اثر

مناجات میں فرما تے ہیں۔

اے گنہ آمرز و شفاعت پذیر   پُر گنہاں را بکرم و تگمیر
گرچہ تن من نے پُرسوزا   رحمت توازن پہ ایس روز را
من کہ نہ نیکی ہمہ بد کردہ ام   نیکہ بد خود بتو آوردہ ام

لے تفہیل بیان کر نہ والا چو بدار ۱۲ ۵۲ مینا ۱۲ ۵۳ ”پہ“ کہ بعد ”را“ بمعنی برا
زائد اور یہ متقدمین کا محاورہ ہے ۱۲

شاہ جہاں شہرست بزرگ سیر جیتم جہاں دوحہ از قد جو تیر
 آب در ارتاج و قبا و کمر تا بکمر تا بہ گلو تا بہ سر
 چونکہ بادشاہ - کہ تاج، قبا اور شکر میں موتی ٹکے ہوئے تھے تو - شکر کی
 جھک کر تک اور قبا کی - گلہ تک اور تاج کی سر تک تھی - اس - سر میں
 ایک تولد و نشتر ہی بترتیب معکوس اور دوسرے ایہام کیا ہی لفظ آب کے
 حقیقی معنی سے اگرچہ اس شعر کی بنیاد ایہام پر ہی مگر بدش الفاظ اور
 حسن معنی کے لحاظ سے یہ لطف تعریفی -

تن جو دریاں خلعت و شن و شکر حوں یوقیت بگردن گرفت

(ما د ستاہے حب یہ خلعت یہ تن کیا تو یا قوتوں کا حوں اس کی گردن پر تھا یعنی یا قوت
 اس رتکے حوں ہو گئے کہ خلعت تا ہی میں ہم کو گلہ نہ ملی یا یہ کہ یا قوت جو گریاں میں ٹکے
 ہوئے تھے وہ ما د ستاہ کی گردن کی شرجی دیکھ کر ترسہ ہو گئے)

جبیش سہم الحرام از ہر کراں سہم رناں حرام اخراں

(نوحی سردار جواد ہر آدھریل بھر رہے تھے ایسے حیت دیا لاک تھے کہ گویا ساروں

کی فوج پر بھی تیر مارتے تھے)

شعہ ہمارا کہ وصف رہت کرد ترک فلک سہیت از خوفت کرد
 پیش کشند کراں تا کراں خدمتی ہر ہمہ خدمت گراں

از درو یا قور، درختاں فراخ مرغ ز زر ساخته بالا، شاخ
 شاخ تو گونی کہ بخوابد حکید مرغ تو گونی کہ بخوابد پرید
 (یعنی وہ مصنوعی شاخ ایسی بنائی گئی تھی کہ گویا اس میں۔ سہ پہل ابھی ٹپک پڑ۔ رگہ اور
 پڑیا ایسی ہے کہ گویا اڑا چاہتی ہے)

ساختہ از موم، بسہ نخل چہ کاں بجز از موم نباید درست
 باغِ سوم چون گزری زیں دو باغ یافتہ از لالہ و ریحاں فراغ
 بستہ، بسہ درشتہ گل دلفریب، کوشش صد دستہ نمودہ بر سرِ با
 (بہتر۔ بدل فریب، بگلہ تہ تیار کہ۔ تہ جن کی زیبائش میں سوہا تھوں کی کوشش
 صرف ہوئی تھی)

یافتہ سبزہ زچمن ہا درود بہر درود آمدہ آں جا فرود
 قصرِ ہمایوں ز زمیں تا سما کہ ز یوز زربہ چو فردوس پاک
 طلسم زلف و بدیوار سنگ دادہ بہر سنگ ز یاقور بہر سنگ
 کردہ مسلسل زگرہ روبریا کان زرشخ خواندہ فلک بہر بیا
 خاک از اں مفرش زربافتہ خلعت، نور و زرشخ یافتہ
 جشن چو آراستہ شدیکہ سرہ از طروت، ہمیدہ، ہومیسرہ

۱۱ کاٹھا لکھا ۱۲ غیرہ کا۔ دوسرے مصرعے میں بمعنی دعا۔ آفریں۔ تحنیں ۱۲ ۱۱ نام۔ ۱۲
 ایک شمارہ کا ۱۲ ۱۱۔ ۱۲ شک و شبہ ۱۲ ۱۱ فرش ۱۲

اُن کا حساب لکھ رہا ہے حاجب بیکار بیکار کر تفصیل بیاں کرتا ہے۔ رات کو
 روم۔ مہنوتی کی دھوم دھام ہے۔ اور مادشاہ کی طرف خلعت انعام۔

از دو طرف رایتِ لعل و سیاہ سایہ رسانید ز ماہی بہ ماہ

یک دہر از ہر اہبِ مضع تمام از دم خود بہ ختہ صبار امدام

(ایک دہر از گھوڑے جس کا ریور حراؤ تھا ایسے تیر کہ ماد صا کو ایسی دم سے مادہ رکھا تھا)

میمنہ حلما یہ انداختہ آتشہ اردو و سلبت ساتھ

(دائیں طرف گھوڑوں پر سیاہ جھلیں بڑی ہیں گویا گھوڑے آگ ہیں اور اُن کا سیاہ کس

دھوتیں کا)

میسرہ از پوششِ حلما لعل حلوہ کنناں ماؤز گل ہا لعل

(مائیں طرف کے گھوڑوں کی جھولیں مسج تھیں گویا گھوڑے ہواتے اور جھولیں لال لال تھیں)

وزیں سباں صفِ سیاہست ابرو ہوا کردہ بصحرا نست

قلعہ آہن تہ برگستواں قلعہ بجا مادہ ستولش رواں

(ہاتھی ایسا معلوم ہوتا تھا گویا لوہے کے قلعے پر یا کھڑی ہے۔ قلعہ قائم ہو اور ستوں یعنی

ہاتھی کے پاؤں چلتے ہیں)

باغِ رر آراستہ شد عا کردہ سرواں رجواہ مرتا

۱۵ تمام گھوڑے کا ریور ۱۲ مہنہ دائیں طرف ۱۳ سلب لکس ۱۲

۱۵ میسرہ مائیں طرف ۱۴ مراد گھوڑوں سے ۱۲

نانِ تنوری ز طرب، تپتہ، زان کہ بخوانِ شہِ عالم،

صفہ، ز نار، مطربہ

شد زنِ مطرب، بنوا پروری، ۱۔ نخمہ پر زمرہ و مشتری

پردہ بر انداختہ از آفتاب، ۲۔ کردہ بیکہ، غمرہ جانہ خراب،

رو، ۳۔ چو خورشید بر افروختہ، جانِ کساں ز آتشِ خود سوختہ

یافتہ از نغمہ گلوشاں خراش، صورت، خراشیدہ شاں جانش

زابر، ۴۔ خم شد، یکاں سختہ، تیر مرقہ نیم کش، انداختہ

زنانِ مطربہ کی ابرو مثل کمان تھی اور مرقہ مثل تیر۔ یہ تشبیہ، مبتذل ہیں مگر

تیر مرقہ کا جو وصف، بیان کیا ہے کہ ”نیم کش انداختہ“ اس میں ایک لہجہ،

خاص کی تصویر کشی کی ہے جس سے مضمون شعر نہایت بلند ہو گیا۔

جشن، نوروز مغربی | دلی میں کیتباد نہ جشن نوروزی کیا ہے خسرو نہ

اُس کا تمام سامان اس بیان میں سجایا ہے گھوڑوں

اور ہاتھیوں کی قطاریں ساز و براق سے آراستہ کھڑی ہیں۔ دربار کی آرائش

تین قسم کر گل و بوٹوں سے کی گئی ہے۔

(۱) زریں (۲) مومیں (۳) اہلی یعنی گلہ سٹوں کا

دیواریں طلسم سے سجائی گئی ہیں۔ زربفت، ۴۔ کافرش ہے۔ بادشاہ تختہ پر جلوہ

فرما ہے۔ فوجی سردار، ۵۔ بہ صہ، ۶۔ حاضر ہیں۔ نذریں پیش پہنچ رہی ہیں۔ محاب

چوں بدہد بادہ و گوید کہ "نوش" مست بروزِ دگر آید هوش
صفہ ۳۱ چنگ

یگِ سرانگندہ سرافراخته مو بموئیت ز مہر ساخته
صفہ ۳۲ رباب

کاسِ ناب از تعبِ دلنواز برده دلِ مردم و جانِ داده ما
صفہ ۳۳ فم

ماے دہاں ستہ و ببارگے نامے مگو کش لعلوں مارگے
باز کند لب چو زباں آورے لیک ز بانق لب دیگرے
صفہ ۳۴ دوو

زہرہ زدورش بسرود آمدہ خیرت از حرج فرود آمدہ
ستہ جلاجل لکر حاجبک چوں کمر حرج جلاجل آ
ہر سخن لغز کہ مادوست کرد آں ہمہ در درودہ و دوریست کرد
صفہ ۳۵ مائدہ خاص

گرم ترین کار گزاراں حواں مائدہ کردند ز مطبخ رواں
خواجه آراستہ پیش ہرا ہر ہمہ الوان لعلم کردہ بار
صدق از شیرہ آب نبات در فرہ ہمیشہ آب حیات
بان شک صاف بدن گونہ بود کرت کی رو بدگر سو نمود

پیش رو راه ز نورِ بهر گم شده را در دلِ ش. راهبر
صفحه ۱۰۵، بادیه

مخچه عرق از تنِ مردان کِشید گوهرِ هر مرد از و ش. ریدید
پیش چنان گوهرِ یاقوتِ نگار، کوه زده بر حریرِ یاقوتِ سنگ،
نامِ حرام ارچه برود شد وبال هر چه نمکِ خمر و دماںِ خبرِ حلال
طرفه حرام محکمِ بهر دستِ نگاه حق نمکِ دایرِ دایسِ آن نگاه
لاجرم او دشتِ تنمکِ ریاضِ غریز حرمتِ او دشتِ همه خلق نیز

صفحه ۱۰۵، قرابه

سینه قرابه بر آورده شور و زخس خود چشمِ بدان کرده کور
خونِ دشتِ گرچه لبانِ غری هم نه کشد از تواضعِ گری

صفحه ۱۰۵، پایه

گشته با لبِ ز مجاشِ سر کرده حدیثِ نازد جو همیشه
بادیه تو گوئی که دروازِ صفا هست معلقِ بمیانِ هوا

صفحه ۱۰۵، ریاضی

ساقی صوفی گش و مردمِ نقره برده بیکه غمزه ز عالمِ شکیب
نگرسِ نازنده او نیم باز نیم از و خواب و دگر نیم باز
از که با دود و دما دم خوش و مثل جور بود هم خوش

اعلیٰ تہ کی صفت نگاری کی ہی اس میں۔ سہ کچھ اشعار ضیافت طبع ماطری کے لئے یہاں نقل کئے جا۔ تمہیں۔

صفہ ۱۰۱

شب جو بارہست سر پر سپر گشت مکمل تنق ماہ و مہر
یافت فلک پردہ گوہر نگار رشتہ نشاز یہ بڑاں بود و تار
طاق سما کرد حیراج آشکار طاق یکم بود و جیراجت ہزار
جوہری تمام بود اگر ی کردہ گہریت کش مستری
حیرج۔ یکہ حیر لقمہ انگشتین سر سر یک حلقہ ہزاراں لکین
خوشہ حیرج از علف خانہ حیر ہر حردساں سحر دہ ریز
کرماک شب تاب زہر ہماں ہیچو نہ درار سر آتش جہاں

صفہ ۱۰۲

شمع ہر نہر۔ لگہ سر فراز خاصہ سزم شہ عالم نواز
شمع نہ بل اختر عالم فرور در دل شب شعلہ پیوند و
ساتھ از دو دہادے زمر دادہ بیروانہ سواد۔ ۷ سر

صفہ ۱۰۳

گشت رواں حاکم جہاں گشت و در دل شب کردہ داع
پنہ دہا نے زمانے درار باہمہ کس گرم سر سور و سار

منزل تہ یافتہ، منازل نور   کیف، و کم از راہ بروں برد گرد
 پردہ خویشی ز میاں خار تہ   مرتبہ - بہ خودی آراستہ
 چوں ز میاں رفتہ حجار خیال   بہ حبش جلوہ نمود آن جمال
 جام عنایت، ز صفا نوش کرد   وز خودی خویش فراموش کرد
 مدح، شاہ | اگرچہ ممدوح کا رویہ ناممدوح تھا مگر شاعر کو شیوہ شاعری کہ
 لحاظ سے یہ رسم بھی ادا کرنی تھی :-
 سلک سخن را کہ در افشاں کنم   پیش کش حضرت، سلطان کنم
 سخن! از رشتہ بروں آردور   وز در خود کن ہمہ بہ آفاق پُر
 زانکہ چو بگویم در دولہ، پناہ   تحفہ ازیں بہ بنود پیش شاہ
 شاہ سکندروش و دارانشان   آئینہ رو، سکندروں ہاں
 اس طرح میں ایک شعر خسرو کہ قلم سے بہ لاگ، اور مورخانہ نگاہی جو کیتباد
 کی سہ سالہ سلطنت، کا خلاصہ ظاہر کرتا ہے :-

تا تو گرفتی ہمہ عالم بنام   تیغ فروختہ، میانِ نیام
 یہ بار، بالکل سچ ہے کہ اس کی داد و دہش اور علیش و عیاشی کا شہرہ تو دور دور
 ہوا۔ مگر نہ کوئی جنگ، ہوئی نہ کوئی ملک فتح ہوا۔

بزمِ مغری | سلطان ناصر الدین کی شبینہ ضیافت، جس کا ذکر ہم خانگی ملاقاتوں
 کے تحت، میں کر چکے ہیں جس - کہ بیان میں خسرو شعر - نہ ہر ایک، اور نہ

ہر جہ نہ آثارِ خدائی دہد - کہ ہمہ وقت روانی دہد
 اینہ شہم کو ز جہاں لبب با - دولت او تہا بہد پاد
 معراج ارفۃ و باز آمدہ در یک ماں - رفتن و باز آمدنیش تو اماں
 دور - را مصرعہ - یہلم کی تفسیر ہی اور لفظ تو اماں اس مصرع کی روح ہی جو سامع
 کہ دماغ میں مضمون کا یو را یو را نقش بٹھاتا ہی -
 معراج - سے مراحت کا مضمون خواہ لفظی نے بھی مثنوی سخن الاسرا
 میں بیان کیا ہی -

واں سر عشق نبار آمدہ - در - لسم رفتہ و باز آمدہ
 مگر حسرو کے شعر میں لفظ تو اماں نے بید لطافت پیدا کر دی ہی -
 چشم یقینش جو بر حمت قناد - اُست بیچارہ رفتش ز باد
 آب کہ خود حور داراں ز فرمہ - قطرہ چکانید بکام ہمہ
 قطرہ او چشمہ والا شدہ - چشمہ جیگویند کہ دریا سدہ
 نیم شب ایں یک الہی دو - آمد و آو و در - حزن نور
 داد لوی دست کہ ایں قمر جاہ - خیز و بدریا بہد پاد
 برق صفت حسرت بیت بر - کردہ بمیشاق تشاب و شاق
 جست سروں جو ہر ش اکن کل - یافت مکانے سجد لامکاں
 ارر و در و در و در و در ذات - زیر و در و در و در و در ذات

نورِ نخستش چو عَمَلُم بر کشید شامِ عدم را سحر آمد پدید

(یعنی سہ اول نور محمدی ظاہر ہوا اور اُس نور سے معدومات پر فیضان وجود ہوا)

ہستی او تا بعدم خانہ بود نقش وجود از ہمہ بیگانہ بود

از کمرش غرقہ آری فنا یافتہ در بحرِ بے آشنا

بخط و قرطاس نہ علم ازل شکل لوح و قلمش گشتہ حل

(یعنی رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم کا علم حروف و کاغذ کے ذریعہ سے نہیں بلکہ ازلی تھا۔

اسی سبب سے آپ کو لوح و قلم کی مشکلات سے حل ہو گئیں)

چوں قلم اندازہ علمش بند علم بدل کرد و قلم را گزشتہ

نوعی کہ ضمن میں قرآن بین کہ حق ہو نہ کی ایک مورخانہ دلیل بیان کی

ہو کہ رسول کریم صلم کے زمانہ مبارک سے اس وقت تک ساری صدیاں

ہو نہ آئیں مگر فرمان خداوندی ہمارے پاس اُس سے زیادہ تازہ ہو جیسا کہ

بوقتہ نزول تھا اگر یہ دینِ مبین (نعمتِ باشد) لغو ہوتا تو جیسے رسول اکرم صلم

اس جہان سے جلد ہی فرما گئے ایسے ہی کلامِ مجید کی عظمت بھی برقرار نہ رہتی

کیونکہ جو آیات الہی نہیں ہوتیں اُن کا رواج ہمیشہ نہیں رہ سکتا۔

چنانچہ فرما: تمہیں :-

مدرستہ ہفتہ شد از و تا با تازہ تر سے ایس خط و الا پام

گر ز گدا فریدے ریں ہیا اوشد و ایں نیز نمازد ہجاء صلم

کہ چون کستی حرکت کہ جہاں در تخیلہ اش در آید کہ ساحل متحرک است و در پس الامر
حرکت اراکستی است بریں مذهب ریاں و بسته دور میں شدہ

مناجارت ۱۱ | یہ مضمون بھی پیر اثر اور عارفانہ ہے -

سوسے خودم کش کہ آئی شوم	خازنِ گنجیہ شاہی شوم
آں عمل آور من اندر وجود	کاں ستوام راہ تواند نمود
آنچہ دلم راز تو دوری دہ است	دور ترک دار کہ دوری ست
بر من رسوا شدہ عجب کون	عیب پوشی کہ توئی عیت پوش
من کہ بحکم تو دریں کار گاہ	ار عدم ایں سوز دہ ام بار گاہ
خز تو شناسندہ ایں از کیست	کا آمدن در حق من ہریت
نہ کہ جو آوردی و باز مری	ہم سو بر خویش دارم مری
ستر مرا جوں ہم نہ اندہ	باز رہا غم کہ رہا مندہ
گر حیرت من نیے سوز را	رحمت تو از یہ ایں دور را
ار عمل خود چو رش مینم نخل	دیل کرم پوست بریں گدل
نعمۃ ۱۲ ایش رو کو کبہ نبی	کو گیش ار مرلت کمریا
ار حد ناسوت بروں ناخنہ	بر خط لاہوت وطن ساحتہ

۱۱ اسوہ تکرار ۱۲ عالم اسقام ملکوت عالم ارواح - جروت، عالم صفات آئمہ ۱۳
۱۳ مقام داب

(وہ آبرو خاک کی آلودگی سے پاک ہے۔ یعنی وہ جسمانی نہیں ہے بلکہ جس طرح کاپاک، اُس کو کہتے ہیں وہ اس سے بھی پاک تر ہے)

دیدنِ اوست، ز مردم دروغ تا ہم ازودیدہ نیابد فروغ
[لوگوں کی طرف سے اس کے دیدار کا دعویٰ جھوٹا ہے جب تک اسی کی طرف سے آنکھ گرونی نہ حاصل ہو]

یعنی ان آنکھوں سے اُس کو کوئی نہیں دیکھ سکتا۔ بلکہ اُسی کے نور سے اُس کو دیکھ سکتا ہے۔ چنانچہ ارشاد ہے: سَرِّیْدِ سَرِّیْدِیْ سَرِّیْدِیْ سَرِّیْدِیْ

دورِ زمیں را بر ماں باز است، دام و دواز و رہاں باز است

(گردشِ زمیں کو زمانہ سے وابستہ کر دیا ہے۔ یعنی کبھی دن ہے کبھی رات۔ کبھی فصلِ بہار ہے کبھی

موسم خزاں اور ان تغیرات کی وجہ سے جملہ حیوانات کو امن و آسائش حاصل ہے)

اس شعر کے مضمون سے صاف ظاہر ہے کہ حضرت خضرؑ کے حکماءِ معاصر

اور ان سے بھی متقدم حکماءِ گردشِ زمین کے مسئلہ سے واقف تھے گویہ مسئلہ عام طور پر علم نہ تھا۔

ملا نور الحق ابن شیخ عبدالحق محدث دہلوی اس شعر کی شرح میں لکھتے ہیں:-

وہ بعض حکماء کو یہ حرکت، یومیہ از حرکت زمین است یعنی فلک کو اکبر جہاں خود

ایستادہ اند و زمین حرکتِ دوریہ از مغرب بمشرق می کند و آنچه بروت آنرا بخود ہمراہ

میکردند و ازو رکوا کہ بجگاہ غارب گاہ طالع نمایند۔ آں چنان کہ سوار کشتی را کہ

کردنِ خود وحدتِ اور اسجد ثانی اور متمنع اندر وجود
(عقل نے اس کی چٹائی کو سجدے کئے کیونکہ اُس جیسے دوسرے کی ہستی ناممکن ہے)
حکما۔ رصوفیہ۔ نہ حضرات وجود میں قرار دیے ہیں۔

(۱) واجب الوجود

(۲) ممکن الوجود

(۳) متمنع الوجود

(۱) واجب الوجود جس کی ہستی ضروری ہے۔ وہ وجود حق ہے۔

(۲) ممکن الوجود جس کی نہ تو ہستی ضروری ہے نہ نیستی۔ یعنی ہونا نہ ہونا یکساں ہے
اور وہ مخلوقات ہے۔

(۳) متمنع الوجود جس کی ہستی محال ہے یعنی جس کا ہونا ضروری ہے وہ نامانی
ذات حق ہے۔

شکر در ملکتش دست ساء خود نتواں بود بہرکت خدا

(اُس کی حکومت میں شریک ہاتھ ہیں لگایا کیونکہ شریک کے ساتھ خدا تو جو ہی ہیں سکتا)

آنکہ نہ گنجد نہ خیال و صورت چون و چرا کہ کند آنجا گر

{و خیال و تصویر ہی میں نہ سما سکے وہاں جوں و چرا کا گر ہی ہیں یعنی اُس کی نسبت یہ سوال ہی

ہیں ہو سکتا کہ وہ کیوں ہے؟ کیسا ہے؟ کس لئے ہے؟

پاک آلودگی آب و خاک پاک تراز ہر جہ بگوئید پاک

ہستی مانند خورد اندک سر ہے ، و اں ہمہ بجا .. تی ما یکہ ہے ،

(ہماری ہستی عقل کے نزدیک بہرہ ہی تھوڑی ہے اور وہ بھی ہماری نیستی کے برابر ہے)

یعنی ہماری ہستی عارضی ہے حقیقی نہیں اور وہ بھی چند روزہ اس لئے نیستی کی برابر ہے۔

من کہ ہمہ ہستی من نیستی ہے ، ہستی بنفہ .. ندانم کہ ہے ؟

(میری ہستی سراسر نیستی ہے۔ ایسی ہستی کہ عدم سے پاک ہو میں نہیں جانتا کہ کیسی ہوتی ہے ؟)

یعنی ہر مخلوق ایک عدمی تعین ہے جو صفا ہے ، واسما .. الہیۃ کا منظر ہے۔ اس لئے بظاہر موجود نظر آتا ہے لیکن وجود حقیقی جو لورہ عدم سے منزہ ہے وہ ایک عارضی موجود کہ اور اک ، و فہم میں نہیں سما سکتا۔

نفس .. شناسندہ ہستی مگر آنکہ ورنہ .. ز ہستی گزر

(ہستی مطلق کو کوئی نہیں پہچان سکتا۔ اگر پہچان سکتا ہے تو صرف وہی جس کی ہستی اصلی و حقیقی ہو)

مطلب .. یہ ہے کہ حق تعالیٰ اپنا شناسا آپ ہے۔

ثنا برب .. مطلق بصفاء .. احد زندہ باقی بہ بقا .. ابد

(ذات خدا ثناء ہے ، ہر بغیر کسی قید کے احدیت کی صفات کے ساتھ۔ یعنی باوجود کثرت ، یگانہ ہے)

اس کی حیات ، و بقا ابدی ہے]

بود در اول کس از و پیش نہ ماند در آخر کس از و پیش نہ

(وہی اول تھا۔ اُس سے پہلے کوئی نہ تھا۔ وہی آخر میں رہا۔ اس کے سوا کوئی نہیں)

اس شنوی میں حمد، نعت، معراج۔ کہ مضامین نہ محض شاعرانہ بلکہ
عارفانہ و محققانہ ہیں جس کی توقع ایسے ہی شاعر سے ہو سکتی ہے جو اصحاب
حقیقہ و ارباب معرفت سے ہو۔

اب ہم بعض مقامات کے اشعار مستہ جستہ پیش کرتے ہیں۔

حمر

واجبِ اولِ لوجودِ قدّم نے بوجودِ بکہ بودارِ عدم
(خداے تعالیٰ کی ذات واحد و اولِ ہر جس کی ہستی قدیمی ہے نہ ایسی ہستی کہ عدم کے بعد
بیدا ہوئی ہو جیسی مخلوقات کی)

نورِ فزا ے نصردور میں دیدہ کشا دلِ عترت گریں
(جو نگاہ دور میں ہے اس کو خداے ہی روستی دی ہے اور جودِ دل کہ آمارِ قدرت کو دیکھ کر نصیحت
چاہل کرتا ہے اُس کی آنکھ خداے ہی کھول دی ہے)

رنشِ عللِ درِ رہشِ اگلندہ سم علتِ معلولِ دروہرِ دو گم
(معرفتِ الہی کی راہ میں علتوں کا گھوڑا لنگڑا ہے کیونکہ اس راہ میں علت و معلول دونوں گم ہیں
یعنی حکما جو علت و معلول کے طریقہ سے استدلال کرتے اور ذاتِ حق کو علتِ لعل قرار دیتے
ہیں ان کا یہ طریقہ عرفاں ذاتِ حق کے لئے محض ماکافی اور بیج و یوچ ہے)

کس بر در راہ نہ تحقیقِ او و رز و الا کہ توفیقِ او
(حقیقتِ ذاتِ الہی کی طرف کوئی راہ نہیں یاتا اور اگر کوئی یاتا ہے تو محض اُسی کی مدد سے)

رُہ چو در حملہ نہ گاہِ کیں   زاد میاں حاملہ کرد زہیں
چوں ہریش در روشِ آواز دُ   گنبدِ گردنہ صدا باز داد
بانگِ بلندش زودہ بار عد کوس   ابرِ بلندش بقدم داد بوس

۔۔۔

ہے یہ سہ چیز آنکہ چو آرنڈیش   پیش کشد دل چو مینڈیش
بوزنہ و طنلِ شنگو   دیدہ ام ایں راتِ تجارِ دلیل

(یعنی تین چیزیں ایسی ہیں کہ ان کو جتنا زیادہ دیکھو اتنی ہی دلچسپی زیادہ ہوتی ہے۔ ہند
باتیں کرتا ہوا بچہ اور ہاتھی۔ محکوبہ بارت۔ تجربہ۔ سہ ٹھیکہ۔ شاہرت۔ ہوتی ہے۔)

مقاماتِ مثنوی | شعرا کا دستور ہے کہ مثنوی۔ کہ بعض مقامات پر ضرور طبع
صرون کر تے اور اپنے فن کا کمال دکھا تے ہیں مثلاً

حمد، نعت، معراج، مناجات، رثنا۔ ہمدوح، رزم، بزم، راپا،

وصال، فراق، چنانچہ خود مصنفہ؟ کہ بعض مقامات کی سبب سے فخریہ کہا ہے۔

ساختہ ام ایں ہمہ لعل و گہر   از خونِ پیشانی و خونِ جگر

ہر خطِ توحید بریں لوحِ راز   ہر چو بلا لست۔ بیانگِ غماز

ہر رقمِ نعت، رموزِ بحبیب   چوں شہِ معراج پر انوارِ غیب

ہر غزل و دہِ عشاق کش   پیش کہ بکشد زردوں پر پدہ پس

اوجِ معانی نہ بہتدا طر   بلکہ گزشتہ ز سدا وارت

صفہ ۱۰، برہ تبول

نادرہ رگم جو گل بوستان   خوب ترس نعمت ہندوستان
 طرہ بہا تر کہ چوتند در دین   خوش چو حیواں مدر آید ز تن
 خوردن آں بوء دہیں کم کند   سستی و مداں ہمہ محکم کند
 سیر خورد و گر نہ در دم تو   گر سنہ را اگر گلی کم شود
 (شکم سیرتخص یاں کھائے تو بھوک لگاتا ہے اور بھوکا کھائے تو بھوک کو کم کرتا ہے)
 سرجی رویش ز خدمت گرت   چوہ و فوفل شدہ رنگ آدرش
 گرچہ کہ آتش بنوی ہست میں   کہنہ شود بیش کد آخیت
 (اگرچہ سنے یاں کی آنداری زیادہ ہوتی ہے مگر برکے کی آس اور سنی زیادہ ہوتی ہے)
 برگ کہ باتد مدرجتاں فراح   زود شود خشک چو آفت ز شاخ
 برگ عجب میں کہ گستہ زر   اربن شش ماہ نو د تازہ تر

صفہ ۱۱، پیل

پیل چوکو۔ ہر کہ نووے ستون   جار ستوں۔ زبر گمہ بے ستوں
 یحیش ہر طوم لسان کند   اتدوے افتادہ ز کوہ بلند
 در زہیں آنجا کہ سرافراحتہ   مار ز سر۔ غار زیا ساختہ
 کشتی عاج ست تو کوئی روں   گستہ دو گوشت ز دو سو ماہوں

ماہ نو رکھل و راز سالِ جا^{۱۲}   یک مہ نگشت بدہ سالِ رت^{۱۳}
 ہم چو کہاں پر خم دتیر از میان^{۱۴}   تیر ستادہم و کما شش رول
 پیشتر از مرغ پر و درکشاد^{۱۵}   بیشتر از باد و روز باد
 گرچہ بدریا گزرد بیش و کم   آ رہا نباشد مگر شش تا شکم
 بگذرد از آ رہا و سوارش بخواب^{۱۶}   غرق نگردد چوں سواران آ رہا
 با یکی بار تواند کشید^{۱۷}   از سبکاں بار کشیدن کہ دید؟

صفر ۱۰ اسپار

تیرنگا نہ ہمہ تا شمی نژاد   چوں دہم آتش و انبان باد
 تیرنگ و گوش چو پیکان پدید   بر سر یک تیر و دو پیکان کہ دید^{۱۸}
 از ہنر آ رہا پاتا بفرق   گاہ روش ابر بختن چو برق
 کوہ گراں لیک گراں سنگ نہ   یک تگ شاہ خربد و فرنگ نہ
 از تگ شاہ کاں ہ صرصر و   باد بدیوار بسہ سرزدہ
 آ رہا و از پہ صحر گشتہ^{۱۹}   باد صبا از پہ گلگشتہ^{۲۰}
 پیکر آں راہ نوردان پاک   باد مجسم شدہ برو خاک
 تیزی تھکان محیط آرموں   آ رہا بیز خاک نیل گوں

۱۲ لوہاروں کی تا نہ کی دھونکنی ۱۳ لوہاروں کی چڑ کی دھونکنی ۱۴ سپید گھوڑا
 ۱۵ کاوہ لگا نہ والا ۱۶

صفہ ۱۰ موسم گرما

ہر دم صحیحہ کہ دما دم گرفت	آتش حور شید عالم گرفت
تشت شدہ چون روزہ اندر گذر	روز چو شہد رزمتان درار
خلق کشتاں در پہ سایہ حیرت	سابہ گریزاں بہ بناہ درخت
جانب سایہ شدہ مردم دواں	سابہ بدنبالہ مردم رواں
حوں برگ مرد زلوں آمدہ	حوں شدہ از پوست مول آمدہ
ما۔ مسافر بردہ گرم و دور	ز آبلہ برتر۔ حواں تنور
ز آتش گرما کہ سداں سر حواں	آہوے صحر شدہ آہو خواں
باد زہ باد بدست ہر۔	ورد دم او باد بدست ہر۔
سر۔ رہبر میوہ ز تاب موز	مرع شدہ بختہ حور و خام سوز

صفہ ۱۱ خریزہ

خریزہ گوئی کہ لصر او کشت	گو۔ بود از ثمرات بہشت
از مزہ گرد آورد۔ سات	حام خضر۔ نختہ جو آب حیات

صفہ ۱۲ کیستی

ساختہ از حکمت کار آگہاں	خانہ گردنہ بگرد جہاں
نادورہ حکم خدا، حکیم	خانہ رواں جانگاہاں مقیم

لہ وہ موسم حس میں آفتاب ست تیر ہوتا ہے ۱۲

کافر تاتار برون از هزار
 رو بر چو آتش کله از چشمش
 سر بر آئیده زهر قلم
 رخنه شده طشه مس از چشمش
 ز رسته تر از رنگ شده بو ریش
 چهره اس و به نم یافته
 بینی پر رخنه چو گور خراب
 مو ز ریشی شده بلبل فراز
 کرده ز نخ شاش ز محاشن کنا
 از پشاش سینه سپید و سیاه
 بر تن شاش از سپش دشما
 خورده سگ و خوک بدنان بد
 شلج به اس همه رو با شتر
 دیو سپید آمده هر یک برو
 کرد و گر گونه بر آتش سوار
 آتش سوزان شده بالشم خورش
 زان قلم نگین خدای رقم
 دیده در انداخته در رخنه سنگ
 پس از ریش پشید و ریش
 جا بر بجا بکنجکده و خم یافته
 یا چو تنور که ز طوفان آبر
 سبله شاش گشته بغایه دراز
 اهل زنج را به محاکم چه کار
 کاشته کنج بزمین تباہ
 پش چو کینج شده دانه دا
 هر همه دندان خرد بر خرد
 کایز و شاش آتش دوزخ شتر
 خلق به لاجول ز هر چار سو

۱۱۰ کا - ۱۲ جا - ۱۳ کر - ۱۴ لہ - ۱۵ بہرگی - ۱۶ نصیبی - ۱۷ کہ - ۱۸ سلورٹ - ۱۹

۲۰ موچ - ۲۱ بال - ۲۲ جوں - ۲۳ تل - ۲۴ کنایہ - ۲۵ حق - ۲۶

آہن کہ آہن شدہ لوداز سیر
 ہر گل بالاکہ دہد بوستاں
 وین گل ہندی کہ چمن کردرا
 کیورہ ہر برگ چو یجم سپید
 ماندہ چو در جامہ تمبش میقم
 یک گل ہل وودہ دیگر دروں
 مولسری خرد و بزرگ از ہنر
 بلور و آں را کہ مغز آرمند
 چند نہ در شہر کہ در روم و روس
 طرفہ گل حیلہ بعالم کہ و بد
 کشت ز سرتف گل رروم داد
 آہن او آب شد از تاب مہر
 بیشتر ہست ز ہندوستان
 نہ بخراسان کہ عالم نہ حات
 عود از سوختہ چوں مسک سید
 جامہ نماید کہ بمباد شمیم
 گل رگل و گل رگل آمد دروں
 خرد و برگ از ہر سق ہرہ و
 بلور و دیگر گل کہ تواند کشد
 جمع شود در بر شاہ و عروس
 کان زہر کہ زرا آمد بدید
 گل بزہن گو نہ رروم داد

ہجو مغل

حب کہ بادشاہ کے سا۔ منہ اسیران مغل پیش کہ گئے میں تو اس موقع
 بر حضرت خسرو نے مغلوں کی ہجو دل کھول کر کی تھی۔ اس کا سلب ظاہر یہ کہ مغلوں
 نے اسلامی سلطنتوں کو برباد کیا تھا اور مدت ہا درارتک اس کے متواتر
 حملہ ہندوستان پر بھی ہوتے رہے اس لئے مسلمانوں کو اس قوم سے سخت
 نفرت تھی۔

صفحه ۸۹ فصل خزان

فصل خزان چوں بچین خانه ست
جامه خود کرده بنفشه بر بود
سوخته از آتش خود لاله زار
هر شجر باغ ز رتانه
نرگس به دیده روان کج روش
رخساره نی کرد درختان ز سر
برزین افتاده به نازنین
گرچه ز که لاله نهان کرد به
گرچه چمن بود پراز برگ زرد
گرچه که بر لبه هوا سیم آید
از گرم شه که عدو سوز بود

فصل خزان چوں بچین خانه ست
جامه خود کرده بنفشه بر بود
سوخته از آتش خود لاله زار
هر شجر باغ ز رتانه
نرگس به دیده روان کج روش
رخساره نی کرد درختان ز سر
برزین افتاده به نازنین
گرچه ز که لاله نهان کرد به
گرچه چمن بود پراز برگ زرد
گرچه که بر لبه هوا سیم آید
از گرم شه که عدو سوز بود

صفحه ۹۰ فصل بهار

فصل بهار که علم بر شید
سکه گل چوں درم شده زدند
جامه گل پاره شده بر تن
گل ز گرم زرد دهن را که

ابر سر پرده بر اختر کشید
سکه بعد وجه موجه زدند
غنچه گره بر زده برداشتن
وز پنه خود جامه نسازد دور

قصر نو و شہر نو

یہ وہ قصر اور شہر ہے حقیقتاً نہ کیلو گھڑی میں جہنا کے کنار
تعمیر کرایا تھا۔

قصر نہ گویم کہ بہشت ہے فراخ   روفتہ طو۔ نہ در اور شاخ

مام سفدشت فلک سود سر   کرد خورشید سفیدی اثر

آئینہ گشتہ ز گنج صاف خشت   دیدہ در صورت خود را بہشت

ہر جہ کہ در آئینہ بند حواں   میر در آن خشت نہ بند ہاں

ایسی نیوں پر ایسا جو گچ کیا گیا تھا کہ ہشت اس میں ایسی صورت دیکھتا تھا اور جو کچھ حواں آئینہ

میں دیکھتا ہے، لڑھا آدمی اس آئینوں میں دیکھ لیتا ہے۔

یہ ایک عام مثل ہے جس کو اس قصر کی آئینوں سے مخصوص کر دیا ہے۔ مثل ہے کہ

انجیر درخت خام بند حواں در آئینہ نہ بند، اس مثل کا مطلب یہ ہے کہ

اہل تجربہ تو چھٹ بٹ مات کی تہ کو ٹھنچھاتا ہے اور ناتجربہ کار غور کرنے سے

بھی نہیں سمجھتا۔

ہر جہ کہ تھاش بیک کشید   عکس بدیوارِ دیگر شد بدید

طرفہ عود سے تندہ آراستہ   آئینہ از آب رواں حواستہ

(یہ قصر و شہر تو سی سوری ہوئی دلس دی اور جما کا یانی اس کا آئینہ ہے یعنی جمایا

اس کا عکس نمودار ہے)

اس کا پانی زمیں میں جذب نہیں ہوتا اسایانی زمین میں جذب ہوئے
قابل کب ہے ۹ اور یہ امر واقعہ ہے کہ بہاڑ کی وجہ سے اس حوض کا پانی زمیں میں
جذب نہیں ہوتا بلکہ بہکر جمنا میں جاگرتا ہے

نیم فلک بہت سریر زمیں یوں تیش نیست زمیں آں سہ
حوض نہ گویم کہ حسابے رور نور کو دبدہ پد باد دور
اس کے بعد بعر عنوان قائم کئے شہر کی صفت پھر شروع کر دی ہے اور اسی کے
ضمن میں مردم شہر کی صفت ہے۔

صفہ ۳۰ مردم شہر
مردم او حلقہ فرشتہ شہر
ہر حیہ ز صفت ہمہ عالم سب
ہست در ایشاں زیادت ہم
اہل سخن خود کہ شمار کہ چند
ریزہ یحییٰ کمر تاش حسرت
لشکر تاش بشیر از صد ہزار
صفت فصل در

راہ جہاں سیخ ردن کردار
رورخیاں تنگ مجال آمدہ
ستنح نود ہر ہوسان
داد بنش شتہ بعایت درار
کش بگیہ چانت روال آمدہ
گر حیہ نہ مد عرف ہندوستان

وصف براں گوئے فروزانده ام   کز غرض قصه فرمزانده ام
 خال تکلف ز روش جرمال   نغمه نماید مگر اندر خیال
 عجب خیال نیست، کہ بہفتہ ام   کاخچہ بگویند ہمہ گفتم
 ہست آمیدم کہ سخن پرور   حوں نگرند از رہ پیش در آں
 عیب یک نیست کہ خونید باز   چوں ہمہ عیب سر، جگویند باز
 اب صفہ، اشیائیں سہم۔ ششم نمونہ از خروارے "یش کرتے ہیں۔

صفہ، حضرت، دہلی

حضرت دہلی گفت دیں و داد   جنت عدن ست کہ آباد باد
 ہست یوزات ارم اندر صفات   حرمہا اللہ عن الحاد دلتا
 از تہ حصارش دہاں یک مقام   مزد و ہاں یک نفس دہ سلام
 حصن برویش رعالم برون   عالم بیرونش حصن اندرون
 حصن رویش تو کوئی مگر   یخ زریست حصارش ز سر
 قہہ سلام شدہ در جہاں   لستہ اوقبہ ہفت آسمان
 ساکن او جملہ نزرگان ملک   گوشہ بگوشہ ہمہ ارکان ملک
 تحت گہ تا حوران بلند   گشتہ ز اقبال شہاں سر بلند

لہ کف بیاہ ۱۱ نام ایک ہست کا ۱۲ اللہ ایک شہر تھا قوم عاوا کا اس شہر کا ذکر قرآن ترغیب میں
 آیا ہوا اَوْدَاۤتِ الْعِمَاۤدِ اَلَّتِیْ لَمْ یَخْلُقْ مِنْہَا فِی الْاَلَدِ یعنی ارم ستونوں والا ہی جس کی مانند شہر
 میں کوئی پیدا نہیں کیا گیا ۱۳ لہ گمد حیمہ ۱۴

ایک لاکھ مضمون ہوا اس کارنا مہ پر چھتر، خسرو۔ نہ جو فخر کیا ہی بجا ہے۔

انچہ زسرجو شہ دل نقشبند معنی نو بود و خیر ال بلند

موبولیش بہ ہنر بنجتم پنچہ مہ و سنجیدہ دروختیم

وصہ نہ زان گونہ شد ز دل برو کار گر ہر ابدل آید کہ چوں

دوسر ہر مقام پر فرما تہ ہیں :-

ہر صفہ را کہ بگنجیت م شعبہ تازہ دروختیم م

مور شدم ہر شکر خویش و بس در نہ ز دم دستہ بدامان کس

نیشہ نہ کس لولو ہر لالہ من ژرو نہ پس در تہ دریا من

نکتہ من گوہر کان من ہر زان کسبہ نیہ از ان من

وصہ نگاری کا نقص | الہیہ وصہ نگاری کی وجہ سے یہ نقص پیدا ہوا
کہ اصل قصہ کا سدا لہ ٹور ہا جاتا ہے۔ امیر صا

نہ اس نقص کو محسوس کیا اور خاتمہ میں اس کی معذرت اس طرح فرمائی ہے کہ

اصل قصہ میں کچھ جان نہ تھی اس لئے وصہ نگاری کی گئی مگر اس کی وجہ سے

قصہ کی غرض فوراً ہو گئی۔ یہ نکتہ اس لئے کیا گیا کہ مثنوی میں ایک ہند

اور خوبی پیدا ہو۔ سو یہ عیب ایسا نہیں جس کو میں نہ چھپایا ہو۔ بلکہ جو

کہیں گے وہی میں خود کہتا ہوں :-

چوں سخن از لہ لہا نہ بند کالبدش صورت جانہ نہ بند

۴۰ صفت ماندہ خاص

۴۱ = برہ تبول

۴۲ = نغمہ گری

۴۳ = زماں مطربہ

۴۴ = تاج مکمل

۴۵ = تخت

۴۶ = میل

۴۷ صفت صبح

کلاہ سیاہ

بہتر سید

۴۸ = حیمہ حورشید

۴۹ = موسم ماراں

۵۰ = قلم

۵۱ = محرہ (یعنی دوا)

۵۲ = کاغذ

امیر صاحب کی یہ خیال تو پہلے۔ سے مر کو بر خاطر تھا کہ انہی کی وصف نگاری کریں اور اس کا نام بھی مجمع اوصاف تحریر کر لیا تھا۔ اب کہ بقاؤ کی فرمائش ہوئی تو بہ قصہ نہایت مختصر اس میں اتنا پھیلاؤ ممکن نہ تھا کہ ایک معقول ثنوی مرتب ہو سکے کوئی عام دلچسپی کا سامان بھی اس قصہ میں نہ تھا۔ لہذا حسرت۔ نہ اس ثنوی کو وصف نگاری کے ذریعہ سے نگارستان بنادیا کہ شاہ و گدا سب کے لئے موجب انبساط خاطر ہو۔

دلی اور دلی کی عمارت کا، ہندوستان کے موسموں، پھولوں، پھلوں جانوروں اور اس زمانے کی سناہی محلوں کے نکلمات کا ذکر ہمیشہ کے لئے

۴۴ صفحہ ۱۰۱ پاں	۷۔ صفحہ ۱۰۱، شہر نو وقتہ نو
۲۵ = شش	۸۔ فصل خزاں
۲۶ = شش مع	۹۔ فصل بہار ان
۲۷ = چراغ	۱۰۔ مو کو م نوروز
۲۸ = سیر بروج	۱۱ = پتھر سیہ
۲۹ = تختہ رطلع	۱۲ = لعل
۳۰ = بادہ	۱۳ = سپید
۳۱ = قرابہ	۱۴ = سبز
۳۲ = صراحی	۱۵ = گل
۳۳ = پیہ مالہ	۱۶ = دورباش
۳۴ = ساقی	۱۷ = تیغ
۳۵ = چنگ	۱۸ = کمان
۳۶ = رباب	۱۹ = تیر
۳۷ = نا	۲۰ = رابیہ لعل
۳۸ = دو	۲۱ = مو کو م گریا
۳۹ = پردہ	۲۲ = خرنیزہ
پرودہ شناسان	۲۳ = کریشی

تفنن طبع ہے کہ ایک ہی مضمون پُر حقہ پُر حقہ جی اُکٹا نہ جا۔ ۷۔

حضرت امیر خسرو نے آغاز داستان کے لئے قصیدہ کا شعر اور خاتمے پر غزل کا التزام کیا ہے ہمارے نزدیک یہ حدت طرازی نہایت لطف و بامزہ ہے مگر اس کی تقلید یک۔ فن شاعر کا کام نہیں خوشاعر ثنوی، قصیدہ اور غزل ان ہر سہ اصناف میں یدِ طولیٰ رکھتا ہو وہی حیرت کی تقلید کر سکتا ہے علاوہ بریں حضرت خسرو کو اس ثنوی کا ممدوح بھی خوش قسمتی۔ سہ ایسا ہاتھ لگا ہے کہ ساتی و معنی و شاہد و بادہ و ساغر کا ذکر محتاج تکلف نہیں۔ بلکہ اُس کی بزم عیش کا ایک معمولی ہنگامہ ہے۔ آنوری کی طرح خسرو کو یہ شکایت ہرگز نہ تھی کہ

نہست معشوقے منزاوار غزل نزل

وصف، اشیا | اس ثنوی کی تیسری خصوصیت یہ ہے کہ اصل قصہ کے ضمن میں اشیا کی وصف نگاری موقع موقع اتنی کی گئی ہے کہ اُن اوصاف کا حجم اصل قصہ سے بھی زیادہ ہو گیا ہے۔ اس کا اندازہ ذیل کی فہرست سے بخوبی ہو سکتا ہے۔

فہرست ۱۔

۱۔ صفت حضرت دہلی	۲۔ صفت حوض
۲۔ جامع	۵۔ مردم دہلی
۳۔ منارہ	۶۔ آفتن

آؤنہ ہدو توبہ شد ترک، شہرِ خوارِ مرن،
 چوں تو سوارِ بگری دیدہ گہرِ ثنائِ کفم
 یارِ گراوہ، کہ بود توبہ نوز ہدیارِ من؟
 خواہ قبولِ خواہ ردِ نسیہ، بہترینِ ثنائِ من؟
 ۱۱۔ خاتمہِ مثنوی کہ آخر میں :-

در نظرِ شاہِ مبادا! کہن
 ایں غزلِ ختمِ بریں شد سخن

غزل

نامہ تمام گشت، بجاناں کہ می برد؟
 ایں خطِ پیرِ زہر، بد لب کہ می دہد؟
 پیغامِ کالبدِ لبو، رجاں کہ می برد؟
 دینِ ردِ سرِ مہرِ بدرِ ماں کہ می برد؟
 ایں بندگیِ بجنہر، ایشان کہ می برد؟
 اندوہِ مورِ پیشِ سیلماں کہ می برد؟
 ”دارم و دیگو“ کہ فرماں کہ می برد؟
 واگاہِ نہ زہرِ دل آں کہ می برد؟
 دردِ اکہ دل زخسروِ بیچارہ می رود

غالباً مثنوی میں قصیدہ اور غزل کا پیوند لگانا محضرت،
 خسرو نے بھاشا کی شاعری سے اخذ کیا ہے۔ حضرت، کو
 بھاشا کی شاعری میں بھی ایسی ہی دنگاہ تھی جیسی کہ
 فارسی شاعری میں۔

بھاشا کا شاعرِ آغازِ دہان میں ایک دوتا یا چوپائی یا چھند لاتا ہے اور
 ختمِ داستان پر کبھی کبھی سورٹھا موزور، کرتا ہے اور اس رنگارنگی سے اس کا مقصد

غزل

نرم آن بخت کہ متناق بیار ، برسد   آرزو مند بگاز ، بہ بگاز ، برسد
 لذت وصل نہ اند مگر آن سوختہ   کہ بس از دوری بسیار بیار ، برسد
 قیمت گل نشاند مگر آن مرغ اسیر   کہ خزاں بدہ بود بس بہ بہارے برسد
 حسرت و آوار تو گرمی نہ رسد خود میکو   بہر تسکین دل خویش کہ ”اے برسد“
 ۹۔ ناصر الدین اور قیقاو کی دوسری ملاقات کے ذکر ہیں ۔

بادلِ آئینہ اسکندر ش   مادہ خون نگ صفا کردش
 داد مرا ایں غزلِ یر خیال   بردلِ جوں آئینہ ، اد حال

غزل

ز سرِ کرشمہ یکہ گزے بسو ، من کن   عسائی تہ کہ داری نظر ، رو ، من کن
 من از آرزویت مردم دلت ارنیت مان   تبکلف ارتوانی شہ آرزو ، من کن
 منم و دورے ز غمت جی نا توانا   بزکوۃ تندرستی گزے بسو ، من کن
 ۱۰۔ قیقاو نے ایک روز مجلسِ نشاط و ہجوم و حمام سے آراستہ کی ہے ۔

شاہِ گراں سر رنے خوش اثر   بادِ اسادتس گرانی بسر
 دستِ یک زخمہ مطرب برود   عود گراں سر نوا ، سرود
 مجلسِ وزیں غم گشت بست   مست گراں سر شدہ ہر کس بست

غزل

کی نہ جنگ ہیں شریک، ہوا۔ خدا نہ کھر بلٹھے اُس۔ بہ وقود، بادشاہ کو فتح
کی مسرت، نصیب، ہاکی۔

۷۔ کیکاؤں اور کیتباد کی ملاقات، کہ بیان میں یہ غزل تھنین کی کہی ہے

ہرچہ بہ مجلس غزل ترزدند   جملہ بنام شہ کشور زدند
بر در او مطرب، فرخندہ فال   دور مباد از غزل و از غزال
با خوشی دل چو شود بادہ کش   زیں غزلم گوش گریش خوش

غزل

بباغ سایہ بید، در سایہ   ازیں سس من جانان خواب، در سایہ
بسایہ جوتہ بدیم، کہ یار آمد و   چہ ختہ کہ رسید آفتاب، در سایہ
چو پا، بند تو شد جان در آفتاب لگد   مسوز جانم و باز آشتاب، در سایہ
گفد، چہ دوسر و یکشاز نہ تباشند   حرایہ و مطرب و ہینگ و ہبار، در ستا

۸۔ جس دربار میں ناصر الدین اور کیتباد کی ملاقات، ہوئی ہے اُس بیان کہ

آخر میں :-

چنگی او عقل فزا، رہاں   عاقلہ عیش و زینا، طشاں
ایں غزل از تار ترغم سرا   در سر او یافتہ چوں عقل چا

۱۰ غزال - جوان رعنا ۱۱

اپنے آگرم گے لانا

ور بنیش کہ مسہ بود خشتش مدہ
ہم ہچانش مسہ بہ نزد من آر خوش
من مسہ خوش حریفی اویم کہ آں خرنہ
سرخش خوش مسہ خوش و ہوشیار خوش
سر و پیادہ خوش بود اندر چمن لکھ
آں سر و من پیادہ خوش بہ و سوار خوش
ازو بہ خوش بہ شکنی ہا براہ ناز
وزخہ سر و شکنی ہا براہ ناز

۵۔ جس وز اسیران مغل کا قتل ہوا ہی اور بادشاہ نے جہن منایا ہی یہ
غزل اُس قصہ کہ ذیل میں تصنیف کی ہے اور اشعار کا مضمون مقتولین کی زبا
سہ ادا کیا ہے۔

نورِ نشاط از افقِ جامِ نافہ
شہ ز مہ و مزہ بش کامِ فہ
بادِ ہمہ وقتہ بشادی و ناز
بادہ کش و خم کش و بزم ساز
گفتہ ہمیں ز ہرہ بر بطرِ ش
ایں غزل تر ز زبانِ ش

غزل

تیغ بر گیر تازہ رہم
تیر بکشا بہ کز نظر بر ہم
آشکارا بکش کہ تا بار
ہم ز سر ہم ز دردِ سر بر ہم
وہ کہ شہ در میاں کنم ہر دم
از توروز کہ اسپر بر ہم

(۱) لڑکے! جس وزیر سے ہاتھ سمیٹ جاتا ہوں تو یہ کہتا ہوں کہ اب تو شہ در میان ہے
۱۱۔ سرخوش جس کو تھوڑا نشہ ہو۔ ۱۲۔ جس کو زرا زیادہ نشہ ہو۔ ۱۳۔ جس کو بہت زیادہ نشہ ہو۔
۱۴۔ سر و پیادہ چھو۔ ۱۵۔ قد کا سرو۔ ۱۶۔ بر شکنی۔ مونہ پھیرنا۔ روٹھ جانا۔ ۱۷۔

ہر جیہ از عقل فزوں تندہمہم حو
اندریں عارتِ غم۔ جملہ بیک بار برفت
(عقل کا سراہہ جو کچھ میں نے عمر میں تھوڑا تھوڑا کر کے جوڑا تھا اس غم کی لوٹ میں دعتہ سب
عارت ہو گیا)

۴۔ صعب بہار۔ کہ تحت میں۔

ستاہ دریں فصل بعثرت گری
ماگل و بلبل لطیف گسری
مطلب بلبل نفس اربعہ مست
وہں غزلت برہ۔ بسہ دل ز دست

غزل

آمد بہار و شد چمن و لالہ زار خوش
وقتے مست خوش بہار کہ وقت بہار خوش
و اماح ما ترانہ لعل درس ہوا
مستی خوش مست بادہ خوش مست فغان خوش
مایم و مطربے و شراب و مخرج
جا۔ بہ بزمیر سایہ نیاخ چینار خوش
مارا مکن بآمدن آں نگار خوش
اہل کے قطعہ نداشتار میں باد صبا
سے درخوست ہو کہ در تو میرے دوست
کے پاس جا اور اس کو ملا کر لا۔

چیز دگر گوے وہیں گو کہ در چمن
منہ خوش مست آغوش و ہو بہار خوش
گر برت کہد ترا سجد یہ تم کہ باز گرد
یستس کن دیار۔ متوز بہار خوش
اگر میرا محبوب محکوم سا کر دے اور کہے کہ دایں حاق تو سر گر خوش ہو ما ملکہ اس کے

لے۔ علقہ عایہ کی یہی اس کو خوش حالی عیب و فعل دایں یہاں سے محدود ہو متا لے وقت تو خوش
کوقت مل خوش کردی۔

من اندر خاک، میدانش لکدور، ہستم گشتم
 ہنوز آن شدہ وار من سرچو لاں گری دار
 مسلماناں! نگہدارید پیارہ دل خود را
 کہ تیر انداز من سے، سر و کیش کا فری دار
 توئی دیوانہ و ش جانان کہ داری ساکیو
 دلم دیوانہ تر از تو کہ آسید، پری دار
 مرا چوں صید خود کردی شفاعت، میکنم
 نمی گوید کش، لیکن سخن در لاغری دار
 بہ بدنامی برآمد نام خمس و کز پدید
 نہ یک تہ دمنی دارد کہ ہمدامن تہی دار
 تردمنی کہ معنی ہیں گناہ۔ اسی لفظ کو لالہ، کر مقدار گناہ ظاہر کی ہے اور
 یہ کمال سخنوری ہے۔

۳۔ موسم خزاں کی صف، کہ بعد۔

چنگ، نوازیں بہ ہوا سر کشید
 چنگ، نوازندہ نوا بر کشید
 گنہ، بر آئند، نظا، رنگ
 ایں غزل نغز بر آواز چنگ،

غزل،

برگ، نیز آمد و برگ، گل گلزار برفت،
 سرخ رونی ز رخ لالہ گلنار برفت،
 (پتہ، جھڑکا موسم آگیا۔ گل گلزار کا سامان رخصت، ہوا۔ لالہ اور نار۔ کہ پھولوں کی سرخی جاتی رہی)
 خون دل گرچہ کہ بسیار برفت، ماند
 صبر ہر چند کہ بود اندک، و بسیار برفت،
 (اگرچہ دل کا خون بہ بہ نکل چکا۔ پھر بھی تھوڑا باقی ہے۔ لیکن صبر تھوڑا بہ بہ جو کچھ تھا وہ سب، جاتا رہا)
 یعنی بالکل نہیں رہا)

۱۔ کیش، مذہب، و تیردان۔ اس دوسرے معنی سے ایہام کیا ہے ۱۲ ۱۱ نظا۔ رنگ۔ راک۔ کہ
 بارکیب پرد ۱۲

کہ اس خیمہ کے اندر معشوق ماہر نہیں ہے۔

دی ہی رت و زبس دیدہ کہ غلطید بجا گفت یارب کہ بچا یا بہنم؟ راہ کجاست

(کل جانا تھا اور بہت سی آنکھیں دوسرے سنگنی تھیں لولا تھو دیا کہاں یاؤں رکھوں؟

اں آنکھوں کے ہجوم میں تو رستہ ہی میں ملتا)

مصرعہ آخر میں جو تعجب ظاہر کیا ہے وہ نہایت پر لطف ہے

ماہ من اکور شد ایں دیدہ ز بیداری شب آخر از زلف نہ میرسی کہ سحر گاہ کجاست؟

[صبح کے انتظار میں رات بھر جاگتے جاگتے ہماری تو آنکھیں بیوٹ گئیں آخر تو ایسی رات

کیوں ہیں یو جھٹکا کہ وقت سحر کہاں ہے؟ یعنی تیری رات سیاہ ہے یہ اندھیر ڈال دکھا ہے وہ

سر کے اور تیز آنچ ماناں کھلے تو صبح نمودار ہو]

غرم حج دار دحسرو ز پئے توئے عشق توشہ اینک عم دل بارگہ شاہ کجاست؟

[حسرو کا ارادہ یہ ہے کہ حج کو جائے اور وہاں حاکم عشق سے توشہ کرے لیکن راہ تو یہی عم دل

ہے اس سے کیا گراہ ہو گا، کوئی یہ تو بتاؤ کہ مارگاہ سلطانی کہاں ہے؟ (وہیں سے کچھ مانگ لے لگا)

۲۔ جب کیتیا د کے لشکر کی تیاری ہو رہی تھی -

جملہ عالم نو جا جویش خاطر حسرو نہ ناگویش

ایں غزل ار مطرب زو اصل یافتہ در گوش ہمایوں قبول

غزل

سوار چاکب من باز غم لشکری دارد دل من رو پار ہمال با جاں داوری دارد

شروع کرد۔ یہ تہ ہیں۔

تضمین غزل | خواجہ نظامی سکندرنہ۔ مہ کی دستاویز۔ کہ آخر میں دو چار شعر
خیالی ساقی کی مخاطبہ ہیں۔ لکھتے اور اُس۔ سہ بادہ و سپاہ نے
کی خواہش کرتے ہیں خسرو نہ سلطان کی قباد کہ پہلی ساقی و معنی سے کام لیا
ہو اور اُسی۔ کہ ساتھ ایک حالیہ غزل بھی تضمین کی ہے۔
ثنوی میں غزل کا اضافہ :-

دو تین غزلوں۔ کہ اشعار تو اہل قصہ۔ کہ ضمن میں ہم لکھ۔ چکے ہیں چند دیگر
غزلوں کہ چیدہ اشعار مع ساقی نامہ و معنی نامہ یہاں نقل کر۔ تہ ہیں :-
۱۔ فصل دہ یعنی موسم سرما کی صفحہ :- کہ بعد ایک غزل۔ اپنے حصہ حال
کسی ہے جس۔ کہ مقطع میں حسن طلبہ بھی ہے :-

چاکر او گشت سکندربہ رزم ساقی او خضر بہنگام بزم
بندہ زیاد شہ بہ حال شاد وین غزل از حال نش دا و یاد

غزل

شد ہوا گرم کنوں آتش و خرگاہ کجا ؟ بادہ روشن رخسار دل خواہ کجا ؟
آتش اینکہ دل و دگر یہ خونیں تین خرگہ گرم و ماہ بخرگاہ کجا ؟
کتنا مضمون اس شعر میں کھپا یا ہے ! یعنی میرا دل سوختہ آگ میں گیا ہے اور خون۔ کہ
آنسو میرے لئے بجا۔ شراب ہیں اور میرا جسم گرم خمیہ کی مانند ہے مگر افسوس ہے

اشعارِ عہدِ ان بطورِ نمونہ نقل کئے جاتے ہیں ۔

شکر گویم کہ توفیقِ خداوندِ جہاں	بر سرِ رامہ رچید کو تم عہدِ ایں
نامِ ایں نامہ والا ست قراںِ سعیدین	کر ملدیشِ سعیدین بہرست قراں
درِ نضرِ مدرِ حق کہ گنہگار اں را	دادِ بار اں گنہ شو۔ رزغینِ غمراں
نعتِ سلطانِ رسل آئکہ میجا بدیش	پردہ داری ست نشستہ زینتِ درواں
وصفِ معراجِ ہمیر کہ لبش دشن شد	سہرا سرش ز زلفِ سہرِ مشکِ فشاں
۵۔ مدحِ شاہ کہ ہمیش بعلک رفتِ خیامکہ	نقشِ آں داعِ ستہ گنگِ پاکِ ابرار
درِ خطابِ شہِ عالم کہ بسلکِ حدش	آیم و این گہرِ چنفتِ شامِ رزباں
۶۔ صفتِ حصرتِ دہلی کہ سوادِ اعظم	ہست منشور۔ و رازِ سہا اللہ تال
صفتِ مسجدِ جامع کہ حیاں ستِ رد	شجرہٴ طیبہ ہر سو رچو طوبی بحال
صفتِ شکلِ منارہ کہ ز رفعتِ سکش	ازیئے خنجرِ حور شدہ سگِ فشاں
۱۰۔ صفتِ حوض کہ درِ قلابِ نگینِ گوئی	رنختہٴ دستِ فلکِ آبِ حضورِ جلال

اس دسویں عنوان کے تحت میں اول دو صفتِ شہر کی طرف باز گشت ہو

حس کا بیان عنوانِ ہفتم میں بھی ہو چکا ہے۔ علاوہ بریں کئی اور مضمون بلا عنوان ہیں مثلاً صفتِ مردمِ شہر۔ کتبِ یاد کی تحتِ ستینی۔ ناصر الدین کی لشکر کشی اور دیر۔ اور بہ مات اور حکم بھی پائی جاتی ہے کہ صفتِ نگاری کہ بعدِ اصل قصہ کو بلا عنوان

لے اشارہ ہے اس آیتِ کریمہ کی طرف سبحان اللہ اے اسویٰ لعلہ لعلہ من المسجد الحرام الخ لفظِ اسویٰ جو اس آیت میں آیا ہو اصل ماضی ہے جس کا مصدر اسرا جس کے معنی ہیں سہرا رہتے راتوں رات طیار

ثنوی کا صلہ موعود۔ یہ نہ سہ باز رکھا۔ اگر دیا ہوتا تو خسرو علیہ الرحمۃ اُس کا ذکر شکریہ کہ ساتھ دیباچہ غۃ الکمال میں ضرور کرتے جہاں سلطان کی قباد کی وفات کا تذکرہ کیا ہے۔

کلام پراسیدہ نظم

اب تک ہم نے اس مثنوی کے اصل قصہ اور اس کے متعلقہ پر نظر کی ہے۔ ابھی اس مثنوی کی نظم و ترتیب اور محاسن کلام کا مطالعہ کرنا باقی ہے یہ کام اب شروع کرتی ہیں مثنوی ابلا حصہ ماہر مثنوی اس مثنوی کی ترتیب میں چند خصوصیات ایسی ہیں جن سے شاعر عجم کی مثنویات خالی ہیں۔ لیکن یہ خصوصیات لوازم مثنوی میں شمار نہیں ہو سکتیں۔ بلکہ یہ خسرو کی جبر و آفرینی ہے کہ اس مثنوی کو دلاویز بنا۔ نہ کی غرض۔ سہ اختیار کی ہے۔

(۱) نظم عنوان (۲) تضمین غزل (۳) قصہ ہم شیا

مثنوی میں اکثر قصص، تاریخ، اخلاق، تصوف، یا کوئی خاص بیان کیا جاتا نظم عنوان ہے اور جب مضمون طویل ہوتا ہے تو اس کی تقسیم مضمون ابواب یا داستانیں کیجاتی ہے اور ہر فصل یا داستان کا عنوان شریں ہوتا ہے۔ یہ قدیم دستور ہے۔ مگر وہ اس مثنوی میں ہر داستان کا عنوان بھی نظم کیا ہے۔ اگر کل اشعار عنوان جمع کیجئے تو ایک، قصیدہ، ۳۴ شعر کا مرتب ہوگا۔ گاہ جس کی بحر مثنوی کی بحر مختلف ہے اور بحر ایسی اختیار کی ہے جس میں مضمون عنوان کی گنجائش بخوبی ہو سکتی ہے چہ

ساتھ ساتھ لکھا گیا اور یہاں تک بعد میں اضافہ کیا ہو گا جب کہ خسرو علیہ الرحمۃ کی عمر ۵۰ سال کی ہو گئی تھی۔

کیقباد کا انجام اکیقباد جب اودھ سے روانہ ہوا تھا تو باب کی نصیحتیں حیدر روز یاد رکھیں راگ رنگ کی تحویل کر دی۔ تسبیح و مصلّا سنھا لا مگر باب نشاط کی فوج قاہرہ لشکر کے ہمراہ چلی آتی تھی جس نے ہفتہ عشرہ ہی میں سلطان کو مغلوب کر لیا۔ اور اثنائے سفر ہی میں توبہ ٹوٹ گئی۔

آفت نہ ہو تو توبہ شد ترک شر و خمار میں یار گرا دست کے بود توبہ وز ہدایان دلی میں سامان شوق کی کیا کمی تھی جو مشاغل پہلے تھے وہی اب تھے اس مذی و باوہ خواری نے عین جوانی میں اس کو بیرنا توں بنا دیا عوارض جسمانی لاحق ہوئے۔ آخر کار لقوہ اور فالج نے جس و حرکت سے معذور کر دیا۔ کچھ عرصہ تک علاج ہوتا رہا۔

اول اہل ۳۹۹ء میں دم واپس آئے بچا اور اس کی عمرت انگیر شمع زندگی گل ہو گئی اور سلطنت بھی ہمیشہ کے لئے ترکوں کے خاندان سے غلبوں میں منتقل ہو گئی۔

یہ منسوی کیقباد نے بڑے شوق سے تصنیف کرائی تھی معلوم نہیں اس کی سبب نصیب ہوئی یا نہیں غالباً مرض الموت کی تکلیفات۔ نہ اس کو

لغات عربی و فارسی

امیر صاحب، خود اپنی طرف سے خطا کر رہے ہیں۔
 ایک۔ اگر نیند میں آری بگوش
 مصلحت یہ ہے کہ بانی خموش
 چل شد و در چہدہ آئندہ
 پیش میں پیش کہ اُفتی نشہ
 زور توتو بہہ تگرانی مکن
 زور بہ پیری سر جوانی مکن
 لیکن اس خاتمہ کا آخر صفحہ (جہاں اس ثنوی کی نسبت ہے) چند دعائیں مانگی ہیں
 اور سلطان کیتباد کہ حضور میں اس کی تسبیح اور شہادت کی توقع ظاہر کی ہے
 خاتمہ کی نسبت ہے پھر الجھن پیدا کرتا ہے:-

بار خدایا! من غافل بہ راز
 این ورقِ سادہ کہ بستم طراز
 گرچہ کہ امروز جمال من ہے
 عاقبتِ الامر و ہال من ہے
 عفو کن آں را کہ نہ آئندہ
 توبہ دہ از ہر چہ برآئے توبہ
 چون توشد اس ہمہ ناخیر چیز
 ہم تو کنی در دلِ خلقہ غریب
 عیہ شناساں بہ کین من اند
 بہ ہزاراں جملہ بہ کین من اند
 تو بگو عیہ من عیہ، کوش
 در نظر عیہ، شناساں بپوش
 ہو کہ برآرد بہ چنین نامہ نام
 بردر شہ خدمت من و اسلام
 یہ اخیر شعر اس بار کی شہادت دیتا ہے کہ ابھی سلطان کیتباد زندہ ہے۔ توبہ اُسی
 زما۔ نہ کی تحریر ہے کہ ثنوی لکھی گئی ہے۔
 ان اختلافات سے ہم یہ نتیجہ نکالتے ہیں کہ خاتمہ کا آخر حصہ ثنوی کے

سور تکلف حس و طاقت دست یاشی سو حکاں دیگر ست

غزل سعدی کی ثنا و صفہ ۱۰ | امیر صاحب صف عرل میں سعدی کے
معتقد تداخ اور معتقد ہیں۔

در عرل یاد جوانی و حسد ن در حوتی طبع ثانی و حسد

تس رں اراں ہم کہ کساں گھٹا ہر حوتی گوئی نہ اراں گھٹا اند

دوست سعدی کہ مادا کس ! مترم مداری کہ گوئی سخن

اس حاتمہ کی تصنیف ۱۰ | اگر مصنف لے کچھ تصریح نہ کی ہو تو عام دستور کے مطابق

بہ ہی خیال کیا جائے گا کہ حاتمہ کتاب اور اصل کا زمانہ

کتاب کی ترویج کا ایک ہی زمانہ ہے لیکن تقداد

استعار مشوی کے عموال میں ہم ایسا یہ ظاہر کر چکے ہیں کہ یہ حاتمہ

متوی سے ایک عرصہ بعد کا معلوم ہوتا ہے۔

آگے چل کر دیل کے استعار صاف صاف ظاہر کرتے ہیں کہ اس

وقت حسد کی عمر جا لیں سے گزر کر یہ پائش تک پہنچ گئی ہے متوی

کہی تھی چھتیس سال کی عمر میں۔ تو حاتمہ یہ جو وہ برس بعد

کا ہوا۔

پشیمانی جویم نہ پناہ ہر کس چوں بجاوند کم رو۔ ہر دس
 مدد نہ مویار، نظامی | امیر صاحب، خواجہ نظامی گنجوی کو صہ، مثنوی کا استاد
 کی شناو صہ۔ | کامل ما۔ نہ ہیں ان کی مثنویار، کی خوبیوں۔ کہ معرو،
 ہیں اورا۔ پنہ۔ لہ بہتر طریقہ نظامی کی تقلید خیال کرتی ہیں

ورہوس مثنویار، در دل، | حل کنم این بر تو کہ بس مشکل،
 در رو۔ شکر تو نہ یاد مرو | گفت، بدم مثنوی و نہ کو شنو
 نظم نظم، امی بہ لطافت، چو در | وز در او۔ ربر آفاق پر
 پختہ از و۔ شہد چو معانی تمام | خام بود بختن سودا۔ ہر خام
 بگذر از بس خانہ کہ جا۔ رتونی، | ویں رہ باریک، بہ پا۔ رتونیست
 گفہ، اورا شنو و گوش باش | گفت، مرا بشنو و خاموش باش
 سحر و را۔ نہ کہ در و دیدہ اند | خاموشی خویش پہ ندیدہ اند
 مثنوی اورا، شہد، شہد، بگو | بشنوش از دور و دعا۔ ربر بگو
 در ہوس، می نگذار و عناں | می کشد، دل بخیاں چناں
 کوشش آن کن کہ دین اہ تنگ | زان گل تربو۔ دہندہ نہ رنگ
 سوز سخن را نہ بہ خامی طلب، | پنجگیش ہم ز نظامی طلب،

دلوک علت گریں ہو گئے تھے سفلے دوں ہمت اور حاہ طلب ادا تہا کے
مقرب اور کار و بار میں دھیل تھے یہ صاف گوئی حسرو کی دلیری اور اخلاقی حرارت
کی میں دلیل ہے۔

گرمی دل میست جو حاصل مرا	سرد تدار آبِ سخن دل مرا
تاکے دریں تیوہ نہ سگے شوم	بے عص آج حد گئے شوم
مام گدائے کم اسکدر۔	طلعت عیسیٰ فکرم رحر۔
مختما سد دریں رورگار	مس برآمد و دہ ناقص عیار
کور دل اور دولت دو کو تہ نظر	دولتِ تاں اور دلِ تاں کو تر
گوشت گرانے ہمہ ماموس ہے	سفلہ و تش و دوں صفتِ تنگ ہے
لے کرے مام فروختی کر	بے گھرے مرتہ کو تہی کسد
خوردہ درویش بیارید مت	میتں رسا سد بد ا بجا کہ ستیں
گر رسا سد (مثل) برگد لے	یک درے دہ ظلمدار حد لے

پھر اسی سلسلہ میں فرماتے ہیں۔

این سخن حید کہ یحواست مست	تا عری میت ہمہ راست مست
لیک یحواست جو مرا میت راہ	حر کسدا یا بد را دستاہ
ہر چہ نگہم رکسے ماک میت	رہر بخور دم عم تر یاک میت
میت آں دارم اریں پس ہار	کردرتہ میر شوم لے سیار

آنکہ در اور سخن آوازہ بکیش
زخم زناں برو سہ زاندا زہ بکیش
ہر گل و خار سہ کہ رسد زین جناب
لہ خوش ازاں گروم و فی زنجہاں
ہر چہ ستایش کند مرد و ہوش
گر چہ بود راسخ، نیارم بگوش
زانکہ چو زین فوج رور او فتم
ترسم ازین متر، مرد و او فتم
چرب، زبانی نبود سودہ
طفل بود کش بفریبی قہ
آنکہ نہ ناسندہ این گوہر
گر ہمہ نفس کندم در خور
خدا کا ذکر | خدا کی شہرت، اور کلام کی خوبی دیکھ کر جو لوگ، جہ مرتہ تھے
ان کا ذکر بھی نہایت، ٹھنڈے دل اور حکیمانہ انداز سے کیا ہے۔

باز کہہ را کہ حیدرہ زند
زخمہ دریں رہ نہ یکہ دہ زند
گر مثل مد ہنر آرم ز غیب
ہیچ نگاہ نہ کند جز بعب
مد سخن را، نگیرد، بیچ
یک، رقم کش کند انگشت، پیچ
گر بہ ازین ہست، گہ سفتاش
عب، بود عیب، کساں گفتش
ور کم ازین مایہ رسیدش ز غیب
طفل رہ ما، نہ طفلان صعب
مدح گوئی سہ بنیاری اور | خسرو شعرا نے دور مغربی کہ امرا پر سختی کر ساتھ
لہو، کی ہے مگر کسی خاص شخص پر حملہ نہیں کیا
مختہ شمار، زمانہ کی شکایت، بلکہ عام شکایت ہے۔

تاریخ سہ بھی ثابت ہے کہ اس عہد میں اکابر و معارف، اور مشرکین، النفسِ امرا

مگر میں تارہ مصامیں رماں یرلا سے اس لئے ڈرتا ہوں کہ لوگ سستے ہی چوری کر لیتے ہیں اور طایہ کہ خود مجھ سے ہی اُس کی داد چاہتے ہیں میں سترتا ہوں اور اس کی تعریف کر دیتا ہوں مگر وہ چور ہو کر بھی دراہیں سترتے ۛ

ہر صفتِ راکہ سرا گنجیہ • تم - عیدۂ تارہ در درِ حِسم

مورِ تدم بر تکرِ حویق و س درِ روم دست بجلولے کس

درِ ذنیم حاسہ بُردِ دیگر - حاسہ کتادہ رورِ دیگرے

ہر حیسہ کہ اولِ ذریکوں کتم رہڑہ آں میت کہ بیروں کتم

راکہ نگہ می کم ازہر مرکزِ ایںمیت رمارت گراں

درِ دلتاعِ مں و ماسِ نجوتس تالِ رماں آوری و مں جوتس

لقدِ مرا مینِ مں آزند راستہ مں کمِ احست کر آنِ تناست

ترم دارد و سخا - ماس و مں ہیج گویم رستم

طرہ کہ تالِ در و مں رستم پاک حاسہ کا لاس و مں رستم پاک

معارضین کا ذکر | حوروں نے اپنے معارضین کا ذکر بہایت سنجیدگی و تحمل کے ساتھ کیا ہے -

آکہ مقصاں حیاں مد حملہ گواہاں کمالِ مد

بر ہر آید ہمہ را گشت و س لے ہراں را کند یا کس

در سخی مستہ ہمہ را بیج بیج جوں سخی میت یگوید؟ ہیج

گرچہ شہ از بہر چہ نہیں نامہ داد مرا گرمی ہر نگامہ

نزد پہ آں شد قلم سحر رنج کز پہ ایں مار ز شینم بہ گنج

من کہ ہنادم ز سخن گنج پاک ، گنج ز راند ز نظرم چسبیتا ؛ خاک

گردہ دم تا جورِ سرلبہ ۰ در نتواں باز بد ریافگہ ۰

ورندہ ز آن خودم را نگاں رنج نہ نکردم چوتھی مانگاں

یکہ ، جوازیں فن چو بدماں نهم دہ کنم آں را و بہمد تن دہم

شیرم و رنج از پہ یاراں برم - نہ چوسگہ خانہ کہ تنہا خورم

ایں ہمہ شربت نہ بدال کردہ ام کآب از دریا - ہر کرم خوردہ ام

ہر ہمہ دانند کہ چہ ۰ میں گھر کس نفشاں بدو - بد رہ زہر

در دہم گنج فریدوں جو ۰ ہدیہ یکہ ، حرو ۰ بود - بلکہ کم

اس بیان - سہ منکشتہ ۰ ہوتا - ہر کہ جس وقت تک ، یہ خامتہ لکھا گیا سلطان

- نہ حسب ۰ وعدہ اس شنوی کا صلہ نہیں دیا تھا مگر خسرو نے فردوسی کی طرح مذمت ،

کا زہر نہیں اگلا بلکہ صر ۰ اپنا استغنا ظاہر کیا ، -

دوسری یہ بابت ، معلوم ہوئی کہ خسرو میں ص ۰ ، ایثار اعلیٰ درجہ کی تھی نہ کہ

سخن کی محنت ، دوسروں - کہ فائدہ کی غرض - سہ گوارا کیا کرتے تھے -

وزدار بمعنی | پھر کہتے ہیں کہ ”وصہ ۰ نگاری میں جو میں نہ تازہ مضامین پیدا

کی شد کا یہ ۰ | کہ وہ میری ہی افکار کا نتیجہ ہیں ! گلہ شعرا کی تھ ۰ تسلیم نہیں ہ

ماز تمام صہ تا ہر جہت متوجہ ہم معرفت ہر جہت
 طر سخی را روتن بود ہم سکہ این ملک سحر و دہم
 آنچہ رسرعت دل فتنہ ق معنی بود و خیال ملہ
 موے بویس ہر جہت یختہ و سجدہ در درخت
 ریں یں اگر عمر بود جید گاہ ق کم ہوس آید سعید و سیاہ
 رنگ ریادت مدہم حامہ را سادہ ترین نقش کم ہامہ را
 کاجیہ ہی ستد ملہ حار حار یامت دریں گلشن رگیں نگار

صلہ منوی۔ سم | اس منوی کے صلہ کی نسبت فرماتے ہیں کہ "مادتاہ لے صلہ
 ۱۔ تمننا | دافکا وعدہ کر کے محکوم اس کام پر آمادہ کیا تھا۔ مگر میں نے انکی
 طمع میں یہ منوی نہیں لکھی ہے میرا حق سچا ہے خود ایک حرف

ہے اُس کے سامنے گنج زر کی کیا حقیقت ہے اگر مادتاہ کچھ عطا کرے گا تو میں
 لے لوں گا۔ مدے گا تو مجھ کو کچھ پرواہ ہیں ستاعری کی بدولت مجھ کو حوصلہ
 ملتا ہے اُس کو وہ جید کر کے مستحقین میں تقسیم کر دیتا ہوں"

"اول مرتبہ جو مادتاہ لے کر کم کیا تھا وہ بھی اس محنت کا معاوضہ نہیں ہو سکتا
 سب جانتے ہیں کہ اتنے موتی دو تین درہ زر کے مقابلے میں کون دیتا ہے۔ اگر
 سلطان محکوم فریدوں و حرمید کا سارا بھجی عطا فرمائے تو میرے ایک حرف کا
 صلہ ہوگا میرا اہل مقصد تو تقاضے نام ہے جو کوئی اس منوی کو دیکھے گا محکوم یاد کر گیا

تین ہزار نو سو چوالیس بیتیں ہیں۔ نساخین سے درخواست کی ہے کہ ان میں سے کوئی بے تہ کم نکریں کیونکہ اس شخص کو بڑی تکلیف ہوئی ہے جس کا وہ زندگم ہو جاتا ہے۔

من چونکہ مردم عدوش از خندت، گم شد و سرمایہ نمادش درست،
گشت ضرورت، کہ کنونش بعقد، تم و دادم با میانِ نمد
تا چو دریں بنگری، ہوشمند! بیش و کمش باز شناسی کہ چند
وز جہل باز کرنا می شند، نہ صد و چار و چهل و ہزار
خواہمش از خامہ زنانِ گزیں، آنکہ نگردد در قہم کم از یں
زانکہ خراشیدہ مردم بود، آہ کسے! کیشِ خانِ گم بود
اس بیان سے یہ بھی ایک نتیجہ نکلتا ہے کہ یہ خاتمہ اختتامِ شنوی سے ایک
مذرت، بعد لکھا گیا ہے۔

وصہ نگاری | اوصہ، اشیا کی نسبت کہتے ہیں کہ ”کبھی کبھی میرے دل میں یہ خیال پیدا ہوتا تھا کہ صفاتِ اشیا بیان کر کے اس کا نام مجمع اوصاد رکھوں طرزِ سخن میں یہ ایک نئی ایجاد ہوگی چنانچہ اس شنوی کے ضمن میں وہ خیال پورا کیا ہے آئندہ اس مضمون پر قلم اٹھا نہ کا ارادہ نہیں ہے۔“
بود در اندیشہ میں چند گاہ ق کزدلِ دانندہ حکمت، پناہ
چند صفت، گویم و آبش دہم مجمع اوصاد، خطابش دہم

سال میں احمد اور اگر رسی راست گویم ہمہ شش بود وی^{۲۶}

ریں مطا آراستہ مکرے جو ماہ ماد قول دل داناے تہا

خاتمہ مثنوی | حسروے اس مثنوی کا ایک طولانی حاتمہ لکھا ہے جو محملہ -
مصا میں یرتل ہی۔ اُس کے مطالعہ سے اس مثنوی کی سست اور

حسرت حسرو کی عادات و اخلاق کے بارے میں بعض مفید معلومات حاصل ہوتی ہیں۔
ان معلومات کا ذکر ہم دیل میں کرتے ہیں۔

اپنی محنت | اس مثنوی کی تصنیف میں حسروے حومت اٹھائی ہے اُس کا ذکر اس
طرح کیا ہے کہ یہ مصا میں میں لے حوں حکری کر اور یتانی کا یہ یہ
ہا کر پیدا کئے یہ محکو ایسے عری ہیں کہ کبھی ان کو حکریں رکھا ہوں کبھی یتانی برنگہ
دیتا ہوں۔

کس چہ تہا سہ کہ چہ حوں جڑہ ام کایں گہرا حقہ بر آوردہ ام

ساحۃ ام ایں ہمہ لعل و گہر ار حوے یتانی و حوں حکری

تاہم ار فکرت یہا نیست گہہ عجب گاہہ نہ یشا یش

تعداد اشعار مثنوی | اس مثنوی کے اشعار کی سست دہاتے ہیں کہ میں لے اول
مار گشتی ہیں کی تھی اُن میں سے کسی قدر کم ہو گئے ہیں اب

حساب کر کے اہامت دار لوگوں کو ایک مثنوی سیر و کردی ہے اُس کے مقابلہ سے
کی دہشتی کا امدارہ ہو سکے گا۔

کنج غزلت، اختیار کیا اور سہ ۱۔ سہ ملنا جلنا چھوڑ دیا۔ یار و مددگار۔ تھے تو یہی قلم
 دوار ۳، اور کاغذ ۳۶ سال کی عمر تھی اور ۰ مکہ سخن کا دریا جوش و خروش پر تین
 مہینہ تک، شرب ۱، روز محنت، کہ کہ مثنوی کا خاکہ کھینچ لیا اور تین۔ مہینہ اُس کی کتابت،
 و آرایش و پیرایش میں صرف ۱۰۔ کہ غرض کہ چھ۔ مہینہ میں اس مثنوی کو سلطان مغالین
 کی قیادت۔ کہ مطالعہ۔ کہ قابل بنا دیا۔ رمضان کا مہینہ تھا اور ۶۸۸ھ۔

از در شہر باہمہ شہر مندی	آدم اندر وطن بہر مدگی
خم شدہ از بار گھر گردنم	فرض شدہ خدمت شہر گردنم
گوشہ گرفتہ ورق دل بدست	عقل سر اسیمہ و اندیشہ بدست
رو بہ نہاں کردم از ابناء جنس	ز غلیم بلکہ خود از جن و انس
آپہ معافی زد دم زاد زود	آتش طعم لبہ لم داد دود
چوں بتوکل شدم اندیشہ سنج	سینہ خاکیم بروں داد گنج
ہمت مردانہ بہر تم بکار	رحیم از خامہ در شہر ہوا
باز نسیمد قلم تا ۳ ماہ	روز و شب از نقش سپید و سیاہ
تا ز دل کم ہنر و طبع مسرت	راہر شد این چند خط نا درت
ساختہ گشت از روش خامہ	از پس شش ماہ چنین نامہ
در رمضان شد بسعادہ تمام	یافتہ قراں نامہ سعدین نام
انچہ بتایخ ز ہجرت گذشت	بود سنہ شش صد و ہشتاد و ہشت

از دلِ یاکت کہ ہریرِ درست	ہمت مارا طلبے درِ سرست
گر تو دریں مں کمی اندیتہ حیت	ار تو تود حواسِ تہ مں درست
حواستہ حید است رسامِ رگج	کز یہ عواہق سری بیج برج
گفتن "لے تابوِ رحمِ حباب ا"	تحتِ ندیدہ جو تو تاسے بچاں
مں کہ نوم داعی مدحت طراز	تاجو تے رامں آید سیر
باع نہ ارگلِ طلبد رنگِ دوے	ار برارِ قطرہ لود آب جوے
حالم از طبعِ کز و فکرِ سہ	یست مگر یار سی ما درست
گر عرصِ ستاہ بر آید بداں	دولت مں روے ساید بداں
گفت "جیاں با یدم اے سحر سجا"	کر یے مں روے نہ سچی ریح
حسبِ مں را ہر حباں دہی	ترجِ ملاقات دو سلطان دہی
لطمِ کمی حہ المہ سحرِ رماں	قصتہ مں ماید بر مہراں
تا اگر مں حہر در آد ریا	آیدم ار جواندِ آں دل کائے
ایں سخنِ گفت و گنجورِ حود	ار بطرِ لطف اتارت لمود
نرد مرا خاراں دولتِ یوماد	نہرِ رو حلت تاہسم دہا

تصنیہ ۱۰: شنوی | چونکہ یہ الطافِ تاہماہ بے سراقۃ خدمت تھے اس لئے حورو
شرمدہ احسان ہو کر مارگاہِ سلطانی سے ایسے گھر آئے اس لئے

حود مت سیر دہوئی تھی اس کی بجائوری مرص ہو گئی۔

خاتم دگر، شدن ساختم محمد تہمازہ سپہ - دا ختم

رفتم و ز خسارہ نہاد مہنجاک تن ادب، آموز و دل اندیشناک

نقشِ قیدہ ^{۱۲} ازیدہ کشادم زبند کردش انشا و بیا نگہ، بلند

شہ چو دُرِ چہ ^{۱۳} مدہ من دیدہ تر مہرہ بچید از ندما، دگر

داد باحر ^{۱۴} ان رہی بروم جاہلی خاص و دویدرہ درم

کیقباد کی فرمایش، ج۔ بادشاہ اپنے بزل و کرم - خسرو کو ممنون کر چکا تو ان
- کرمال سخوری کی ستایش - کہ بعد کہا کہ تمہارے بہن سے

ہماری بھی ایک، غرض متعلق - ہے اگر تم و - کہ سخن کرو تو ہماری خواہش پوری ہو سکتی
- ہے - پھر ہم بھی اس کا اتنا صلہ دیں گے کہ آئندہ طلبہ، مال و زر سے - بہ نیاز ہو جاؤ گے

خسرو - نہ عرض کیا کہ حضور والا! میں تو یہی ٹوٹی پھوٹی فارسی جانتا ہوں اگر اس سے
وہ غرض پوری ہو - سکے تو میں اپنی خوش قسمتی سمجھوں گا - سلطان - نہ کہا میری خواہش

یہ ہے کہ تم بکلیہ، گوارا کر کہ میری اور میرے باپ کی ملاقات، کا حال اور جو ماجرا
میرے اور ان کے درمیان گذرا، ہے ایسی سحر بیانی سے نظم کرو کہ باپ کی مفارقت،

جس وقت، مجھ کو پریشان کر - رہے وہ نظم پڑھ کر دل کو تسلی دے، لیا کروں۔
اتنا کہہ کر خازنِ دولت، کو اشارہ کیا وہ خسرو کو - اپنے ساتھ - لے گیا اور اشراف

اور غلام، شاہانہ دیا۔

گفتہ کہ - ”ان ختم سخن پرو راں! تن ریزہ خورِ خواخ - تو دیگران

تعبیر مادی است حتم جاں را سر مہ داد
 خاک را برست ہر دیدہ تابانی است
 ار رہاں تیغ تا از ہر سہ ہاشا نہ ساحت
 در سر ہر کس کہ بد موسیٰ یرتانی است
 دور ہجاء حیاں ماوک تر کاں او
 میسانی در دل شیر نیسانی است
 در دل بد خواہ یکا من کہ ارجوں لعل گشت
 گوئیا در سگ حار اعلیٰ یکانی است
 اردتا داد در دست حاتبع جو آب
 تعبیر کا فرار راہ سلمانی است
 چون نہ تحت سلطت مستی از حکم ارل
 ناندستیں کہ آسما ہم تمیدی است
 راں کمر ہای مضع کر تو برستد خلق
 ہر رر گے تا کر در گو ہر کانی شست
 ابرصد مار آروے جویت مار حاک یحت
 رد در قصر جویدوس تو رصواں ہست
 دید قصر شاہ را مارح حور راہ ہم کر
 شاح طولی راعصا کر دو مدرالی شست
 مدہ حشر و چون عطا در تماخولی است

چشم تو میدار دولت ماد تا ارجوں یحت

حملہ میداراں محید و تو متوالی است

ماد شاہ کو اں کا کلام ایسا یہ
 مد آیا کہ تمام تغزلے در را راس کی لظرتن بھیکے
 پڑ گئے ار راہ مدہ پروری اں کا وطیعہ مقرر کیا اور دو مدرے درم کے تقد عایت فرما
 اور ایسے مدیہاں حاص کے درمے میں ملک کر لیا جیا نیجہ فرماتے ہیں

نقد و روزے کہ رسیدم در راہ

رآمدم روجہ رتد شاہ

حاجے آمد رت تابسدگی

داد لودیم لصب بدگی

خسرو دربار | خسرو شہزاد کو دلتی پہونچ دو ہی دن گذر رہے تھے کہ سلطان
مغزی میر، مغزالدین کی تباد کو اُن کے آگے خبر لگی فوراً حاجی، سلطان
دوڑا آیا کہ چلے حضور نہ یاد فرمایا۔

یہ اٹھ اور چلنے کی تیاری میں مصروف ہوئے۔ اسی رواروی میں ایک
مدحیہ قصیدہ بھی مرتب کر لیا۔

مجلس خانہ سلطانی میں پہونچ کر آداب بجالا۔ ہر مگردل میں دھکڑ پکڑ تھی (شاید
اس خیال سے کہ بیٹالی میں جو فرمان طلبہ پہونچا تھا اُس کی تعمیل نہیں کی تھی) خیر
قصیدہ حبیب سے نکالا اور بلند آواز سے پڑھ کر بنایا۔

قصہ

میں، ایزد را کہ شہ بر تخت سلطانی شہست،
شہ مغزالدین والد دنیا کہ از دیوان غیب،
کیتباد آں گوہر تاج کیاں کز زخم تیغ
بخش، را بنمود کایں پیشانی دولت، کراست؟
قصہ دریا نگر بر گوہر والا، خوش
بر سرش چوں سائبان شد چتر می گشت آسماں
تیز نتواند بعالم دیدن اکنوں آفتاب،
انں و جاں از مہر گزوں در خیال افتادہ اند
درد باغ سلطنت، بادِ سلیمانی شہست،
نام او بر نامہ دولہ، بعنوانی شہست،
باج از ایراں بستد بر تختِ نورانی شہست،
تاج زرمیش کہ بر بالا، پیشانی شہست،
تا بگتاخی چرا بر تاجِ لطانی شہست؟
سایہ را دیدی کہ با خورشید نورانی شہست،
چوں ز چترش عالم در ظلِ سلطانی شہست،
مہر و تاو در خیال انسی و جانی شہست،

میں دلی ہو کچے وطن کے درو دیوار کو دیکھ کر اور دوست آستناؤں سے ملکر
دل باغ باغ ہوا۔

بیاری اماں کے قدموں پر رکھ دیا۔ اُس عم زدہ نے زور دکر پیار کیا
کلیجہ میں ٹھنڈک پڑی۔ پیٹ کے سحر و عافیت یہونچے کی مست ماں رکھی تھی اب
مراد پوری ہوئی تو وہ مست بھی پوری کی۔

شوق کستاں کر دگریاں مں	گریہ زدہ دست دما مان مں
حائل خوں کر عزم مں مادم	زاد ہیں بود راہ اندرم
قطع کناں راہ جو بیکان تیر	ملکہ جو تیر آمدہ اندر گریز
یک مہ کامل مکشیدم عمال	راہ جنیں بود دوست آئیناں
ہم جو مہ عید خوش و ستاد بہر	در مہ دلیقعدہ رسیدم شہر
حدہ زناں بھیج گل و ستاں	چشم کتا دم مرغ و ستاں
مرج حراں دیدہ بہ بستاں رسید	تشنہ بہر حتمیہ حیواں رسید
مردہ دل از حال پریشان جیش	رمدہ شد از دیدن حوشتاں جیش
دیدہ ہادم ہزاراں نیاں	رستہ مں مادر آرم سار
مادر مں خستہ تیار مں	ق جوں نظر نگد بیدار مں
یردہ ز روئے شفقت برگرفت	اتک فتاں سہم در گرفت
داد سکولے دل آستہ رفتہ را	کرد و فاندیریدیر فرستہ را

میں بیقرار تھا مگر خانِ جہاں کہ احسانا رہا۔ نہ اُن کے لب پر مہر خاموشی لگا رکھی تھی۔

آخر کار خانِ جہاں سے والدہ کی تاکید اور اپنی حالت، عرض کی اُس نے۔
 بخوشی دل جا لے کی اجازت، دیدی اور دو کشتیاں اشرفیوں سے بھری ہوئی
 بطور زاد راہ پیش کیں۔

من ز پئے شرم خداوند خویش رفتہ زجا، خود و پیوند خویش

مادرِ من پیہ زنِ سمجہ سنج ماندہ بدلی ز فرستہ، مہربان

روز و شب از دوری من بیقرار، سحر و دِماغِ من خام کار

دعایِ مزارِ زجدا ماند غم نامہ نویساں ز پئے خواند غم

گرچہ دلم ہم ز غمش بود ریش، چند گہ راہ ندادم بخوش

چو کشتِ سینه ز غایت گذشت، با عشقِ دل ز نہایت گذشت

حالِ خود و نامہ اُمس، باز نمودم سحر و داند کار

داد اجازت، برضا، تمام تانہ، اندر رہ مقصود کام

حسِ پیچ رہم زان کہ دریا، گرم رواں کرد و کشتی ز

تا زچناں، ششِ مفلس سپاہ، شکر کناں پا۔ بہ ندامت براہ

خدا کی روانگی | اب بخسرو کمر بستہ، باندھ کر اودھ سے چل کھڑے ہوئے۔ غم ماؤ

اور دلی پوچھنا | زادِ نثر، اور شوقِ وطن بدرقہ راہ چلتے چلتے ایک مہینہ

ہیں کہ جب لشکر کی قیاد اودھ سے واپس چلا اور کنت یور کی حد میں پہنچا تو
 حاکم جہاں کو اقطاع اودھ کی حکومت عطا ہوئی جسرو تو پہلے ہی سے اُس کے
 ملازم تھے اور وہ ال کا بڑا قدر دان و محسن تھا اس لئے اُس کے ساتھ اودھ
 میں رہا پڑا۔

ماترِ بچہ دریاں راہ دور	سایہ فتاں تدبیر کنت یور
حاکم جہاں حاکمِ مخلص لوار	گشت باقطاع اودھ سر فرار
ارکبِ حدود و کرمِ حق شناس	کرد فرہام میرہ بر قیاس
میں کہ دم چاکر اومیت ازاں	کرد کرم آنجہ کہ بد میت ازاں
تاریاں کھرتی خاطر فریب	سدہ ستم لارمہ آن کیب
دراودم ترورِ لطف جہاں	کیہ کہ از لہ، سادہ عاں؟
عربت از احاسن جیام گدشت	کم وطن اصل فراموش گشت
دراودھ از جہتِ اوتاد سال	ہیچ عذر نہ مالہ سودا ز مال

خسرو کی خصہ ۱۰ | امیر صاحب کو وطن سے جدا ہوئے قریب دو سال کے
 دربار خان جہاں ۱۱ | ہو گئے تھے مادرِ مہراں اُن کے فراق میں بے تاب تھیں
 یہیم خطوط بھیجتی تھیں کہ طہ آؤ اُن کا دل بھی وطن کی یاد

۱۲ | اس تعزین قیام اودھ دو سال بیاں کیا ہے لیکن یہ عرصہ قیاد کی روانگی کے بعد سے اگر تیار کیا
 جائے تو حساب بالکل غلط ٹھٹھا ہے۔ البتہ ۱۸۵۷ء سے دو سال تیار ہو سکتے ہیں حکمِ خسرو جہاں کی

ملازمت میں داخل ہوئے ہیں ۱۲

بانگر، اندیمانِ قصیدہ را بازارِ انیدہ سخن بر ما
 اس مجلس میں کہ دونوں بادشاہ و ملوک، و اُمرا موجود تھے بشعرا۔ نہا۔ پن
 قصیدہ سناتا۔ یہ غالباً طوطی ہند۔ نے بھی اپنا قصیدہ سنایا ہوگا۔ اس قصیدہ۔ کہ
 منتون، اشعار یہاں نقل۔ کئے جا۔ تے ہیں۔

قسمہ

زہر ہر ملکِ خموش چوں دوسلطان۔ یکہ شد
 دو چتر از دوسو۔ بر آوردانِ دور
 پر۔ ربادشاہ و پدر نیز۔ سلطان
 ز بہر جہاں داری و بادشاہی
 یکہ ناصرِ محمد۔ بود سلطان
 دگر شہ مع۔ ز جہاں کی تباد۔
 بدیو و پری گو۔ ر۔ اہ باد! کاینکہ۔
 کنوں رو۔ ر۔ در چین نہی از ترکاں
 بروں شد دوی از سرترکہ، و ہندو
 بصد میہمانی ص۔ ملا دادع۔ الم
 خان چہار، کو اقطاع او دھ کی حکومت۔ ملی | امیر صاحب، اسی شنوی میں فرماتے

نہ ہمہد خوش چوں دو پیماں۔ یکہ شد
 زمیں زراں دو ابر در افشاں یکہ شد
 کنوں ملک، میں چوں دوسلطان۔ یکہ شد
 جہاں را دوشاہ جہانباں یکہ شد
 کہ فرناش در چارارکاں۔ یکہ شد
 کہ در ضببش ایران و توران۔ یکہ شد
 دو وار رہا، سلیمان۔ یکہ شد
 ہندو۔ تماں چوں و خاقاں۔ یکہ شد
 کہ ہندو۔ تماں با خراساں۔ یکہ شد
 چو بر خوان شاہی دو مہماں۔ یکہ شد
 اسی شنوی میں فرماتے

گیا تو امیر صاحب ترک ملازمت کر کے دلی واپس چلے آئے بعد ازاں قان
 ملک سلطان محمد حاں کے پاس دربار ملتان میں رہے جس معرکے میں سلطان
 محمد حاں شہید ہوا خسرو اسیر معل ہو گئے اس قید سے کسی طرح رہا ہو کر دلی آئے۔
 پھر اسی والدہ اور عیروں کے ساتھ پٹیالی چلے گئے اور وہاں اُس زمانے تک
 مقیم رہے کہ سلطان معزالدین کی قیادت تحت ستیں ہوا اور اُس نے امیر صاحب کو دلی
 ملا لیا لیکن اس ادبیتہ سے کہ ملک نظام الدین اں کا محال تھا دربار معری میں
 حامی خلاف مصلحت سمجھا اور اس خطرہ سے بچنے کے لئے حاتم حاں جہاں کے
 پاس چلے گئے اور اُس کی مذہبی اختیار کر لی۔

حاتم حاں جان جہاں سلطان ملے کا مولارادہ اور نامور سردار تھا۔ یہ امر
 تحقیق ہیں ہوا کہ جس وقت خسرو جان جہاں کے دربار میں گئے تو وہ کہاں تھا؟
 اور کس عہدہ پر تھا؟ قیاس غالب یہ ہے کہ وہ اودھ ہی میں کسی عہدہ پر تھا اور
 اودھ کے مجمع میں وہ اور اُس کے ساتھ خسرو بھی موجود تھے قصائد خسرو میں ایک
 قصیدہ ہے جو دربار اودھ کی تنہیت میں اتنا کیا گیا ہے اس قصیدہ سے بھی جان
 اور خسرو کا اس موقع پر موجود ہوا قریب قیاس ہے۔

سلطان ناصر الدین اور کیتا دکی دوسری ملاقات کے ذکر میں امیر صاحب
 فرماتے ہیں۔

صفت حریفان رد و حاسن تطا ہر یک ارایتاں ملک مادر

کہ بعد سلطان ناصر الدین کی وہ نصیب ہو، جو بوقت و داع کی تھی

در حقِ ایں تو بکرم رہنمیں
واں دگر رہا بزمیں نیرخوں
یاد رکھی اور اس پر عمل کیا۔ بعض سرداروں کو قید کر دیا بعض دامن کوه کی
طرح بھاگ کر آوارہ ہو گئے۔

فیروز خاں خلجی کو شالسی خاں کا خطاب دیا۔ اس کو اقطاعِ برن (بلند شہر)
سپرد کر گئے۔

ملکہ نظام الدین اقطاعِ ملتان کے لئے نامزد ہوا۔ وہ بھی اس تغیر کی لم سمجھ
گیا جا۔ نہیں لیتا، بل کر تارہا بعض مقربوں نے سلطان کے اشارہ سے کوئی چیز
پلا کر اس کا کام تمام کر دیا۔

یہ شخص بڑا بدتر اور کاردار تھا۔ مگر سلطان کی ہوس اس کے حق
میں آخر کار زہر کا گھونٹ بن گئی۔

خدیجہ کی ملازمہ کا امیر صاحب دور معزی سے پہلے ملوک و خوانین کے ندیم
اور درباری شاعرہ چک تھ اور ان کے کمال سخنوری کا
حال، بزرگی اجمال شہرہ ایران و توران تک پہنچ لیا تھا۔

وہ اول اول ملکہ چچو کے ندیم دلی میں رہے پھر شہزادہ بغرا خاں کے ندیم
سامانہ میں رہے اور اس کے ہمراہ سفرِ بنگال کیا۔ یہ شہزادہ سلطان لکھنوتی بنایا

شہ تہِ حیرتِ یہ می می حمید ۴
 اول شبِ صبح دوم می می
 تیج نہ پیراں حیرتِ قطار
 اریکے قطرہ آسماں ہر
 لودیک حاصہ تیج و تیر
 ہم جو میاں لبِ آب گیر
 مانگِ روارو کہ برآمد بلند
 غلغلہ درگدِ گردوں گند
 کو کس بچوں فلک آراستہ
 گر دُلف و تابہ فلک حاستہ
 شاہِ بدروارہ دولتِ تافت
 داد و دروارہ کتا دے کی یافت
 تون شہ رار سارِ مگناں
 گشتِ بختلِ سواہرِ عساں
 کوسِ حر کرد گوش از حروتن
 در خشتِ بھری یافت گوش
 نعمہ مطرب رگلو گاہِ سار
 گوش بیستندہ ہی کردماز
 ماہوتاں حجِ رماں یای کوک
 گشتہ نموارہ تہ خاکروب
 شاہِ سطرہ آل کار گاہ
 برم ہی راند و عساں می کتید
 برم ترین راند و رس را براہ
 بکستہ سادہ زہر سوتار
 تاترف حانہ دولت رسید
 فرس زمین تند و دست ہوار
 حسن فریدوں و طرب گاہِ جم
 تارہ شد از مجلس شاہِ بعم
 اردل خواہدہ ستارِ لُجج
 حواسہ می داد و ہی رُدرخ

ملک نظام الدین | امیر صاحب لے تو کیتباد کو دلی ہیو سکا کر متوی کا قصہ حتم
 کا انجام | کر دیا ہے بگو تو آئین سے تانت ہی کہ کیتقاد لے دلی ہیو کیجے

پا۔ ستوراں بزمیں در شدہ گاؤز میں راسم شاں سر شدہ

بود بہر جا کہ نزول۔ پیاہ تنگی جو بود و۔ راخی کاہ

سلطانی رستم منزل بمنزل کوچ کرتا ہوا دلی پہونچا تو کوکبہ
سلطان کی تیاد | شاہی بڑی شان و شوکت۔ سہ شہر کہ اندر داخل ہوا۔ ہاتھی
دلی پہونچا | گھوڑے سوار پیادے تیغ زن تیرے رانداز

نرسیہ زہ بردار علم بردار جلو میں۔ رایت، دولت، کاپرچم اڑتا ہوا سلطان حجم جا
گھوڑے پر سوار۔ سر چرچہ۔ سیاہ کا سایہ گردا گرد بہتے تلواریں قطار در قطار۔

اس دہوم۔ سہ سواری در دولت، پر پہونچی۔ خوش سلطانی۔ کہ قدموں پر بہت ہا

زرو جواہر نثار کیا گیا۔ نقارے پرچوبے، پڑی شادیا۔ نہ بجنے لگے مطربوں نے

مبارک، بادکاراگ، الاپا۔ رقاصوں۔ نہ ناچنا شروع کیا۔ حضور والا گھوڑے۔ سکی

باگ، رو کہ یہ تماشا دیکھتے ہو۔ آہستہ آہستہ چل کر دولت، خا۔ نہیں جاؤ تیرے

اُس وقت، فرق مبارک، پر رسم نثار ادا ہوئی زمین پر زرو گوہر کافر شاں ہو گیا۔

بخیر و عافیت، سفر سے واپس آئے کی خوشی میں کئی دن تک، شاہانہ جشن۔ کہ انعام

واکرام اور خیرات، و مہرارت، میں خزا۔ نہ لٹا۔ رہ۔

خوش طلب، کرو۔ شاکام گا
شد بگہ چا شہ بدولت، سوا

از رو شاں پیل کراں تاکراں
سر۔ اندام زمیں شد گراں

صہ، سیاہ از علم، رخ وزرد
نسخہ دیکھ۔ اچھے نور و زرد

حامد بھبھو یار دغاں می درید حامد رہا کس تو کہ حاں می درید

کیقباد کی مراجعہ | اودھ سے سلطان مغالہ کی قیقا د کے لشکر کا کوچ عین
دلی کو | رسات کے موسم میں ہوا۔ آسماں پر گھٹا کا ستا میا نہ جنگل
سہرہ رار دھاں کے کھیت لہلہ ماعوں میں آموں کی

کثرت ندی نالے چڑھے ہوئے۔ راہ رستہ یانی کا تختہ سے ہو۔ نہ گنگا کی
گھاٹ تک یہی کیفیت تھی۔ کچھ یانی کی وجہ سے لشکر کے اوٹ گھوڑوں کی حاں
آفت میں تھی سرل پر ہو چکر گھاس چارہ تو افراط سے ملتا۔ لیکن داہہ شکل سے نصیحت ہوتا تھا

کرد چورہ در سڑاں آفتاب جیتہ خور سید مرد و تدبآب

اگر ایرادہ سالاکت ید سرو صف حوین نصرا کرت ید

تندی سیلاب رمالاے کوہ ارتعب آور دریں راستوہ

برق ہر سوے سائے دگر دقت ہر سوے آبے دگر

تالی سر سردام زحیت کاک گد تنق رسر آگاہ ریت

عوطہ مرغابی رعنا سوے ار سڑو ماں تندہ یا یاب حجبے

آپ رواں گشتہ ہر سایہ یافتمہ ارمیوہ ریں مایہ

ارد رافتاں ستہ دریا وال ار تس جود را مد ار الحلال

آب مزاح ہمہ رہ تاہ گنگ آمدہ لشکر ہمہ ار آب تنگ

لے یا یاب جوے مرک قافیہ ہے لہ یا یاب اور جوے بمعنی حویدہ ۱۲

آه! که صبر از دل و تن می رود
 خون من از دیده من می رود
 چون شغیر، ناله زغایه، گذشته است،
 گریه و زاری ز نهاییه، گذشته است،
 یک ناله زان خط از هوش رفت،
 کش سرفزند ز آگوش رفت،
 دامن خله ز پاک، هم از درد دل
 خاک برده از گریه همی کرد گل
 به متدل و جان بوفای، به پدر
 دیده همی سود بپای، به پدر
 اشک نشان بدل دردناک
 مردک، دیده فاده بخاک،
 هر دو بجان شیشه یک، دگر
 رو به هم کرده چپس تا بدیر
 عاقبت، الامر در آن ته ۱۰ ارق
 هر دو بخ خون شده عتاب، رنگ
 رفت، پدر یا، به بختی نه ۱۰ اد
 گریه کنان بادل بریان خویش
 او شده زین سوپ، در دمنده
 گریه همی کرد زما ز دراز
 سو به پدر داشته چشم نیاز
 رانده همی از مره سیلاب، خون
 تا ز نظر کشتی شه به درون
 دید چو خالی محل از شاه خویش
 رخس رواں کرد به بنگاه خویش
 رفت، به شکر در خرگاه به رست،
 و آمد و شد راز میان راه به رست،

کاں جس ار حار تہی کردنی ست	واں گل رنگیں کھا آدنی ست
در حق این ستو مکرم رہمیں	واں دگرے را زمین پر خون
آں ہمہ گفتاریدر کیتاد	دل متواں گے تاکہ در حال بہا
اریں آں ہر دو سیا حاسند	عہد بدو یک ہی حواستد
حسہ یدار دل پر حوں و ریت	دست در آرد مدلسد جویق
مالہ ہی کرد کہ لے جان میں	حال نہ اراں دگرے زان میں
چوں توندی دل رکہ حید ترا	وین مکہ گویم کہ گویہ ترا
لے حرم ہر تو۔ تہا رور	گر حرت میت جینیم مسور
سوختہ شد حالِ ہم اندوختہ	تاجہ شود؟ حال میں سوختہ
کاش بودی دوسہ روری وصال	تانتہ دیدہ اسیر حیا ل
اے رتو در دیدہ تاریک نورا	مردی کس متوار دیدہ دور
صبر صبر ما کہ صوریم میہ	دور رتو طاقت دوریم میت
گریہ ترا ہم کیتہ در دل ست	آنچہ کہ میں می کتم آں مشکل ست
جید کمی اریئے رقت ستاب	یک دے ارسوختگان و متاب
ما تو اگر ہمہ سیم مشکل سر	اشک مت ہمہ صدمہ ل ست
حائے میں ریں یں و تحسیر رور	اشک واں یک سیا ماں لور

حضرت حسد کے حسن اخلاق لے آس تمہیں کا امام ظاہر کرے گی اجازت ہمیں دی گزور میں لے مالا لاق
میاں کیا ہی کہ ناصر الدین کی یہ آخری بیعت ملک نظام الدین دار ملک کی نسبت تھی جو عصب سلطنت کی فکر میں تھا ۱۲

کیا گیا تھا) جا بیٹھ۔

تہائی کا وقت تھا مصالح ملک، داری کی نسبت، کچھ راز کی باتیں ہوئیں۔ بابا
 نے بیٹے کو سمجھا یا کہ فلاں شخص تیرے چمنِ دولہ میں زہر لایا کانتا۔ اس کو جلد
 نکال کر پھینک دو۔ اور فلاں شخص کو اپنا مشیر بنا۔ بیٹے نے بابا کی نصیحت، دل
 جان سے سنی اور گرہ باندھی پھر دونوں رخصتی معاف کر کے لے کھڑے ہوئے۔ گئے اور بابا
 نے رور و کر پناہ و دلِ خنایا (ان خیالات کی ترجمانی طوطی ہند نے)۔ پناہ
 میں نہایت سوز و گداز سے کی۔ آخر کار معاف کر دیا اور آنسو بہاتا اپنی کشتی پر سوا
 ہو گیا اور کشتی چلی اور کہتا باد چچین مار مار کر روئے گا جب کشتی نظر سے اوجھل
 ہو گئی تو گھوڑے پر سوار ہو اپنے خیمہ گاہ کو روانہ ہوا خیمہ کے پردے سے چھڑوا دیے
 لوگوں کا آنا جانا بند کیا اور بابا کی یاد میں دن بھر پڑا و تار ہا۔

شبِ چود و دایِ مہ و تیارہ کرد	صبح دم از مہرِ اپارہ کرد
کو کہ شرق سو شرق تافت	لشکر مغرب سو مغرب تافت
سرورِ شرق بود ایچ	گریہ ۱۰۱ کرد ز دریا گذر
خاص شد از بہرِ دایِ دوشاہ	چو ترہ بایہ تہ آرام گاہ
خلوت ازین گونه کہ محرم نبود	ہیچ کس از خلوتیہ اس ہم نبود
آنچہ بد از محبت ملک راز	یک بدگر ہر دو نمودند باز

ماز طلب صحبت مرداں یا یک صحبت آلودہ رہا کس سخاک

ہوتس راں نہ کہ تسوے ہوتیار تاکہ لعلت برودر ورگار

عملت تہاہ است ریاں ہمہ حوات بیان ست بلائے رنمہ

تہاہ بوداریئے یاس حسان حواب تہا کہ کدیاسماں

چوں تو حوری مادہ کا ورو یس عم گیتی کہ حور د۹ خود گو

یتہ تقویٰ ست یہ مدیدہ مر ارہمہ در تہا یہ مدیدہ تر

چوں ہمہ کس خدمت سلطان کمد ہر جہ سلطان نگرید آں کنند

کو ستس پوشیدہ کس ادر تراب تاسودر کس ترلعت حراب

تہاہ مدیں گوہ لمر مدحویس داد سے را دیو۔ ارید حویق

ناصر الدین نے رور و کر یہی جیتیں تمام کیں۔ آدمی رات ہو گئی تھی قیام گاہ کو
مراحت فرمائی اور کہا کہ کل کوچ کا ارادہ ہے آخری وقت ملاقات کے لئے صبح
بھر آؤں گا۔

وداعی ملاقات | حدائی کی گھڑی آجھو سچی۔ صبح دم دووں سکر دوں کا کوچ
متروغ ہو گیا۔ ڈیرے جیسے لدے لگے ایک لے مترق کی اور
دوسرے لے معرب کی راہ لی۔

ناصر الدین رحمتی ملاقات کے لئے دریا پار اُترا۔ یہاں کیتا دیلے ہی سے ماب
کے انتظار میں کمر۔ تہ کھڑا تھا۔ دووں ایک جو ترہیر (جو اس ملاقات کے لئے مخصوص

باشد اگر سو به مهیت رو ،
 رخسار تدبیر شناساں بچو ،
 گر شود رخسارم تدبیر پانچام
 تیغ ز شاید که کشتی از نسیم
 حق چو ترا جا به بزرگاں سپرد
 خویشتن خرد به اید شمرد
 جد چو ترا داد کم و بیش خویش
 بیش کن آنها که زیزداں بود
 بیش کن این مایه زماں تا زماں
 چشتم رعایت ز رعیت میگم
 عدل بود مایه امن و امان
 داد گری کن که ز تاشیه براد
 تا بزما نکه تو بادا - به
 دولت دنیا که مالم تراست
 دولت جاوید نهاده است کس
 پیشه نکوی کن و از بد ترس
 نیت خیر است اگر امروز خاست
 یافتی از کشت ازل خوشه
 ترس خداوند جهان کن بدل
 کار چنان کن که بهنگام کار
 چوں بخواهد کنی درجه باد
 زبیر شناساں بچو ،
 تیغ ز شاید که کشتی از نسیم
 خویشتن خرد به اید شمرد
 بیش و کم از و نه کمی و بیش
 کم کن از آنها که نه فرماں بود
 تا بودت ملک عمارت پذیر
 بیش کن این مایه زماں تا زماں
 بس در دولت که توانی کشاد
 ز شمع و آواز تو مالم کس
 جانب و دین کوش که آن هم راست
 نام نکود دولت جاوید
 از بد کس نه ز بد خود ترس
 وعده بفروانم کن کال خاست
 راست کن از بهر ابد تو شد
 تا ز خداوند مانی نخل
 از دریزداں نشوی شمسار
 باش گراں جنبش و دیر الیتاد

کی داد دی ہے -

چوں سخن رفت بے داورِ	دور در آمد نہ نصیحت گری
داخِ متن مدعاے سیاہ	کاپروت ار حادثہ دارد گاہ
رحیت یس آل گاہ مہرِ تمام	داروے تلخ نصیحت نہ کام
کالے سیرا ملک و حوالی ماز	مازند و کس کہ تند او بے نیاز
حتم ہر جسم میا در بکس	را آتش سوزیدہ نگہ مراض
چوں گہہ معترف آید - کہ	عفو نکو تر زیاست - بے
در حق آل کس بر خود دستی	دیر حصوت شود و دشتی
ہر کہ در درہ اعلا ص گام	کار بر و کس نصایت تمام
واں کہ بر آرد خلقت سرے	سر بر لب میت کہ گیر و برے
خرد بسین دہن بدر ہرہ را	آب دہار رہرہ ادد ہرہ را
دہن خود خرد سباید تہمرد	در تہہ دمدان کند سگ خرد
گریہ جہاں حملہ ہوا حواہست	ہم کن آل حار کہ در راہست
دہن اگر دوست ساید پیوست	فرق کس اردہن خود تا دوست
حالے مدہ دہن کیں تور را	گوش کن گفت مدامور را
حاصل کن آن را کہ خرد ہستیت	راہ مدہ بے حراں را نخویت
گریہ دلت ہست و راست تاس	گفت کساں نیر ہمی داریاس

رفت، شائبندہ باورنگ، گاہ کرد رواں جملہ . بان شاہ
 الغرض آں پیل وہاں تاج تخت، ق کاں زرسد بخج : داوند بخج،
 دید شہنشاہ چو مہر : ابہ پیش رو : کرم کرد بہ دل بند خویش
 گفت، کہ ایں افسر و ایں پیل کا، بہر تراداشتہ بودم نگاہ
 نیک، مرا بہتر ازین پنج چیز تا دم از دیدہ بچشم عزیز
 یہ ہدیہ دیکر ناصر الدین : نہ بیٹہ : فرمایش کی کہ میری آرزویہ ، کہ
 میر : بابا، کی دو یادگار چہ : نریں جو تجکو پونجی ہیں ایک، تو چتر سپید ایک، کلاہ
 سیاہ یہ پہلہ : پنے سر پر رکھ پھر مجکو دے، ڈال : دوسرے روز کیقباد : نر افسر فایں
 کی تعمیل کی جو شخص یہ چیزیں : لے کر آیا تھا ناصر الدین : نر افسر کو انعام دیا :
 گفت، بفرزند کہ در خورد : شاہ چتر سپید آرو کلاہ : میاہ
 تاجوران چتر و کلاہ : میاہ کرد و بیعا درواں سو : شاہ
 ہر دو فرستاد : کلم شہی بر شہ شرق آں دو نشان می
 شاہ شد از دیدن آں تخت شاہ بر تدو بود مید و بسر بر نداد
 داد بآرندہ آں ہر دو چہ : نر خلعت، خاص وزیر بسیار نریں
 نامہ الدین کی نصیحتیں | ایک : پھر دونوں کی ملاقات، ہوئی تو ناصر الدین
 فرزند دلسر : نر فرزند دلسر : نندہ کو از راہ دل سوزی بہت، نسی نصیحتیں
 اکیں جن کی نظر : ہیں خسرو شعرا : نر کمال سخن گری : تری

میں آیا تھا اسی میں سوار ہو کر خوش دسترم اپنی فروگاہ یروا میں آگیا۔

جوں پدراقبال پسر تازہ کرد ق زان شرف آفاق یروا زہ کرد

گفت کہ امروز بس است این قلہ دور در گرجلہ ملکہ دگر

زین مطار کام جو دسار گشت فزق سیروسہ زد و باز گشت

۱۰ اتحاد اور یہ درماری ملاقات تو آئین ستا ہانہ کے بموجب اس بات

کا اعلان تھا کہ سلطان ناصر الدین نے مغز الدین کی قباد خانگی ملاقاتیں
کی تخت نشینی ماباطہ تسلیم کر لی اور دونوں بادشاہ متحد ہو گئے۔

دوسرے روز تخت و ہدایا کا مبادلہ اور خانگی ملاقاتیں شروع ہوئیں کیقباد
نے نہایت سیر ہما گھوڑے بطور پیشکش بھیجے اور رات کے وقت باپ کی منیت
رڑی دھوم سے کی۔

اس ضیافت کا بیان خسرو نے خوب جی لگا کر کیا ہے اور بزم مغزی کی ہر
ایک چیز کے اوصاف میں فصاحت و بلاغت کے دریا بہا رہے ہیں۔

جب آب و طعام اور رقص و سرود سے فارغ ہو چکے تو سلطان ناصر الدین
نے ایک ملازم خاص کو بھیج کر تاج و تخت اور ایک ہاتھی اپنی حمیہ گاہ سے طلب
فرمایا اور تحفہ مرزد دلہند کو عطا کیا۔

گفت سخا صاں نیکی شاہ ترق تارودار آب گدار اوجو ررق

آورد و پیش کستہ راحقا صاں تخت زرو تاج زرویل حاص

کہ روبرو کھڑا ہو گیا۔

خسرو نے اس کی تاویل یہ کی، کہ باپ کا یہ فعل اُمر۔ کہ لئے ہدایت
تھی کہ تم کو بادشاہ کی تعلیم و خدمت اس طرح کرنی چاہئے۔ باپ سے کہ حکم کی تعمیل
کر کہ فوراً ہی کہ تبادلت ہو۔ سہ اُتر آیا اور اُمر۔ کہ دربار۔ نے دونوں بادشاہوں
پر زروگو ہز تار کیا اور جو خط باہر کھڑی تھی اُن میں لٹا دیا۔

چوں پرداز جان،	فرزند خویش	شتر ادب،	دیدن اندازہ بیش
گفت کہ یک آرزویم در دل	ق	منتہ اللہ!	کہ کنوں حاصل ست
آنکہ بدست خود	انہ کیجی	درست بگیرم	بنشانم بہ تخت
زانکہ بغید	چو شدی بر سر	من نہ بدتم	تا شدہ مگر
با پسرایں نکتہ چو	لختہ بر اند	درست گرفت	و بریش نشانند
خود بنعال آمد و بر لب	درست	ماند ازاں کار	عجب ہر کہ ہست
داش	دریں زیر خیا	لہ نہاں	آگہی داد بکار آگہ ماں
گرچہ پدر بر سر تختش	کر شد	و فرو آمد و پیشش	دوید
چوں خلفاں شرط و قای نمود		خواہش عذر	بسنرا می نمود
دولتیاں ہر طر فربہ	تصہ	کردہ طبقہ	بہ جواہر بکہ
لعل و زبرجد کہ در آویختند		بردو	اُفرانہ می ریختند

رسم تبار و تصدق کہ بعد دربار ختم ہو گیا اور سلطان ناصر الدین جس کشتی

خواست کہ اسوہِ دل بھی ترا
 رہد از کستی و گیرد کنار
 صبر بھی خواست - نمی آمد تن
 گریہ نمی خواست - ہی آمد تن
 بود بریں سوئے معرہاں
 ساختہ رکا ادب چوں تہاں
 میت شدار ویدہ سارن گرفت
 شد مدوید و کمارش گرفت
 تشہ دودریا ہم آورده میل
 تشہ وار ویدہ ہی رانہیل
 یکدگر آورده ماعوش تنگ -
 ہر دو نمود رمانے درمگ

روئے کے بعد ہوش آیا تو تحت یرا حلاص کرنے کے لئے ایک دوسرے
 سے اصرار کر لے لگے -

اریں دیرے کہ نخویق آمد
 ہمدگرا ز عدد رہ سیتس آمد
 گھٹ سیر ماید رایک سریر
 حاسے تو من مدہ فرماں یدیر
 مازید گھٹ کہ این طن بسر
 کر سیرا سر ماید یدر
 باز سیر گھٹ کہ مالا خرام
 کر تو ردیایہ تحت تو نام
 مازید گھٹ کہ لے تاجدارا
 تحت تراہ کہ توئی بنجہ میار

ناصر الدین نے بیٹے | الغرض بہت سی جیس ہیں کے بعد مایہ لے کہا کہ میں
 کو تخت نشین کیا | تیری تخت نشینی کے وقت موجود نہ تھا کہ اپنے ہاتھ سے
 رسم خود ادا کروں - اتنا کہ کر بیٹے کو تخت یر بٹھایا دیا اور خود ہاتھ ماندہ کر تخت

اب تک، سرپر دہ سلطانی شہر او دھ سے اوپر کی جانب، ایک، تنگ، میدان
میں نصب تھا۔ اُس کا موقع فوراً شہر سے، نیچے کی طرف، تبدیل کر دیا جہاں میدان
بھی وسیع تھا اور دریا کا پار، کم ہو۔ لہٰذا کی وجہ سے کشتی کی آمد و شد آسان تھی۔ اس
عمدہ موقع پر کارکنانِ دولتمتہ، لہٰذا ایک، شان دار دربار دونوں بادشاہوں کی
ملاقات، کر۔ لہٰذا، دریا ترمیم، دیا۔

ناصرالدین کا آنا | چونکہ گرمی کے دن تھے، ناصرالدین دن ڈھلنے کے بعد
ج۔ کہ دھوپ، کی تیزی کم ہو گئی تھی کشتی میں سوار ہو کر چلا
اور ملاقات، معزالدین کے تیار دا پنہ شاہانہ دربار میں اورنگ، سلطان، پر
بیٹھا باپ، کی آمد کا منتظر تھا۔

جس وقت، باپ، کو آ۔ تہ دیکھا۔ بے اختیار تجسس۔ سے آتر برہنہ پاؤں، او
قدمبوسی۔ کر۔ لہٰذا، بھکا۔ باپ۔ نے فوراً۔ گلہ لگا لیا۔ اور دونوں بغل گیر ہو کر دیر
تک، زار زار رو۔ تہ۔ :-

روز چو آخر شد و گریما گذشت،	چشمہ خورشید، دریا گذشت،
تاجورِ شرق بر آہنگ، آ،	کر طلب، کشتی گردوں رکاب،
کشتی شہ تیز تر از تر، گشت،	در زدن چشم ز دریا گذشت،
راست، کہ شد بر لبِ دریا رسید	گوہر خود بر لبِ دریا بدید

جواب لیسر (عارض کی بانی)

آنحیدہ دلِ شاہِ بیاں نائلِ ست   راے مرا نیز ہماں دردِ دلِ ست
آدم ایک ہزاراں سیاز   تا کتمِ ایں دیدہ روئے تو باز
لودرِ مس پریش شاہِ رس   کا مدنِ ارجوِ ظلی یاز من؟
مں بدرستہ سر آیم دواں ق   چوں لیسراں بریدِ مہرباں
مترطحیاں ست کہ در سحرِ در   حشمتہ کدِ برب دریا گدر
لیک سرودِ گر شہِ دریاں تال   سرسِ ایں حشمتہ تنودِ درفشال

ناصر الدین کی طرف | ناصر الدین نے حوت ہو کر عارض کو خلعت و انعام
عطا کیا۔ اور کیو مرت کو بہت سے مادرِ تحفہ اور ایک
سہ ملاقات کا وعدہ | ہاتھی مع عماری رتیں دیا۔ اور وعدہ کیا کہ ہم کل صبح
صورت ملاقات کے لئے آئیں گے۔ اس کے بعد کیو مرت اور عارض ایسے خیمہ
گاہ کو واپس گئے۔

وعدہ خیاںِ مت کہ فردا یگاہ   حبسِ جور تید تنود سوئے ماہ
سرلِ سعدیں تنودِ برجِ تحت   مجمعِ بحرین تنودِ روئے سخت
حرمِ دحوتِ عارضِ فریدِ شاہ   مازو تنود سوئے حانہ راہ

کیقباد کے ہاں | عارض کی زمانی ناصر الدین کے آئے کی جبرستے ہی کیتقاد
دربار کی تیاریاں | کے دائرہ دولت میں دربار کی تیاریاں شروع ہو گئیں۔

کیا تو کی طرف سے دوسرے دن کی قیادت نہ اپنی فرزند کیو مرثیہ کو دادا
 کیو مرثیہ کا آنا جان کی خدمت میں تھے وہاں وہاں سے کر روانہ کیا چونکہ
 یہ بچہ تھا عارض کو اس کے ساتھ بھیجا۔

جب شہزادہ کیو مرثیہ مع جلوس دریا پار پہونچا تو دادا جان کی طرف سے
 بڑی آؤ بھگت ہوئی۔

کار گزاراں ہمہ رفتند پیش از	سجدہ کنناں پیش خداوند خوشتر
پیش عنناں بانگر، رواروزند	کے نو بردرم نوزدند
رفتند خراہاں بکے، ارجمند	تا در دہلیز بہشت، سمند
رو بہ چو گل سود بہشت، زمیں	گشت، زمیں پر سمن ویا سمن
حرم، آل خسرو شہ دیں پناہ	داشت، بر آئین بزرگان نگاہ
کرد چو نورش بدل و دیدہ جای	گاہ سرش بوسہ زد و گاہ پای
عارض از آئین ادب، پروری	بود مکر بہتہ بخدمت، گرمی
تا نظر شاہ برآں سو بہتافت	خدمت، عارض محل عرض یافت

جب تک ناصر الدین پو تہ کو پیار کرتا رہا عارض سلطنت و دربار سے
 چپ کھڑا رہا۔ اس کی طرف دیکھا تو اس نے عرض معروض کا موقع پایا اور
 وہ شاہانہ تحفہ جو نذر کر لے ہمراہ لایا تھا پیش کئے اور کی قیادت نے پیام کہ
 جواب میں جو کچھ عرض کیا تھا سنا دیا۔

آدم نہ یہ ایں کارود کامر و تسلیم تو ام رلود

تسہ دیدار تو ام روروش تیرتِ خود ماز گیرم رل

تسادکں ایں حالِ عم اندیش را روے سامنظرِ خویش را

تحتہ حالِ دلِ ریتِ مہ خواں یامں آیا بر حویہ ۲۰ ہواں

جب کاؤس کی سواری دریا سے یار اتر چکی تو کیتباد کو اطلاع کی گئی کہ

چھوٹا شہزادہ قدموسی کے لئے آتا ہے۔ اُس نے دربارِ راستہ کیا۔ اور بہت

سی فوج سرداروں کے ہمراہ بھیج کر ٹری دھوم سے اُس کا استقبال کرایا۔ دہلیز

شاہی پر پہونچ کر شہزادہ گھوڑے سے اتر پڑا اور خوشکیش لایا تھا پیش کیا اور حو باتیں

شاہ بابا نے سمجھا دی تھیں بڑے بھائی سے عرض کر دیں۔ کیتباد بھائی سے ملکر

بہت مسرور ہوا۔ اور اُس کی خاطر و مدارات میں نرمِ طبِ آراستہ کی۔

شاہ برویتِ چو لطر کر دیت دید درآں آئینہ خود را درست

گرم و روستِ رتختِ بلب ۲۰ کر دیا گوشتِ تیرِ ارجمہ ۲۰

دانتِ ناغوشِ خودتِ تانہ یر سیرتد یچوں شود از عمر سیر

ما خودش اور متں را ورگ بُرد تحتِ کیاں بار کیاں را سیرد

گاہِ زدیدہ نہ تار متں گرفت گاہِ دومارہ کمار متں گرفت

گاہِ لطر رُجِ ریاستں کرد گاہِ دلِ ارہر تکیاستں کرد

یرستں را مدارہ رعایت گرفت عذر وار متں رہایت گرفت

کیۃ باد کی طرف سے | دوسرے دن کیۃ باد نے اپنے فرزند کیومرث، کو دادا
 کیومرث کا آنا | جان کی خدمت میں تھکا ہوا دیا۔ مگر روانہ کیا چونکہ
 یہ بچہ تھا عارض کو اس کے ساتھ بھیجا۔

جب شہزادہ کیومرث، مع جلوس دریا پار پہونچا تو دادا جان کی طرف سے
 بڑی آؤ بھگت ہوئی۔

کار گزاراں ہمہ رفتند پیش

سجدہ کناں پیش خداوند خوشتر

پیش عنان بانگہ، درواروزند

کے نو بردرم نوزدند

رفت، خراماں ملک، ارجمند

تا در دہلیز بہشت، سمند

رو بہ چو گل سود بہشت، زین

گشت، زین پر سمن و یاسین

حرم، آں خسرو شہ دیں پناہ

داش، بر آئین بزرگان نگاہ

کرد چو نورش بدل و دیدہ جای

گاہ سحرش بوسہ زد و گاہ پا

عارض از آئین ادب، پروری

بود مکر بہتہ بخدمت، گری

تا نظر شاہ بر آں سو، تمازت

خدمت، عارض محل عرض یافت

جب تک ناصر الدین پو۔ تم کو پیار کرتا رہا عارض سلطنت، دست بردار نہ

چپکھڑا رہا۔ جس کی طرف، دیکھا تو اس نے عرض معروض کا موقع پایا اور

وہ شاہانہ تحفہ جو نذر کر لے ہمراہ لایا تھا پیش کئے۔ اور کیۃ باد نے پیام کہ

جواب میں جو کچھ عرض کیا تھا سنا دیا۔

آمدنم نہ یہ ایں کار بود کافر و استیلم تو انم ر بود

تختہ دیدار تو ام روروش شربت خود ماز گیرم ز لب

تا دکن ایں جانِ غم اندیش را روئے نہ منتظر خویش را

تختہ حالِ دلِ ریشہ م خواں یامں آ-یا بر خویشہ م خواں

جب کاؤس کی سواری دریا سے یارِ آتر کی تو کقباد کو اطلاع کی گئی کہ

چھوٹا شہزادہ قد مبوس کی لئے آتا ہے۔ اُس لے دربار آراستہ کیا۔ اور بہت

سی فوج سرداروں کے ہمراہ بھیج کر بڑی دھوم سے اُس کا استقبال کرایا۔ دہلیز

شاہی پر پہنچ کر شہزادہ گھوڑے سے اتر پڑا اور خوشیکش لایا تھا پیش کیا اور جو باتیں

شاہ بابا نے سمجھا دی تھیں بڑے بھائی سے عرض کر دیں۔ کقباد بھائی سے ملکر

بہت مسرور ہوا۔ اور اُس کی خاطر وندانات میں بزمِ طرب آراستہ کی۔

شاہ برویت جو نظر کر وحیت دید و آں آئینہ خود را درست

گرم فردست ز تختِ بلبلہ کرد باگوش تنِ از جہبہ ۱۰

داشت باغوشِ خودش تا بے یار سیرت دیو شہوار عمر سیر؟

ما خودش از دستِ براورنگ بُرد تحتِ کیاں باز کیاں را سیرد

گاہ ز دیدہ نہ تار تن گرفت گاہ دومارہ بکنارش گرفت

گاہ لطر رُوحِ زیباشش کرد گاہ دل از ہر شکیباشش کرد

یَرست از اندازہ رعایت گزشت حدِ نوازش ز نہایت گزشت

کردنشاط۔ مورا مش گراں مجلس آراستہ، کراں تاکراں

ہر کہ در آں بزم سخن سازگشتہ دامن پرگو ہر وزر بازگشتہ،

روی بہ کاؤس کہ آورد و گفتہ، تاشود آں ماہ بخور شیدختہ،

سو بہرادر شود آراستہ با سپہ و کوکہ پونخواستہ

جہتہ۔ پتہ ہدیہ نصیحتہ، گراں دیدہ فروز ہمہ قمتہ، گراں

اتر۔ کم تن بناید تمام جامہ ہندی کہ ندانستہ، منام

ماند پیچیدہ بناخن ہر آں مانڈ پیچیدہ بناخن ہر آں

عود بخوار۔ تفر۔ مل بمن عود بخوار۔ تفر۔ مل بمن

عنبر و کافور معنبر سرشتہ۔ عنبر و کافور معنبر سرشتہ۔

سرفلکہ بردہ۔ بسہ زندہ پیل سرفلکہ بردہ۔ بسہ زندہ پیل

داد بشنژادہ و کردوش رواں داد بشنژادہ و کردوش رواں

اور شنژادہ کی کاؤس کو سمجھا دیا کہ ہماری طرف سے سہ بڑے بھائی جان کو دعا

کہ بعد یوں کہنا:-

ایہ غم تو کردہ بجائے غم اثر تو زمین و حالہ، من۔ بہ خبر

صبر من از دوری تو رفتہ، دور مر حمتہ کن کہ بہر غم صبور

من کہ صبری نتوانم ز تو وا۔ کہ محروم بہا غم ز تو

۸۱۔ ایک ہندوستانی کپڑا۔ جس کا نام نہیں معلوم۔ ایسا مہین ہی جس میں بدن نظر آتا۔ ۱۲
۸۲۔ لپیہ۔ مٹو تو ذرا سا ہوجا۔ سہ کھو لو تو اتنا بڑا تھان کہ دنیا بھر کو ڈھانک۔ لے۔ غالباً ملل ڈھاکہ ۱۲

نہیں تہ نزدیک من از میت دلم   بیشتر از دورے تو ہیچ عمر ۴
 ہر خد صورت حویۃ ہم سہاے   روے مگردان ترس از خداے

جواب پسر

اے تہ مشرق تہہ چوں آفتاب   وز تو حیاں در حدِ معرب بتاب
 گر ہمہ رہا رہا سرم   ہم تہ یایے تو باشد سرم
 سد یکد زردہ ام از مہ   فرستہ یاحوج مغل را مہ
 دو تو چو خورشید ز مشرق سرا   من لستم اسکندر مغرب کشاے
 تا تو بمشرق بوسے ومن بغرب   حرمہ خورد ہر کہ در آید بحرب
 در ملاقات رہی رلے تہ   اسرم خد متے یایے تست
 یست مرا آں محل و آں تکوہ   کز سر خود سایہ فنام بکوہ
 در فکد رلے تو برسدہ تاب   ذرہ شوم میت حیاں آفتاب
 عص ملاقات کا مژدہ س کر ناصر الدین کی یا چھیں کھل گئیں۔ بہت خوش ہوا
 مجلس طرب آراستہ کی اور متوسلین کو انعام و اکرام دے کر تہا دکیا۔
 ناصر الدین کی طرف | پھر ایسے فرمد اصغر کیکاؤس کو بلایا اور ٹریستان و
 سہیکیکاؤس کا جانا | ترک سے بہت تحائف، اسلحہ اور ہاتھی دیکر کیتاد کی
 خدمت میں روانہ کیا۔

ماد تہ مشرق کہ آں مردہ یافت   روتن (جو عورتید ز مشرق) افتا

کاه بر خیم چشمم جفا کرده باز!
 دیدم مهر تو برویم مرا ز
 با همه این قوت و جوش سپاه
 نیتم اندر پست آزار شاه
 گر گهر صلح پذیرد نه ۱۰ ام
 حلقه بگوشه ۱۰ برضا به تمام
 تیر تو گر خواست بجایم زید
 من نکشم تا بتوانم کشید
 گر بگهر تاج ستمان توام
 عید یکن گوهر کان توام
 تخت و جهان بهر تو برپای کرد
 لیکه بر آن تخت مرا جای کرد
 خواست یکی خوارت لیکن نیافت
 آنکه نمی خواست بر خود ستافت
 و بر یقین در دل تو آن هواست
 بنده ۱۰ با نعم و فرما تراست
 تاج ز من می طلبی خرج سا به
 بر رم آتا کندت زیر پا به
 اس طبعانه جواب گو سن کربا به
 نه بھی استماله ۱۰ اختیار کی

چهارم پیر

از زنده گشته سزا به سیریا
 در سپهر به همچو پیر به نظیر
 چشم منی! هیچ غبار به میار
 دیده ز شاید که بود پر غبار
 تا تو ندانی که درین جستجو به
 از پله ملک است مرا گفتگو به
 گر چه توانم ز تو این پایه بُرد
 از تو ستمانم بکه خواهم سپرد
 باش به ۱۰ محم که بنام توام
 زنده و نازنده به ۱۰ ام توام
 دیده که نادیده دیدار تست
 دیده و نادیده گرفتار تست

پختہ آحر! دم حاماں مزن   من رتوزا دم۔ نہ تو زادنہی من
 ملک میرات یابد۔ کہے   تا برد تیغ دو دستی۔ بسم
 میستم آن طحل کہ دیدی نخست   ملح ملکم بلاغت درست
 حسرد غوام کہ ردور من   داد خدا دور بزرگی من
 حر تو کسے گردم این در درے   سر رست تیغ مش سرزد۔
 لیک توئی جوں بیئے این بیر   من مدہم۔ گر تو توانی نگیر

پس یہ نام پڑ

اے سراز آئیں وفا نامتہ ا   وز تو دلم تا مستگی یافتہ ا
 گرچہ بعیت شدہ کہیہ نہ تو ز   رجبہ چہ داری بحضورم ہوز
 مایو منے دور کں از سرمی   چوں لہو تا من توام و تو می
 تیغ محسن۔ تانستوی شرمسار   ار من اگر میت روح و ترم دا
 تحت رہا کں کہ نہ زای تو میت   تا مم۔ این یایہ بیای تو میت
 گر کمر کیہ نہ کی استوار   میت تو میت از تو در آیم کار
 در سدا رکتد این گفت و گوی   پیر تا مم ز وفاے تو روے
 لیک شرط کہ دریں راکس   حاے پیر گیرم و تو جاے من

جواب لیر

داد جوابے ادب آمیختہ   تعلقہ ہاے عجب آمیختہ
 نامتہ

چارہ ندانم کہ دریں کار چسبیہ؟   بخیرت کہ داند کہ دریں یار کیہ؟
 بود بخیرت کہ چو شب بگذرد   روز دیگر چارہ چه پیش آورد؟
 تابش بود گنجت و شنید   کز شب زاینده چه آید پدید؟
 بار پیمپور، سکر جبہ دن نکل آیا تو ایک معتد کو زبانی پیام دیکر دریا پار پیٹ
 سلام پہ نام کہ پاسن بھیجا۔ اور اسی لہلہ میں کئی بار پیامبروں کی آمد
 آمد جاری رہی۔

پس یہ ایم پدر

کز پدر اول برسانش سلام   و آخرش آئین دعا کن تمام
 کا۔ رخصت! از راه فحاش، باب   تیغ بفرنگ کہ مسرہم آفتاب،
 از پدرم کہ رسد ایں فن بتو   از پدر من بمن۔ از من بتو
 ورز بد آموز شد ایں رہ پدید   گشت بد آموز نباید شنید
 گرچہ کنی دعوی و آتش ولیک،   نیک بدانم کہ ندانی تو نیک،
 چون توشہ روز اور افزوں کنی   بر ادبی پاچہ من چوں کنی
 بر سر خواں آ کہ ہم توشہ   یاد نک کن کہ مگر گوشہ

جواب، پسر

گفت بجاج کہ بشتہ باز پو   خد مت من گوی و پس آنکہ گوی
 بامنت از بہر متنا۔ رملکہ   خام بود و ختن سودا۔ رملکہ

چوں میانِ سرودِ رسید   یورِ مَعْرِی رُکنا تیں بید
 تیرا آورده ز کینِ خدنگ   ارسرِ کیں کرد کماں را بجگ
 تیر کہ در کشتیِ شاں رحنہ کرد   از سرِ تہ تی بہ تہ افتاد مرد
 رفت لصدِ جِلہ فر تادہ باز   بیشِ شہِ ترقِ فروگہ ۳ راز

ناصرالدین کی پریشانی کشتی کے واقعہ کا سبب حضرت حسرون نے ظاہر نہیں
 کیا۔ غالباً یہ کیقباد کے مدِ خواہست یروں کی بد
 کشتی کے واقعہ سے آموزی کا نتیجہ تھا تاکہ ملاقات کی بابت ہی نہ پہنچے

ملکہ باب میٹوں میں لڑائی ٹھس جائے اس محلِ بارو اسے ناصرالدین کے دل پر
 چوٹ لگی اور عصہ بھی آیا۔ پھر سوچا کہ مادا ا یہ مادان لڑکا مفسدوں کے اعوا سے
 حگ کر بیٹھا تو اس کو گزند ہو۔ یخچہ کا یا مچکو۔ بہرِ نفع میرے لئے صحتِ مصیبت
 کا ساما ہے۔

رات بھر منہ نہ آئی۔ اسی سوچ بجار میں صبح کر دی کہ کیا کرے کیا نہ کرے۔
 تہا کہ از خوئے خود آں زحم دید   مالہ یوں تیسر ز دل رکشید
 ختم ہی گفت ز کینش سخن   مہر ہی گفت کہ ہے ہو اکمن
 آکھیں ست لودیم از د   ہتر ازیں لود امیدم ارد
 گریسم دارِ جوانی و مار   عرم بر آں شد کہ شود در رم سا
 جیلہ چہ سارم؟ یخین کا رنگ   مایسِ حریق کہ کڑہ ہست حگ

تافتہ از گرمی خود آفتاب - تابش را و کرد جہاں را بآفتاب
 شہباز شدہ چون وز دی اندر گدا - روز چو شہباز ہا - زمستان در آ
 خوں برگہ مرد زبوں آمدہ - خود شد و از پوسہ بڑوں آمدہ
 شہباز گویہ ہی شد چو شیر - چتر سیر کردہ و تو - بن زیر
 لشکر ازین گونہ جہاں نفی شدہ - ناحیہ بر ناحیہ بر رو - شدہ شدہ
 تا علم شد باودہ در - از پستہ دہلی عو ضہ شد پدید
 نصب شد اعلام شہنشاہ دہر - بر لبہ ہلکہ - بجوالی شہ
 لکھنؤ ازین سو سر و زان طرفہ - از تہ - لشکر بلیہ آوردہ کہ

کیقباد کالہ ، دریا جانا اور کشتی کا ڈوبنا

روز دیگر شاہ بر آئین گذر - آمد و زان سو او دھ برگز شدہ
 کرد صفہ بر لبہ آب ، رواں - سودہ ہم پہلو - ہر پہلو
 تیغ زن مشرق از ان سو آب ، ق - کرد چو روشن کہ رسید کہ آفتاب
 بر لبہ آب آمد و آراستہ - تافتہ دو خورشید ز ہر طرفہ
 چشم پر بہر - مگر گوشہ تر - گوشہ ہر چشم شدہ پر - مگر
 دید چو شہ - میل مژہ بیکراں - حاج - خود کرد بکشتی رواں
 گنہ ، بجاج - کہ ازین چشم تر - مرد کہ چشم مرادہ -
 حاج - فرزادہ از آنجا شارب - شدہ - بکشتی و رواں شہ چو آب

دور تو از دورہ سیہ نم حضور
گرہ گریزم۔ توم ار راہ دود
عواہکم۔ لیک نہ از بیم کس
ازیے تعظیم۔ تکوہ تو بس
رفت فر۔ تادہ راہ نہفت
ہرہ کہ بشنید رتہ بازگہ
ستہ جو خلائے ز محالف ندید
رانجہ ہی گہ۔ زباں در کشید

سلطان مغرالدین | اب آفتاب جو زائیں آگیا۔ ترطاً قہ کی گرمی پڑے لگی۔ دن
کیقباد او دھ میں بیٹھا | رٹھ گیا رات چھوٹی ہو گئی۔ ناریر درودہ کی قباد گھوڑ بیر
سوار ہ۔ سر حریہ۔ سر شاہی سایہ فگن ہ۔ بھر بھی بدل
سے سینہ ٹیکتا ہے مگر سگ آمد و صحت آمد۔ کڑی منر لیں طے کرنا او دھ میں آہو نیا
حوالی شہر میں ڈیرے نیچے لگائے گئے۔ ایک طرف گھاگرہ دی ہے دوسری
طرف سرح۔

اگلے دن کیقباد سیر و گشت کے لئے نکلا اور سرح کے کنارے بیٹھا
سے سلطان ناصر الدین کی حیمہ گاہ نظر آتی تھی۔ مای کو بیٹے کے آلے کی جہلی تو
وہ بھی لب دریا آکھڑا ہوا۔ بیٹے کو دیکھ کر محنت کی گھٹا اٹھی۔ آنکھوں میں ٹپ
آنسو ٹپکے لگے۔ فوراً ایک کستی میں سوار کر کے ایسا حاجب بھیجا کہ اتنی قیاق دیدار
ظاہر کرے۔ ادھر سے یہ مدارات ہوئی کہ کستی کو ہدف تیرنا کر ڈو دیا۔ حاجب
مشکل جان سچا کر بھاگا۔

حاجہ جو حور۔ ید سحر اگر فت
رفت در اں حالہ دروں جا گرفت

لیک چو ہم چشم من این نور بر
چشم خود از خود نتوان دور برد
ہر کہ فر تادہ آں درگم
بندہ مور و ریشہ در این شہر
گر ہم بر تور اند گزند
جان من سہم آنگہ بندہ اندر
ورز تو در قلہ من آید غبار
ہم تو شوی در رخ من شرمسار
باش کہ مادر رسد آں کینہ کوثر
مہر مرا بریہ ندو ماند خموش

باریکہ اکا جوارہ | اس سپہ یام کا جوارہ | باریکہ | نہ یہ دیا کہ میں اپنے آقا
سلطانہ ناصر الدین کو | کہ حکم سے یہاں آیا ہوں اور اس کے دشمنوں سے
جنگ کر رہا ہوں کہ | لے مامور ہوں۔ اگر کوئی اور مقابل ہوگا
تو تلوار سے جوارہ دوں گا۔ ہاں اگر حضور کو دیکھوں گا تو ڈر کہ مار رہیں بلکہ
تعظیم اہم جاؤں گا۔

یہ جوارہ سن کر ناصر الدین ٹھنڈا ہو گیا۔

خان سپہ باریکہ تیز ہوش
کہ چو زان گوئیہ پیا۔ مجھ گوش
در خور آں داد جوارہ
سختہ بمیزان ادب یک سرہ
گفتہ کہ زیں بندہ حمزہ پناہ
سجدہ تعظیم رساں پیش شاہ
من کہ فر تادہ شاہ خودم
بر خط اخلاص گواہ خودم
نام زدم کرد کہ در۔ دیار
دشمن اور اندہ۔ زمینار
گردگر۔ پیش من آید بہ تیغ
تیغ خود را ز من و از خود دیر

اُس کا نوکر ہمارا نوکر ہے۔ اگر لو کر آقا۔ سہ لڑے تو خلع کیا کے گی؟ میں تجھ کو الزام نہیں دیتا۔ بلکہ لرم وہ ہے جس نے تجھ کو بھیجا ہے۔ لیکن یاد رکھ اگر تو نے شک نہ کھائی تو صدمہ کس کو پہونچے گا؟ میرے بیٹے کو۔ اگر محکو شک نہ ہوئی تو خود تیرا کالا موہہ ہوگا۔ کی قباد کے آئے تک صبر کروہ خود دیکھ لے گا کہ محکو اس سہ کس قدر محبت ہے۔

تیج زلِ مشرق ازاں سوا آب	تیج بروں آحتہ چوں آفتاب
از غصبِ انگدہ مارو گرہ	دریے کیں کرد کماں را بزہ
حسوسوے کہ گداری دیام	ہرچہ بگو سیہ۔ بد۔ بگوید تمام
دید کہ کس نیت رر ماؤ سیہ	در حواریں کار چو تہمس دیر
میش طلب کردویاے کہ حواست	سوے محالف ر کتری کرد دست

اے کہ بہ پیش آمدی ار راہِ دو	کیں نتواں گہ مگر در حصوہ
چوں تو سہک حور دہ ارواں با	دست چہ داری ر سکہ ان با
ہست سہک در ہمہ مدہب طلال	در تو حراست کمی انک مال
گر سیر رعیت من ملک یافت	روے سخواہد ریدر مار تافت
ہم تو کیں رار ترا آگئی ست	دارتِ این ملک انی کہ کیست
گرد گرے در محلِ من بدے	تیج منت بر سر و گردن بدے

اُس فوج کے ملوک، و امرا میں سے ملکہ چچو خان کڑھ اور خان اودھ یہ
دونوں اپنی اپنی جمعیت کے ساتھ باربک کے لشکر سے ملے۔

باربک، و تیغ زنان سپاہ	طبل زنان پیش گرفتند۔ نذرانہ
کوچ بکوچ از شدن بی درنگ	لشکر شاہ رفت، گذارای گنگہ،
گرم آب، سر و در رسید	در سر و رفت، و عنان در کشید
پیش درآمد بزرگان پیش	چند ملک، با سپہ و ساز خوش
خان کڑھ چچو، ر کشور کشا	کز لب، خانان کرہ۔ دستہ بیار
خان اودھ نیز بفرمان رسید	کرد بیک، جا۔ فراوان سپاہ
باربک، و شاہ ہمیکہ، جانشند	ساختند، کار مہیا۔ زند
لشکر شاہ پر ز صہ، باشکوه	بر لب، آب، سر و شد گروہ

ناصر الدین کا دریا۔ کہ اُس پار سلطان ناصر الدین کا لشکر پڑا تھا۔ اُس کو خبر
پام باربک کو ملی کہ فوجوں کا یہ چاؤ لڑائی کے ارادہ سے ہوا، تو وہ بہت
برہم ہوا اور فوراً شمس الدین دہلی کو کہ اُس کا میر منشی تھا،

باربک، کہ پاس یہ پیام دے کہ بھیجا کہ تو ہمارے خاندان کا شک، خوار قدیم ہی
اس وقت، ہمارے شک، سے کیوں دے، کش ہوتا ہے؟ تو خود جانتا ہے کہ اس
ملکہ کا وارث کون ہے؟ کوئی غیر میری جگہ لیتا تو اُس کی گردن ہوتی اور میری
تلوار مگر میری۔ زند میری غیبت میں تختہ نشین ہوا تو دلِ ماشاد و چشم مارو شن

باربک آندز مصافحہ نسل بستہ گلوہائے مغل راہِ عمل

شاہ براں مردہ دولت کہ بابت بادہ طلب کرد و نہ مجلس ستافت

حور دے و گنج نہ محتاج داد بس گھر سرور کہ بتِ براج دا

اسیرانِ مغل کا قتل | دوسرے دن اسیرانِ مغل اور مالِ غنیہ سلطان کے

رو برویش ہوا۔ قیدیوں میں سے امیرانِ صمدہ کو ہاتھ پیر

سے کیلوا دیا اور سپاہیوں کو تہ میں بھیج کر تشہیر کرایا۔ دن اس متعلے میں کٹ گیا

رات کو پھر وہی دور سا غریلا۔

چوں تنہ چہ ز میرِ صمدہ دستِ اعلیٰ دادِ بدام و دودہ

آنخہ دیگر ماند شہنشاہِ دہر کرد رواں ارپئے تشہیرِ شہر

چوں فلکِ ارتیتہ خود گاہِ تمام جامِ سرورِ رد و ردِ مدام

لورنِ طاہر از افقِ حام تاقت شہِ زمے و مے زلسلِ کامِ بابت

باربک کی روانگی | دور دور بعد لشکر آگے بڑھا۔ اور دو کوچ کے بعد جما کو عبور

کر کے جیور میں مہتمم ہوا اس مقام سے ماربک بکرم شاہی

بطور ہراول ایک دستہ فوج کالے کر بطور ہراول لشکر کے آگے آگے

رواہ ہوا اور گنگا یا راتر کر قطعِ مراحل کرتا دریا سے سرحد کے قریب حایہ بنیاد اور

سلطانی لشکر کے انتظار میں وہاں ٹھہر گیا۔

۱۵ میر صمدہ ۲۲ سردارِ حس کے زیرِ حکم سویا ہی ہوتے تھے ۱۲
۱۵ جیور ایک قصبہ ہے مصافاتِ صلح ملہ شہر میں جمنا کے قریب ۱۲

ہمراہ لشکر چلیں یا نہ چلیں مگر مشیر دولہ سے۔ انہی صلاح دی کہ بادشاہ کا چہ لمنا
ضروری ہے۔

مصلحت ملک، زرا در دست، ہر چہ صواب ہے، یہی باز شبہ،
خود کمر کی نہ کند توار، یاز پئے رزم فرستد سوار
کار شہنا سے کہ در آن از بُو، پرن ز تدبیر بدینا خ، زود
گفت ز چندین پہ کینہ خوا، آں نرود کز تن تنہا۔ شاہ
غرض وسط ماہ ربیع الاول میں کوچ کیا۔ اور پہلی منزل تلک، اور افغان پور
حدود میں ہوئی۔

در وسط ماہ ربیعِ خنہ، عزم فر کرد بمشرق در،
کوس غنیمت ز در شہر، لرزہ در آورد بروئیں حصہ ۱۰
کوچ پہ کرد۔ شہ از شہر نو، داد جہاں راز ظہ ۱۰ مرہر نو
منزل اول کہ شد از شہر دور، بود حد تلک، و افغان پور
یافت، سراپردہ در آن جا مقام، دشت، در آذر۔ نہا بدام
مہم مغل، سہ بار یک، | سلطانی لشکر کا پہلا ہی کوچ تھا کہ خان جہاں بار یک، جو
کی مراجعہ، | منلوں کی مہم سر کر کہ آ رہا تھا اس مقام پر حضور سلطانی
میں حاضر ہوا۔ اس فتح کا بڑا جشن مہ ۱۰ آیا گیا۔
لشکر کا فرشتہ بالا لورد، از عتہ ۱۰ کوچ در آمد چو گرد

خش ہوئے۔ اور مادہ بیماری کا زور و شور رہا۔

موسم نوروز ہو اے تراب   تباہِ جاں سے مت مخالفِ خراب
 مادہ بھی عورت و بھی دوستاد   تباہی کہ د جہاں رازداد
 ہر کہ جو گل کردہ برستش گذر   مرد بے دامنِ یرسیم دور
 نعمہ زنش رہرہ یردہ تار   نعمہ زنی کرد و بچیدیں سیاس
 یافہ درگوش ہمایوسن حالے   این عمل اور نعمہ برطالعے

عرۃ نزل

گل امروز آخرِ شب مست برجات   کام لالہ مجلس را سیراست
 نشہ سزہ ریں سودِ چیلِ گل   ستادہ سرو راں سوجاں است
 صبا می رفت و ز گسارِ عمودیں   ہر سو بھی اُفتادومی خاست
 من اندر باغِ لودم حصہ نہ پایا   سام ایردیو ما بے کم و کاست
 چورفتن جو است از ہلوے خسرو   برآندار دلم فراید بے خواست

خسرو نے گل و ز گس اور سبرہ و سرو کے تخیل میں کیتباد کی ررم مستانہ کا رنگ ڈھنگ خوب دکھایا ہے۔

کیتباد کے لشکر کا جاڑا گدرا اور رہو چکا۔ اب گرمی کا موسم تھا کہ لشکر کیل
 کاسے سے درست ہو کر کوچ کے لئے تیار ہوا۔ بادشاہ
 کوچ بجانب اودھ سلامت ایبا عسرت کدہ چھوڑتے ہوئے کسماتے کہ خود بدلتے

عارضِ فرزانہ بفرمانِ شاہ
 کرد رواں سو، مخالف، سپاہ
 ناحیہ بر ناحیہ راندند ترس
 بود صبا پیش چنیں، یرکند
 از قدمِ شوم، ل آں بلاد
 نام و نشا، نزع عمارت، تداد
 از حد، سامانہ تالاب، منور
 چہچ عمارت، نہ، مگر در قصور
 رشکِ اسلام کہ آنجا رسید
 بود زین ترش منہ، کہ دریا رسید
 یافت، خبر کافر ناخوب، کیش
 تیز تر از تیر برون شد ز کیش
 تن ز غنیمت، بہر میسر، پرد
 بربک، اندر پہُ شاں کینہ خوا
 رشکِ اسلام کہ در، مالہ کرد
 خانِ جهانگیر کہ آں فتح یافت،
 فخر و فیروز عناں باز یافت،
 بر، اسیرانِ مع، ل راقطار
 داد بدان چند، تدرل مہا

کیتہ باد کی بزمِ آرائی | رشک کی تیاری کا کام سردارانِ لشکر کہ ذمہ
 تھا جس کی تکمیل میں | ردی کا موسم گزر گیا۔ مگر
 رنگیدہ کیتہ باد کو۔ پنہ مشاغلِ شوق کہ لہ کافنی فرصت تھی۔ اُس کہ قہرِ عشرت
 میں موسمِ سرما کا ایک لمحہ بیکار نہیں گیا بد۔ تو رہنگامہ نشاط کی گراگرمی رہی۔
 یہاں تک کہ نوروز کا موسم آگیا۔ پھر توفیقِ معزی میں اور بھی دھوم دھام کہ
 نواحِ لاہور میں ایک پرگنہ ہے۔ مگر یہاں قصور سے یہ مراد ہے کہ ہر ایک عمارت کو تہمان پہونچا تھا ۱۲

ملک پنجاب پر | دلی میں لشکر کے کوچ کا ساز و سامان مہیا کیا جا رہا تھا کہ اسی
 اثناء میں ملک پنجاب پر حملہ محل کی جبر آئی۔ اس فتنے کے تدارک
 مغلوں کا حملہ | کی عرص سے تیس ہزار سوار کی جمعیت لے کر مارکت سلطان
 ہایت سرعت سے لاہور کی طرف روانہ ہوا۔ سامانہ سے لاہور تک تمام
 بستیاں مغلوں کی غارت گری سے برباد کر دی تھیں۔

مغلوں کو افواج شاہی کے آئے کی خبر معلوم ہوئی تو وہ ہیارٹوں کی طرف
 بھاگ گئے۔ مارکت لے کچھ دُور تک نعیم کا تعاقب کر کے بعض کو قتل کیا اور
 جو مغل زندہ گرفتار ہوئے ان کو لے کر دلی کی طرف مراجعت کی۔ اس واقعہ کی
 کیفیت، حضرت خسرو لے استعار دلی میں بیان کی۔

نامہ کتے چند جو تیر از کیں	آمد و وسید جو بیگاں میں
کر حد بالامعل تیر عزم	سوے فروز آمد بر آہنگِ رزم
لشکر اسوہ جو دراتِ ریگ	خوش بر آورد جو آئے دیگ
مردم آں خطہ فرو شدہ خاک	گرد بر آوردار بیتاں ہلاک
شہ کہ رگمراہی آں گمراہاں	یافت حیں آگمی ار آگماں
گفت کہ خواہم رسوارانِ کار	نامرد مع مل شود سی ہزار
بر سرِ تہاں مارکت تیج رں	حاں جاں یامک و لشکر تنگس

۱۵ مارکت کا نام سلطان شاہک تھا اور اس ہم نامرد کرتے وقت حاں جاں خطاب عطا کیا تھا ۱۶

کر کہ تیاری کی تکمیل تک، قہر کیلو کھڑی میں واپس آگیا۔ چنانچہ خود کہتے ہیں:-

کر داشارت، کہ دلیرانِ رزم	ساختہ دارند ہمہ از غم
جمع شدند از آمار دیار	از ملک، او خان و شہر یار
تیغ زنانِ ہم، قلعیم ہند	نیزہ گذارانِ نواحی ہند
روزِ دوشنبہ، بگہ چاشت، گاہ	در مہِ ذی الحجہ بپایانِ ماہ
رایہ، منصور بہ، بالا کر شید	ماہِ علم سر بہ شریاک شید
نصیب شد اعلام مبارک و حصول	کردہ را پر دہ بہ سیری نزول
میمند بر تلکِ نزدیک، رہ	بود یہ اس اندِ پٹہ میسرہ
داور جبہ شید نہ، کیتباد	تاج کیاں بر روا لانداد
رخش طلبہ، کردہ نہ، تاجور	رفتہ، نزدیک، تاج، بہ تخت، دگر
غرم بروں کرد شکار افگناں	بر دل خور شید غبار افگناں
بود چو خور شید لایہ، فروز	گشتہ کناں تا بگہ نریہ، روز
رفتہ، بکیلو کھڑی و داد عون	از دودست، چو دریا، بہ جون
قہر نہ، از فرشتہ، احمد	چون فلک، از منزلت، خود بلند

۸۱ ماہ علم نشان ہلال جو پھر یہ پہر ہوتا۔ ۱۲ ۸۲ نواحِ دہلی میں ایک گاؤں تھا ۱۲

۸۳ دہلی۔ ۳۰ پانچ چھ کوس پر ایک مشہور پرگنہ تھا ۱۲

۸۴ نواحِ دہلی میں ایک قصبہ تھا جو اب داخلِ ازک شہر دہلی۔ ۱۲

۸۵ دریا۔ جہن کو سنکرت میں جون ہو۔ لہٰذا یہیں (دفع واد) یہاں اس کٹلے نام میں تصرف کیا گیا ہے ۱۲

راندر لکھنوتی و دریا بہمد
 تا بہ شہ گرو بر آروزند
 بین کہ سہر شہ چہ تما نمود
 کاب فرو میل بہ۔ الا نمود
 قوتِ یلہ سودتا رود
 آب سالارود از سر۔ سر
 سوے سواد او دھ آمد جو باد
 کرد حک از خھر تیر آں سواد
 حید ہزارش ر سواران کار
 تیخ زن و کینہ کشت و نامہ ا
 آڈا قصاے او دھ در گرفت
 و ال ہمہ تسلیم ہر اسر گرفت
 یست خزین در تب روزش سخر
 مرد باب دیدہ من کعباد
 کاسر حد قریر گیت داد
 گرچہ جاگمہ مرشد و تاحدار
 نیست حامدیدہ تراز من کا
 تحت یدر کر یہ یایے من ست
 ہر ہمہ اسد کہ حاسے من ست
 حاصل اریں حادثہ کا مدیدہ
 شاہ جاں یامت یایے جبر

ناصر الدین کی آمد کا آوازہ بلند ہوا تو دلی میں بھی کوچ
 دلی میں ترتیب لشکر کی تیاریاں اور ترتیب لشکر کا سامان ہوئے لگا۔ تا ہی
 حصہ اکھولا گیا اور قصبہ۔ میری میں حوڈلی کے قریب تھا ڈیرے حمے لگا دیے
 گئے اور لشکر کے دائیں مارو کا کیمب قصہ تلیٹ میں اور بائیں مارو کا قصبہ اند
 میں ڈالا گیا اور ستا ہی ہاتھیوں کا ٹراؤ موضع ہاٹور میں تھا۔

ایک روز سلطان مغرالدین بھی رسم تنکار ماہ نکلا اور لشکر گاہ کو ملاحظہ

۱۵۔ نواح دہلی میں ایک گاؤں تھا (دا شرح ورائیس) ۱۵

ملکہ بہار میں آیا۔ اور بہار۔ سہ چل کر اودھ پر قبضہ کیا۔

یافتہ، خبر خسرو مشرق پہ ۱۰۰
ناصر حق۔ وارث، این تخت گاہ
کافسراور اسپرانہ۔ از گشت،
وین شرو، ازو بہ سپر باز گشت،
خشم بر۔ کرد و علم بر کشید
ساختہ کیں شد و لشکر کشید
تر۔ چو باد آندازاں خارخا
از پہ گلگشت، بسو۔ بہار
راندازاں جا۔ بہ اودھ باد پاک
باد ہی ماند ز۔ یرش بجا۔
شہر اودھ راہ ہزاں در۔ بہر
غار۔ ترکا نش۔ بہ بغا سپر
وین طرہ، آگاہ نہ فرزند شاہ
کز پہ اور اند۔ پہ در سپاہ
جب، ناصر الدین کار شکر اودھ کی طرہ، آ رہا تھا تو کیہ باد دلی میں بیٹھا
حسب، عادت، رقص و سرود اور ساقی و شرابی، کمز۔ اڑا رہا تھا۔

شہ بچنیں وقت، بر آہنگ۔ م
رخش طرہ، کرد رواں پی بہ پہ
بادہ ہی خورد و نمی خورد غم
عیش ہی کرد و نمی کرد کم
ریختہ ساقی۔ مئے زنگیں بجام
مزلہ، شاہ۔ حیدہ بجام
ناگہ ازاں جا کہ جفای جاس، ق
قاعدہ دولت، شاہد شہاں،
گرم شد آوازہ کہ خورشید شرق
تا فتنہ شد بر خط مغرب، چو برق
ناصر دین و شہ کشور کشا
تیغ بر آورد و بکس کرد را

تسعة آمیر لکھے۔ اتارات و کمالات میں غفلت سے بیدار کر دیا جا۔ مگر جہاں عیسوی بدستی کے مادل گرج رہے ہوں وہاں حضرت ماسح کی صدا سے ہنگام کوں سنا ہے ؟

ماجرا ناصر الدین نے ملاقات کی خواہش کی۔ طریقیں سے قاصدوں کی معرفت یہ امر طے ہو گیا کہ دونوں مابین بیٹے اپنے دارالسلطنت۔ سرحدیدہ چل کر تہراودہ میں ملاقات کریں اس ملاقات سے ناصر الدین کا یہ مقصد تھا کہ بیٹے کو ررنصیحت کرے۔ ممکن ہے کہ وہ راہ راست پر آجائے۔

لیکن ملک نظام الدین کے مشورے سے کیتباد کی حلویں ایک بڑے لشکر کے چلے کا ساماں شروع ہوا تو ناصر الدین بھی لاؤ لشکر لے کر آیا۔ یہ قول مؤرخین کا ہے۔

حضرت خسرو نے متنوی میں ابتدائی حالات کچھ نہیں لکھے اور نہ اُن کو اس قصوں کے لکھے کی خنداں ضرورت تھی۔ اُن کو تو کیتباد کی سرایت یوری کرنی تھی۔

وہ متنوی میں کیتباد کی تحت لیتی اور عیسیٰ و ساط کا ذکر کر کے ناصر الدین کی لشکر کستی کا سبب یہ بیاں کرتے ہیں کہ -

ناصر الدین دلی کے تحت و تاج کو ایما حق سمجھتا تھا۔ اس لئے لکھنؤ سے

بادشاہ کی غفلت، شعاری، نہ اُس۔ کہ دل میں یہ طمع خام پیدا کر دی کہ اُس بد
نوجوان کا کام تمام کر کہ تاج و تخت، کا مالک، خود بن جا۔

بغرا خاں کی طرف ۱۰۔ سہ ملک، نظام الدین کو کچھ اندیشہ نہ تھا۔ وہ دلی
سہ کا، لہ کو سوں دور تھا۔ مگر کچھ روجو بلین کی آخری وصیت ۱۱۔ کہ لحاظ۔ سہ

حق دار سلطان، بھی تھا، اُس کی نظریں کھٹکتا تھا۔ چنانچہ اول اُس۔ نہ اسی بیچارہ
پر ہاتھ مارتا، کیا۔ بادشاہ کی طرف ۱۰۔ سہ ایک، دور۔ تمانہ فرمان طلب، اُس کہ
نام بھجوا یا۔ کھیسرو۔ نہ اس کم کی تعمیل کی اور ملتان سہ چل کر ہتک، ہتک، پہنچا
تھا کہ ملک، نظام الدین۔ نہ قاتل بھیج کر اُس کو قتل کرا دیا۔

بعد ازاں بندگان بلینی جو مناصب ۱۱۔ علم پر ممتاز۔ تھے اُن میں۔ سہ بعض کو
قتل اور بعض کو ذلیل و خوار کیا۔ اور مقید کر۔ کہ دور دور کہ قلعوں میں بھیج دیا
نومسلم نخل کہ بندگان بلینی سہ قرا بہ، رکھتے۔ تھے اُن کو تہ تیغ کیا۔ یہ تمام مظالم
ملک، نظام الدین۔ نہ کی قیاد کو اغوا کر۔ کہ اس غرض۔ سہ کرا۔ کہ بلینی خاندان
کے خیر طلب، اور کی قیاد۔ کہ حامی و مددگار باقی نہ رہیں۔ مگر نادان بادشاہ اُن
کھلی بدخواہیوں کو بھی خیر خواہی سمجھتا رہا۔ بار ۱۱، یہ تھی کہ وہ کو تو ال شہر اور اس کے
گردہ کو اپنا معاون و محسن جانتا تھا۔

ناصر الدین، جب سلطان ناصر الدین کو لکھنؤ میں یہ افوس نا کہ خبر۔ میں
کی فوج کشتی پہنچیں تو سخت، صدمہ ہوا۔ اول اُس۔ نہ فرزند ناخلاء، کو مکتوبات،

خون خوردنِ تان بایکارت   گریہ بہناں خورد بادہ
 فرماں تبرند زان کہ ہستند   از غایبہ نماز خود مرادہ
 جاہ کہ رہ کنند گل گشت   در کوہِ مُدْگِلِ پیادہ
 آسیب صبار سید بردن   دستارِ حیرتِ ہر زینِ قادیانہ
 شان در رہ و عاشقانِ بدبیل   خونناہ ز دیدگانِ کشادہ
 ایشان ہمہ بادِ حسن و رسر   دینہا ہمہ ہر سبادِ دادہ
 خورشید پرستہ ہند سبیل   زین ہندوگانِ شوخ و سادہ

بر بستہ شاں ہو۔ ہر مرغول

خسرو جو۔ سگست در قلاوہ

امیر خسرو۔ قطع غول میں ابا۔ سرور گار کی حقیقت۔ حال کو این
 نفس کی طرف منسوب کیا ہے اور یہ عینِ بلاعت ہے۔
 ملک نظام الدین | کی قباد کی عیت پسند طبعی۔ سہ پہر۔ بعید تھا کہ
 کا اقتدار | وہ متاغل کامرانی کو چھوڑ کر ملک انی کی طرف توجہ
 کرتا۔ یہ در دوسرے نے ملک الامر کو تو ال کے داماد ملک نظام الدین دار
 کو سپرد کر دیا تھا وہ جو جانتا تھا کرتا تھا۔

اس میں تسک ہیں کہ وہ بدتر و مظلم سردار تھا۔ مگر خود غرض و مدماطن بھی تھا۔
 ۱۵ وہ بھول جس کی ڈنڈیاں دیکھی ہیں ہوتی ہیں۔ ادیچر ڈیڑے دس بھول گل سوار کہلاتے ہیں ۱۲

کانانا اور غیار شاہ الدین کیتباد کا دادا تھا۔

کیتباد کی عیاشی | بلبن جیسے دیندار پہاڑی منش بادشاہ کے زمانہ میں تو کیتباد کی مجال نہ تھی کہ حد اعتدال سے قدم باہر رکھتا مگر کتہہ سے اٹھتے ہی ایک نہر دس سہل طرہ سے زیر فرمان پائی تو جذبات انسانی کو قابو میں نہ رکھ سکا عیش و عشرت اور بدستی و ہوا پرستی میں ایسا مستغرق ہوا کہ پھر کبھی ہوش میں نہ آیا۔

اُس کی مجالسِ شہ و طرب | کہ یہ کیلو کھڑی میں جمنا کہ کنا |
ایک دنیا قصر تعمیر کیا گیا۔ اُس قدر کہ گردا گرد شہ اہد و ساقی ہنر بہ انتقال
لطیف گو، مسخر، بازیگر، دور رس، ممالک سے آکر آباد ہو گئے۔ اور
شاہی مجالس کو اندر بھا کا نمونہ بنا دیا۔

کیتباد کی | براعتِ الیوں کا سیلاب | اتنا بڑھا کہ جماعت ہلو کو ہمارا اسی
گذر کر طہارت عوام تک ہر اس گریا۔ اس زمانہ میں دلی کہ درود یوار
رندی و بے قیدی کا ایسا تماشا دیکھا جس کا خیال باندھنا بھی لاطینِ ماضی
کے میں دشوار تھا۔ حضرت ہنرمند فرانس کا اظہار اکس غزل میں کیا ہے

ع۔ نزل

اس دہلی! وہاں بہت بیاں سادہ | پگڑی بستیہ دریشہ کج نہادہ

۸۱۔ یہ دوسرا مصرعہ بعض ثقافت سیوں سے لگایا ہے جس پگڑی بستیہ کج نہادہ ۱۲

کیقباد کی تخت نشینی | سلطان ملن کے مرتبہ ہی اعیان و ملوک۔ نہ
 اُس کی وصیت کو طاق نسیان پر رکھ دیا اور اپنی اغراض کے لحاظ سے مادتا
 کا انتخاب کرنے لگے۔ مرنے والے اعیان و رکان میں ملک الامرا فخر الدین کو تو ال شہر
 نہایت با اثر شخص تھا اور خان تہمد۔ سے کدورت کھاتا تھا۔ اس لیے اُس کے
 بیٹے کیخسرو کی تخت نشینی میں مزاحم ہوا۔ اور اُس کی تند مزاجی۔ سے لوگوں کو ڈرنا
 اور کیخسرو کو مجبور کیا کہ۔ اسے اقطاع ملتان و سندھ کی حکومت پر فوراً روانہ ہو جا
 اور کیقباد کو ایک حلیم و سلیم شہزادہ ۱۴-۱۸ سال کا نا تجربہ کار نوجوان تھا اس
 کے سر پر تاج سلطنت رکھا گیا اور سلطان معز الدین اُس کا لقب ہوا۔ جیاخیسہ
 خسرو بنا۔ تہ ہیں۔

برسرتاں تباہ ہواں بختِ نڈ
 کردیو دشمن و ہتادش ق
 گج براں گو نہ بصر اکلند
 کز کرم آوازہ بدریا لکند
 اور کیقباد کا نسب نامہ اس طرح بیان کیا ہے کہ۔

تمس جہاگیر جہد با فرس
 ناصر حق شاہ فرشتہ سرست
 جہد سوم شاہ غیات اُم
 حاکم فرماں ز عرب تا عجم

یعنی تمس الدین التمس کیقباد کے باپ کا ناما اور ناصر الدین محمود بن التمس کیقباد

بعد آیا تو دلی کی دربار داری اور باپ کی خدمت گزاری میں جی نہ لگا۔ ان دنوں سلطان کی حالت بھی علاج معالجہ سے کچھ سنبھل گئی تھی اور تختہ کا جلد خالی ہو جانا مشتبہ نظر آتا تھا۔ لہذا بغرا خاں ایک دوزشکار کہہ ہا نے سبھلا اور بہ اذن شاہی لکھنؤ کی راہ لی۔ شہزادہ کی اس رنج ادائی اور بہ مہر نہ اُس پریر ہو وہ کہہ دل پر ایک پھر کا لگایا جس کا در و خان شہید کہ داغ سے بھی زیادہ پرالم تھا۔

گو بغرا خاں پر لگا کر بنگال کہ شوق میں اڑا چلا گیا لیکن تہدیر کا فتویٰ لگ چکا ہے کہ وہ عن قریب بنگالہ سے واپس آئیگا اور اسی قسم کہ صدمہ اُس کو بھی اپنی بیٹہ کہ سلوک سے اٹھا نہ پڑینگے۔

بعد ازیں سلطان بلین نہ شہزادہ کچھ روکو جو اپنے باپ کی بجا سے اقطاع ملتان کا حاکم بنا دیا گیا تھا دلی میں طلبہ لکریا۔ اور مر نہ سے تین روز پہلے اپنی معتمد علیہ ان دولت کو خلوہ میں بلا کر وصیت فرمائی کہ میرے بعد کچھ نہ تختہ نشین کیا جاے اور دوسرے پوتہ کی قباد کی نسبت حکم دیا کہ وہ اپنے باپ بغرا خاں کہ پاس لکھنؤ پیہنچا دیا جاے۔

اب ہم قرآن السدین کہ دوسرے پوتہ کی قباد کہ احوال کی تصویر پیش کرتے ہیں۔

۱۸۱۲ء بہ شہزادہ سلطان محمد خاں کا جو اُس کی شہادت کہ بعد مشہور ہوا ۱۲۱۱

بڑا لشکر اُس کی سرکونی کے لیے جمع کر کے دلی سے چلا۔ اور سامانہ سے تہزادہ
 بغرا خاں کو بھی مع اُس کی افواجِ خاصہ کے اس مہم پر اپنے ہمراہ لے گیا۔ طفل
 باغی کے قتل اور اُس کے اعوان و انصار کے اتیصال کے بعد بلبن نے
 تہزادہ لعلرا خاں کو لوازمِ سلطنت عطا فرما کر ناصر الدین محمود کے لقب سے لکھنؤ
 کا مستقل سلطان بنادیا۔ اور تین سال میں اس مہم سے فارغ ہو کر دلی واپس
 چلا آیا۔

اس وقت سلطان بلبن کے دونوں بیٹے تو دلی سے باہر غزنی و شہرِ قتی
 حدود میں سر حکومت تھے مگر دو یو قے یعنی کینخسرو و وزیرِ سلطان محمد خاں اور کیتباد
 یسر ناصر الدین بغرا خاں سلطان کی زیرِ نظر دلی میں تعلیم و تربیت پا رہے تھے۔
 چند سال کے بعد ۶۸۳ھ کی آخر تاریخ کو یہ حادثہ عظیم پیش آیا کہ ولی عہد
 سلطان سلطان محمد خاں الی ملتان تکر مغل کے مقابلہ میں شہید ہو گیا۔
 اس لائقِ شہزادہ کی موت نے لوٹو حمایہ کا دل بٹھا دیا اور صاف
 فراتس بنادیا۔ یہاں تک کہ امیدِ رست منقطع ہو۔ لگی تو مایا چھوٹے
 بیٹے ناصر الدین لعلرا خاں کو لکھنؤ سے طلب فرمایا کہ اُس کے دیدار سے
 حاکم شہید کا غم غلط کرے اور جو سفرِ ناگزیر میں آئے تو تاج و تخت کا دارت
 یاس موجود ہو۔ مگر تہران بغرا خاں بنگالہ کی خود مختار حکومت اور وہاں کی
 و دولت یریاں فریقہ تھا کہ عرصہ تک بایں کے حکم ٹالتا رہا اور تاکیدِ مرید کے

(۴) سلطان علاء الدین بن مسعود بن رکن الدین فیروز ۶۴۲ھ

(۵) سلطان ناصر الدین محمود بن التمش ۶۴۲ھ

سلطان غیاث الدین بلبن | بلبن بندگانِ شمس ہیں۔ سہ تھا۔ اس۔ زنی
قابلیت۔ سہ اعلیٰ مناصب پائے۔ اور سلطان شمس الدین کی دامادی کا فخر بھی حاصل
تھا۔ اول و نسب۔ کہ لحاظ۔ سہ وہ ترکہ افراسیانی تھا۔ سلطان ناصر الدین محمود
بن التمش۔ کہ ۴۴۲ھ میں۔ یں سال تک وزیرِ سلطنت رہا۔ اور اس سلطان کی وفات
کہ بعد ۶۴۲ھ میں وہی ملک و سلطنت کا وارث ہوا۔

غیاث الدین۔ کہ دو بیٹے تھے۔

بڑا سلطان محمود خاں المحاطہ بہ فائن ملک یہ ولی عہد سلطنت بھی تھا
اور مغول چو گیزی کی یورشوں و کنہ لہ اقطع ملتان و سندھ کی حکمرانی
اُس کہ سپرد کی گئی تھی۔

چھوٹا بلبن بغرا خاں تھا جو اقطع سامانہ و نسام کی حکومت پر متعین تھا۔
قران السعدین کہ دو سیاروں ہیں۔ سہ ایک بغرا خاں ہے۔ لہذا اس کا حال
کسی قدر تفصیل سے بیان کرنا مناسب ہے۔

سلطان ناصر الدین | عہد بلبنی میں لکھنوتی دار الصّدر بنجال کا حاکم
معہ ارخان | طغرل باغی ہو کر خود مختار بن بیٹھا تو سلطان بلبن ایک

۱۲
۱۱
۱۰
۹
۸
۷
۶
۵
۴
۳
۲
۱
۰

۱۲ سلطان غیاث الدین بلبن کی اولاد کا سلسلہ کی طرف سے سلطان شمس الدین التمش اور قطب الدین ایک تک پہنچا ہے
۱۱ ۱۲ شہر تھانہ جو تہ تک حکام و سلطان بنجال کا دار
۱۰ ۱۱ ۱۲ شہر تھانہ جو تہ تک حکام و سلطان بنجال کا دار

سے موسوم کیا۔ یس یہ نام کنایہ پر اصل قصہ سے۔

کچھ ابتدائی کیفیتیں ۱۰ | امیر صاحب نے معزالدین کی تخت نشینی اور مہم
سرا کے عین و عشرت کا ذکر کر کے قصہ یوں شروع کیا ہے کہ :-

”یہ ایک تباہ تشرق کی فوج کستی کا غلغلہ بلند ہوا“

اُس زمانہ میں جب کہ یہ متنوی لکھی گئی تھی اتنا ہی اشارہ کافی تھا۔ لیکن
آج ساڑھے چھ سو برس کے بعد تاریخ داں کے سوا کس کو معلوم ہے کہ معزالدین
اور تباہ تشرق کون تھے؟ کب؟ تم؟ کہاں تھے؟ کس جاذب سے تھے؟ لہذا
کچھ ابتدائی کیفیتیں بھی یاد رکھنی چاہیئے تاکہ اس قصہ کا سرو بن سمجھ میں آجائے۔
سلطان شہاب الدین غوری نے ہندوستان فتح کر کے دہلی کو دارالملک
بنایا۔ اور قطب الدین ایک کو دلی میں اپنا نائب سیہ سالہ مقرر کیا۔ سلطان غوری
کی وفات کے بعد قطب الدین ایک یہاں کا خود مختار سلطان ہو گیا۔ قطب الدین
کی وفات کے بعد اُس کا داماد تمسک الدین التمسک تخت و تاج کا وارث ہوا۔ التمسک کی
وفات کے بعد اُس کی اولاد میں تیس سال تک سلطنت رہی۔ اور اس قلیل
مدت میں پانچ بادشاہ تخت نشین ہوئے۔

(۱) سلطان رکن الدین فیروز التمسک ۶۳۳ھ

(۲) سلطان رصید الملک بن التمسک ۶۳۴ھ

(۳) سلطان معزالدین۔ بہرام شاہ بن التمسک ۶۳۵ھ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ۲ مقدمہ

تقریر نظم و | امیر خرو دہلوی کی ثنویار میں یہ سب سے پہلی ثنوی ہے
وجہ تسمیہ | جس میں سلطان مغزالدین کی قباد اور اس کے بار کی ملاقات
کا قصہ خود سلطان موصود نے کہ حکم سے ۶۸۸ھ میں امیر صاحب نے نظم کیا اور
مضمون کی مناسبت سے اس کا نام قرآن السعیدین رکھا۔

لفظ قرآن کہ لغوی معنی تواتر یا ملارپ ہے کہ ہیں مگر نجوم کی اصطلاح
میں آفتاب کے سوا باقی سیاروں میں سے دو سیاروں کا ایک جانظر آنا ان کا
قرآن کہلاتا ہے اور مشرقی زہرہ کو اہل پنجاب سعد اکبر و سعد اصغر سمجھتے ہیں اس لیے
ان دونوں کہ قرآن کو قرآن السعیدین کہتے ہیں۔ تو شاعر فردو بادشاہوں
کی ملاقات کو کہ ملک و ملت کے لیے موجب سعادت تھی تھیں بہا قرآن السعیدین

مضمون

خطاب بہ نفس

تحمیدِ مل

اسالیب بیان کی نادرگی

صالح مدایع

مضمون

صلح حکت کا اعتراف

قول عام

خاتمہ

۱-۸۱

صفحہ

۱۲۶

۱۲۷

۱۲۸

۱۳۵

صفحہ

۱۶۳

۱۶۳

۱۶۵

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۶۳	حساد کا ذکر	۳۶	مراۓ اتحاد اور خانگی ملاقاتیں
	مدح گوئی، سبب نیراری اور محبت شان زمانہ	۳۷	ناصر الدین کی نصیحتیں فرزند و سرمد کو
۶۳	کی شکایت	۴۰	وداعی ملاقاتیں
۶۵	شنواری، نظامی کی شناو و صفہ	۴۳	کیقباد کی مراجعت، دلی کو
۶۶	غزل سعدی کی شناو و صفہ	۴۵	سلطان کیقباد و دلی پہنچا
۶۶	اس خاتمہ کی تصنیف کا زمانہ	۴۶	ملکہ، نظام الدین کا انجام
۶۸	خصائص مہر شہنوی	۴۷	خسرو کی ملازمت، کا حال بر بیل اجمال
۶۹	نظم، عنوان	۴۹	خان جہاں کو اقطاع اودھ کی حکومت، ملی
۶۹	تضمین، نزل	۵۰	خسرو کی رخصت، دربار خان جہاں
۷۹	شنوی میں قصیدہ اور غزل کا پیوند	۵۱	خسرو کی روانگی اور دلی پہنچنا
۸۰	وصف، اشعار	۵۳	خسرو دربار مغری میں
۸۳	وصف، نگاری کا نقش	۵۵	کیقباد کی فرمایہ ش
۹۵	مقامات، شنوی	۵۶	تصنیف، شنوی
۱۱۱	متفرق مقامات	۵۸	خاتمہ شنوی
۱۱۱	جوہر شمس و اثر	۵۸	اپنی محنت
۱۱۶	سوز و گداز	۵۸	تعداد اشعار شنوی
۱۱۶	اعجاز	۵۹	وصف نگاری
۱۱۶	ترشہ و تمثیل	۶۰	صلہ شنوی، استفہ
۱۲۳	صوفیانہ خیالات	۶۱	زدان معنی کی شکایت
۱۲۵	حکمت و اخلاق	۶۲	محاضرتیں کا ذکر

فہرست مضامین

مرہ * مرہ

قرآن السعیدین

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۱۸	اسیرانِ معل کا قتل	۱	تقریب لفظ دومہ تسمیہ
۱۸	مارک کی روداگی بطور ہرادل	۲	کچھ ابتدائی کیفیت
۱۹	ناصر الدین کا پیام مارک کو	۳	سلطان ناصر الدین محمود
۲۱	مارک کا جواب سلطان ناصر الدین کو	۳	نوعا حال
۲۲	سلطان ناصر الدین کی قیاد او دھ میں پہنچا	۶	تحت نشینی کی قیاد
۲۴	ناصر الدین کی یریتانی کستی کے واقعہ سے	۷	کیقباد کی عیاستی
۲۵	باب میٹوں کے سلام و پیام	۸	ملک نظام الدین کا اقتدار
۲۸	ناصر الدین کی طرف سے کیا اوس کا حال	۹	ناصر الدین کی فوج کستی
۳۱	کیقباد کی طرف سے کیو مرت کا آما	۱۲	دلی میں ترتیب لشکر
۳۲	ناصر الدین کی طرف سے ملاقات کا وعدہ	۱۴	ملک یحیٰب یر معلوں کا حملہ
۳۲	کیقباد کے ہاں دربار کی تیاریاں	۱۵	کیقباد کی سرم آرا سیاں
۳۳	ناصر الدین کا آما اور ملاقات	۱۶	کیقباد کے لشکر کا کوج سحاب او دھ
۳۴	ناصر الدین نے بیٹے کو تخت نشین کیا	۱۷	مہم معل سے مارک کی مراحت

مقدمہ

شنوی قرآن السعدین خسرو

نورانیہ

مولانا محمد امجد ایل صاحب مرحوم

نقطہ ہر حرف و ہر بیتی
مردمک چشم معانی لغت میں
ایچ معانی نہ مبعوتہ رابط
لیکے اگر نشانی رسم و رسم
(از شنوی قرآن السعدین)

سمجھ کر قرآن السعیدین قرار دیا اسی طرح ملک بکا پریشان تیرازہ آپس کی محبت سے۔ سیکجا
 ہو سکتا ہے۔ اُس وقت کہ یہ قرآن السعیدین۔ سے خسر کی یہ غزل بطور ”پیام آئندہ“
 سن رکھنی چاہیے جن سچ اور پاکیزہ انسانی جذبات کی ان اشعار میں ترجمانی کی گئی
 ہے ان کی صحیح قدر اُسی وقت ہو سکتی ہے جب ہم ان سے اٹھو، دیکھا کہ، کو مضبوط کر
 اور محبت، و رواداری کو ترقی دینے میں مدد لیں جس کہ ساتھ ساتھ قبل وطن کی امید
 والے ہیں۔ ۵

خوڑم آں لطفہ کہ مذاق بیار رہد	آرزو مند نگار رہ بخار رہد
دیدہ بر در چو گل بند و نبود خیرش	گرچہ در دیدہ ز نوکِ قرہ خار رہد
لذت دیدن دیدار بجاں کار کند	جان بیکار شدہ باز بخار رہد
گرچہ در دیدہ کشد یہ چرخ غبار نبود	ہر کجا از قدم دور غبار رہد
لذت وصل نداند مگر آں سوختہ	کہ پس از دوری بسیار رہد
قیمت گل نشاند مگر آں مرغ اسیر	کہ خزان دیدہ بود کہ بہار رہد

خسر و ایار تو گرمی نرسد خود می پو
 بہر تکمین دل خویش کہ آ رہد
 (صفحہ ۱۹۲)

— سید حسن برنی

ملک کے مختلف عناصر میں امتزاج و احتلاط ہو رہا تھا اور اہل ملک کے لیے رہاں و خدمات اور خیالات کی آمیزش اور موافقت کی شاہراہ تیار ہو رہی تھی۔

ملک کی اس مشترک تہذیب کی ترقی میں خسر و کا خاص حصہ ہے۔ وہ وطن کی محبت کو ایماں سمجھتے تھے اس حق کو انھوں نے خوب دیکھا ہے اور حب الوطنی کے جذبات کو ہر طرح مضبوط کرنے کی کوشش کی ہے۔ اسی طرح خیالات اور زماں کی آمیزش سے مشترک بان کی بنیادیں جانے اور اتحاد خیالات پیدا کرنے میں جو حصہ لیا ہے وہ کسی تفصیل کا محتاج نہیں ہے۔

جو سوت آج سے سات سو برس پہلے ہیلیاں اور گیت ہو کر ٹھوٹا تھا وہ آج سمندر ہو گیا ہے اور اس تراطم کی تسخیر کے لیے موجیں مار رہا ہے۔ جو سریلے راگ مسعود سعدی لیا اور خسرو نے ملکی رہاں میں نکالے تھے وہ میر اور غالب، درد اور سودا، انیس اور میر حسن کو چھبے گئے ہیں۔ جو آواز اس ہندوستانی شاعر نے ملک کی حمایت اور محبت میں بلند کی تھی وہ آج تمام ملک کی صدا ہو گئی ہے اور آواز باز گشت کے طور پر حاکمی اور اقبال کے دلکش ہمنوں میں سنائی دیتی ہے۔ مبارک ہے وہ شخص جو تاریخ کے صحیح رجحانات کو پہچانتا اور ان کی تائید اور ترقی میں سعی ہو کر بعد کی نسلوں میں اپنا نام ہمیشہ کے لیے نیکی اور محنت کے ساتھ یاد رکھے جانے کے واسطے چھوڑ جاتا ہے۔

اؤ اس تمہید کو ختم کرنے سے پہلے تمہیں قرآن السعدین کے اخلاقی نتیجے پر غور کریں۔ جس طرح باپ اور بیٹے میں اختلاف کے بعد صلح ہو گئی جسے شاعر نے مبارک

اُن کو تبدیل کر نہیں جھٹھ لیا۔ تاریخ جہاں ایک۔ طوطا بڑ۔ آدمی بناتی ہو وہاں دوسری
طوطا بڑ۔ آدمی تاریخ بنا۔ تہیں۔

خسر و دونوں لحاظ۔ سہندوستان کی تاریخ میں نمایاں حثیت۔ کہتے ہیں۔
ایک طرف وہ اس دور کے صحیح نمائندہ ہیں اور دوسری طرف ہندوستان کی تاریخ
پر اُن کا گہرا اثر پڑا ہے۔

دنیا۔ کہ بڑ۔ آدمی اچھ ستاروں۔ کہ اجتماع۔ کہ وقت پیدا ہو۔ تہیں خسر
نہ بھی کسی ایسی ہی گھڑی جنم لیا تھا جس عہد میں پیدا ہو۔ اُس کی ترکیب۔ ثلاثہ اپنی
ساتھ لے ہو۔ اُس اور اُن کی شاعری تمام آبائی قومی اور ملکی اثرات۔ سہ ملکی پیدا
ہوئی۔ اُن۔ کہ بار خالص ترک، تھ، لیکن اُن کی ماں عماد الملک اور ماہکی بیٹی اور
نما ہندی تھیں۔ اُن۔ کہ بار کا سایہ صغریٰ ہی میں اُن۔ کہ سر سے اٹھ گیا اور اُنھوں
نہ اپنی ماں کی گود اور زمانا کی سرپرستی میں نشہ و نمائپائی۔ یہی وجہ ہے کہ اُن کی شاعری
سراسر ایسے جذبات، اور خیالات، سہ معمور ہے جنھیں وطن اور گھر کے اثرات، کہ علاوہ
ماں کی جانب، سہ ورثہ ملی۔ اُر دیا جاسکتا ہے۔ اُنکی آبائی زبان ترکی تھی اور قومی
اور علمی زبان فارسی جو اُس عہد میں ہندوستان۔ کہ مسلمانوں میں مشترک زبان کہ
طور پر بولی اور لکھی جاتی تھی۔ لیکن خسر و کی مادری زبان ہندوستانی تھی، جسے وہ استاد
عزیز کہتے اور وقتاً فوقتاً اپنے شاعرانہ جذبات، کہ اظہار کا آلہ بنا۔ تہ تھ۔ اسی وجہ
سہ اُن کی شاعری بحثیت، مجموعی ہندوستان کہ اُس دلچسپ دور کا آئینہ ہے جس وقت،

کہتے ہیں کہ جس وقت مولانا جامی نے اس شعر کو دیکھا تو انہیں سال اور ماہ کہ معنی سمجھنے میں بہت کچھ تردد ہوا۔ بالآخر انہوں نے اس شعر کی تفسیر میں ایک سالہ تصنیف دیا اور سخت کا خاتمہ اس پر کیا کہ۔

”پیرے خواستہ کہراں ہمد محض ناند“

لفظ الماثر کا معنی ہوتا ہے کہتا ہے کہ جب سلطان حسین مرزا کے زمانے میں مسیح جالی دہلوی حراساں گئے تو ان کی ملاقات مولانا جامی سے بھی ہوئی۔ مولانا نے اس شعر کے معنی مسیح سے دریافت کیے تو مسیح نے کہا کہ ”سال“ دراصل ایک لکڑی کا نام ہے جس سے ہندوستان میں کتنی بانی جاتی ہے۔

خسرو نے اور بھی حاجا ہمدی الفاظ کا آرا دی سے لیے یہاں استعمال کیا ہے اور اُس سے طرح طرح کے لطایف اور صنایع و بدایع پیدا کیے ہیں بالخصوص اس قسم کے الفاظ سے بکثرت مفید ایام نکالے ہیں۔

یہ قصہ ہمیں خسرو کی شاعری کی ایک اہم اور سبق آموز خصوصیت یاد دلاتا ہے جس کو یہاں مختصر طور پر بیان کر دیا ضروری معلوم ہوتا ہے۔

دنیا کے بڑے آدمیوں کے حالات کا مطالعہ کرتے وقت خواہ وہ زندگی کے کسی شعبہ سے تعلق رکھتے ہوں، یہ دیکھا جاتا ہے کہ کہاں تک وہ ایسے حالات ماحول کا حاصل تھے اور کس حد تک انہوں نے مذاہن خود گرد و پیش کے حالات پر اثر ڈالا اور

۱۵۔ یہ نام قصہ بہت آسان میں لکھا ہے (دیکھو صفحہ ۲۷) ۱۶۔ مسلمانان العجم میں ہمدی اسماء اور اعلام کو تحریف سے محض دیکھنے کے لیے اس قسم کی زیر لطف مسغوتوں کا استعمال کیا ہے۔

امیر خورداپنے باپ کی زبانی بیان کرتے ہیں کہ جس وقت حضرت شیخ نظام الدین
 حضرت شیخ فرید الدین کو مرید ہو کر دہلی تشریف لائے، اس وقت وہ امیر خسرو کے ناما راؤ
 عرض (عماد الملک) کے مکان میں دوسری تہہ مقیم رہے (سیر الاولیا صفحہ ۱۰۸)
 یہ زمانہ امیر خسرو کی آغاز شاعری کا تھا۔ جو نظم لکھتے تھے حضرت شیخ کی خدمت میں پیش
 کرتے تھے چنانچہ خسرو نے طرز صفا ہائیان پر غزل سرائی شیخ کی فرمائش سے شروع کی
 تھی (سیر الاولیا صفحہ ۱۳۱)

الغرض یہ گمان تو صحیح نہیں ہو سکتا کہ اس ثنوی یا اس پہلی ثنویوں میں شیخ
 کا موجود نہ ہونا عدم تعلق تھا، کا اظہار کرتا ہے لیکن اس فرد گزشتہ کی کوئی نہایت قوی
 وجہ ہمارے سمجھ میں نہیں آتی یہ ہو سکتا ہے کہ چونکہ خدمت کا آغاز شیخ کی شہادتِ روحانی سے ہوا
 تھا (دیکھو مطلع الانوار غلوۃ سوم) پہلے منقبہ شیخ کا التزام کر کے ان کا خیال اسی وقت
 سے پیدا ہوا اور چونکہ خسرو کا وفور عقیدہ اور رسوخ روز افزوں ترقی کرتا رہا اس لیے
 یہ التزام اختیار کیا کہ قائم رہا۔

(۶)

ثنوی قرآن السعیدین کا ایک شعر تاریخی دلچسپی رکھتا ہے۔ جس کے کشتی کی تشریح

میں لکھا ہے۔

ماہ نو کا صلہ ہزار سال خاست

(صفحہ ۱۲۵)

گشت یک ماہ بدہ سال راست

(۵)

حسرو کی اکثر تنویوں میں حمد و نعت کے بعد اپنے مرتد سلطان المتلیح حضرت
شیخ نظام الدینؒ کی تعریف ہوتی ہے۔ حمسہ کی تمام تنویوں اور عشیقہ اور نہ تسہر میں یہ التزام
ہے۔ تعلق نامے کا ابتدائی حصہ موجود نہیں ہے۔ اُس میں بھی اغلاط و شذیحات ہوگی۔ خمسہ
سہیلہ کی تنویوں میں البتہ یہ التزام نہیں پایا جاتا۔ چنانچہ قرآن السعید میں شیخ
کی مدح موجود نہیں ہے۔ کیا اس سے یہ نتیجہ نکالا جاسکتا ہے کہ قرآن السعید اور اس
پہلی تنویوں کی تصنیف کے وقت حسرو کے تعلقات شیخ رحمہ اللہ سے پیدا نہیں
ہوئے تھے؟

یہ قیاس و افعات کے قطعاً خلاف ہے۔ تحفۃ الصغریٰ جو امیر کا پہلا دیوان ہے
اور جس میں بسیں بس تک کا کلام پایا جاتا ہے، شیخ کی تعریف میں ایک نہایت عمدہ تر
مد اور رباعیات اور قطعات موجود ہیں۔ وسط الحیوۃ میں بھی مدح شیخ میں قصائد
وغیرہ ہیں۔

علاوہ اس اعلیٰ سد کے معتبر ترین تاریخی سواہد سے بھی یہ امر بایہ ثبوت کو ٹھیکتا
ہے کہ شیخ کے ساتھ امیر خسرو کے تعلقات کی ابتدا غفواں ستاب سے ہوئی اس بارے میں
سے زیادہ قابلِ توثوق سیات میر الاولیاء کے مصنف سید محمد مبارک کرمانی (المعد
نہ امیر خور د) کے ہیں جو تقریباً معاصر مروج کی حقیقت یہ کہتے ہیں اور جن کے آماؤ احدا
سے حضرت شیخ اور امیر خسرو کے ساتھ نہایت گہرے مخلصانہ اور معتداہ تعلقات تھے۔

۵۔ کہ سفر کے بعد خسرو اودھ سے دہلی واپس ہو رہا ہے۔

یکہ مہ کامل بہ کرشمیدم غناں
(صفحہ ۲۲۲)
راہ چنیں بود و کشش آن خیاں

اب اگر یہ فرض کر لیا جاوے کہ جادی الاولیٰ ۱۸۷۶ء میں اودھ پہنچ گئے تھے
سوال ۱۸۷۶ء میں وہاں سے واپس روانہ ہوئے تو ان کے قیام اودھ کی مدت
سے زیادہ پانچ مہینہ ہوتی ہے۔

اس اختلاف کے رفع کرنے کی صورت یہ ہے۔
جیسا کہ خسرو نے دیباچہ غزۃ الکمال میں بیان کیا ہے کیتباد کی تختہ نشینی کے
نوں۔ نہ غزلہ نشینی ترک کر کے حاتم خان خان جہاں کی ملازمہ اختیار کر لی
اور جگہ لکھا ہے کہ جس وقت کیتباد نے اودھ سے مراجعہ کر کے ہوئی خان جہاں
ع اودھ کے حوالہ کئے تو خسرو خان جہاں کے ساتھ سابق تعلق کی بنا پر اودھ
مجبور ہو گئے۔

اب اگر یہ مان لیا جاوے کہ جلوس مغزی اوائل ۱۸۷۶ء کے وقت سے خان جہاں
ہ تھا، تو خسرو کا تقریباً دو سال تک اودھ رہنا ثابت ہو جاتا ہے۔ اگرچہ یہ امر
بہ وہ اخیر دفعہ دہلی واپس آئے نہ سہ آٹھ مہینہ پہلے ممکن ہے کہ محض چند روز کوئی
نہ ہو رہے تھے۔

جھلکے اودھ رت کرتی کر چکا تھا۔ ان واقعات کے لیے میرے خیال میں کئی۔ مہینے درکار ہیں۔

اس تنوی میں خود ایسے متعلق امیر حسرو کا بیاں عورت طلب ہر وہ۔ لکھتے ہیں کہ

دربار مغربی میں باریاب ہوئے سے میتیر اودھ میں چھ۔ مہینے رہے۔

ماظم مستح در اراں راہِ دو سایہ فتاں مستح کنتیو

حالاں جہاں حاتم مخلص لوار گشت ماطلع اودھ سر در

مں کہ دم جا کر اوستیں اراں کر در کم را یہ کچھ مستیں اراں

در اودھم مردہ لطیف جیال کیست کہ ار لطف سادع

عرت اراحتیں جاہم گرت ر کم دلی اصل در امت گشت

در اودھ ارحتیں اقامت دلی بیج عم دمالہ مودار مسل

میں نے ترم حداد و حلیت رقتہ رحاے خود دیوید حلیت (صفحہ ۲۲۱)

اس مایاں سے ظاہر اہی مترتج ہوتا ہے کہ وہ دور رس تک مسلسل دہلی سے جدا

اودھ میں جان جہاں کے ساتھ رہے لیکن یہ قیاس صحیح نہیں ہے۔ اس لیے کہ جیسا کہ

اُس مظلوم خط سے جس کے استعار اور نقل کیے جا چکے ہیں معلوم ہو گا وہ ربع الاول^{۶۸۴}

میں لکرتا ہے کہ ہمراہ دہلی سے روانہ ہوئے تھے اور جیسا کہ قرآن السعیدیں سے معلوم

ہوتا ہے ذی الحجہ^{۶۸۴} میں دہلی واپس آگئے تھے۔ لکرتا ہے دو۔ مہینے کی مسافت کو

بعد وسط جمادی الاولیٰ^{۶۸۴} میں اودھ پہنچا اور جیسا کہ قرآن السعیدیں سے معلوم ہوتا

(۳) بنابر باقی ثنوی۔ کہ تمام واقعات، ذوالقعدہ ۶۸۴ھ اور جلوس کی قیاد ۶۸۶ھ۔ کہ مابین ہو۔

(۴) بادشاہ انیرزی الحجہ میں دہلی۔ سے کلوکھری گیا تھا، اور وسط ربیع الاول میں لشکر کی روانگی جانب اودھ ہوئی تھی۔

اس۔ سے معلوم ہوتا ہے کہ دارالسلطنت۔ سے قیاد ذی الحجہ ۶۸۶ھ میں اور لشکر وسط ربیع الاول ۶۸۷ھ میں روانہ ہوا۔

(۵) جدیہ کہ انہوں۔ نے منظوم خط میں بیان کیا ہے دو۔ مہینہ کہ سفر کے بعد لشکر اودھ پہنچا۔ اس حساب۔ سے لشکر کا پہنچنا وسط جمادی الاولیٰ ۶۸۷ھ میں ہوا یہی مہینہ قرآن السعیدین۔ کے خاص واقعہ یعنی ملاقات کا سمجھا جاتا ہے۔
قرآن السعیدین میں ملاقات، کہ طالع و وقت، وغیرہ کہ بیان میں (دیکھو صفحہ ۱۶۷) حصہ۔ ذیل شعر بھی درج ہے۔

تیرہ شبہ و مہ گردوں بنواب

(صفحہ ۱۶۸)

ماہ زمین میں۔ نظر آفتاب۔

اس۔ سے معلوم ہوتا ہے کہ یہ واقعہ اخیر جمادی الاولیٰ ۶۸۷ھ میں وقوع میں آیا۔

(۶) میں جلوس کی قیاد کی تاریخ ۶۸۶ھ کہ لفظ۔ اول میں قرار دیتا ہوں

اس لیے کہ ذی الحجہ ۶۸۶ھ سے پہلے قصر شاہی کلوکھری میں تعمیر ہو چکا تھا اور ناصر الدین محمود دہلی کی وفات اور قیاد کی تاریخ۔ نشینی کی خبر پاکر لکھنؤ (بنگال) سے

تک بیاں کر دیتے ہیں۔ تنوی کے واقعات کے متعلق محرز و مقامات کے اُنھوں نے کہیں پر سہہ نہیں دیا۔ حالانکہ انھیں جگہ میسوں کا ذکر کیا ہے اور ہر جگہ واقعات کے ساتھ موسموں اور فصلوں کی کیلئے ۳۰ سیاں کی ہیں۔

سال جلوس کے علاوہ خود دوسرا سال اُنھوں نے سیاں کیا ہے وہ تنوی کے حتم ہونے کی تاریخ یعنی رمضان ۶۸۶ھ ہے۔

ساتھ گشت اور دست خانہ اریں ستس باہ جیں مامہ

در رمضان تدلساوت تمام یات قراں مامہ سعدیں مام

آیچہ تاریخ ہجرت گرتت دوسرے ستس صد ہشتاد و ہشت (ص ۲۳)

دوسرے واقعات کی تاریخ کا سلسلہ اسی تاریخ کے دربعہ سے اس طرح قائم

ہوتا ہے۔

(۱) خسرو نے یہ تنوی اودھ سے لوٹ کر رمضان ۶۸۶ھ میں حجۃ مبینہ کی محنت

کے بعد لکھی۔

(۲) اُن کا دہلی پہنچا ماہ دقیقہ میں ہوا ۵

ہجیرہ عید جوش و تاداسر

(ص ۲۷۱)

در مہ دقیقہ رسیدم شہر

تنوی کی تصنیف میں جو حجۃ مبینہ صرف ہوئے اُن کا لحاظ رکھتے ہوئے اس

مہینہ سے دو القعدہ ۶۸۷ھ مقصود ہے۔

میں کی۔ ۵

کچر پہ کردشہ از شہر نو   داد جہاں را ز ظفر ہیر نو
منزلِ اوّل کہ شد از شہر نو   بود حدیقلہ کا، دافغان پور
یافتہ سراپردہ در آن مقام   دشت در آندرز نہا بلم (صفحہ ۸۹)
افغان پور کا محل وقوع بدایونی۔ تعلق آباد۔ ستین کوس بیان کیا ہے
پربنگال سے واپس ہو۔ تم ہو محمد تعلق۔ نہ اپنہ پار، غیار الدین تعلق کا اُس ل
میں آ تقبال کیا تھا جو غیار الدین پر گر کر اُس کی مورت کا موجب ہوا۔
(دیکھو ابن بطوطہ اور بدایونی)

اس سے معلوم ہوتا ہے کہ افغان پور تعلق آباد۔ ستین کوس مشرق کی طرف
واقع تھا جو جہا کو عبور کر کے بعد تعلق آباد کے راستے میں پڑتا تھا۔
ان مہماندار۔ کہ محل وقوع کو سمجھنے کے لیے ہم جداگانہ ایک سرسری خاکہ آٹو
کی دہلی کا دیئے ہیں۔ (دیکھو صفحہ ۸۷ مقابل صفحہ ۸۶)

(۴)

قران السعدین کا سلسلہ تواریخ و شہر و مین
خسرو۔ قران السعدین میں کیے یاد کی تختہ نشینی کا سال ۶۸۶ء بیان کیا ہے۔
لیکن خلا و عبادہ جلوس کی تاریخ اور مہینہ نہیں دیا۔ دوسری شہریوں مثلاً نہ سپہ فتح الفتوح
تعلق نامہ وغیرہ میں نہ صرف تاریخ اور دن دیئے ہیں بلکہ ساعت اور راتچہ

نقشہ دہلی قدیم مع مضافات بہمد مغالدین کیقباد (۶۸۶-۶۸۹ھ)

میمہ ترتیبہ ردیکرہ   لودیاں اندیتہ میسرہ

بیل گراں سگہ ہمایور لود   قلب چودریا ترآمد محو د

میت ہمایور لود در سہ میل   سگ گراں سرستہ اریا ییل ص ۵۲

لشکر تباہی کا سیدھا مار و ملیٹ میں، الٹا اندیش میں اور ہمایور میں قلب لشکر تھا۔ اندیش وہ موقع ہے جہاں بعد میں فیرو شاہ تعلق لے لیے دارالسلطنت کا مرکز اور محل تباہی تعمیر کیا تھا۔

تیلیٹ کا ذکر اس لطوطہ نے بھی کیا ہے وہ لکھتا ہے کہ ”تیلیٹ دہلی سے سات اٹھ میل کے فاصلہ پر ہے“ ابھی اس نام کا ایک پیرانا گاؤں مٹھرا کی سڑک کے پاس ضلع دہلی میں دہلی سے کوئی تیرہ میل جنوب مشرق کی طرف واقع ہے۔ اس زمانے کی تاریخوں میں اس کا ذکر کثرت سے پایا جاتا ہے۔ دہلی سے یورپ کو آنے جا کر جہاں کو یار کو ترقوت یہ مقام ملتا ہے۔

ہمایور اس کا محل وقوع حصر کے سین سے اس طرح تحقیق ہوتا ہے کہ وہ اندیش اور ملیٹ کے بیچ میں تھا۔ بدایونی نے دو جگہ اس کا ذکر کیا ہے ایک تو اس موقع پر جب کیتھا کے مرے سے پہلے حلال الدین خلجی نے شمس الدین کیکاؤس کو وجہ اہالی دہلی نے تحت لٹیں کر دیا تھا، ہمایور میں جہاں حلال الدین جو مقیم تھا طرہ کر لیا۔ اور دوسرے اس موقع پر جب کیتھا کے قتل ہوئے کے بعد ہمایور میں کیکاؤس کو تحت لٹیں کیا گیا۔

”تہر نو“ (بکھرے ہوئے) روائہ ہو کر مادشاہ نے پہلا مرسل حد و ملیٹ و افعال لور

التمتش کا چبوترہ موجود تھا۔

اس شنوی میں خسرو نے علاوہ دہلی کے خاص اُس کے مضافات و حوالی کا

بھی ذکر کیا ہے۔

کیقباد اپنے لشکر کے ساتھ دارالسلطنت سے روانہ ہو کر سیری میں خیمہ زن ہوا

کو کبہ زین خط انجہم شمار	رفتہ بروں باءِ علم شریار
نصب شد اعلام مبارک اعلیٰ	کرد سر پرده بستی نزل
بارگاہ دریاں بوستان	رد سطر و اشرف بند و ستار صفیہ
یا نگہ خاص بستی رسید	سبزہ تربری بر سبزی رسید
دائرہ خمیر بستی قطار	ابر فرد آں در مرغزار
بس کہ دریاں گلشن بنیونشا	شاہ شد از ایر کرم دُر فشاں
ہر کہ دریں سبزہ نظر در گرفت	قطرہ طلب کرد و گہر برگرفت (صفحہ ۵۲)

ان اشعار سے معلوم ہوتا ہے کہ اُس زمانہ میں ”سیری“ سبزہ زار تھا۔ کوئی تیرہ

یا چودہ برس بعد علاء الدین نے حملہ مغل کے وقت دہلی سے نکل کر اسی میدان میں جنگ

کی تھی اور فتح مند ہوئے۔ پیر بطور فال نیک اپنے دارالسلطنت کے لیے اس موقع کو انتخاب

کیا تھا۔ اس کے جانشین کیقباد نے حصار و عمارت سیری کی تکمیل کی۔ اور اس کا

نام ”دارالحکومت“ رکھا۔ یہ حال اس وقت تک کہ اس طرح کی شنوی نہ سپہیں لکھی

حوالی شہر میں تلبہ، اندپہ، اور افغان پور کا بھی ذکر کیا ہے۔

دگر گریگ میاں دو کوہ آب گہر سوت و دریاں کوہ

ساتھ سلطان سکدر صامت درسد کوہ اُٹیہ ر آب حیات

تھر گرا روے خود آب کت کس بخورد در ہمتہ تہر آب حق

درتہ آلتس ر صار یگ خود کور تو آمد دل تنب سترد

سیل نے آبگ کسار کرد کوہ تر داسے اقرار کرد

یوں مدد حر رست رستہ دے ر آب رکوہ آمدہ و رفتہ مار

چو ترہ و قسر طہر ر آب گنت اراں ساعر صالی حل

رودے روتدہ تا آب چو خوں ریے آب ارد وختہ عو

گردے اراہل تاتا گردہ داس حمیہ تندہ داماں کوہ (ص ۲۱۲)

اں استعارے مات ہوتا ہے کہ یہ حوص جس کو سلطان تخت سے (۶۲۷ء تا ۶۲۹ء)

میں تعمیر کیا تھا دو بیاروں کے بیچ میں واقع تھا اور اس کی ٹھیں داماں کوہ سے نکرائی تھیں

تمام تھر کو بیٹھائی ہیں سے دستیاب ہوتا تھا۔ دریائے حماسے اُس حوص تک بہتے

مالے کالے گئے تھے۔ یعنی ایسا صاف تھا کہ نہ کی ریگ دکھائی دیتی تھی۔ بیچ حوص

میں ایک چو ترہ سا ہوا تھا جس پر ایک عمارت بھی قائم تھی۔ تھر کے لوگ تفریح طبع کے لیے یہاں

آتے اور داس کوہ حمیہ س ہوتے تھے۔

علامہ الدین کے زمانہ میں اس حوص کی مرمت ہوئی تھی اور بیچ میں ایک حوصتا

گند تعمیر کر دیا گیا تھا۔ قراں السعدین کے میاں سے یہ امرات ہوتا ہے کہ اس گند سے پہلے

اس سے معلوم ہوتا ہے کہ یہ منارہ ماذنہ تھا۔

بعض محققین آثار کو (جن کی نظر سے غالباً یہ اشعار نہیں گزرے) اس سے انکار ہے۔ لیکن خسرو کا بیان سنہ قطعی ہے۔ اور اس میں کوئی شبہ بھی کی گنجائش نہیں۔ فیروز شاہ تغلق کہ زما۔ نہیں منارہ مذکور میں بجلی گر نہ سے خلل آگیا تھا اور اس نے اوپر کے حصہ میں بہت کچھ اڑا دیا۔ اور ترمیم کی، لیکن خسرو کہ زما۔ نہیں یہ منارہ اصلی حالت میں موجود تھا۔ اور ابن بطوطہ نے بھی ترمیم مذکور سے کچھ ہی دن پہلے محمد تغلق کے عہد میں اس منارہ کو دیکھا تھا۔ خسرو کے بیان سے معلوم ہوتا ہے کہ منارہ مذکور کہ اوپر پتھر (یا قبۃ) بنا ہوا تھا جس کا اوپر کا حصہ سو نہ کا تھا۔ ابن بطوطہ کی اس مینار اور پتھر کہ متعلق حصہ ذیل عبارت ہے:

”یہ مینار سرخ پتھر کا بنا ہوا ہے۔ حالانکہ مسجد سفید پتھر کی ہے۔ مینار کہ پتھروں پر نقش کردہ ہیں اور ان کا اوپر کا پتھر خالص مرمر کا ہے اور لٹوز خالص۔ کہ ہیں“

خسرو اور ابن بطوطہ کہ بیان سے پر غور کر نہ سے ثابت ہوتا ہے کہ منارہ مذکور بحالہ اصلی محض سرخ پتھر کا تھا جس کہ اوپر ایک ہنگ مرمر کا پتھر تھا اور پتھر کہ لٹواؤ کلس (غالباً) سو نہ کہ تھے افسوس ہے کہ جہاں تک ہمیں معلوم ہے خسرو نہ کہیں اس کے متعلق کما حقہ بھی ذکر نہیں کیا کہ اس نے۔ نہیں مینار مذکور کہ کتبہ درج ہے۔

حوض سلطانی کے متعلق۔ ۹

مسجد جامع کے متعلق حسب ذیل استعار قابل غور ہیں ۵

عقلِ تسبیح گند دروں   رفته رہ گسیدہ الاروں

گندہ اور سلسلہ میوہ دار   سلسلہ جوں کچھ تہہ حلقہ سار

دورۂ سقفت رسا تار میں   نصبتہ حمایہ تہوہا، دی (صفحہ ۳)

اں استعار سے معلوم ہوتا ہے کہ اس زمانے میں مسجد مذکورہ میں لوگ نہ تھے مسجد

کے سامنے جو ایک دروں کا سلسلہ تھا وہ مسقف نہ تھا۔ ۲

”دورۂ سقفت رسا تار میں“

ہمیشہ کے لیے محقق آثار کی اس بحث کا حاتمہ کر دیے کے لیے کافی ہے کہ مسجد قطب میں

ایک اور التمتش کے تعمیر کیے ہوئے در مسقف تھے یا غیر مسقف۔

سارہ کے متعلق ۵

نخل سارہ جو تنوے رسگ   اریئے سقف فلک تیتہ رنگ

اں کہ در در سرش اسر تہہ آ   سگ در دیگی حر در رستہ آست

سگ نے ارس کہ بحر تید بود   در در جو رستید عیارے نمود

سحر سگیں کہ ستوں سیر   آمدہ ار ہر تہہ ہم بھر

اریئے بر رست بہت آساں   کرد میں تا فلک برداں

گرد سرش کرد مودوں چو گنت   قامتیں ار مسجد عینہ گدنت

مودن آں جا کہ اقامت کتید   قامت مودوں توا در سیدند (صفحہ ۳۱)

مترشح ہی۔ ”صفہٴ قہرِ نو و شہرِ نو اندر لہ بآر“ میں انہوں نے صرف قہر کی تعریف کی، کی
 ہی اور اسی کو کہتے تباد کی طرہٴ منسوب کیا ہی۔ ”شہرِ نو“ کہ متعلق کچھ نہیں لکھا حالانکہ یہ امر
 بین ہی کہ اگر شہرِ نو میں قہر کہ علاوہ کوئی حصہٴ معزالدین کا تعمیر کیا ہوا ہوتا تو اس کا ذکر
 وہ ضرور کرتے۔ علاوہ ازیں کیتباد ۶۸۶ھ میں تخت پر بیٹھا اور اگر یہ مان لیا جائے کہ
 اُس کا جلوس اوّل سال میں وقوع میں آیا (اور قرآن کا یہی تقاضا ہی) تو ذوالحجہ ۶۸۶ھ
 تک جبکہ بادشاہ دارالسلطنت سے روانہ ہو کر کیلو گھری قہر مغری کو گیا ہی کسی طرح
 نیا شہر بنایا میں نہیں آسکتا۔ اس قدر قلیل مدت میں صرف ایک عالی شان محل کی تعمیر کہ
 یہ لہ کافی ہی۔

قہر کی تعمیر کہ بعد کیتباد کا اس کو اپنا دارالسلطنت قرار دینے لینا خود ظاہر
 کرتا ہی کہ شہرِ نو اس کہ زمانہ میں اس قدر آباد تھا کہ فوراً دارالسلطنت بنا لینے میں کوئی
 وقت نہیں ہوئی چنانچہ جب کیتباد کہ بعد جلال الدین خلجی تخت پر بیٹھا تو اس نے اس
 مقام کو اپنا دارالسلطنت منتخب کر لینے میں کوئی وقت نہیں دیکھی۔ البتہ اس کہ
 زمانہ میں اس شہر کو ترقی حاصل ہوئی۔

دہلی کی عمارت، اور آثار میں اس زمانہ میں تین چیزیں امتیاز خاص رکھتی ہیں
 مسجد جامع، متارہٴ ماذنہ، اور حوضِ سلطانی۔ خسرو نے اور بھی جہاں کہیں دارالسلطنت
 کی یاد کی ہی انہیں تین چیزوں کو خصوصیت کہ ساتھ شمار کیا ہی۔

۱۸ مثلاً دیکھو سنوی تحفہٴ خطبہٴ اکمال بنام تاج الدین زاہد از آؤد ۱۲

ان اشعار سے معلوم ہوتا ہے کہ شہرِ نوجمنہ کہ قیر سے واقع تھا اور قصرِ نو دریا کہ عین کنہ سے پر تعمیر کیا گیا تھا۔ اور اس کا عکس دریا میں پڑتا تھا۔ نیچے کا حصہ اینٹوں سے بنا تھا جس پر چونہ اور سفیدی ہو رہی تھی۔ اوپر کے حصہ میں سنگِ سفید لگا تھا اس قصر کے ایک طرف جتنا تھی، اور دوسری طرف باغ تھا، جو بارگاہ۔ سے استقدر قیر سے تھا کہ درختوں کی شاخیں بارگہ کے اندر داخل ہوتی تھیں۔

جائگہ بارگاہ

اس مصرع میں لفظ بار میں لطیفہ ایہام ہے۔ معنی مقصود یہ ہے کہ بارگاہ قیر باغ کے باعث شاخوں کے داخل ہونے کی وجہ سے پھلوں کے رکھنے کی جگہ ہو گئی ہے۔ معنی قیر جن کی طرف پہلی نظر میں ذہن منتقل ہوتا ہے یہ ہیں کہ ”بارگاہ“ دربار کی جگہ۔ غزۃ الکمال میں بھی قصہ مرغزی کی تعریف میں ایک چھوٹی سی شہنوی ہے جس کے چند شعاع درج ذیل کیے جا رہے ہیں۔

کہ ہر روز رفتہ رفتہ آسمان جاے	زہ فرخندہ قصر آسمان سا۔
بجا فردو خج و بادشہ بریں آب	بر در آب فردو رحاں تاب
زیں پوشیدہ پریش لب چون	باب خون دادہ صنوع دلون
فلک اسرنگوں انگند در آب	خیال قصر کا ندرا بہ زرد تاب
مگر در آب بینی و اں خیال	نظیر راجہ پین قصر لچا
مبارک باد بر شاہ جہاں گیر	زمینش مہ بندی آسمان گیر

صفتِ قصیر و تہر و امد لب آب

کہ لود عرصہ روف جور کال یوں (صفحہ ۵۴)

صروری استعار دیل میں درج کیے جا تھیں ۵

رفت کھلو کھری دوداد عول اردو دست خود بیے خول

قصر تدار مرستہ احمد یوں فلک ارم ملت خود ملد

قصر گویم کہ ہستہ فراح روفہ طوی در او راتاح

ہام سیدش لعلک سوکر کرد کجورستید سیدی ابر

آئینہ گتہ سبک صافیت دید در او صورت خود رت

نقل ستون مقام ستاد قصر ارم راتندہ دات العاد

طرد عودستندہ آراستہ آئینہ آب رواں حواستہ

خوں کرو گشت حلے عیا قصر نمودار تہ آب رواں

ہیچود آئینہ مقابل زمان آب رد عکس ما او در آب

طاق ملدش لعلک گشت چلت چلت اوتد فلک ابر بعت

کگر طاقتس بر ماں درار یتیں فلک گشت سمحہ ازار

سگ سیدش کتندہ سیر آمدہ ارم و ستندہ ہم مہر

یک طرف آب دگر سویل ماع و لے رد و سویل طاع

تلح ہر مار کہ کرن راہ جانکہ مار ستندہ مار گاہ

تا بد و فرنگ بہ پیرانش
روضہ باغ و چین گلشنش
(صفحہ ۳۳)

تا فلک از خون بدودادہ آری۔

دجلہ رواں برد بغداد آری۔ (صفحہ ۳۳)

دہلی میں اس زمانہ میں تین حصار تھے، دو پرا فرما ایک مینا۔

از سہ حصارش دو جہاں یک مقام

وز دو جہاں یک نقش دہ لام (صفحہ ۲۸)

(۱) حصن برویش ز عالم بردن عالم برویش بحسن اندرون

(۲) حصن برویش تو گوئی مگر پنج بزیر سہ دھارش زبر

(۳) گفت حصار نوادرا سپہر کا۔ فلک نو بکن دار مسر

ملکہ ز دروازہ او پنج باب سیرودہ دروازہ و صد پنج باب

ہر دم از ان قلعه مینوشت قلعه فیروزہ شدہ خستہ خستہ (صفحہ ۲۸-۲۹)

پہلے دو حصار ہیں ایک جو باہر کی طرف تھا غالباً قدیم دہلی کی شہر نیپاہ ہی اور حصار اندرونی

شہر کا شاہی قلعه حصار نو۔ سہ غالباً حصار شہر نو واقع کیلو گھری مراد ہی۔ کیلو گھری کا محل

واقع دہلی کہنہ سہ تقریباً تین میل کہ فاصلہ پشمال مشرق کی جانب۔ جہانہ کہ غربی کنار

پر ہی۔ یہیں پر کیے باد۔ فرما ایک قوم تعمیر کیا تھا جس کی مفصل کیفیت قرآن السعدین میں

بدیں عنوان لکھی ہے۔

اس نے ایک ایک خیال لیکر کھینچ اور حور اگل اس نے ایک ایک حرف جوڑ کر پیدا کیا
ہو اس سے کہاں تک حسرومنوں لطیفہ کے ٹرے استادوں کی صف میں جگہ پائے کا
مستحق قرار پاتا ہے۔

(۳)

قراں السعدیں کے عص لہجوں پر اس تنوی کا نام ”تنوی در صفتِ دہلی“ لکھا
ہوایا گیا ہے اس کی وحدہ معلوم ہوتی ہے کہ تنوی مد کو میں حسرو نے جہاں محفلِ استیار
کے ”صفات“ لکھیں، وہاں ارا سلطنت اور اس کی مشہور عمارات و عیرہ کی توصیف
میں کی ہے۔

قراں السعدیں سے محققین آثارِ قدیمہ کو کیتاؤ کے عہد میں دہلی کے متعلق عص
متحد حالات معلوم ہو سکتے ہیں جو دہلی میں دُرج کیے جاتے ہیں۔
دہلی کو اس عہد میں قلعہ الاسلام کے لقب سے نامزد کیا جاتا تھا۔

قلعہ اسلام شدہ درہاں
(صفحہ ۲۹)
لستہ اوقفتہ بہت آسان

شہر ہیاڑی پر آباد تھا اس کے گرد و میل تک باغ تھے اور دریائے جمنا اس کے قریب
آبیاری کرتا تھا۔

شہر بہ دلِ حسر عجب مہما
سحر دے گشت کوہِ استا
راںِ دل کوہِ گردنہ قرار
تا کہ تسلیمِ عدو گمار (صفحہ ۳۲)

ادب، کہ شعبہ۔ رابطہ میں مصنفہ اپنی کتاب، کہ ہر ہر لفظ اور ہر ہر خیال کو تولتا اور کتاب، کہ تمام اجزاء میں توازن و تناسب پیدا کرتا ہے۔ کتاب کا حسن اسی تناسب کا نتیجہ ہے اور اسی تناسب میں فرق آتا ہے۔ نہ کہ کتاب، کہ حسن میں بھی فرق آتا ہے۔

شنوی میں اس طرح کا قایم رکھنا کوئی آسان کام نہیں ہے۔ شاعری، کہ جملہ اصناف میں ہی مصنفہ ایسی ہے جس میں ضخیم سے ضخیم کتابیں لکھی جاسکتی ہیں۔ لیکن جب قدر اس کا میدان وسیع ہے اسی قدر اس کی مرحلہ پیمائی دشوار ہے۔ ہر قسم کے خیالات، جذبات اور واقعات پر ظلم اٹھانا پڑتا ہے اور شاعر کی تمام خصوصیات اور محاسن اس کی تکمیل اور آرائش میں صرف ہوتے ہیں۔ شاعری کا جو کمال ہو مراد کیسیر کہ یہاں نظر آتا ہے اس کا عکس ہماری شاعری میں بہت زیادہ اسی مصنفہ یعنی شنوی میں ہو سکتا ہے۔ لیکن ذرا غور کرو کہ بہت شمار شنوی نگاروں میں۔ کتنے ہیں جو اس معیار پر پورے اترتے اور فردوسی و نظامی اور خسرو کہ پہلو پہلو بیٹھنے کا استحقاق رکھتے ہیں۔

اگرچہ ہمارے کہنا کسی دوسرے کہ یہ بُرہان نہیں ہو سکتا کہ خسرو کی طبع آزمائی و تناسل کے معیار پر پوری اترتی اور ہمارے ذہن میں حسن کا تصور پیدا کرتی ہیں، لیکن ہم یقین ہے کہ مذاقِ سلیم اور وجدانِ صحیح اس کتاب کے پڑھنے والوں کو خود اس نتیجہ کی طرف راہبری کرے گا۔ ناظرین اس شنوی کے پڑھتے وقت ان خیالات کو پیش نظر رکھیں اور خود اندازہ کریں کہ شاعر نے فحشہ و استائوں کے باہمی ربط اور فحشہ اجزاء کے باہمی تناسل میں کس حد تک کامیابی حاصل کی ہے۔ جو عمارت اس نے ایک لفظ چنکر بنائی جو نقش و نگا

ٹھوڑی سے لٹکے ہوئے، لمبی لمبی موچیں، گھٹاسر، کلہ، تیتیم سر پر رکھی، یر یوم لٹوڑی کلئی لگائے، دگلہ بیسے، لے بجاتے اور تاتاری ربان میں لعرے لگاتے، عرصہ یہ ساری باتیں واقعی ہیں التہ ساعرے اس سب کو اس طرح بیاں کیا ہے کہ پڑھکر اس کی ریتخندہ کیلے حواہ مخواہ ہر ایک کی طبیعت جابہتی ہے۔

تہ اخیر میں ہم حس خصوصیت کی طرف اشارہ کرنا چاہتے ہیں وہ "تاسب" ہے مویں لطیفہ میں (حس کے اندر تساعری بھی داخل ہے)۔ "حس" سے زیادہ تاسب کا نتیجہ ہوتا ہے۔ حس طرح "تاج گنج" یا "الجر" کی دلکشی کا ادارہ محصل اس کی بیمایشیں دیکھ سے نہیں ہو سکتا بلکہ اُس کے حس کا تصور لٹائے کے ایک مجموعی اثر کا محصل ہوتا ہے، اسی طرح کسی کتاب کے تاسب کا خیال کتاب کے مجموعی اثر پر موقوف ہے۔ یہ تاسب ایک طرف الفاظ کی مورومیت سے شروع ہوتا اور دوسری طرف خیالات کی مسابست اور تمام اجزائے کتاب کی الہادی اور اجتماعی حاجی اور داخلی مورومیت پر ختم ہوتا ہے۔ مصور اور نقاش تصویر یا نقوش ساتے وقت ایک طرف ہر ہر خط اور ہر ہر حرف کی مورومیت اور دوسری طرف اجزاء کے ماہمی تاسب کا خیال رکھتا ہے۔ تہ تراش محتمہ تیار کرتے وقت چوٹی سے ایڑی تک تیھر کے ہر ہر مقام پر نظر رکھتا اور تمام حصص میں توازن و تاسب قائم کرتا ہے۔ معمار عمارت کی ہر ہر اینٹ مورومیت کے ساتھ رکھتا اور تمام عمارت کے حصوں میں ایک مجموعی مناسبت قائم کرتا ہے۔ موسیقی کلہر ایک ایک سُر کو تول کر کالتا اور لمبے کے مختلف اجزائیں لیتی و ملدی قائم کر کے ایک مجموعی مورومیت پیدا کرتا ہے۔ اسی طرح

خوردہ سگ، خوک، بندان، بد، روترش چوں سرکہ تہاج شو

ہر ہمہ دندان خورد، نہ خورد، دزترش خوئی ہم تہاج رو

(صفحہ ۶۳-۶۵) موش خواران دندہ موش دا

گشتہ صحرایر ز مشہ موش دا

مائدہ شاں از خوش زرشقی، ہر کہ با ایشاں معاذ اللہ نشہ، گندہ دہنان و گندگی دوسہ

واں کہ بندیش آید بہ پر، تم کند درسا، عتبہ بو زرشقی، خو کی دسگی کشیدہ در پوٹ

تینون جگہ ایک ہی قسم کی ہجویہ شاعرانہ تخیل، نہ ایک، نفرت، انگیز تصویر کہ خط و خا

ہر جگہ یکساں طور پر کھینچے ہیں جس طرح ایک نظریہ مصور کسی شخص کی منہ کا انگیز تصویر

بنا، تہ وقت اس شخص کی مشابہت، تا مائہ قائم رکھتا ہی، اسی طرح ایک، با کمال شاعر مجرب

و نفرت، کہ جذبات، سے متاثر ہو کر جو تصویر پیش کرتا ہو وہ الیر، ہی متعارف نہیں ہوتی

البتہ اس، کہ وار دات، قلبی، کہ لحاظ، سے یہ تصویر کبھی دلکش اور کبھی نفرت، انگیز ہوتی ہے

خمر و مغلوں کی تصویر جس طرح کھینچی ہے اس، سے شاعر کی انتہائی دلی نفرت،

کا اظہار ہوتا ہے۔ لیکن یہ دیکھنے، کہ قابل یہ بات، ہی کہ اُن کی جن جن چیزوں کو استہزا کیلے

منتخب کیا ہو وہ واقعی ہیں محض قیاسی نہیں ہیں اور اُن جزئیات، کو ملا کر جو اس غرض کہ

یہ انتخاب، کی گئی ہیں ہمارے ذہن میں مغلوں کی ایک ایسی تصویر پیدا ہو جاتی ہے جو جذبات

کا حجاب اٹھا دینے، کہ بعد بھی مغلوں کی واقعی ہیئت، سے مشابہت، تا مائہ رکھتی ہے چھوٹی

چھوٹی نیلی آنکھیں، چھٹی ناک، پھیل، نختہ، چوڑا تہمتا چہرہ، ڈاڑھی، کہ دو چار بال

موئے رمی تہہ رلب دار   ریش ے در ریشے تان گلہ ریح   یک موہ ریش تا سجدہ
 سلت تان گتہ نعلیت دار   آمدہ ہر ردوں ار کوہ دتج   گوئی کہ یگاں یگاں بحدہ
 ریش یہ میر اس جیہہ ریح   کرتاہادہ سلتان کدہ را   سلت عیاں در ریش کدہ
 سرہ کار دمدار در دس ریح   دام دادہ ریش اہل جدہ   محصوئے ریش جدہ
 کو دتج تان ریحاس کسار
 اہل ریح را ریحاس چہ کار
 سلت یوں سچ جو تاج رو
 رتہ ہں نعمت تان در لگوے
 رشت ترار رگ تہہ لوگتاں
 لیست ترار رتہ تہہ روگتاں
 ہیرہ تان دہہ مم یا متہ
 حائے کاکلک دہہ مم یا متہ
 روے جو آتش کدہ ایتہ متی   روے ہچوں آتش دس جوچوگ   قعیدہ رستم ہجو تا نہ
 آتش سوران تہہ ماتہ متی   مادہ ار مردار حواراں دہہ گ   ریح مسج جو لیست آقا نہ
 آتش دیاں سردیوں آب
 سوران دہاں جو کرم تناب
 رو مسج و حدیت رشتہ رکام
 چوں ملتت کہ آں عیدارام

پوتیس پوشیده و بپوشید

در گریز از غازیان دور

گشته یله گوهمه بر بانگ، ناله ناخوشش ہی در داشته گویاں سخن بر گزنیانی

همچو زمان نوحه کناں پزیر می آواز یله برداشته لاشن بزرگ، سخوانی

زیر یله گردان نافرخته پزیر

جاں یله کرده با واز یله

سر تراشیده زهر بر قلم بشته پیر بوم را بالا سر از سنگ پیش خراش خورده

ز آل قلم انگشته خدایان رقم سر تراشیده چو بقیه پیر هم از سر خود تراش کرده

مشته پیر بوم کرده در

بسیار ز بوم شوم رو تر

رنجه شده طشه مس از چشم چشم شان در رو نمایداشته چون شیشه و چشم از رق دنگ

دیده در انداخته در رنجه سنگ هر که دیده رو شان شیداشته در سختی اگر صفت، کنم رنگ

دیده ها در در شده اندر منک

گوئی بنشیند سر اندر گرده باک

از رخ تارخ شده بینی پهن بینی پسته و خیش از دودا

در کله تا کله لب دهن همچو غوغا که بر سر آرداں

بینی پر رنجه چو گورج راب

یا چوتنور که ز طوفان آب

معلوں کے ہاتھوں میں گرفتار ہو جائے کے کوئی چار یا پنج برس بعد کی ہے۔ اس کے لکھتے وقت اس کا عم و غصہ جن قدر جوت میں ہو گا ظاہر ہے۔ دوسری شنبی ۶۸۲ھ یعنی قرآن السعدین سے کوئی چھ برس پہلے اور حوادث مذکورہ بالا سے ایک سال قبل کی تصنیف ہے۔ تیسری شنبی سلطان محمد کی ملازمت اختیار کرتے وقت غالباً دوسری شنبی سے تین چار برس پہلے کی ہے۔

قرآن السعدین	شمسی	مستوی
(۶۸۸ھ)	(۱۱ رمضان ۶۸۲ھ)	(حوالاً سلطان محمد کی ملازمت ایضاً میں سے وقت بھی متی)
کافرتا مردوں ار ہرار	در تخیل یوں گے لقمہ را	قوسے ہمہ گرہ حیت سگار
کردہ دگر گوہ ماتر سوار	آفت ماں دلائے تور ما	یوں گرگ در دہ آدمی حوا
سخت سر لے لوماعت کجست	ہر ماں گے ہمہ ماتد سیر	ہمہ لورہ وار ما د فاجوے
ہر ہمہ یولادت دیبہ یوت	سرگوں افتد ار مالا سیر	ہم یوست گے کتیدہ بے
اصل رسک یکے رگ استیلا		یوں گے ہمہ رد وال مادہ
گر نہ بھی ستدہ رد رختاں		یوں لورہ در حوال مادہ
		تاجید رہ سگی سیر دل
		یا لورہ را مکتت مردوں
		متہ دگلاں دو گلہ یوتاں
		قر و قرور ماں دختاں
	دو گلہ رہ یکے بریت دگل	
	گدگی را حائے کردہ در لعل	

یہ لفظ سہمہ المنقول میں منقول ہے

داں کہ بتقلید نہ سہتا اندریں نشنوم مار خود کہ دم آفریں (صفحہ ۲۲۲)
 حقیقت یہ ہے کہ یوں تو انسان کی تمام ذہنی قوتیں وہی ہوتی ہیں اور کوشش سے
 اُن میں صرور، محدود ترقی ہو سکتی ہے، لیکن غالباً قوائے دماغی میں سر بہ زیادہ غیر اکتفا
 وہ قوت ہے جسے "تخیل" کہتے ہیں اور جو شاعری کے لیے خاص طور پر بمنزلہ روح و رواں
 ہے۔ شاعر اسے ماں کہہ پیٹا، سے لیکر آتا اور اُسی طرح اپنے ساتھ لے جاتا ہے۔ دوسرے
 لحاظ سے ممکن ہے کہ اس کے کلام میں وزب و زرترقی ہوتی جائے۔ مثلاً اس کے الفاظ
 زیادہ شاد اور بندشیں زیادہ چست ہو جائیں لیکن تخیل کی مقدار تقریباً ہمیشہ معین
 رہتی ہے۔ یہی وجہ ہے کہ ایک بڑے شاعر کے کلام میں عہدِ طفولیت میں پیرانہ پختگی اور
 عہدِ پیری میں طفلانہ تازگی پائی جاتی ہے۔

خسر کے کلام پر ایک غائر تاریخی نظر ڈالنے سے اس خیال کی تصدیق ہوتی ہے
 خوش قسمتی سے اُن کا تمام کلام ہر ہر ذرہ کا جدِ اجداد محفوظ ہے۔ بڑی شنویوں میں ان کے
 پہلی شنوی ہے لیکن چند چھوٹی شنویاں بھی جو اُنھوں نے اس سے پہلے لکھی تھیں محفوظ ہیں۔
 ذیل میں ہم اُن کی دو ابتدائی شنویوں سے ایک ہی مضمون کے متعلق انتخاباً پیش
 کر کے قرآن السعدین سے مقابلہ کرتے ہیں جس سے معلوم ہوگا کہ ابتدا ہی سے خسر و
 تخیل کی کیا حالت تھی۔

مضمون مغنون کی ہجو۔ جس میں خسر و قرآن السعدین میں بڑا زور قلم
 دکھایا ہے (دیکھو صفحہ ۹۳-۹۵) یہ شنوی اُن کے مرثیے سلطان محمد کی شہادت اور خود امیر کے

مثنوی قرآن السعیدیں میں جو خود جڑت کا نمونہ ہے وہ فرماتے ہیں۔

جید گم نو دمل این خیال   تارہ کم ہر صفۂ اجمال
نود و راندیتہ من جید گاہ   کردل داسدہ حکمت یاسا

جید صفت گویم دالتس دہم   صحیح اوصاف خطاس دہم
طرحیں راروتیں نو دم   سکڑایں ملک محسوس دم
نو کم امان نہ م کس   یس رودیستیں روداں کس ^{صفحہ ۲۳۹-۲۴۰}

آئینہ سر جو تیں دل قشمد ق   معنی نو بود و خیال بلد

موئے مولتیں نہ ہر سحر یہ تم   یختہ و سجیدہ درد و رختہ تم
وصف نہ راں گو نہ تدار دل   کاں دیگرے راندل آید کہ جو

ہر صفۂ را کہ سر گنجہ تم   تعدد تارہ درد و حکیم
میت رکس لولوے لالائیں   زرف نہ میں رتہ دریائے من

مکتہ من گوہر کاں من ست   راں کے میت را آں من ست
دردیم حنا نہ بُر دیگرے   حاکم تادہ درد دیگرے

مایہ ہر درد کہ در عالم ست   گریہ فردن ست تقیت کم ست ^{صفحہ ۲۳۸-۲۳۹}

آں کہ تاسدہ این گوہرست   گر ہمہ نریں کس دم در جوست

تخیل، واقعیت، مسودہ اور قصہ پایا جاتا ہے وہ ہمیں کہیں نہیں ملتا۔ قرآن السعدین کی غزلیاں وسط الحیوۃ۔ کہ اخیر زمانہ اور غزۃ الکمال کہ ابتدائی ایام۔ سے تعلق رکھتی ہیں یہ اُن کے اندماط اور جوہر کا زمانہ ہی قرآن السعدین کی غزلیات، کہ متعلق خود خسرو و نکستی تفریق کی ہے۔

ہرگز نہ عشاق کُشت (صفحہ ۲۳۶)

جیسا کہ مولانا سمیع نے تفصیل کے ساتھ لکھا ہے یہ غزلیں حالیہ ہیں۔ علاوہ انہی مثنوی کی بحر ظاہری کہ شروع سے اخیر تک ایک ہی۔ بیچ میں فخلہ بحر وں کی غزلیات، شامل ہو جا۔ نہ۔ سے ایک خاص قسم کا تنوع پیدا ہو گیا ہے جس ”ستارہ بتازہ نو بنو“ کی لذت، حامل ہوتی ہے۔

خ۔ و کی مثنوی نگاری کی چوتھی خصوصیت، جدت، اختراع اور طرہ آفرینی ہے اُن کی طبعیت، کاسر بہ زیادہ میدان ایجاد کی طرف متوجہ تھا۔ ہر صنف میں اس کے شواہد موجود ہیں جیسا کہ انھوں نے خود بیان کیا ہے اُن کی نہ تمام تر اُن کی جدت آفرینی کا نتیجہ ہے۔ رباعیات و قطعات میں وہ کسی۔ کہ مقلد نہیں۔ قصائد، مثنوی اور غزل میں وہ اپنے آپ کو دوسروں کا پیرو بتاتا ہے، لیکن اس تقلید میں بھی انھوں نے اپنی حریت، ذہنی اور اختراعات، کہ۔ کہ یہ پورا میدان پیدا کر لیا ہے۔ صنایع اور بدایع میں اُن کی جدت، پسند طبعیت، نہ ایجادارت، کہ انبار لگا دیئے ہیں۔

۸۱۔ دیکھو اعجاز خسروی ۸۲ دیکھو دیباچہ غزۃ الکمال ۸۳ دیکھو اعجاز خسروی دیباچہ تحفۃ الفردیباچہ وسط الحیوۃ اور دیباچہ عمرۃ الکمال وغیرہ ۱۲

العرض مسلسل تمام داستان کی کیفیات حوادث کے لحاظ سے شاعر کے قلب پر وار دہو سکتی ہیں، اس غزلیات کے دربعہ میان کر دی گئی ہیں۔ گویا شاعر نے مجرّد جذبات کے لباس میں تمام قصہ ہی کو سیاں کر دیا ہے۔

حقیقت یہ ہے کہ جس حیر پر لفظ شاعری کا سب سے زیادہ اطلاق ہو سکتا ہے وہ صفِ عریٰ ہے۔ بلے کیا خوب کہا ہے کہ شاعر کے سیاں کا ماہِ امتیاز یہ ہے کہ وہ جذبات میں سرشار دنیا و مافیہا سے لے حسرت ہو کر لوانسخ ہو تا ہے اور اس کا سیاں دوسروں کی طرف حطّا ہیں ہوتا، وہ غم و عصہ ستوق و مسرت سے متیاب ہو کر ترمیم کرتا ہے۔ جس طرح ملل ایسے چیمپوں میں جو دھمک اور صحنِ باع کے لسل اور وارفتہ سامعین سے بے خبر ہوتی ہے اسی طرح شاعر ایہ جذبات اور واردات قلبی کا اس طرح اظہار کرتا ہے کہ گویا وہ سامعین سے بے نیاز اور لے خبر ہے۔

اس معیار کو پیش نظر رکھو اور قراں الشعیدیں کی غزلیات کو جائجو۔ یہ غزلیات حدیث کہ ہم لکھ چکے ہیں مناسب موقع لکھی گئی ہیں گویا جاری واقعات کو مجرّد جذبات کا حامیہ بیا گیا ہے۔

شاعری کی صفِ عریٰ میں حسرت کو جو امتیازِ خاص اور قبولِ خاطر حاصل ہے محتاج سیاں ہیں۔ وہ عر لسرائی میں سعدی کے متبع ہیں لیکن اس کا غزلیات میں ایک خاص رنگ بیا جاتا ہے۔ سعدی کے سامنے رکھنے سے معلوم ہوگا کہ کلام کی سلاست اور تیزی اور جذبات کی پاکیزگی دونوں کے یہاں موجود ہیں لیکن خسرو کی غزلیات میں جو طرنگی،

بارِ پے بیٹے میں صلح ہو کر ملاقات کی سلسلہ جنبانی ہوتی ہے۔

بلاغ سایہ بیدار، اور سایہ
(صفحہ ۱۳۶ء)
ازیک پس من جانان خواب دسایہ

بارِ پے بیٹے میں ملاقات ہوتی ہے۔

خرم آن لحظہ کہ مشتاق بیا رہے
(صفحہ ۱۵۲ء)
آرزو مند نگار بہ نگار رہے

وقتِ وداع ہی بارِ پے اور بیٹا جدا ہو۔ تمہیں۔

آرامِ جانم می رود۔ دل را صبوی چون دلہ (صفحہ ۲۱۰ء)

مفارقت، کہ بعد کی بقیاری اور یاد۔

سوزِ دشوار، تنہا ماندن از دلدار خوش
(صفحہ ۲۱۶ء)
با کہ گویم حالِ تنہا ماندن دشوار خوش

بادشاہِ عازم دار السلطنت ہوتا ہے۔

باز ابر تیرہ از ہر سو سر بر می کند الخ (صفحہ ۲۲۰ء)

بادشاہ دار السلطنت پہنچتا ہے۔

عمر نگشتہ مرا باز کہ جاں باز آمد الخ (صفحہ ۲۳۰ء)

کتاب ختم ہو گئی بادشاہ کی خدمت میں شرفِ قبول کی درخواست ہے۔

نامہ تمام گشت بجاناں کہ می برد پیغامِ کالبد بسو، جہاں کہ می بُرد (صفحہ ۲۵۵ء)

حوقران الشعیب میں مختلف مقامات پر صہن کی گئی ہیں۔ اس عروں کی حاص حونی یہ
ہو کہ سب حسّال ہیں جس داستان کے لعدآتی ہیں اعلیٰ حیتیت سے۔ بحکمہ واقفا
کا اعادہ کرتی اور اگلی داستان کی طرف اشارہ کرتی ہیں۔

مثلاً موسم سرما ہی کیتھا و لشکر کی تیاری کا حکم دیتا ہی۔

تدہنوا سر د کوں آتقن حر گاہ کجاست (صفحہ ۴۷)

مقطع میں اگلی داستان ”عشق سیاہ ردہ بی ریے کیس بدڑ کی طرف ایک لطیفہ اشارہ
ہی جس کا مصرعہ اولیٰ ساری داستان کا خلاصہ ہے۔

عزم حج دار و حصر دیے تو نہ عشق
تو نہ ایک عزم دل مار گزتاہ کجاست (صفحہ ۴۸)

ما و سیاہ دار السلطنت سے روانہ ہو کر عازم تہر ہوا ہی۔

”سوار چاک میں بار عزم لشکر دیوار“ (صفحہ ۴۹)

موسم بہار آتا ہی ماد ستاہ گل و نعل کے ساتھ دادِ طرب گسری دیتا ہی۔

(۱) آمد ہار دست چین دلالہ رار حوس الم (صفحہ ۵۰)

(۲) گل امر و آجریں تہ مت طرست الم (صفحہ ۵۱)

(۳) دوست ناگہ من دل تدہاں بہر سید الم (صفحہ ۵۲)

لشکر سیاہی فتحمد و ایس آتا اور محل قیدی ییل مال ہوتے ہیں۔

تیر گیر تار سر رحم
تیر بخت کر لطر رحم (صفحہ ۵۳)

جھلک نظر آ نکلتی ہے۔

اس شنوی میں مرکزی شخصیت کی قیادت ہے۔ تاریخ بتاتی ہے کہ وہ ایک نوجوان بادشاہ تھا جو تمام تر عیش و عشرت کا دلدادہ تھا۔ اگرچہ ایک مورخ کی طرح عیدِ جمی کی نقلہ نظر سے نہیں کہا کہ بادشاہ ہوا و ہوس میں گرفتار اور دنیا و مافیہا سے بے خبر تھا، لیکن ساری شنوی عشرت کے رنگ میں ڈوبی ہوئی اور سراپا مرقعِ عیش بنی ہوئی ہے۔ جدیداً کہ مولانا اسماعیل نے لکھا ہے ”حضرت خسرو کو مدوح بھی خوش قسمتی سے ایسا ہاتھ لگا ہے کہ ساقی و معنی و شاید و بادہ و ساغر کا ذکر محتاجِ نگاہ نہیں بلکہ اس کی بزمِ عیش کا ایک معمولی ہنگامہ ہے“

حقیقت یہ حال یہ ہے کہ خسرو کی تمام تصانیف بالخصوص شنویوں کو اس عہد کا آئینہ کہا جاسکتا ہے جس میں وہ لکھی گئی ہیں۔ ایک سپہ شاعر کا قلب، کینیاتِ اثرہ اور حالِ ماحول سے بہ نسبت دوسروں کے زیادہ متاثر ہوتا ہے۔ اس کے جذبات، جلد متقل ہوئے اور معرضِ اظہار میں آجاتی ہیں۔ عہدِ علانی کی شنویوں میں اس عظیم الشان عہد کی ہر جگہ پر جھلک پڑتی ہے۔ اسی طرح نہ سپہر میں علاء الدین کے عیش و سرور، جہانگیر قتل، الدین بکشاہ کی تفریحِ صید انگلی اور بزمِ آرائیوں کا فوٹوسا منہ آجاتا ہے جو خلیجوں کی بربادی کی اسی طرح پیشہ نگاری کرتا ہے جس طرح کی قیادت کی عیاشیاں سلاطینِ غلامان کے خاندان کی تباہی کا پتہ دیتی ہیں۔

اسی خصوصیت کے تحت ہیں جس کا ہم ذکر کر رہے ہیں وہ غزلیات، داخل ہیں

سے حقیقی واقفیت کے لیے کافی ہیں۔

قصہ کا یڑھم والا کتاب ختم کرنے کے بعد قدرتا یہ خیال کرتا ہے کہ اشخاص قصہ کس حد تک اس کے دہن میں مرتب ہیں اور وہ اس کے ماضی حالات، اطلاق و عادات اور رجحانات اور خیالات سے کس حد تک آگاہ ہے۔ مصوٰر اور شاعر میں ایک بڑا فرق ہے کہ اول الذکر مآثر خارجی اور محسوس مآثر سے ماضی کیفیات کی جھلک دکھاتا ہے، درحالیہ اس کے شاعر مبتدئ داخلی ہیلو کو لے کر حلیتی بھرتی اور حسی جاگتی ہستیاں بنا کر سامنے پیش کرتا ہے۔

واقفیت کے دونوں ہیلو کو ملحوظ رکھا اور ان کو کامیابی کے ساتھ شاعرانہ نقاشی میں کام لانا خدا کا آسان کام ہے۔ معلوم ہوتا ہے کہ حسرو شاعری کی اس تسواری سے سو واقف تھے۔

ایک جگہ قراں الشعراء میں لکھتے ہیں۔

اس سحر جید کہ سحر است ست   شاعری میت کہ ہم راست ست
گرچہ جس راست شاید سمعت   ”راست سے ہست کہ تو اس گت“

اگرچہ قراں السعدین میں اشخاص قصہ کی تعداد ہدایت ہی قلیل ہے، لیکنا محمود اور جید دیگر اشخاص لیکر حیطہ شخصیات کا اس میں یورال التزام ہے۔ اس کا یورالطہ اس موقع پر آتا ہے جہاں بایا ور میٹھے کے مابین نامہ ویام ہوتے ہیں اور اس کے بعد صلح ہو کر حلوت میں ملاقاتیں ہوتی ہیں۔ یہاں گویا ڈراما کی دھن میں شخصیت کا کامل التزام ہوتا ہے۔

میں جس کمال کا اظہار کیا ہے وہ محتاج بیان نہیں۔

تیسری خصوصیت جو خسرو کی شاعری کا ماہہ الامتیاز ہے اور جو شنوی نگاری کی جان ہے وہ نفسانیت کا صحیح ادراک ہے۔ جس طرح ایک ڈراما نگار یا ناول نویس کہ یہ ضرور ہے کہ وہ اشخاص قصہ کی شخصیتیں قائم کر رہے ہیں شروع سے آخر تک، برقرار رکھے، اور حالات، واقعات، ہر موقع پر ان کی داخلی کیفیات، مترشح ہوتی اور ان کو ایک دوسرے سے متماثر کرتی ہوں، اسی طرح شنوی نگاری میں جہاں موقع پیش آئے یہ حفظ و تقریق اشخاص لابد ہے اس کہ بغیر شنوی میں روح پیدا نہیں ہو سکتی فارسی لٹریچر میں بہ کم شنویاں ہیں جو اس معیار پر پوری اترتی ہیں۔

خسرو کو تاریخی شنویوں میں اس خصوصیت کہ پورا کردہ کہ یہ موقع حاصل تھا کہ اشخاص قصہ ان کے پیش نظر تھے اور وہ ان کو نہایت اچھی طرح جانتے تھے، لیکن اس سے اگرچہ یہ فائدہ ہوا کہ انھیں تخیل کی مدد سے اشخاص قصہ کو پیدا کرنا نہیں پڑا جیسا کہ افسانی میں کرنا پڑتا ہے، لیکن تحفظ شخصیت کوئی سہل کام نہیں ہے، اور جب تک ادراک نہ مانتا کہ ساتھ شاعر کی قوت مصورہ نہایت تیز نہویہ میدان پر سپر نہیں ہو سکتا۔

دوسری اور تیسری خصوصیت دراصل ”واقعیت“ کہ دو پہلو ہیں خارجی اور داخلی۔ خارجی حالات کا احساس اور ادراک بہ نسبت نفس انسان کہ پیچیدہ اور مخفی کیفیتاں کہ بہ زیادہ سہل ہے، لیکن جس طرح کسی شخص کی صورت دیکھ لینا اس کو واقعی طور پر جاننا کہ یہ کافی نہیں ہے اسی طرح کسی قصہ یا داستان میں محض باہر کی اور اوپری چیزیں اشخاص

واقعہ اس میں تین حصہ ہیں ہاں یہ مسجد جامع، منارہ، ماڈر اور خوش شمسی
 دلچسپ مقامات ہیں اور شہر نہایت آباد اور زیر رونق ہے۔ سردی کے زمانے میں جو خاص
 تبدیلیاں مٹی آتی ہیں وہ سب اس کے سامنے ہیں اور اس طرح کہ وہ گویا کوہِ مکی کی کیفیت
 کو محسوس کر لے لگتا ہے۔ لمبی راتیں، چھوٹے دن، برف ماری اور آگ کی گرم ماراری
 کرم اور موٹے کیڑوں کا استعمال منہ سے بھابھ کلنا وغیرہ یہ سب کیفیات ہیں جو
 خیال کرتے ہی حائے کام کو محسوس ہوئے لگتا ہے۔ عرصہ اسی طرح یہ ایک ایک واقعہ
 بیاں کیا گیا ہے۔ اس قنوی کا یٹر۔ حسن والا کسی ملک کا رہنے والا کیوں ہو وہ واقعات
 کے ساتھ حالاتِ ماحول اور مناظر کا پورا سا اسی آنکھوں سے دیکھتا ہوا جاتا ہے۔ اس واقعہ
 نگاری کی بدولت اس عہد کے تمدن کی حریات یہ ایسی روشنی پڑتی ہے جو دوسری جگہ
 نظر نہیں آتی۔ دربار، جلوس، مجلس، ہاں اور دوجی نظام کی گویا جلتی پھرتی تصویریں بکھائی
 دیے لگتی ہیں۔

مناظر فطرت کی مصوری بھی اگرچہ ایک بے آگاہ خصوصیت قرار دی جاسکتی ہے
 اسی خصوصیت کے جس سے ہم بخت کر رہے ہیں تحت میں داخل ہے۔ اس میں حسرت کو تیار
 حاصل ہے اور اس لحاظ سے میرے خیال میں دنیا کے بہت تھوڑے شعرا اُس کے
 ہیلوہیلو ہیں۔ یہ بخت بہت زیادہ تفصیل کی محتاج ہے لیکن یہاں محض اس کی طرف اشارہ
 کر دیا کافی ہے۔

مثنوی قراں النعیدین میں تمام مومنوں کی کیفیات اور مختلف امتیاز کے اوصاف

بلین کہ انتقال اور اپنے بیٹہ کیتباد کی تجبہ نشینی کی خبر پا کر اور اپنے آپ کو تختہ دہلی کا دار الحقیقی سمجھ کر ہندوستان پر لشکر کشی کرتا ہے۔ باپ کی لشکر کشی کی خبر سے تکرپٹا ہی اپنی فوج لیکر دہلی سے بڑھتا ہے۔ شہر آؤدھ کے قریب سرحدی کے کناروں پر دونوں لشکر صدمہ آراہو۔ تہیں لیکن باہم نامہ و پیام کے بعد صلح ہو جاتی ہے اور باپ اپنے بیٹے سے آکر ملتا اور اسے اپنے ہاتھ سے تخت پر بٹھا دیتا ہے۔ یہ بظاہر کوئی اہم یا مہتم بالشان واقعہ نہیں ہے، لیکن شاعر کی سحر کاری دیکھو، مواد کی کمی اور واقعہ کی قلیل النجاشی کو ”وصہ بخاری“ کہ پردے میں اس طرح چھپایا ہے کہ قصہ کی بے بائگی کا احساس تک نہیں ہوتا۔

جس چیز کو خسرو نے ”وصہ بخاری“ کہ لفظ سے تعبیر کیا ہے وہ حقیقہ میں واقعہ نگاری ہے جس کی طرف ہم نے اوپر اشارہ کیا ہے۔ انتخاب جزئیہ اور تفصیل کو اٹھانے یہ دونوں اجزاء ”وصہ بخاری“ کی جان ہیں اور فارسی میں اس شنوی سے بڑھ کر شاید کسی موجود ہوں۔

جس وقت ناصر الدین کی فوج کشی کی اطلاع دہلی پہنچتی ہے، سردی کا موسم ہے، کیتباد دار الحکومت سے شکار کے لیے باہر آتا اور فوج کا معائنہ کرتا ہوا قصر کلو کھری پہنچ جاتا ہے اور وہاں جشن اہی مناتا ہے۔ یہ اُس استان کے ابتدائی واقعات ہیں، لیکن بتیک پہنچتے ہوئے شنوی کا پڑھنے والا دار الحکومت کی سیر کر چکا ہے۔ اُسے موسم کی پوری کیفیت معلوم ہو چکی ہے، بادشاہ کے جلوس اور شکار گاہ کا نظارہ دیکھ چکا ہے اور یہ نگاہ بادشاہ کی محفلِ شام کا پورا سین اس کی آنکھوں میں پھر گیا ہے۔ وہ جانتا ہے کہ دہلی جہنا کے قریب

کاسرر۔ تہ کمال احتیاط کے ساتھ برقرار رکھا گیا ہے۔ امیر داستان کو اس طرح یہاں کرتے ہیں کہ شاعری کے ساغر میں حقیت۔ بہتہ غریباں لڑا آتی ہے اس خصوصیت کا خود انھیں بھی پورا احساس تھا اور اس کی طرف انھوں نے فکر کے طور پر حاجا اسارہ کیا۔ ہے۔

اس خصوصیت کے دو پہلو ہیں اول یہ کہ واقعات صحت کے ساتھ بیان کیے جائیں، دوسری یہ کہ مباحثہ میں انتخاب حریات اور تفصیل کو اٹھ کر مل و سنگاہ ہو۔ حسرو کی تنوی نگاری میں یہ دونوں پہلو بدرجہ اتم مائے جاتے ہیں۔ ان کی معلومات عامہ غیر معمولی ہیں اور ان معلومات سے شاعرانہ مصوری میں یوری طور سے کام لیا آتا ہے۔ یہی وجہ ہے کہ ایک طرف تو شاعرانہ سحر کاری کے ماحوداں کا کلام حقیقت سے متجاور ہیں ہوتا اور دوسری طرف اس میں وہ تمام حریات موجود ہوتے ہیں جو شاعرانہ مصوری میں تصویر کتی کے خطوط اور رنگ آمیزی کے قائم مقام ہوتے ہیں۔

پہلی خصوصیت اور دوسری خصوصیت کا اجتماع کی وجہ سے حسرو کی تنوی نگار کو ”تاریخی نقاشی“ سے تعبیر کر مائے جاہوگا۔

واقعیت کی خوبی ان دونوں لحاظ سے قراں السعدیں میں کامل طور پر مائی جاتی ہے۔ قصہ کی کائنات صرف اس قدر ہے کہ اس کے انتقال کے بعد اس کا یوتا کیتا و تحت دہلی پر منکس ہوتا ہے۔ کیتا و کا مایا ناصر الدین محمود لکھوتی میں حکمراں ہے۔ وہ ایہ مایا

شہزادہ سلطان محمد (سلطان شہید) کے دربار سے تعلق ہو گیا اور اس کے ہمراہ
پانچ برس تک ملتان پر شہزادہ مذکور کی شہادت کے بعد کوئی دو سال گوشہ نشینی
میں گزارا۔ اس موقع پرچہ دہلی اور لکھنؤ کی لشکر آؤدھ میں ملے تو برسوں کے
بچھڑے ہوئے دوسرے آپس میں بغلیں ہوئے۔ اس دوران میں شمس الدین دبیر کا تقریباً
سلطان محمود کے یہاں بہت کچھ بڑھ گیا تھا چنانچہ سلطان محمود نے جس وقت بارہکے کو
پاس (جولہ) لکھ کر قیاد کے ہراول کا پہلا رتھا (پیغام بھیجا تو شمس الدین دبیر کو اس کے
متین کیا تھا۔

قرآن الہ مدین میں اس واقعہ کو اس طرح بیان کیا ہے۔
 تیغ زنِ مشرق از آنسو آید، یزید بیرون آتہ چوں آفتاب،
 جہتِ بسو کہ گزار و پیام، ہرچہ بگویند بگوید امام،
 گر سخن از صلح بود یا نبرد، کم نکند یہ پیغ زینر و مرد،
 دید کہ کس نیست ز برناؤ پیر، در خور این کار چوں شمس دبیر،
 یہ امر یاد رکھنا چاہیے کہ خسرو کے معاصرین میں شمس دبیر کا مشہور اُدا و اور شعرا میں شمار
 ہوتا تھا۔ چنانچہ اس موقع پر خدیو نے وقت شمس دبیر نے اپنے عزیز دوست کو اپنا دیوان
 بطور یادگار دیا ہی دیوانی نے منقحہ: التواریخ میں شمس دبیر کا کچھ کلام نمونہ درج کیا ہے۔
 (دیکھو صفحہ ۲۶۰ منقحہ: التواریخ مطبوعہ نوکلہ در)

دوسری خصوصیت خسرو کی طبع آزمائیوں کی یہ ہے کہ ان میں واقعات

سیر مجاری احوال جاری دارد، و احاطہ متواتر را کہ موجب علم قطعی است
چوں گمانی کہ ارمالہ آید مرد و مرستہ دارد و در محنت و فتنہ و گمراہی و بدایح
ارتفاع معتہ علیہ مدح مادہ آمیں۔

یہ خط قرآن السعیدین کے اصل واقعہ سے تعلق رکھتا ہے۔ مضمون۔ یہ ایسا معلوم ہوتا ہے کہ کیتھاد اور محمود کی ملاقات کے موقع پر مکتوب الیہ کہ آمد کی توقع تھی لیکن وہ کسی وجہ سے وہاں نہیں پہنچ سکا۔ یہ خط یکم رجب ۱۲۶۸ھ اور یہ کچھ خط ہی سید رہ رور۔ یہ لکھا لکھا ہوا ہے جس میں خسرو نے خاص طور پر یہ دوستوں تہم الدین دسر اور قاصی اشیر الدین سے ملاقات کے واقعات بیان کیے ہیں۔

ناما کے مرے کے بعد جس وقت خسرو کا ملک چھو کے یہاں تعلق ہوا ہواں دونوں
 سے اُسی زمانے میں دو تہاہ تعلقات پیدا ہوئے تھے تیمس الدین اور اتیر الدین سلطان
 ناصر الدین (برہاں) کے مصاحب تھے اور اکثر اس کے ہمراہ ملک چھو کے یہاں
 حوسلطان بدکور کا حیار ادا کھائی تھا آتے اور شروع میں خسرو کے حریف مجلس متہ
 تھے۔ اس کے بعد خسرو نے سلطان ناصر الدین کو یہاں ملازمت اختیار کی تو دونوں
 سے تعلقات اور زیادہ ہو گئے۔ جس وقت ہم طغرل کے بعد سلطان ملہس نے عراق
 کو لکھوتی (بگال) کا حکمراں مقرر کیا تو خسرو اور اتیر الدین اور تیمس الدین ساہرا دہ بدکور
 کے ہمراہ تھے۔ وطن اور بریوں کی وجہ سے خسرو تو دہلی چلے آئے، لیکن اس کے
 دونوں دوست ساہرا دہ بدکور کے ساتھ لکھوتی رہ گئے۔ خسرو کا دہلی پہنچنے کے بعد

موسم باران بود چشمه خورشید با سلطان بهشتائی در آمد و سلطان منتظر آبی
 گشته در میان باران و باران عین چو آب سرو بجانب او دهواں کرده
 ابری بار و من می شوم از یار جدا چو کنم دل بچین و تنه دلدار جدا
 ابر باران من یار ستاده بوداع + من با گریه کنان یار جدا
 باران آید فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَبَاقًا، بلند می خواند، و باد واضح فیه آ
 عین جاریه بر صحنه آبر مسلسل و آن نقش می کرد و سبزه بخط تر تفسیر
 لِنُجِّحَ بِهِ جَبَابًا وَ نَبَا نَا بَرْتَحْتُهُ حَاكٌ شَدَّتْ می فرمود، و آب پیرامن خط مسلسل سبزه
 جدول تجرایی من تحتها اَلْهَمَّ اَرْمِی کَشِدَ با چندان آب رسوا و بستان
 تر گشته، خط سبزه و لپاک نه شد

مردم چشم از رخ فراق دوستان شمع متیرا وید و ابر چو هوا خواها
 می گریه سپا - مر کیم در آبر چشمهای تغزید، و برق چو مسخرگان می خندید
 چگونه برق بخندد که زاله سنگ انداز
 جبار بشیفته گری را کشاده کرده کال

قاطر قطرات از عبارت من عبارتی می نمود، و بارقه برق از احتراق من جرقه...
 تا برین طریق این خراب از معموره او ده آمد تا این قهقهه غم را بیدان جناب
 رفیع رفیع کرد فی العزّة من شحرر ب. المرجع: انما الله ترحم به سنده
 سبع و ثمانین و ستتمائة انتظار قطره از آن دایره دار تا آن که قلم شهاب
 ۶۸۴

و قلب لے سکوں اراں میاق توان آمد

تمامت دور دیں تخیتری لودم کہ یارب اگر مجلس تسمی اں محم علا حتم
آمدی و را علی نور ہوئے۔

رور دیگر در میر ملک ۱۱۱ حصص مترق باوج ارتفاع رحمت افاض
و اہ اعلام اعلیٰ بہمت دار الملک حلال مرل مرل بر طیعہ سیرج السیر
گشت کہ دہیج مرل اں محم مقابلہ سعادت میتہر گشت کہ سوچگی تسمی و اتیر و
رور بر آب آورے۔

سورے کہ لسیہ دارم آخر درے

در خدمت تورے آب آر حتم

ہم در اتنا کر راہ محدود مدہ مرل اقطاع اودھ ترق دست نوی
یانت مدہ کہ یوں عطار دور تعلق اں آفتاب ست تواست کہ کجاہ حویق
راج سود صورت ماتقامت اں طرف صا دا و۔ ملک لے متال نطل متال
ولایت رمواقت رکاب فرقہ سائے اعلیٰ مطقہ حور ارمیاں بہت و در ظل
طلیل ہماے ہایوں خیر کہ طائر سایہ رتیں دست، طیراں نمود و مدہ
کہ بلل حقیقہ حدائق مار گرداید۔ ماتارت رلے محارقتاے اراقتا
کو کہ اصحاب لشکر نقل ضروری احتیائے افاض و طمعت ہمدوستاں کہ اقلیم
رعل مت ہبوط کردہ ست۔

چو تره تابشی که در رفو سرفکد، فلک می سایند بر سید و پیر میدا کشتی
 را بر لب آب، بر کنار امید آشنایان بایماند تا مگر آتش نهاده بر بر و در آب می آید
 که آشنائی آشنا نه گزشته بر آب خویش باز آورد و بیشتر بر اندن کشتی از برا
 آن نجم علا بود چون ما نه بر آمد و بعد از زما نه چون ستاره مقصود بر نیامد
 می گفت: ۱۰

چگونه را غم کشتی ستاره پیدانید

مگر ستاره نهان شد و را بر دیده من

از هنگام طلوع آفتاب تا زوال نهار بر کرانه دهنه آن مردم دیده
 را چشم می داشت و از کواکب مراد عکس هم در آب نمی دید ۱۱
 آن رهنما ستاره دیدن در روز

بر روی من بارقه از مهربانیت تمام روشن می کرد و در معاینه این سرود معاینه می گشت؟

من که ششم همه تن مهر شدم از سر سوز

ذوق آن دهنه نهان نده چو ستاره زهر

بعد از انتظار بسیار بنده را و دعای کرد و آیت العوذی را بخواند و

دیوان خاص که نظم از نثره و شعر سخن میگوید یادگار بکاتب سپرد و خود

بمقدور دولت رسانید و ناویدن آن عزیز را بر تقدیر خدا بر عظیم حواله کرد

وَالشَّمْسُ تَجْرِي فِي مَقْصَرٍ لَّهَا أَذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ بنده با کمال تحسین

اُس دورِ وقتِ عروجِ مقامِ حیاتِ مار گشت۔

زورِ دیگر ہوائے اتیر الدین محمد آتارہ ارس کہ اتیر حقت در ماط
 ایں سوختہ ظاہر شدہ بود حقیقتیں اور آبِ روم دگدہ عم گدارا کر دم
 حالے کہ ایں خاکے آبِ گدست سر سیمہ دار در ہوائے اُنیکہ معلق مین
 السَّحَابِ وَالْأَرْضِ می رفت تا اتیر رسید۔ چون باران محیط آتش طبعیت
 گرم ہنگامِ مارِ حش بود، نہ تعجب می گفت ۵

ایں توئی یا خواب می میم

کہ تساقات می سیم

تسارورے دیدار آں عریض را در در و در را تساقاد و در و در ۵

حشتہ رورے کا بدست مدی عریض

میں اہر اہر تساقاد سہرا در در و در حدائی

العرض دور سوم ہم ارما داد ملک الافاق تہیں الدین عریض کستی کرد و
 سدہ حسد کہ قائم مقام تیر ست راں کستی تا قامت سدگی راست مایا داد ۵

کرد حقیقہ خیال یا ریں کستی رداں

آفاقے بود کان پورے زریامی گشت

تسک میت کہ اُن ات حیون موج ادر بحرالآر بود، ملکہ ادر بحری گشت و بحر
 کہ حراج گدار بود دستار و خود ادر عیتر حاصل می آمد۔ فی الحاصل بر دیک

دوستانِ تَرہ درہ ستدہ است۔ نہ در آسمان ستلے دریں۔

مقروءاں صمیر مستیری گرداند کہ اندر ایچہ سلطان مشرق باصر الدین
والدینا ار مقام محمودیوں میر اعظم مرحوم کتور کتائی تیج رماں راہ قطع
کرده ماقطاع اودہ در رسید لہال را میں راب سر دیوں ہاہ ار سرح سرطا
رویت نمود و این طاب سایہ عنایت یروردگار جاگیر مشرق و مغرب
معزالدین والدین کیتقاد خیر جوستیداب ظل الہی را ہم راب آت
مذکور یوں آفتاب در جانہ ماہی مستقیم گردانید۔

آں چہ لشکر بود کجھدیت لہ لہ در چار ارکان رگرت
لہ لہ میرق رسیدیر ہا گوئی آتس در میناں رگرت
یاسے در گل باد چیل آسمان گر دکا مدحیج گرداں رگرت

رو را اول این دگر را حروہ توجہ اگر چہ ائیمہ آب زمیناں بود مولوہ نمود۔
مح المحریناں میہا ررح لایعیاں۔ روہ دیگر قرآن السعیدین اجتماع
یزیر گردستن و راں اار رانی و اتسد، و مرہاں جمع التمس القمر علیا
مرہن ہمیں گردانید۔ تھہ میت کہ بواسطہ مسامت میہا دیدار قیامتے فنا
بود۔ و قیامت ایں بود کہ رویت کثرت ہم فقیہ اولی در حساب آمد۔ مگر یوم التوبہ
بود کہ اُن و آسمان کھت آیت ادا لکوا لک استترت اظلام جاریہ ترکان
صححات و حات می گاتسد و جمہور حقایق مدین باعدہ در اں مختصر تر کردہ در اں

چوں نگہ پذیر شد مقامات صندہ بود آن نہ جالہ
یکہ بدیت ز گنہ نظامی تھیں کم اندریں تمامی
کارا ریش کردنی ز حدیش رخسارہ قصہ را کذریش

یہ خط - شنبہ ۱۶ ارجمبر ۱۰۸۷ھ کا ہے اس سے معلوم ہوتا ہے کہ لشکر شاہی دہلی
میں سے سفر کے بعد آدھ پھنچا جس وقت بادشاہ اپنے بارے میں سہل کر دہلی کو واپس
ہوا ہے، برسات کا موسم تھا، آدھ پھنچنے پر غالباً اپنے بھائی کے نام ان کا یہ
پہلا خط ہے۔ خسرو مجتہد والہ کا مجسمہ تھا قدرت - فراموشی در دوسوڑ کی غیر معمولی
مقدار عطا فرمائی تھی۔ عزیزوں اور وطن کی محبت، فراموشی زیادہ دن آدھ نہیں
ہوتے دیا اور اس خط کے لکھنے سے تین چار مہینے بعد ہی وہ آدھ سے روانہ ہو کر
ذوالقعدہ ۱۰۸۷ھ میں دہلی پہنچ گئے۔ اس کی تفصیل آگے آئیگی۔

بنام ”خداوند و برادرم..... نجم الملۃ والدین“

(از اعجاز خسروی رسالہ نقاش)

دوستدار یگانہ خسرو سلطانی..... برآں۔ اسرار نور.....
مصوّر می گرداند کہ..... خداوند ملک، ملوک الشرق و قطار، ارکان الملک
اختیار الحق والدین..... علی ایبک، سلطانی..... از اوج ارتقاء بحیثیت سعادت
در کار بندہ ناظر سے، لیکن دل سے مدہ کہ از تافتگی آفتاب، فراق در ہوا اثر

تسب و در کم رآه حاسوز	ریں گوہ لود تسب مرارو
یکتس من دل جیراع دیتی	حاسے ہرار دواع دیتی
لودیم ہم گفت گویت	محرم بہ کہہ حرار رویت
گفتم کہ اریں اسیر سدا	یاد آیت یا بایت یاد
تا حال مدایم کہ جو عم	ورودیدہ جگہ عرق حوم
روتس کدت رہاں حامہ	حال میں اریں وراق مامہ
ماہ رحب تسب سہ تسہ	یک ہفتہ حساب فہ مرہ
تاریخ رحمت اکرم یاد	برست تصد دہمت لودیت
عداد تسب رار تاریک	ماردہ لقطہ ہائے تاریک
میں سنگال دقت تاراں	جیمہ زدہ امر اسوازاں
مکتادہ سالہ عدرا کام	نزدہ دہلی حروتن مام
می گفت تراہ اسر سرست	لود آب رقص برق حمت
ماراں ہوا قطرہ ساری	قطرہ مر میں کحمت ماری
گریہ رمں در اسر ہم یاد	میزیں و دروں عالم ماد
تا دق سحر قلم در انگست	در تاریکی ہی رودہ متست
چوں میت تنکے در دم	در مامہ تنکے مکر دم
صفت سخن مکر دم آغار	تا قضاہ ماد ار عرص مار

آخریں درِ فراق کا اظہار اور عزیزوں و ستوں اور دارالسلطنہ کی یاد ہے۔

لیکھ از غم و دریت چنانم	کز تن بلبہ آئندہم سے جانم
شبہا من دل نغم نوازی	بایا تو در خیال بازی
دل سوختہ چون پرغ گشتہ	صد جاہ دور و نہ داغ گشتہ
درد و ہزار آہ جان سوز	آہ و ہزار تیر دل دوز
دل فتنہ و تن بنجاک ماندہ	جاں بر شرف ہلاک ماندہ
با آن کہ ازیں لایستہ خوش	یار بدوسہ اند نغزویش
از حالہ من در آرزویت	عاشق شدہ ہچو من برودیت
بامن ہوا نہ رہے بد و روز	دل سوختہ راقعاً نہ آموز
نہ قاصد تو رسد بسویم	نہ باد رسد انداز تو بوم
کو آں ہونا ہم نشستن	دل در طرب و نشاط بستن
کہ دادین در نظم چون نوش	از درج دہن بکلفہ گوش
گا بہ بیدیتہ دل آویز	سفتن گہر بہ بنجامہ تیز
گا بہ غز بہ جواب گفتن	گا بہ سخن شراب گفتن
کہ جام نشاط نوش کردن	کہ زخمہ تر بگوش کردن
کہ کردن گشتہ بہ بد و بشار	گا بہ بطواف عوض سلطان
ہر شہ بہ غم و درد	غم را بد و چشم آب خورد

ملاقات اور اس موقع کے متعلق ایندو اتی حالات لکھے ہیں۔ چونکہ ان دونوں خطوں کا قراں الشعدین سے براہ راست تعلق ہے اور بعض حرئیات یران سے روستی یرانی ہے اس لیے ان دونوں خطوں سے ضروری مقامات نقل کیے جاتے ہیں۔

تاج الدین زاہد کے نام

(ارعرۃ الکمال)

حواسد رس حراب سیدہ   حسروہ کہ سدہ کیسہ
 می گوید می ہد متعناک   چوں قطرہ اشک ٹپے سہاک
 کار و در کہ گستم از سرت دُر ق   محروم تدم جو سایہ ار نور
 بر عرم سحر عیاں کتا دم   حواہ ردید گاں کتا دم
 مات کز تہاہ کوتح بر کوچ   در گریہ ہی تدم ہر کوچ
 تا بعد دو ماہ ار رہ دور   آمد مادودہ سیاہ مصو
 سلطان لطرے لطف کتا دم   واقطاع اودہ کتا دم
 تد تہر اودہ حوالہ حاں   تد دہر اند لوالہ حاں
 ماں کہ بد استم صوری   افتاد سکوت م صوری
 اس کے بعد تہر اودہ کی تعریف اور ملک امتیاز الدین علی بن ایک
 (حاکم حاں) کی توجہات کا ذکر ہے۔
 ہر دم لطرے ترمیت نو   ار حیتیم کرم بکار حسرو

سلطان محمد (سلطان شہید) کہ غزوات و درج ہیں۔ غزۃ الکمال میں جلال الدین خلجی کی فتوحات کی تاریخ ہے۔

چھوٹی شنویوں کو بھی اگر شمار کیا جائے تو عہد ملتبی سے لے کر خاندان تغلق کے آغاز تک تقریباً پچاس برس کی ہندوستان کی مسلسل تاریخ امیر خسرو کی شنویوں سے مرتب ہو سکتی ہے جو ہندو اور اعتبار کے لحاظ سے اس عہد کے متعلق قطعاً بہ مشل ہے۔ یہ شنویاں انھیں ایام میں تصنیف ہوئی ہیں جو کہ وہ واقعات پیش آمدہ جوان شنویوں میں درج ہیں اور بیشتر واقعات خود خسرو کی چشم دید ہیں جن کے دربار دہلی سے ذاتی اور خاندانی تعلقات، ابتدائی سے استمداد گہرے تھے۔

قرآن السعید میں جو واقعات درج ہیں وہ تمام خسرو کی چشم دید ہیں جس وقت کہ بادشاہ کر دہلی سے چلا ہوا خسرو بھی اُس کے ہمراہ تھے اور باپ اور بیٹے کی ملاقات وقت بھی وہ موجود تھے۔

مولانا فیض الملک مرحوم نے بدایونی کی طرح خسرو کے ایک قصیدہ سے کتباً اوصاف الدین کی ملاقات کے وقت خسرو کی موجودگی کا قیاس کیا ہے۔ یہ قیاس بالکل صحیح ہے اور اس کے متعلق خسرو کے دوسرے بیانات، صراحت کہ ساتھ موجود ہیں۔ دیوان غزۃ الکمال میں اپنے بھائی تاج الدین کے نام ایک خط ہے جس میں انھوں نے لشکر شاہی کے ساتھ دہلی سے روانہ ہوئے اور اپنے اودھ پہنچنے کے مفصل حالات بیان کیے ہیں۔ اعجاز خسروی میں ایک اور خط ہے جس میں کتباً اور ناصر الدین محمد کی

ہم یہاں مختصر طور پر حسرو کی طعرا و تنویوں کی خصوصیات بیان کرنا چاہتے ہیں اور اسی بحث کے ضمن میں قرآن التعلیدیں پر التخصیص نظر ڈالیں گے۔ اس کو پڑھتے وقت یہ یاد رکھنا چاہیے کہ ان خصوصیات میں بعض اعداد دوسرے متعارفوں کے یہاں بھی پائی جاتی ہیں، لیکن ان کا اطلاق جس طرح حسرو کے یہاں ہوا، یہ دوسرے جگہ ہیں۔

سب سے پہلی خصوصیت حسرو کی طعرا و تنویوں کی یہ ہے کہ تقریباً تمام تاریخی تنویاں ہیں۔ ان تنویوں کی بیا و واقعات پر ہر محض شاعرانہ خیال آفریں نہیں ہر عتیقہ جس دعوت کی ایک سچی اور در واک داستان ہے جس میں عہد علانی اور بعد کے متر تاریخی حالات درج ہیں۔ نہ یہ سہر میں علاء الدین کے۔ یہ گنگا جاتین قتل الدین میں رہتا کی تحت نشی کے بعد کے مفصل واقعات ہیں جو اس عہد کی کسی دوسری تاریخ میں نہیں مل سکتے۔ تعلق نامہ میں خلجیوں کی برادری اور تعلقوں کی سریر آرائی کی یوری داستان ہے۔ وسط الجوہ میں ملے کے عہد کی تنویاں ہیں جن میں طغرل بیرون کتی اور ملے کے ٹے ٹی

(القیہ نوٹ ص ۷۷) ملائے دوسرے اوسیاں

تسہ جوں دوسرے ختم مرکلاں

قرآن التعلیدیں میں صحت کتنی کے اتعار ص ۱۲۷ تا ص ۱۲۸ کو ان اتعار سے مقابلہ کر کے دیکھو کہ اسماں کا صدق نظر آئے گا۔ ہمدوستان میں کتنی سال کی لکڑی سے ساٹی جاتی ہے۔ اس کو حسرو نے کس جی کے ساتھ بیان کیا ہے۔ ماہ بعد کا صل ہے اور سال حاست + گت کیے ماہ مدہ سال رست۔ اس کے قتال میر کا تہر ہے نو دیر کس سالیں بیاست ۴ رتوق آب حالت، انکیاست۔ اس تہر میں مصرع ادنی اور معرفتانی میں کوئی خاص لفظ نہیں آتا ملاوہ اریں سال کا لفظ اکل عرق معلوم ہوتا ہے وہ لفظ مور ویت کہاں حسرو کے تہر میں اس لفظ سے پیدا ہو گئی ہے جس کے لفظ سے جاتی کو عورت تک مرگراں کا تھا اس کا ذکر آگے آئے۔

فی الحقیقۃ: محض اُس قسم کا اتباع ہی جو تقدیم کے مقابلہ میں متاخرین پر تاریخی حیثیت سے ہمیشہ عائد کیا جاتا ہے۔

اس سبب کو زیادہ پھیلاؤ کا موقع نہیں ہے۔ قرآن السعیدین جو بڑی شنویوں میں سے ہے۔ پہلی طبع از شنوی ہے اور جو خمسہ سے دس بارہ برس پہلے لکھی گئی تھی، اس وقت ہمارے سامنے موجود ہے۔ یہ شنوی فارسی لٹیرچر میں اپنا جواب نہیں رکھتی اور ڈانگہ میں بالکل انوکھی کتاب ہے۔ اس شنوی کے یہ خسرو کے سامنے کوئی نمونہ موجود نہ تھا، اور ہمارے علم میں خسرو کے بعد اس کا جواب نہیں لکھا گیا۔ اگر لکھا گیا ہو تو وہ پایا ہی۔ جسے کوئی نہیں جانتا۔

۸۷ منیر نے ایک چھوٹی سی شنوی درصہ: "بھگالہ" لکھی ہے جس میں وصف نگاری کا التزام کیا ہے جو بلاشبہ خسرو کا اتباع ہے۔ لیکن یہ شنوی قرآن السعیدین کے جواب میں نہیں لکھی گئی ہے، اور نہ بجز درصہ: "بھگاری" کے خسرو کی شنوی کے ساتھ اس میں کوئی مشابہت، یا بیانی جاتی ہے۔ مثلاً کشتی کی تعریف میں منیر نے بھی چند اشعار لکھے ہیں جو بغرض دلچسپی ناظرین درج ذیل کے جاتی ہیں:

نہ کشتی بل کمان دل نشین + ہر گوشہ در و چلہ گزین + نہ دماغ تیرا چوں می کند کار + کہ نہ بیکانش کسی دیدہ نہ سوار
کمانش گفتم و الحق ہما نشین + یہ تلاح اوزار کمانست + اگر سہراب بتدور + یمن نیار دایں کماں تنہا کرشیدن
نہ آنست + ایں کمانہا ایں کماں + ولی ہرگز نہ شناسد + کہ اندیشہ امن و امان + کہ طوقاں چاشنی ایں کماں +
بود چنگ کنار آب جایش + ز فیض و دہاسازد تویش + مگر زین چنگ رہا گشتہ شحال + کہ کف برکت نہ ہر دم چو قال
ازاں ماند بچنگ نغمہ پرواز + کہ باشد باد بانس + شبیہ او ہمہ از چنگ جویند + ولیکن اہل ہندش نہ + کہ گویند
بود پیر کہن سالش زیباست + ز شوق آب جانش ناخکیست + محاسن از قطاشش کشید + ہر دم ہر دم برنامہ + ہر شیدا
بروں آورد ریش دلپسندی + بچند کمرہ از رخسندی + کہ موج بحر کنگ آشوب + تراشد + و پای خوش از چوب
بیابد تا سرخ آسنا + نہ ہر دم بدیادست دیک + گزارش تا سوا آب و فادہ + عنان خدیوہ + بیاد دامن
دما دم علم دریا کردہ تکرار + معلم تختہ او شستہ صبا + پرستش بر غم چرخ پیر + ہر پند ہر لحظہ سودا + ہر لہر
نمیدانم چہ بجایش دیدند + کہ آتش از شکم برون کشید + بود اورا سبک قناری + رود رہا ہزاراں پایہ + ہر چو بین
سبک پایہ + تاباں را دگر نہ + ولی پایش بہت تیرگشت + ازاں دریا بدو کردہ آشوب + کہ دریا را گرفتہ در تہ چور +

(۲)

خسرے جس قدر متنویاں لکھی ہیں اُن کی دودھ اگاہہ قسمیں قرار دی جاسکتی ہیں
 اول وہ متنویاں جو اتباعاً لکھی گئی ہیں۔ دوم وہ متنویاں جو طبع راہیں۔ پہلی قسم میں
 خمسہ کی یا بجوں متنویاں ہیں جن میں خمسہ نظامی کا تتبع کیا ہے۔ دوسری قسم میں متعدد
 جھوٹی جھوٹی متنویاں اور قرآن النعید، عتیقہ، سیر، اور قلعہ ماہ دال ہیں۔

متنوی نگاری میں خسروے جا بجا ایسے آپ کو نظامی کا تتبع بتایا ہے۔ اس اتباع
 کی دو حقیقتیں ہیں جن میں سے ایک کرنا ضروری ہے۔ ایک اتباع وہ ہے جو خمسہ میں کیا ہے۔
 یعنی نظامی کی یا بجوں تنویوں کے جواب لکھے ہیں۔ دوسرا اتباع اس سے ماکمل جدا
 ہے جو محض زمانی حقیقت سے اُن پر عاید ہوتا ہے۔ ارتقاءے تہذیب کے دوسرے شعبوں
 کی طرح لٹریچر کی تاریخ میں ہر صحیحہ آئے والا پہلے آئے والوں کا پیرا ہوتا ہے۔ اس
 لحاظ سے متنوی میں خسرو نظامی کے ایسے ہی تتبع ہیں جیسے نظامی فردوسی کے یا فردوسی
 دقیقی کے متبع تھے۔ اس اتباع سے خسرو کی شخصیت پر کوئی اثر نہیں پڑتا۔ متنوی
 نگاری میں اُن کی ذاتی خصوصیات کافی طور پر نمایاں ہیں اور عور کرے سے صاف نظر
 آجاتی ہیں اور اُن کی تساعری کو نظامی دیا کسی دوسرے متنوی نگار سے اسی طرح میں
 طور پر متاثر کر دیتی ہیں جس طرح نظامی کی خصوصیات اُن کی تساعری کو فردوسی یا سعدی
 سے جدا کرتی ہیں۔ یہ خصوصیات خسرو کی طبع راہ متنویوں میں بدرجہ عایت غالب
 ہیں۔ اسی وجہ سے طبع راہ متنویوں کے متعلق یہ کہنا صحیح ہوگا کہ یہاں پر اس کا اتباع

خاص تعریف کی۔ مرثیہ کا ایک بہت پسند تھا۔ جسے کئی کئی دفعہ پڑھ کر سنایا۔ ۵
 ”گستاخانِ افتادہ در اطرافِ آن صحرائِ سحر ہچو صورت ہا کہ در دیباہ از خنجر یافتند“
 ایک مرتبہ فرمایا کہ ”تمہ کہ امیر کہ کلام میں صنایع بدائع بہت ہیں۔ اس میں شبہ نہیں
 کہ ان تکلفات سے دوسروں کی شاعری پر برا اثر پڑ جاتا ہے، لیکن خسرو کہ یہاں اکثر
 اس قدر بے تکلف اور بامزہ ہیں کہ ان کی وجہ سے اس شاعری بڑھ جاتا ہے“ مثال کے
 طور پر قرآن السعیدین سے یہ شعر پڑھا اور کئی دفعہ دہرایا۔ ۵

آرہ از تاج و قباؤکم تا بکمر تابہ گلوتابہ (صفحہ ۸۲)
 قرآن السعیدین کی تنقید جو شنوی مذکور کے ساتھ اس وقت ناظرین کی خدمت میں
 پیش ہو مولانا اسماعیل مرحوم کی اخیر مکمل تہذیب ہے۔ اس کے لکھنے میں مولانا نے پوری
 جان بھری ہے۔ کام لیا ہے۔ ان کی تحریر سلیس اور خالص اردو کا بہترین نمونہ ہوتی ہے۔
 زبان سادہ اور خیالات سلیس ہو رہے ہیں۔ طول کلام سے وہ ہمیشہ بچتے ہیں
 لیکن اختصار کے ساتھ کہنے کے قابل جتنی باتیں ہوتی ہیں وہ سب بیان کر دیتے ہیں
 یہ خوبیاں اس تنقید میں موجود ہیں جو ناظرین کے سامنے ہے۔

اس تنقید کے بعد قرآن السعیدین پر کسی مزید تبصرہ کی گنجائش نہیں ہے۔ البتہ
 اس شنوی کے متعلق محض ضمنائے چند متفرق امور بیان کیے جا سکتے ہیں جن سے یا تو
 تنقید کے بعض ضروری نکات کی توضیح و تفسیح مقصود ہو یا اس شنوی کے بعض تاریخی
 پہلوؤں پر روشنی ڈالنا ضروری ہو۔

یوے طور پر اعترافِ خاص اور اظہارِ شکر یہ کی مستحق ہیں۔ انھوں نے اُتداءً یہ علمی کام، مگر ملکِ ملت اور شیدائے علم و فن نواب حاجی محمد اسحق خان صاحب بہادر اُسریری سے ہی بدستِ العلوم کی فرمائش سے محضانہ تعلقات کی سیر قبول فرمایا تھا۔ آغازِ کار کے بعد مولنا کو اس متعلیٰ سے ایسا عشق پیدا ہو گیا تھا کہ آخر تک وہ اسی میں مہمک رہا۔

اکثر دیکھ میں آیا ہے کہ فرامیشتی کام (خواہ اُس کی کوئی نوعیت ہو) لوگوں پر مار ہوتا ہے لیکن مولنا کی حالت اس کے بالکل برعکس تھی۔ اُس کے شغف کا اس سے اندازہ ہو سکتا ہے کہ اکثر ایامِ علالت میں بھی وہ ستر پر لیٹ لیٹے کچھ نہ کچھ حسرت کا کام کرتے رہتے تھے۔ سلسلہٴ حسرتی میں انھوں نے ایسا تمام قیمتی وقت بغیر کسی قسم کا معاوضہ قبول کیے صرف کیا، اور جب یہ خیال کیا جاتا ہے کہ دنیا میں بہت کم لوگ ایسا استعداد دکھا سکتے ہیں تو مولنا کا ایسا راجح طور پر ہائے دل میں اُس کی وقعت پیدا کر دیتا ہے۔

راقمِ آتم کو کئی دفعہ ”حسرت کے سلسلہ میں مولنا مرحوم کی خدمت میں حاضر ہونے کا اتفاق ہوا۔ اُس سہ ملکہ سخی روحانی حوشی ہوتی تھی اور اُس کے سرِ گاہِ احلاق و علم و فضل کا دلیر گہرا اثر پڑتا تھا۔ حسرت کے ساتھ تعلق خاطر بہت بڑھ گیا تھا۔ حسرت کا کلامِ ہایتِ ذوق و شوق کے ساتھ سالتے تھے۔ ایک مرتبہ فرماتے تھے ”خسر و عجب و عرب تبخص تھے سچ یہ کہ اس سے یہ ہم اہیں اتنا اثر نہ جاتا تھا، لیکن اسے تفصیل کے ساتھ اُس کے کلام کو دیکھنے کا موقع ملا تو معلوم ہوا کہ وہ کیا تھے۔ ایک دفعہ وسطِ الجیوة۔“ ”ہاں تہید کے مرتبہ کے کچھ مدُسنائے اور اس بے مثل ترجیعِ مد کی

مولانا کی زندگی ملک - کسا - منہ ایک قابلِ قدر نمونہ پیش کرتی ہے۔ وہ

۱۲ نومبر ۱۸۴۲ء کو میرٹھ کے ایک گاؤں میں جس کا "لاڈ" نام تھا پیدا ہوئے۔ ۱۶ برس کی عمر میں ہی فکرِ معاش و امنگیر ہو گئی۔ سترہ تعلیم میں نہایت قلیل تنخواہ پر کمر اختیار کی۔ لیکن خداداد قابلیت، ذہانت، لہرارت نکال لیا۔ اور ۱۸۶۹ء میں انھوں نے پیش لی تو وہ مارل اسکول آگرہ میں ہیڈ مولوی تھے۔ اپنے قلم کی بدولت، انھوں نے دنیا کی ثروت اور عزت، حاصل کی۔ اُن کی کتب، درسیہ جو اردو مدارس میں عرصہ تک داخلِ مضامین رہیں، لاکھوں کی تعداد میں نکلیں اور اب تک رائج ہیں۔ محوِ فکر، نہ اُن کے تعلیمی خدمات، کہ اعتراضات میں "خاں صاحب" کا خطاب دیا جس سے زیادہ مناسب اُن کے لئے شمس العلماء کا خطاب ہو سکتا تھا۔

وہ تعلیم کے خاص طور پر دلدادہ تھے اور قلہٴ قد مودِ مہر طرح اپنی زندگی علم اور اشاعتِ تعلیم کے لیے وقف کر دی تھی۔ اُن کی یہ تعلیمی خدمت، بھی خاص طور پر یاد رکھئے کہ قابل ہے کہ مسلمان میرٹھ میں (جہاں انھوں نے سکونت اختیار کر لی تھی) تعلیم نہ تھی۔ انھیں کی مساعی جمیلہ سے ترقی حاصل کی۔ ۱۹۱۰ء میں اُن کی تحریک، سمدارسِ اسلامیہ کا قیام ہوا، جن کی نگرانی انھوں نے اپنے ذمہ لی، اور اخیر تک نہایت سنجیدہ اور کامیاب انجام دیتے رہے۔ علاوہ ازیں وہ ہر قسم کی مفید عام تحریکوں میں حصہ لینے کی کوشش کرتے رہے۔

والبتگانِ سلسلہٴ خدیجی پر اُن کا بہت بڑا احسان ہے، اور اُن کی خدمات،

دکھائی دینے لگے تھے اور امید کی شعاعیں کوئٹہ کے راستہ کو منور کر رہی تھیں
 یکایک اعلیٰ اہل نمودار ہوا، اور مولانا البتیک لکھنؤ اپنے ساتھیوں سے، جو کسی قدر
 پہلے روانہ ہو چکے تھے، جا ملے۔

جلسہ یارِ پریشانیں رباؤں کے ۶۶ برگِ یری گوئی اور گلستانِ ابد
 سلسلہ خسروی میں "حیات" کا قریعہ مولانا کے امام ڈالا گیا تھا، بعد میں شہوی
 قرآن الشعیدیں بھی اُس کے سیر ہوئی۔ اُن کی عمر کی آخری ڈھائی برس اسی علمی متغلہ
 میں گزری۔ اس وقت میں قرآن الشعیدیں مکمل تقید لکھی، حیاتِ خسروی کے لیے
 بہت ساموا جمع کیا اور سوانح عمری کے چند احراء ترتیب دے لیے جس میں مع الدین
 کیقباد کراچیر عہد (۱۹۸۹ء) تک خسرو کے حالات درج ہیں۔ اسوس قصا۔ ۲
 اتنی مہلت نہ دی کہ یہ عظیم التاں علمی منصوبہ مولانا کے ہاتھوں سر انجام پا جاتا۔
 یکم نومبر ۱۹۸۱ء کو سہ ہیر کے وقت یحیٰ شہر برس کی عمر میں حیدرورہ علالت کے بعد
 اُس کا انتقال ہو گیا۔

مولانا اسماعیل جاسے لیر سحر کے اُس معدودہ سعید مرتبوں میں سے ہیں جس کا
 امام شہرتِ عام حاصل کر چکا ہے، اور کسی تعارف کا محتاج نہیں ہے۔ وہ نثر و نظم دونوں میں
 ملک کے سعید ترین اہل قلم میں شمار ہوتے تھے۔ بچوں کے لیے اُن کا تصنیف کیا
 ہوا درسیات کا سلسلہ آج تک بے مثل مانا جاتا ہے، اور اُس کی اخلاقی اور سیریل لطیں
 قولیتِ عامہ حاصل کر چکی ہیں، اور گھر گھر پھیلی ہوئی ہیں۔

ب۔ اَللّٰهُ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ ۱

اَللّٰهُ اِنَّكَ سچا بریں پہلے جو بکلیاں امیر خسرو کی اشعار کا خیال پیدا ہوا تو ملک میں ابھی تک وہ بزرگ موجود تھے جو ماضی کو سمجھتے اور اُسے حال و مستقبل سے روشناس کر سکتے تھے۔ حالی، شبلی اور اسماعیل اسی کاروانِ قدیم کے سالارِ راہ تھے۔ لیکن یہ قافلہ مرحلہ پائی کر چکا تھا، اور اُن کے نقوش قدم بہرہ جلد اُس منزل تک پہنچنے والے تھے جس سے آگے گم شدگانِ عدم کا سراغ نہیں لگتا۔ اُس زمانہ میں مولانا حالی پیرانہ سالی سے معذور اور پابرجا، تھے۔ مولانا شبلی کا قلم ابھی تک ہاتھ سے نہ چھوٹا تھا، لیکن سیاہی، اجل کمیں لگا رہ بیٹھا تھا۔ مولانا اسماعیل بھی اپنے دوسرے معاصرین کی طرح آفتابِ عالمِ باہم تھے۔ لیکن کمرِ جہت، باندھ کر منزلِ مقصود کی رہ پائی۔ کہ یہ آمادہ ہو گئے۔ گردشِ راضی کے دو تین دور وہ اس وادی میں مرحلہ پائی پہنچے، کہ منزلِ مقصود کے دھندلے نشان

صفحہ

مضمون

واقعات کا سلسلہ قائم کرے سے قرآن السعیدیں کے اصل واقعہ یعنی ملاقات کی تاریخ

۵۳

احیر جمادی الاول ۷۱۰ء ۱۰۰۰ھ قرار پائی ہے

۵۴

ملوس کی قیام کی تاریخ ادا اہل ۷۱۰ء ۱۰۰۰ھ قرار پائی ہے

حسرو کے قیام اور وہ کی صحیح مدت کیا ہے اور لفظ ہر جو اختلاف حسرو کے بیانات میں پایا جاتا

۵۴

ہے وہ کس طرح منع ہوتا ہے

۵۴-۵۵

(۵) قرآن السعیدیں میں ملح شیخ کے موجود ہونے کی وجہ

۵۶

ملح شیخ کا الترام حسرو اور بعد کی متنبویوں میں

قرآن السعیدیں اور حسرو سے پہلے کی دوسری متنبویوں میں ملح شیخ کا نہ پایا جانا عدم تعلقاً لوطا ہر

۵۷

(۱) حسرو کے ابتدائی دیوانوں میں ملح شیخ موجود ہے

(۲) معتبر ترین تواریخ تواریخ تواتر نامت کرے ہیں کہ شیخ کے ساتھ حسرو کا نقلی عنوان کتاب

سے پیدا ہو گیا تھا

۵۷

اس پر گرا انت کی وجہ

(۶) ہمدوستاں کا حسرو پر اور حسرو کا ہمدوستاں پر اثر اور متنبوی قرآن السعیدیں کا احاطاتی نتیجہ ۵۷

۵۷

متنبوی قرآن السعیدیں کا ایک قصہ طلب تعزیریں ایک ہمدی لفظ سے لطیفہ پیدا کیا گیا ہے

۵۸

ہمدی الفاظ کا حسرو کے یہاں آباد اس استعمال

۵۸

حسرو کی شاعری کی اہم اور سبق امور خصوصیت "ہمدوستانی"

۵۹

حسرو ہمدوستاں کی تاریخ میں نمایاں حیثیت رکھتے ہیں

۵۹

حسرو اس عہد کے صحیح نمائندہ ہیں

۶۰

حسرو کا ہمدوستاں کی تاریخ پر گہرا اثر پڑا ہے

۶۰

حسرو کا ملک کی شکر ہندی کی ترقی میں خاص حصہ ہے

۶۱

قرآن السعیدیں کا احاطاتی نتیجہ

مضمون

قران السعیدین۔ کہ بعض نسخوں میں اس ثنوی کا نام ”ثنوی درصہ“ ہے، دہلی، کیوں لکھایا
دہلی۔ کہ متعلق معلوم ہے،

اس کا لہجہ، ”قبتہ الاسلام“ تھا

شہر ہاڑی پر آباد تھا

دہلی۔ کہ تین حصار تھے

قصر مغزی واقع کیلوکھڑی

”شہر نو“ (کیلوکھڑی) کی بنیاد کیتباد۔ سہ بہہ، پہلی پڑچکی تھی

دہلی کی عمارت،

مسجد جامع میں نو گنبد۔ تھے اور ”دروں“ کا سلسلہ غیر مستند، تھا

منارہ ماذنہ اور اس کے اوپر کے درجے کی کیفیت

حوض سلطان

مضافات، دہلی

سیری اس وقت سبزہ زار تھا

اندپت

تکپت

ہبا پور

افغان پور

دہلی اور مضافات، دہلی کا نقشہ

(۴) قران السعیدین کا سلسلہ تواریح و شہور و زمین

قران السعیدین میں کن تواریخ کا صراحت۔ بہ ذکر پایا جاتا۔ ہے

مضمون

کیقاد

حسرو کی متویاں اس عہد کی تاریخ کا آئینہ ہیں
 قرآن السعید کی عریات تیسری خصوصیت کے تحت میں داخل ہیں
 یہ عریات محرمات کے لباس میں تمام قصہ گوئیاں کر دیتی ہیں
 عل پر لفظ شاعری کا سب سے زیادہ اطلاق ہو سکتا ہے
 شاعری کو معیار قرآن السعید کی عریات یوری اُترتی ہیں
 حسرو کی عل سہرائی خاص رنگ رکھتی ہے
 قرآن السعید کی عریات اس متوی میں ایک یر لطف تنوع پیدا کر دیتی ہیں
 (د) جو تخی خصوصیت "حدت"

حسرو کی طبیعت جدت پسند اور طرد آفریں تھی اور تقلید میں بھی غریبیت دہی کو قرار
 رکھا گیا ہے

متوی قرآن السعید حدت کا نمونہ ہے
 حدت شاعری کا تعلق تخیل سے اور تخیل کی اہمیت
 حسرو کے تخیل کی کیفیت
 تخیل کی مثال معلوم کی ہجوست
 (د) یا ہجوست خصوصیت "تاس"

میں لطیفہ میں تاس کے معنی
 متوی میں تاس قائم رکھنے کی دستوری
 قرآن السعید اور تاس

(۳) قرآن السعید میں پہلی قدیم کے متعلق تاریخی معلومات

مضمون

(۱) پہلی خصوصیت: ”تاریخی اہمیت“

خسرو کی مثنویوں میں تاریخ ہند کے پچاھ سالہ معتبر حالات، دستیاب ہوئے ہیں۔

قرآن السعیدین کے تمام واقعات، خسرو کے چشم دید ہیں

ان واقعات کے عینی مشاہدہ کے متعلق خسرو کے بیانات

(۱) خط از غرۃ الکمال میں متکبر حالاتِ روانگی درین بادودہ کیفیت ہجرت و مفارقت

(۲) خط از اعجاز خسروی میں متکبر حالاتِ ملاقات کی قیاد با پدر خود و ملاقات خسرو و شہ

دیر و اثیر و رفتن خسرو بادودہ

مختصر حالاتِ شمس دیر و اثیر الدین

(۲) دوسری خصوصیت: ”واقعیہ“

واقعیہ کے معنی اور اس کے دو پہلو، انتخابِ جزئیات اور تفصیل کو الگ

قرآن السعیدین میں واقعیت کا کمال

وصف نگاری کا واقعہ نگاری سے تعلق

انتخابِ جزئیات اور تفصیل کو الگ کی مثال قرآن السعیدین میں

مناظرِ فطرت کی مصوری اسی خصوصیت کے تحت میں داخل ہے

مثنوی قرآن السعیدین میں مناظرِ فطرت کا بیان

(۳) تیسری خصوصیت: ”ادراکِ نفسانیات و خدو و تفریقِ شخصیات“

تاریخی مثنویوں میں اس خصوصیت کو پورا کر کے ان کی آسانی اور وقار

”وصف نگاری“ اور ”ادراکِ نفسانیات“ دراصل واقعیہ کے خارجی اور داخلی پہلو

داخلی پہلو کو پورا کر کے ان کی دشواری اور خسرو کو اس کا احساس

قرآن السعیدین کے اشخاصِ قصہ

قرآن السعید

- مضمون
- (۱) یاد رفتگاں، اعتراف و شکریہ
یاورفتگاں سلسلہ حسروی
مولنا اسماعیل مرحوم کی خدمات متعلق سلسلہ حسروی
مولنا کی ادنی خدمات
مولنا کے محقر حالات
مولنا کی تعلیمی خدمات
اعتراف و شکریہ سلسلہ ترتیب کلیات حسرو
راہ کی مولنا سے ملاقات سلسلہ مذکورہ
قرآن السعید کی تفسیر مولنا کی احیر تصدیق ہے
(۲) حسرو کی طبعاً و تنویوں بالخصوص شہراں السعید کی خصوصیات
منویات حسرو کی دو قسمیں "اسماعیلی" اور "طغراء"
"اسماعیلی" کے صحیح معنی
طبعاً و تنویوں میں قرآن السعید پہلی تنوی ہے اور ایسا حواہت میں

شمس

مثنوی قرآن السعیدین خسرو

نورانیہ

رحیم ربہ ربی ربی

ایں سخن چنید کہ بخواند
شاعری نیست تا ہمہ ار

(از مثنوی قرآن الکعین)

شنوی

قرآن السعید

مختصر فہرست مضامین

مضمون

مہم

دُرنگان، اعتراض، و شکریہ

روکی باغزادہ شنویوں بالخصوص قرآن السعید کی خصوصیات،

ان السعید میں دہلی قدیم کے متعلق معلومات،

ان السعید کا سداوتوایخ، شہر کو مین

ان السعید میں مدح شیخ کے موجود نہ ہو۔ نہ کی وجہ

دوستان کاخ و پراورخ روکاتہ دوستان پراثر اور شنوی قرآن

اح - ملاقی نتیجہ

مقدمہ

انتساب

یہ سلسلہ نہایت فخر و مباہات کے ساتھ حسب
اجازت علامہ حضرت بندگانِ عالی متعالیٰ حضرت گزائے اللہ
ہائے اصیاف جاہ منانہ الممالک نظام الاماکن نظام الدولہ
نواب میرسر عثمان علی خاں بہادر
فتح جنگ جی سی ایس آئی جی سی بی خلد ایڈیٹر
و ملطانہ وادام اقبال کے نام نامی و اسم امی
کے ساتھ مذکور و معنون کیا جاتا ہے

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 كُنْتُمْ أَعْدَاءُ قَالَفَ بَيْنَ قُؤُومِكُمْ
 دُرُودِ شریفہ

نامِ ایں نامہ والاسرست قرآن السعیدین
 کز بلندیش بسعدین سپرست قرآن
 شنوی

قرآن السعید

ترجمہ نامہ خسر و خسرو - لموی

بہ تنقید

جناب خان صاحب مولوی محمد ایلیم صاحب مرحوم میرٹھی

و بقیہ

مترجمہ سید محمد بنی بی اسد علیگاہ ہمتیہ دفتر کلیات خسر و

وجہل سپرٹنڈنٹ محمد رفیع و فیکسٹیل مسلم یونیورسٹی علی گڑھ

باتہام محمد مقتدی خاں شروانی

مطبعہ اشرفیہ ۱۳۵۵ھ ۱۳۵۶ھ
 پرنٹنگ ایسوسی ایٹس کراچی ۱۹۶۸ء

بر لعل تند میره
لعلی وز ردیش همه یک سره
چون گل سوری شده گردپن
لعل ترا لاله بر و رحمن
نیزه شده از سیر آراسته
راست چو تیر از سه پر آراسته
نیزه والارسمک تا سماک
رائح و اعزل شده بر روکے

صفه یار لعل و سیه اندر سرش ماه گشته خورشید میان شفق و شام نهال

از دو طرف رایت لعل دیاه
سایه رسایده ز ماهی باده
ماهی تو ماه نو ایچخته
ماهی و ماه را بهم میچیت
یک دهر از اسب مصعق تا
اردم خود ته صبار بدم
زین زیر خویش که عالم فروخت
کردیم از آتش خود میم سوخت
میمه حلما سیه اداخته
آتش از دو دلب ساخته
ازین ایوان صف صید مست
امر هوا کرد صبح ایست
قلعه کمانده ستون و اوان
قلعه و آهمن ته برگستوان
باع زار آراسته تدجا بار
سبزه و مرد هم ریجانش
کرده بر و آسرواحه زبار
سیم با قمر گل ر تانیت

لعل سماک اجم و سماک اعزل مام تارگان که ایتان اسماکاں گویند ۱۲

گرچہ سناہ از بہرِ چہ نہیں نامہ داد مرا گرمی ہر نگامہ

نہ پہ آں شد قلم سحر رنج کز پہ ایں مار زہینم بہ گنج

من کہ نہاد م ز سخن گنج پاک، گنج زاندر نظم چسبیہ خاک

گر دھر دم تا جورِ سر بلبلہ ۰ در نہتواں باز بدریا نکلہ ۰

ور نہ ہد ز آن خودم را نگاں رنج نہ کردم چوتھی مانگاں

یکہ جوازیں فن چو بدماں نہم دہ کتم آں را و بعد تن دہم

شیرم و رنج از پہ یاراں برم نہ چوسگد خانہ کہ تنہا خورم

ایں ہمہ شربت نہ بدال کردہم کآب ز دریا ۰ کرم خوردہ ام

ہر ہمہ دانند کہ چہ ۰ میں گھر کس نقشاند بدو ۰ بدرہ زہر

در دہم گنج فریدوں جو ۰ م ہدیہ یکہ ۰ حرو ۰ بود ۰ بلکہ کم

اس بیان ۰ سر منکشہ ۰ ہوتا ۰ ہر کہ جس وقت تک ۰ یہ خامتہ لکھا گیا سلطان

۰ نہ حسب ۰ وعدہ اس شہنوی کا صلہ نہیں دیا تھا مگر خسرو ۰ نہ فردوسی کی طرح مذمت

کا زہر نہیں اگلا بلکہ صرود ۰ اپنا استغنا ظاہر کیا ۰ ہ ۰

دوسری یہ بابت معلوم ہوئی کہ خسرو میں صفہ ۰ ایثار اعلیٰ درجہ کی تھی ۰ مگر

سخن کی محنت ۰ دوسروں ۰ کہ فائدہ کی غرض ۰ سہ گوارا کیا کر ۰ تہ ۰ تھم ۰

وزواری معنی ۰ پھر کہتے ہیں کہ ۰ روصہ ۰ نگاری میں جو ہیں ۰ نہ تازہ منہا میں پیدا

کی شکایت ۰ کہ وہ میری ہی افکار کا نتیجہ ہیں ۰ گلہ شعرا کی تہ ۰ تسلیم نہیں ۰

مار تمام صفتِ ہر جہت ہست   ترجہ ہم معرفتِ ہر جہت ہست
 طر سحر را روتش بود ہم   سکے ایں ملک سحر و دہم
 آجہ رسرحتش دل لقتبہ ق   معنی بود و خیالِ ملہ
 موے مویس ہر جہت ہستم   یحیٰ و حیدہ در ورت حکم
 ریں یں اگر عمر بود جید گاہ ق   کم ہوس آید سعید و سیاہ
 رنگِ ریادت مدہم حامہ را   سادہ ترین لقتش کم مامہ را
 کاسیہ ہی ستد مدلم حار حار   یادت دریں گلش رنگیں نگار

صلۃ منوی۔ سر | اس منوی کے صلہ کی سست فرماتے ہیں کہ ”مادتاہ لے صلہ
 ۱۔ تمننا | داور کا وعدہ کر کے محکوم اس کام پر آمادہ کیا تھا۔ مگر میں نے انکی
 طرح میں یہ منوی نہیں لکھی ہے میرا حق سکاے خود ایک حرف
 ہے اُس کے سامنے گنج زر کی کیا حقیقت ہے اگر مادتاہ کچھ عطا کرے گا تو میں
 لے لوں گا۔ مدے گا تو مجھ کو کچھ پرواہ ہیں ستاعری کی بدولت مجھ کو حوصلہ
 ملتا ہے اُس کو وہ جید کر کے مستحقین میں تقسیم کر دیتا ہوں“

”اول مرتبہ موادتاہ لے کر م کیا تھا وہ بھی اس محنت کا معاوضہ ہیں ہو سکتا
 سب جانتے ہیں کہ اتنے موتی دو تین بدرہ زر کے مقابلے میں کون دیتا ہے۔ اگر
 سلطان مجیکو فریدیوں و حرمات کا ساحراہ بھی عطا فرمائے تو میرے ایک حرف کا
 صلہ ہو گا میرا اصلی مقصد تو تقائے نام ہے جو کوئی اس منوی کو دیکھے گا محکوم یاد کر گیا